

4/2014

4/2014

Vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Doporučená cena ve volném prodeji 88 Kč.

SOU DOBÉ DĚJINY

Pieter Lagrou Nadřazenost současnosti nad minulostí jako svatá pravda
Po pětadvaceti letech od události roku 1989 žádáme od dějepiscevtví kritický náboj

Daniela Kolenovská Mezi dvěma slunci
*Československo ve střetu Moskvy a Pekingu
o mezinárodní komunistické hnutí (1953–1962)*

Cezar Stanciu Dobří přátelé ve zlých časech
Tito a Ceaușescu před pražským jarem a po něm

Michaela Kůželová Mezi sympatiemi a lojalitou
Francouzská komunistická strana a pražské jaro

Pavel Szobi Portugalci v „komunistické Ženevě“
Praha jako středisko antisalazaristické opozice (1948–1974)

Eva Hahnová Němci v poválečném Československu
*Jedinečná edice dokumentů z českých archivů boří
tradované legendy*

Recenze – Anotace

SOU DOBÉ DĚJINY

Československo v mezinárodním
komunistickém hnutí

Předplatné na ročník XXII (2015), tj. 4 čísla:

300,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce

350,- Kč (včetně poštovného) pro instituce

Předplatné pro zahraničí:

60 euro (včetně poštovného) pro jednotlivce

75 euro (včetně poštovného) pro instituce

Cena ve volném prodeji 88,- Kč za jedno číslo, 176,- Kč za dvojčíslo

Objednávky přijímá:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,

tel.: 257 286 347

fax: 257 531 121

E-mail: dvorak@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.

Obálka Aleš Lederer

Anglické překlady Marzia a Derek Patonovi

Sazba David Weber, Ondřej Huleš

Výtiskl Protisk, s.r.o., České Budějovice

Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR dne 16. 4. 1993 pod číslem MK 6475.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., 2014

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází třikrát do roka (dvě čísla a jedno dvojčíslo). Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce soudobe.dejiny@usd.cas.cz nebo drapala@usd.cas.cz
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři: *Název: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název: Podnázev*. In: Editor sborníku – spolueditoři (obdobně jako u autora monografie) (ed.): *Název sborníku: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název: Podnázev*. In: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku:** Autor stati (viz výše): *Název: Podnázev*. In: *Název novin* (kurzivou), přesné datum, rozmezí stran.
c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

SOUDOBÉ DĚJINY

XXI / 4

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUODOBÉ DĚJINY SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma a Milan Drápala

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Stanislav Kokoška, Jiří Křesťan,
Vítězslav Sommer, Jiří Suk, František Svátek, Oldřich Tůma,
Jiří Vykoukal

REDAKČNÍ RADA:

Vojtech Čelko, Praha
Jürgen Danyel, Postupim
Eva Hahnová, Augustfehn
Miloš Havelka, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Ivan Kamenec, Bratislava
Łukasz Kamiński, Varšava
Karel Kaplan, Praha
Jiří Knapík, Opava
Michal Kopeček, Praha
Pavel Kosatík, Praha
Jan Křen, Praha
Jiří Křesťan, Praha
Robert Kvaček, Praha
Françoise Mayerová, Praha
Martin Nodl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Derek Paton, Praha
Jiří Pešek, Praha
Adrian Portmann von Arburg, Brno
Vilém Prečan, Praha
Petr Šafařík, Praha
Jiří Vančura, Praha

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)

Autorky a autoři

Eva Hahnová (1946)

od roku 1968 žije ve Spolkové republice Německo, momentálně působí jako historička a publicistka na volné noze. Zabývá se dějinami komunismu, moderním nacionalismem, moderním českým politickým myšlením a v poslední době zejména historií sudetských Němců a jejich vztahů s Čechy. Této oblasti věnovala publikace *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí* (Praha 1996, Ústí nad Labem 1999) a *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání* (společně s Hansem Henningem Hahnem, Praha 2002). Německým zahraničním menšinám a migracím ve dvacátém století je věnována obsáhlá monografie *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legenden, Mythos, Geschichte* (společně s Hansem Henningem Hahnem, Paderborn 2010). Naposled vydala antologii textů *Od Palackého k Benešovi: Němci o Čěších, Němcích a českých zemích* (Praha 2015).

Daniela Kolenovská (1976)

vyučuje na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze a zároveň v rámci postdoktorálního projektu působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. Specializuje se na vývoj ruské historiografie, na ruské, a zejména sovětské dějiny a zahraniční politiku, respektive na její vlivy v zahraničněpolitické strategii poválečného Československa. Ve spolupráci s Michalem Reimanem, Bohuslavem Literou a Karlem Svobodou publikovala monografii *Zrod velmoci: Dějiny Sovětského svazu 1917–1945* (Praha 2013).

David Kovařík (1972)

vědecký pracovník brněnské pobočky Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. Věnuje se českým a československým dějinám po roce 1945, se zaměřením na poválečný život v pohraničních oblastech a moderní dějiny Brna. Je autorem práce *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960: Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945* (Brno 2006), spolu s Adrianem von Arburgem a Tomášem Dvořákem vydal publikaci *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno 2010).

Michaela Kůželová (1985)

interní doktorandka v oboru moderních dějin na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se vztahy francouzských komunistů se zeměmi střední Evropy po druhé světové válce a rovněž dějinami vědy

ve střední Evropě do roku 1989. Je autorkou monografie *Francouzští komunisté a Polsko v roce 1956* (Praha 2012).

Pieter Lagrou (1967)

belgický historik, do roku 2010 externí profesor v Ústavu politických studií v Paříži (*Institut d'Études Politiques – Sciences Po*), nyní profesor historie na Katedře dějin, umění a archeologie Ústavu evropských studií Svobodné univerzity Brusel (*Institut d'Études Européennes de l'Université Libre de Bruxelles*). V letech 2000–2010 byl generálním tajemníkem Mezinárodního výboru pro dějiny druhé světové války (*International Committee for the History of the Second World War*). Specializuje se na dějiny druhé světové války a politiku paměti v souvislosti s nacistickou okupací, represí a rezistencí a s poválečným utvářením národní identity a procesem evropské integrace v západní Evropě. Kromě řady studií je autorem monografie *The Legacy of Nazi Occupation: Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945–1965* (Cambridge 2000), která vyšla také francouzsky pod titulem *Mémoires patriotiques et Occupation nazie: Résistants, requis et déportés en Europe occidentale, 1945–1965* (Brusel 2003). Jako jeden z editorů (dále Jay Winter, John Merriman, Annette Beckerová, Joanna Bourkeová, Peter Holquist a Kevin Repp) se podílel na pětisvazkové encyklopedii *Europe since 1914: Encyclopedia of the Age of War and Reconstruction* (New York 2006).

Zdeněk Nebřenský (1978)

vědecký pracovník Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR, v.v.i. v Praze. Zabývá se sociálními a kulturními dějinami střední Evropy v 19. a 20. století.

Doubravka Olšáková (1977)

vědecká pracovnice Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v.v.i. v Praze. Zabývá se česko-francouzskými vztahy v 19. a 20. století, českou historiografií po roce 1945, proměnami kolektivních mentalit, poválečnou sovětizací vědy a školství ve střední Evropě a nejnověji environmentální historií. Vydala monografii *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století* (Praha 2014). Dále je spoluautorkou publikací *Ernest Denis: Život a dílo* (s Tomášem Chrobákem, Praha 2003) a *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948* (s Markétou Devátou, Vítězslavem Sommerem a Peterem Dinušem, Praha 2010). Spolu se Zdeňkem Vybíralem připravila edici k cyklu tábořských historických symposií z doby československé „normalizace“ *Husitský Tábor: Sborník Husitského muzea* (Ústí nad Labem 2004) a editovala podobný svazek *Niky české historiografie: Uherskobrodská symposia J. A. Komenského v ofenzivě (1971–1989)* (Červený Kostelec 2012).

Jakub Rákosník (1977)

docent a tajemník Ústavu sociálních a hospodářských dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Věnuje se moderním sociálním dějinám, dějinám sociálního státu a sociálních teorií. Publikoval monografie *Odvrácená tvář meziválečné prosperity:*

Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938 (Praha 2008), *Sovětizace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů Československa 1945–1960* (Praha 2010) a spolu s Jiřím Nohou *Kapitalismus na kolenou: Dopady velké hospodářské krize na československou společnost v letech 1929–1934* (Praha 2012).

Cezar Stanciu (1980)

rumunský historik, docent Valašské univerzity v Târgoviște a vědecký pracovník Centra Grigoreho Gafenka pro dějiny a mezinárodní vztahy tamtéž. Zabývá se dějinami rumunsko-sovětských vztahů, rumunskou zahraniční politikou v době studené války, ideologií v mezinárodních vztazích a problematikou malých států ve studené válce. Vedle studií publikovaných doma i v zahraničí a edic vydal monografie *Devotați Kremlinului: Alinierea politicii externe românești la cea sovietică în anii '50* (Oddaná Kremlu: Linie rumunské zahraniční politiky v sovětských souřadnicích v 50. letech. Târgoviște 2008), *Frăția socialistă: Politica RPR față de țările „lagărului socialist“, 1948–1964* (Socialistické bratrství: Politika Rumunska vůči zemím „socialistického tábora“, 1948–1964. Târgoviște 2009), *Traversând infernul: Scurtă istorie a comunismului românesc (1948–1989)* (Přechod peklem: Stručné dějiny rumunského komunismu, 1948–1989. Târgoviște 2010), *Războiul nervilor: Disputa Ceaușescu–Brejnev, 1965–1971* (Válka nervů: Rozhovory Ceaușescu–Brežněv, 1965–1971. Târgoviște 2011) a *Nicolae Ceaușescu și mișcarea comunistă internațională (1967–1976)* (Nicolae Ceaușescu a mezinárodní komunistické hnutí. Târgoviște 2014).

Pavel Szobi (1983)

odborný asistent na Katedře hospodářských dějin Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze. Specializuje se na dějiny Československa po roce 1945 a na dějiny východního bloku.

Marek Šmíd (1979)

odborný asistent v Historickém ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Věnuje se českým církevním dějinám v evropském kontextu ve 20. století. Je autorem monografie *Nepřítel první republika: Radikalizace skupiny českých katolických intelektuálů v letech 1918–1938* (Brno 2011).

Dalibor Vácha (1980)

doktorand Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, zároveň učí na Střední zdravotnické škole a Vyšší odborné škole zdravotnické tamtéž. Zabývá se dějinami každodennosti, historií komiksu a myšlením a osudy československých legionářů v Rusku. Legionářskému tématu věnoval román *Červenobílí* (Praha 2014), který získal Literární cenu Knižního klubu.

Obsah

Studie a eseje

- Pieter Lagrou   Nadřazenost současnosti nad minulostí jako svatá pravda
Po pětadvaceti letech od událostí roku 1989
žádejme od dějepisectví kritický náboj 521
- Daniela Kolenovská   Mezi dvěma slunci
Československo ve střetu Moskvy a Pekingu
o mezinárodní komunistické hnutí (1953–1962) 531
- Cezar Stanciu   Dobří přátelé ve zlých časech
Tito a Ceaușescu před pražským jarem a po něm 560
- Michaela Kůželová   Mezi sympatiemi a loajalitou
Francouzská komunistická strana a pražské jaro 577
- Pavel Szobi   Portugalci v „komunistické Ženevě“
Praha jako středisko
antisalazaristické opozice (1948–1974) 609

Diskuse

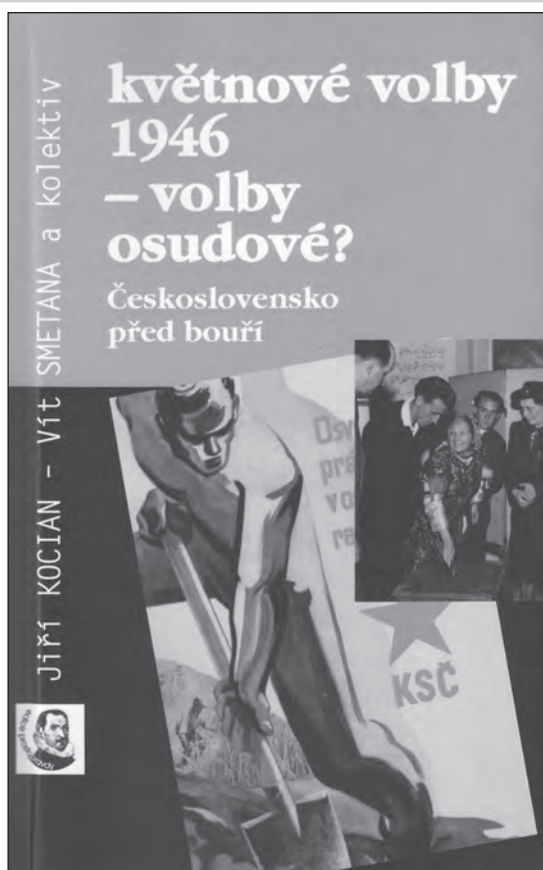
- Eva Hahnová   Němci v poválečném Československu
Jedinečná edice dokumentů z českých archivů
boří tradované legendy 635

Recenze

- Jakub Rákosník   Když dva dělají totéž
Dvě encyklopedie života
v socialistickém Československu 654
- Zdeněk Nebřenský   Česká společnost a volný čas mezi stalinismem
a pražským jarem 658

Daniela Kolenovská	Salonní příručka k dějinám Kominterny	665
Dalibor Vácha	Řečtí uprchlíci před občanskou válkou ve světě a v Československu <i>Tři knihy na podobné téma</i>	671
David Kovařík	Ve stínu „velkého odsunu“	680
Doubravka Olšáková	Sídliště a kulturní domy, základní kameny nové socialistické společnosti	689
Marek Šmíd	Američtí Slováci a boj za slovenskou autonomii	697
<i>Anotace</i>		702
<i>Resumé</i>		708

Jiří Kocian, Vít Smetana a kol.: *Květnové volby 1946 – volby osudové? Československo před bouří*. Praha, Euroslavica 2014. 244 s. ISBN 978-80-87825-09-9

První a na dlouhá desetiletí poslední poválečné svobodné volby v Československu. Do jaké míry byly skutečně svobodné? Skončily jasným komunistickým vítězstvím v českých zemích, které jen částečně korigovala porážka KSS na Slovensku. Nebyl takový výsledek vlastně jen logickým vyústěním dlouhodobého vývoje země? A jednalo se o příslovečný „bod, z něhož už nebylo návratu“ – nejvýznamnější milník na cestě KSČ k uchopení moci v zemi? Anebo tuto cestu naopak nekomunistické strany dláždily chybami a prohřešky proti demokratickým zásadám – kupříkladu likvidací opozice vůči radikálně levicovému kurzu vlády Národní fronty, jak to předvedlo vedení Československé strany lidové v případě Heleny Koželuhové? A do jaké míry přispěly ke komunistickému nástupu v Československu západní mocnosti v čele se Spojenými státy – prokazovaly opravdu nezáměr o dění v zemi, anebo se naopak rozhodly pro chybnou politiku, která ve svých důsledcích posilovala komunisty? To jsou jen některé z otázek, na něž v sedmi kapitolách odpovídají autoři této kolektivní monografie. Je pestrá z hlediska přístupů a perspektiv, zato však tematicky sevršená ohniskem svého zájmu, jež představují osudové volby v květnu 1946.

Nadřazenost současnosti nad minulostí jako svatá pravda

Po pětadvaceti letech od událostí roku 1989 žádáme od dějepiscevtví kritický náboj

Pieter Lagrou

Následující esej je mírně dopracovanou verzí textu, který zazněl jako závěrečná přednáška velké mezinárodní konference „Evropa mezi válkou a mírem 1914–2004: Základní mezníky evropské historie 20. století“. Konference proběhla ve dnech 9. až 11. dubna 2014 v Praze za účasti plejády významných českých, slovenských i zahraničních historiků. Jejím hlavním tématem byla nejen významná kulatá výročí evropské a světové historie, jež na rok 2014 připadla, ale především způsoby, odlišnosti, podobnosti, kontroverze, s nimiž v různých zemích a různých kontextech nedávnou historii vnímáme, vysvětlujeme, využíváme či zneužíváme.

Spolu s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. se na pořádání konference podílely – organizačně či finančně – tyto instituce: německá Spolková nadace pro zpracování diktatury SED (Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur), Evropské centrum Solidarity v Gdaňsku (Europejskie Centrum Solidarności), Evropská komise, Program Evropa pro občany (Europe for Citizens Programme), a především Evropská síť paměti a solidarity (European Network Remembrance and Solidarity – ENRS).

ENRS je významnou mezinárodní iniciativou, jež v posledních letech hraje v evropském – či zatím alespoň ve středoevropském – kontextu klíčovou roli při podpoře a organizaci mezinárodních projektů soustředěných na výzkum a dokumentaci evropské historie dvacátého století se zaměřením na období válek, na nedemokratické režimy

a na odpor proti útlaku. Každoročně (spolu)pořádá jednu velkou mezinárodní konferenci – *Symposium evropských institucí zabývajících se dějinami 20. století* (Symposium of European Institutions dealing with 20th Century History): v roce 2012 byl jejím dějištěm Gdaňsk, 2013 Berlín, 2014 Praha a v roce 2015 to je Vídeň. Každý rok na podzim organizuje ve Varšavě mimořádně podnětné konference věnované historické paměti (*Genealogies of memory*), pořádá a podporuje řadu dalších akcí, projektů a publikací, vydává časopis *Remembrance and Solidarity Studies* a mnoho dalšího. Členskými státy sítě jsou Německo, Polsko, Slovensko, Maďarsko a nejnověji Rumunsko. Klíčová je především polská a německá angažovanost.

Bohužel všechny české vlády v posledním desetiletí s umanutostí hodnou lepšího důvodu zapojení České republiky do Evropské sítě paměti a solidarity bojkotují. Zatímco naši polští kolegové dokázali svou iniciativou a úsilím (samozřejmě nejen v rámci ENRS, ale možná především tam) učinit z polských dějin a z polské historické paměti integrální součást evropské historické paměti, česká historie je (opět z mnoha důvodů, ale také kvůli ostentativní nespolupráci na projektu ENRS) vnímána v nejlepším případě marginálně.

Oldřich Tůma

Proč se věnujeme právě tomuto oboru? Oboru, který má co do činění nejen s evropskými dějinami všeobecně, nýbrž i s hromadnými zločiny spáchanými během dvacátého století. Když říkám „my“, mám na mysli sociální vědce, kurátory muzeí, dokumentaristy, pedagogy, úředníky Evropské komise a nejrůznějších národních a regionálních vlád, a konečně historiky. Mohou pro to existovat různá vysvětlení, nemůžeme je ale předkládat všechna najednou, je třeba postupovat pěkně po pořádku.

Náplň naší práce bychom mohli zaprvé pojímat tak, že budeme zmírňovat bolest obětí tím, že bychom vytvářeli prostor pro jejich příběhy a napomáhali tak k uznání jejich utrpení. Je pravda, že kolem nás ještě stále žijí ti, kteří přežili, jimž by bylo zapotřebí dopřát sluchu, avšak to se příliš často neděje. Diskurz o předávání statusu oběti z jedné generace na druhou je kapitola sama pro sebe, v níž jde o kolektivní identitu i historické nároky, a nikoli v první řadě o bezprostřední osobní utrpení.

Zadruhé, mohli bychom se vydávat jak za ochránce minulosti, tak i budoucnosti, což se obvykle vyjadřuje různě. Jeden způsob, jak to formulovat, je prostřednictvím až příliš často citovaného výroku amerického filozofa George Santayany: „Ti, kdo si nepamatují minulost, jsou odsouzeni k tomu, aby si ji zopakovali.“ Toto tvrzení je skutečně velmi zvláštní. Dějiny se nikdy neopakují. Touto větou jako by Santayana naznačoval cyklické pojetí času, které v dnešní době žádný historik nemůže brát vážně. Byla snad druhá světová válka opakováním první světové války? A pokud ano, došlo k ní proto, že by si ti, kteří ji zažili, ve dvacátých a třicátých letech první světovou válku již dostatečně nepamatovali? Dalším způsobem, jak k věci přistupovat, je kategorický imperativ paměti, *le devoir de mémoire* (povinnost pamatovat si).

Tato myšlenka je ještě podivnější. Základní psychologie nás učí, že zapomínání je přinejmenším tak důležité jako pamatování. Jedinec, který si všechno pamatuje, se musí nutně zbláznit. Paměť se neřídí povinností, nýbrž výběrem. Kterýkoli pozorovatel dění v současné kultuře bude souhlasit, že zapomínání dnes téměř určitě není nebezpečné. Místo rozsáhlého opomíjení minulosti teď spíše podle všeho zažíváme záchvat posedlosti pamětí. Za tím vším je něco velmi problematického, jako bychom stáli před dvojí volbou: „zapamatovat si“ – anebo „zapomenout“. Celý smysl vzpomínání tkví jen v soupeření o získání větší nebo menší pozornosti veřejnosti, nejde o případ „všechno, anebo nic“. Na co bychom měli vzpomínat v roce 2014? Na Sarajevo před sto lety? Či na Varšavu v roce 1944? Berlín 1989? Kigali 1994? Rozšíření Evropské unie v roce 2004? Paměť, jak vidíme, není ovládána kategorickým imperativem, ale koneckonců ani normálním politickým – a chtělo by se věřit, že demokratickým – procesem soupeření o pozornost veřejnosti stejně jako o granty z veřejných zdrojů, potřebné na vybudování příslušných památníků a muzeí, na pořádání velkolepých konferencí, hrazení inovativních paměťových aplikací pro chytré telefony, na internetové stránky, sbírky orální historie, učebnice a lesklé desky na spisy. A také na to, aby bylo možné unášet celé středoškolské třídy na nějaké povinné exkurze a přednášky.

A konečně zatřetí, budeme moci povšechněji ospravedlnovat naše úsilí skrývající se pod hlavičkou „Prevence“. Výchova k míru a toleranci je samozřejmě velmi vznešený cíl, ale je vůbec účinná? Účinek jakékoli léčby obvykle záleží na dávce podávaného léku. Kúra může být ovšem i kontraproduktivní, nebo dokonce fatální, pokud je dávka příliš silná. Což nás vrací zpět k našemu poslednímu tvrzení ohledně demokratických kritérií výběru, jaká minulost slouží vzdělávání pro lepší budoucnost. Nemám tu v prvé řadě na mysli soupeření mezi nacismem a stalinismem, holokaustem či ukrajinským hladomorem. Jenom se zdá, jako by ti, kteří učí míru a toleranci, zřídka kdy používali jako příklad oněch čtrnáct milionů Němců vyhnaných z jejich domovů po roce 1945 – z nichž tři miliony opustily Československo – a nikdy, pokud je mi známo, nepoužívají za příklad vyvraždění a vyhnání pěti milionů evropských muslimů v období let 1855 až 1923 z míst, jako je Krym, Rumunsko, Bulharsko, Srbsko a Řecko.

V podstatě ať říkáme cokoli – že si zasloužíme pozornost veřejnosti a financování z veřejných zdrojů, abychom mohli dělat to, co děláme – netvrdíme tím, že stojí za to mluvit o minulosti jen kvůli ní samotné, ale prohlašujeme, že stojí za to mluvit o minulosti v zájmu naší přítomnosti. Pak je zcela zřejmé, že rozličná minulost má různý dopad na naši přítomnost, což by bylo užitečné si přiznat. Nikdo, kdo sledoval zprávy v několika posledních týdnech, se nemůže tvářit, že připomínání památky dvacátého výročí genocidy ve Rwandě nemá politické pozadí. Ve hře je legitimita stále více diktátorské a osobní vlády Paula Kagameho a jeho politiky komemorace. Ve hře jsou rovněž sociální a politické vztahy v dnešní rwandské společnosti, vzájemné vztahy Rwandy s jejími sousedy po dvaceti letech trvající války, která přinesla více než tři miliony mrtvých, dále s jejím někdejší kolonizátorem Belgií i s ochráncem bývalého režimu Juvénala Habyarimany Francií. Bylo by obtížné předstírat, že diskuse o komunistické minulosti nemají okamžitý politický dopad

v Polsku, Rumunsku, Albánii, nejkuli na Ukrajině. Jakákoli diskuse o budoucím vnitřním uspořádání a soužití v nástupnických republikách bývalé Jugoslávie je nesporně úzce spjata s debatami o dějinách Jugoslávie v devadesátých letech minulého století, ale rovněž v letech čtyřicátých, a dokonce ještě dříve. *Caudillo* Francisco Franco zemřel před čtyřiceti lety, nicméně spory o jeho historické dědictví doposud velmi ostře rozdělují španělskou politiku a společnost. Dokonce i v případě Itálie jsme nuceni připustit, že debata o odkazu fašismu je ještě stále do jisté míry součástí tamních politických rozprav (díky, pane Berlusconi).¹ V každém z těchto místních kontextů hrají zásadní roli sociální vědci, dále historikové, ředitelé muzeí, filmaři, státní úředníci a politikové z pozice kritických intelektuálů, a konečně i občané, kteří tudíž mají rovněž politickou úlohu.

To všechno by bylo mnohem méně samozřejmé, pokud bychom se o totéž pokusili při nahlížení na vichistický režim ve Francii, na dějiny třetí říše v Německu, na nacistickou okupaci v Belgii, v Nizozemí nebo Norsku, a dokonce ještě těžší, kdybychom se zabývali pamětí genocidy Židů tam, kde s ní neexistuje žádná místní zkušenost, dejme tomu ve Švédsku, Spojeném království či ve Spojených státech. V mnoha těchto případech hráli historici zásadní roli při vyvracení vyprávění vládnoucích elit, sledujících pouze vlastní prospěch, nicméně statečné bitvy těchto historiků jsou už minulostí.² Konrad Adenauer byl sice významný státník a veliký Evropan, avšak jeho dvojí politika ohlížející se za minulostí – jak *Vergangenheitspolitik* (politika minulosti), tak i *Geschichtspolitik* (politika dějin) – byla velmi problematická. Charles de Gaulle byl pravda mužem s pozoruhodnou vizí a odvahou, avšak jeho politika vztahující se k minulosti nebyla o nic lepší. V sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století existovala statečná generace historiků, kteří vedli čelní útok proti výroku *Wir haben es nicht gewußt* (my jsme o tom nevěděli) oné generace, která byla tehdy v Německu u moci, ať již na vládní, nebo na univerzitní úrovni. Mezitím jejich vrstevníci z řad francouzských historiků naprosto zbořili mýtus o francouzském národu sjednoceném v odboji proti fašismu a zároveň vyvrátili argument o historické oprávněnosti gaullistických vlád, složených z *Compagnons de la Libération*.³ Ti, kteří sváděli tento zápas o nový přístup k minulosti, byli odvážní, stáli v čele generační vzpoury, boje za otevření archivů, vedoucího až k evropskému hnutí za lidská práva svého druhu, díky němuž došlo k zapojení menšin (Židů, imigrantů), ale dokonce i většin (žen) do národních dějin, přičemž jejich boj se navíc dotkl některých dogmat studené války, zatímco ta ještě zuřila. Tato bitva byla čistě politická a její součástí byl požadavek, aby historie, uzurpovaná vládnoucími elitami a jejich politikou oficiální paměti, byla navráćena zpět k demokratické diskusi. Bitvy o paměť, které proběhly v posledních dvou

1 Viz FOCARDI, Filippo: *Il cattivo tedesco e il bravo italiano: La rimozione delle colpe della seconda guerra mondiale*. Roma, Laterza 2013.

2 Viz LAGROU, Pieter: De l'histoire du temps présent à l'histoire des autres: Comment une discipline critique devint complaisante. In: *Vingtième Siècle*, č. 118 (duben–červen 2013), s. 101–119.

3 Nositelů Řádu osvobození (*L'Ordre de la Libération*), jednoho z nejvyšších francouzských státních vyznamenání (pozn. překladatelky).

desetiletích studené války v západní Evropě, pravděpodobně také přispěly k rozšíření propasti mezi Západem a středovýchodní Evropou, kde až do roku 1989 přetrvávalo oficiální dogma, třebaže již zatím ztratilo veškerou svou důvěryhodnost. Nicméně tato bitva byla sváděna velmi srdnatě a korunovalo ji vítězství. Byla důležitá, avšak historici by neměli být zaměňováni s nadšenci – účastníky rekonstrukcí významných historických bitev, provozujícími dojemného, avšak poněkud žalostného koníčka. Pojdme raději přejít k další bitvě.

Co činí z obyčejného tvrzení tvrzení politické, je jeho zaujatost. Nějaké tvrzení je politické, protože je kontroverzní, protože rozděluje, vytváří opozici. Tvrzení, že Země je kulatá, a nikoli placatá, tudíž není politickým tvrzením, snad možná s výjimkou některých lokalit biblického pásu amerického středozápadu.⁴ Podobně tvrdit, že antisemitská politika vichistické vlády byla její vlastní iniciativou, a nikoli ústupkem německému okupantovi, už není skutečným politickým tvrzením. Tvrdit, že německé obyvatelstvo vědělo, schvalovalo, profitovalo a podílelo se na rasistické politice nacistů, je stejně tak, ba dokonce v ještě menší míře politické. Tato tvrzení se nakonec stávají stereotypem, který spíše podtrhuje konsenzus, než aby způsoboval rozkol. Stávají se oslavou toho, co nás spojuje, a především pak oslavou nadřazenosti současnosti nad minulostí: Na této straně časové osy se nalézají demokracie, lidská práva a evropská integrace. Na druhé straně máme světové války, totalitní režimy, holokaust, otroctví a čarodějnictví. Dějiny jsou ve stále větší míře používány jako strašák. Člověk si přečte knihu věnovanou dějinám a zavírá ji s pocitem úlevy: „Mám to ale štěstí, že žiju právě dnes!“ Dějiny se pak stávají spíše ukolébavkou, než aby nás varovaly. Čím více si připouštíme, jak jsme byli v minulosti zlí, tím důrazněji konstatujeme, nakolik jsme se od té doby polepšili. Když francouzský pravicový prezident Nicolas Sarkozy nařídil, aby se dopis na rozloučenou napsaný komunistickým odbojářem před popravou četl nahlas ve všech francouzských třídách, zdálo se být samozřejmé, že politické spory ohledně vzpomínek na válečná léta ve Francii dospěly ke konci.

Debaty o paměti jsou tudíž aktuální, když se týkají sporného veřejného prostoru, a přestávají takovými být, když už tam nic sporného nezbyvá. Avšak druh veřejného prostoru, jímž jsme se doposud zabývali, je národní veřejný prostor. Co se stane, pokud pozvedneme tyto debaty na evropskou úroveň, jelikož skutečně evropský veřejný prostor tu doposud neexistuje? Nakolik aktuální může být evropská politika paměti, schválená Evropskou komisí nebo Evropským parlamentem?

Problematickou spojitost mezi národními vzpomínkovými akcemi a evropskou politikou lze pozorovat na jednom příkladu z nedávné doby. V únoru loňského roku byla v národním vojenském muzeu v Bruselu, jež se nachází v jednom z nejznámějších bruselských parků Cinquantenaire, přímo naproti sídlu Evropské komise, Rady a Parlamentu, zahájena významná národní expozice věnovaná první světové válce, jejíž název zněl *'14–'18, c'est notre histoire* ('14–'18, to jsou naše dějiny). Podobně jako u většiny výstav má způsob, jakým je tu prezentována první světová války, své

4 „Biblický pás“ je neformální termín pro oblasti Spojených států s dominujícím vlivem evangelického konzervativismu (pozn. překladatelky).

silné stránky, ale i slabiny. V závěrečné sekci, která má být vrcholem celé návštěvy, dochází na vážně míněný, ale naprosto scestný výklad. Černobílý film představuje dobu následující po ukončení první světové války, poté co se v roce 1918 konečně odmlčí děla na západní frontě, až do konce dvacátého století, a to v až groteskně zrychleném sledu událostí: podpis Versailleské smlouvy, norimberské sjezdy nacistické strany, přepadení Polska, vyloštění Spojenců v Normandii, bránu osvětimského koncentračního tábora, atomový hřib nad Hirošimou, pád Berlínské zdi, propuštění Nelsona Mandely z vězení. Nato se obrazovka velmi pomalu zbarvuje do blankytné modři, rozblikávají se žluté hvězdy a předseda Evropské rady Herman van Rompuy spolu s předsedou Evropské komise José Manuelem Barrosem zaujímají místo na pódiu, aby převzali Nobelovu cenu míru za rok 2012 pro Evropskou unii. Dvacáté století v kostce: od Verdunu k Van Rompuyovi; anebo tomu máme rozumět jako alternativám: Van Rompuy – nebo Verdun, Barroso – nebo Birkenau?

Komise norského parlamentu udělující Nobelovu cenu za mír (*The Norwegian Nobel Committee*) je bezpochyby zavázána k podpoře míru, nikoli k psaní dobrého dějepisectví. V projevu u příležitosti předávání ceny za mír se říká: „Po dvou světových válkách v minulém století se svět musí odvrátit od nacionalismu a vydat se směrem k mezinárodní spolupráci. Byla vytvořena Organizace spojených národů. Byla přijata Všeobecná deklarace lidských práv. Pro Evropu, kde propukly obě světové války, musí být nový internacionalismus závaznou povinností. Musí stavět na lidských právech, demokracii a vymahatelných zásadách právního státu. A na hospodářské spolupráci zaměřené na to, aby se země v rámci evropského tržního prostoru staly rovnoprávními partnery. Tímto způsobem budou země vzájemně úzce propojeny, díky čemuž bude vznik nových válek naprosto vyloučen.“⁵ Tvrdit, že dějiny evropské integrace by byly poháněny pacifismem a prosazováním lidských práv, ovšem rozhodně nelze. Prosazování lidských práv a evropská hospodářská integrace probíhaly alespoň po dvě desítky let jako dva vzájemně naprosto nesouvisející procesy.⁶ První z nich započal v roce 1950 evropskou Úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod, jejímž naplňováním byla pověřena Rada Evropy, instituce nedisponující skutečnou světovou mocí. Druhý proces byl ustanoven Pařížskou smlouvou Evropského společenství uhlí a oceli v roce 1951 a výrazněji pak definován Římskými smlouvami z roku 1957, kdy byla založena Evropská společenství, instituce se skutečným vlivem ve světě, která se věnovala „hospodářskému a společenskému pokroku“, avšak zcela opomíjela lidská práva. Členové se zavázali k postupnému rušení omezení v mezinárodním obchodu, nikoli však k demokratickému vládnutí ani k respektování individuálních práv občanů příslušných zemí. Nic ve znění Římských smluv nemohlo zabránit generálu

5 Award Ceremony Speech: Presentation Speech by Thorbjørn Jagland, Chairman of the Norwegian Nobel Committee, Oslo, 10 December 2012. In: Nobelprize.org [online]. 2012 [cit. 2015-01-27]. Dostupné z: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2012/presentation-speech.html.

6 Viz FERNANDEZ-SORIANO, Victor: *Le fusil et l'olivier: L'Espagne franquiste, la Grèce des colonels et les droits de l'homme en Europe (1949–1977)*. Disertační práce na Svobodné univerzitě v Bruselu (*Université Libre de Bruxelles*), červen 2013.

Frankovi, aby požádal o členství, což také učinil. Francouzský ministr zahraničí Georges Bidault, muž s nepopíratelnou antifašistickou reputací jako někdejší předseda francouzské Národní rady odboje, pronesl již v roce 1947 slavný výrok: „Neexistují fašistické pomeranče, existují pouze pomeranče.“ Vyžádalo si to ze strany španělských a později řeckých exilových politiků a jejich spojenců dlouhou a vytrvalou kampaň, než se jim podařilo přesvědčivě dokázat, že Španělsko a po vojenském převratu v roce 1967 rovněž Řecko se nemohou stát členy Evropských společenství, dokud systematicky porušují nejzákladnější demokratická a lidská práva. Jak přesvědčivě ukazuje americký právní historik Samuel Moyn, lidská práva jako taková se neprosadila do politických programů hned po roce 1945, nýbrž teprve o třicet let později, v roce 1977, prostřednictvím helsinského Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Kromě uvedení chronologie na pravou míru Moyn rovněž zpochybňuje, že by diskurz o lidských právech mohl sloužit jako dostatečný politický program. Lidská práva, píše Moyn, se týkají „utrpení v cizině“, což by se nemělo zaměřovat s občanskými právy, která se týkají otázky „občanství ve vlastní zemi“.⁷ Z historického hlediska lidská práva v jádru předešlého procesu evropské integrace nefigurovala. V politickém ohledu může Evropská unie v dnešní době chovat jiné ambice, než je zdržování se hrubého porušování lidských práv.

A jakpak je tomu s mírem a usmířením? Nelze popřít, že proces hospodářské integrace nepřímo přispěl k tomu, že mezi členskými státy Evropských společenství a později Evropské unie nedochází k ozbrojeným konfliktům. Cesta k tomu však rozhodně nebyla přímočará. Evropskému společenství uhlí a oceli šlo stejně tak o znovuvyzbrojení a vojenskou mobilizaci, jež byly namířeny proti Sovětskému svazu a jeho spojencům, jako o vzájemné usmíření mezi Německem a Francií. Ani pacifismus, ani odzbrojení nebyly v žádném případě na pořadu jednání. Také usmíření by bylo počátkem padesátých let poněkud předčasné, stačí se podívat na naprosté selhání Evropského obranného společenství. V očích francouzských a italských poslanců i jejich voličů představovala německá armáda stále ještě spíše nepřítel než nepostradatelného spojence v boji proti světovému komunismu. Dávat evropskou integraci do souvislosti především s prosazováním míru je, historicky vzato, stejně mylné jako ji spojovat s prosazováním lidských práv. Evropské vzpomínkové diskurzy se hodně točí kolem toho, čím nakonec evropská integrace nebyla, a jen málo říkájí o tom, co tvořilo jádro tohoto procesu: budování evropského sociálního státu.

Zdá se, že je skutečně těžké nazvat evropskou politiku zaměřenou na uhlí, ocel a zemědělství příběhem s dobrým koncem. Když se na věc podíváme z tohoto úhlu, evropská integrace působí spíše jako jistá podoba paliativní péče o nevléčitelně nemocné hospodářské sektory než jako prozíravý a dynamický proces. Dějiny Evropského společenství uhlí a oceli lze chápat v prvé řadě jako dějiny zavírání dolů a bourání oceláren.⁸ Společná zemědělská politika dokázala za léta 1960 až 2000

7 MOYN, Samuel: *The last utopia: Human rights in history*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 2010.

8 Viz VERSCHUEREN, Nicolas: *Fermer les mines en construisant l'Europe: Une histoire sociale de l'intégration européenne*. Bruxelles, P. Lang 2013.

spolykat mezi padesáti a osmdesáti procenty celkového evropského rozpočtu a v tomto mezidobí zredukovala podíl populace působící v zemědělství z třiceti na pouhá tři procenta. Avšak zpětná ekonomická přeměna hospodářského srdce průmyslové revoluce 19. století a – co je ještě důležitější – likvidace samozásobitelského zemědělského hospodaření výměnou za daleko rozsáhlejší a trvalejší zdroj chudoby v Evropě i mimo její hranice byly natolik hrozivé politické problémy, že jim evropské národní státy nedokázaly čelit samostatně. Vložily tak své prostředky do společné pokladny, aby mohly vybudovat evropský sociální stát, jenž by se dokázal vypořádat s těžkostmi upadání průmyslu a zemědělské reformy spravedlivějším, demokratičtější a mírumilovnějším způsobem než kdekoli jinde. Stačí zmínit skutečnost, že heslo Leninových bolševiků proklamovalo výhradně pšudu a chléb, Mussoliniho polovojenské *squadri fascisti* si vybudovaly svou pověst sháněním chudých vesničanů, aby si na základě takzvaného Visocchiho dekretu zabrali pro hospodaření pšudu, kterou její majitelé neobdělávali; dále tu byla zemědělská reforma španělského premiéra Manuela Azani a role, kterou sehrála ve vypuknutí občanské války v zemi, a konečně všechny ty reformy, které uzákonili nebo přijali premiér Aleksandar Stambolijski v Bulharsku, maršál Józef Piłsudski v Polsku, král Zogu I. v Albánii, komunističtí vůdci Josip Broz Tito v Jugoslávii a Enver Hodža znovu v Albánii. Nemluvě o spojitosti mezi krizí venkova, nekontrolovanou urbanizací, partyzánskými guerillami a vojenskými diktaturami v Latinské Americe. Avšak v tomto případě se jedná o příběh, o němž se doposud v expozicích muzeí, učebnicích a děkovných projevech při příležitosti udílení Nobelových cen mlčí.

Jak by mohlo dějepiscectví s odstupem čtvrtstoletí od roku 1989 znovu získat svůj kritický náboj? Západoevropské rozpravy o událostech roku 1989 se vyznačují samolibým tónem: „Vy, braši, jste zažívali v minulosti temnou noc, komunismus a totalitní režim, železnou oponu a všechny tyhle věci. Vítejte ve světlé současnosti, ve které jsme my měli to štěstí žít od roku 1945.“ A především: „Žádné strachy, my vám vysvětlíme, jak ta současnost funguje.“ Vhodnější by ovšem byl sebekritičtější přístup ke zmíněným událostem: v první řadě, co se týká roku 1989, my jsme ani netušili, že by ty události mohly být na obzoru. Nikdy předtím nebylo tolik sociologů, ekonomů, historiků, „kremlogů“, zahraničněpolitických analytiků a agentů výzvědných služeb placeno příslušnými veřejnými orgány, aby podrobně zkoumali vnitřní záležitosti cizích zemí, jak tomu bylo v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století. Nikdy předtím neměly sociální vědy tolik sebedůvěry ve vlastní schopnosti předkládat příslušné prognózy společenského a politického vývoje. A nikdy předtím neutrpěly takové fiasko. V tomto případě nešlo ani tak o do očí bijící kolektivní neschopnost jako o do očí bijící nevhodné koncepční nástroje, počínaje modelem totalitního státu. Idea totalitního státu vycházela ze srovnání s něčím mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem, a toto srovnání hrálo důležitou roli při odhadu konce takového státu, tedy toho, jak bude probíhat. Z nacistického Německa vyplynulo vcelku ohromující ponaučení, že vznik domácího disentu nebo vzpoura jsou v totalitním státu nemyslitelné. Jak jinak si vykládat skutečnost, že Německo bojovalo téměř až k vlastnímu zániku v době, kdy jediným možným

výsledkem byla jeho porážka? Dvě třetiny německých válečných ztrát připadají na období mezi červencem 1944 a květnem 1945, a – narozdíl od roku 1917 – obyvatelstvo nedalo najevo ani náznak protestu. Absolutní ovládnání veřejného mínění a drakonické represe, to by mohlo být odpovědí na tuto záhadu. Ještě lépe nám pomáhají vysvětlit kolektivní chování Němců značně oprávněná očekávání totální odplaty – jinými slovy, ostatní nám budou dělat to, co jsme jim dělali my, a v takovém případě je boj na život a na smrt přijatelnou volbou. Nicméně tato očekávání se v analýzách konce německé války nebrala do úvahy. Když člověk vycházel z toho, že stojí před srovnatelným nepřítelem, zdálo se očividné, že od něj může očekávat i srovnatelnou strategickou volbu: pouze totální vojenská porážka a bezpodmínečná kapitulace by mohly tuto hru ukončit. Jednání s totalitním nepřítelem – vzpomeňme na Mnichov 1938 – nebo spoléhání na vnitřní disent se pak jevilo jako naivní nebo nebezpečný blud a v každém případě ztráta času. Naprosto stejní vědci, kteří se neobtěžovali ani sebemenším pokusem o analýzu kolektivního selhání západních sociálních věd, pokud šlo o předpověď zhroucení komunistických režimů v roce 1989, nicméně okamžitě a velmi dychtivě nabídli své odborné znalosti v roli „tranzitologů“: netušili jsme sice, že se to blíží, ale naprosto dokonale víme, jak se se vším poprat.

Oslavy událostí roku 1989 jako obyčejného vítězství lidských práv nad diktaturou tudíž nestačí k plnému pochopení místa, které zaujímají v dějinách dvacátého století. Můžeme přepsat historii sedmdesátých a osmdesátých let minulého století, jako by se jednalo o predehru k definitivnímu kolapsu v roce 1989, nicméně podaří se nám to pouze za předpokladu, když dokážeme, že příčiny krizí v komunistických státech platí pouze a výhradně pro ně. Stejná desetiletí byla ovšem také obdobím přetrvávajících hospodářských a politických krizí v západní Evropě. Navzdory přesvědčování oněch samozvaných „tranzitologů“ byl model, který se pokoušeli prodat do ciziny, doma zcela zpochybněn. Evropa, tak jak se objevila po roce 1989, byla zcela novou Evropou, což se ovšem týkalo i Západu. Národní politika v zemích jako Itálie, Nizozemí, Rakousko a Francie se změnila k nepoznání. Evropská integrace doznala významné proměny, a to díky dvěma událostem – politickému sjednocení Německa a vytvoření Evropské měnové unie. Tvrzení, že Západ jednoduše a triumfálně vyvezl svůj politický a hospodářský model na východ, je tvrzení ideologické, nikoli historické.

Jak tedy učinit z evropského vzpomínání na dvacáté století politicky relevantní diskurz, schopný zapojit se do debaty, která by nebyla pouhou pro každého přijatelnou a sebechvalnou oslavou? Pro začátek bychom se měli pokusit oprostit od metanarace, jejímž prostřednictvím se soudobé dějiny Evropy redukuje na zdoluhavý zápas mezi demokracií a jejími nepřáteli. Demokracie není ustálenou formou vládnutí vynalezenou v roce 1789, která pak trvala dvě stě let, než v roce 1989 dosáhla konečného triumfu a zvítězila nad svými nepřáteli. Demokracie je křehký kompromis protichůdných principů: suverenity lidu a práv jednotlivců, nacionalismu a univerzalizmu. Chováme sice odpor k brutalitě vlád většin nad menšinami, ale stejně tak nedůvěřujeme takové demokracii, která by se omezovala na režim ústavních práv jednotlivců a konečné rozhodčí řízení by ponechávala raději soudům

než parlamentům. Velkým úkolem pro Evropskou unii v dnešní době a zároveň pro každý demokratický stát, který je její součástí, není ani tolik vymezovat se negativně proti zlým duchům minulosti jako přijít s novými kompromisy mezi právy jednotlivců a suverenitou lidu. Pokud bude Evropská unie pouhou soustavou společných norem a negativních svobod lidských práv, neschopnou zároveň sestavit ambiciózní program občanských práv, a pokud bude i nadále nezpůsobilá poskytnout to, co bylo klíčem k jejímu úspěchu, totiž nikoli prosazování míru a lidských práv, nýbrž vybudování evropského sociálního státu včetně suverenity lidu nad tržními silami, pak ve výsledku bude připomínat napoleonskou Evropu – převratnou éru, která nám dala metrický systém, občanský a trestní zákoník, nikoli však suverenitu lidu. Nadcházející volby do Evropského parlamentu se tak mohou proměnit ve Waterloo Evropské unie, tedy bitvu, kterou bychom jen neradi rekonstruovali.

Z angličtiny přeložila Marzia Patonová

Mezi dvěma slunci

Československo ve střetu Moskvy a Pekingu o mezinárodní komunistické hnutí (1953–1962)

Daniela Kolenovská

Základ zahraniční politiky poválečného Československa byl položen na sklonku roku 1943 československo-sovětskou smlouvou o přátelství, vzájemné pomoci a spolupráci, kterou v Moskvě za přítomnosti Edvarda Beneše a Josifa Stalina podepsali vyslanec v Sovětském svazu Zdeněk Fierlinger a ministr zahraničí Vjačeslav Molotov. Praha se tradičně domnívala, že k zajištění existence českého (československého) státu potřebuje zahraniční podporu, a v nastalé válečné situaci spatřovala svého klíčového spojence v Moskvě. Komunistická strana Československa, jejíž dlouhodobá orientace na sovětský vzor byla tímto rozhodnutím legitimizována, poté definovala novým způsobem československé zájmy a svázala je – v situaci, kdy panovala společenská poptávka po záštitě proti „odvěké germánské hrozbě“, jak se to projevilo i ve vysídlení německých obyvatel, a na vlně konvenčního panslavismu¹ – se sovětskou ideou nadnárodní solidarity dělnictva. Po komunistickém převratu v únoru 1948 se proto pražská zahraniční politika snadno poddala ideologické marxisticko-leninské vizi rozdělení světa na dva vzájemně nesmiřitelné tábory, uzavřela se do informační blokády a vedle setrvání v úzkém spojení s Moskvou učinila státním zájmem i podporu nejrůznějších levicových hnutí v daleké cizině. Toto rozšíření jejích úkolů bylo vázáno na spojenecký systém definovaný Moskvou a sloužilo

---

1 Viz BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha, Prostor 2001, s. 244–247.

primárně jejím zájmům. Navzdory tomu, že související hospodářské a politické výsledky českoslovenští komunisté ve své době oceňovali, ideologicky motivovaná podpora zahraničních radikálů dlouhodobě přesahovala vnitřní možnosti Československa a dále prohlubovala jeho závislost na Sovětském svazu.

Viděno z druhé strany tohoto nerovného partnerství, Moskva si cenila především strategické polohy československého území, relativní hospodářské vyspělosti země a jejích tradičně širokých mezinárodních kontaktů. Odsud plynul její zájem kontrolovat československé finanční a produktové toky, zahraniční politiku a bezpečnostní složky. Také Československá lidová armáda byla budována nikoliv k obraně vlasti, ale k plnění společné strategie sovětského bloku.² Vzájemný vztah obou spojenců byl značně vychýlen ve prospěch Moskvy. V důsledku toho také v mezinárodním komunistickém hnutí Československo loajálně hájilo její politický primát a zprostředkovávalo jí informace, kontakty i obchod tam, kam sama z nejrůznějších důvodů nedosáhla. Ideologicky tento stav zdůvodňovalo heslo o mezinárodní dělbě práce mezi socialistickými státy. Geograficky nebylo využití Československa Moskvou omezeno, nejzřetelněji se však projevovalo ve vybraných státech Asie, Afriky a Latinské Ameriky v období rozpadu koloniálních impérií. Známým symbolem československé politiky v Africe se stal egyptsko-československo-sovětský smluvní trojúhelník o dodávkách zbraní ze září 1955.³ Praha přistoupila na plán, který politickým emancipačním hnutím v koloniálních zemích zajišťoval pomoc v úsilí o získání samostatného státu, aby jej pak hospodářská podpora přiměla rychle akceptovat „nezvratný historický proces“ ústící v socialismus a spojenectví se Sovětským svazem. Československo tomu přizpůsobilo své bilaterální vztahy i aktivity v mezinárodních organizacích. Konkurenční čínský plán pro národněosvobozencká hnutí, který orientoval levicové radikály k nesmiřitelnému ozbrojenému boji proti buržoazii zahraniční i národní až do úplného vítězství revoluce, vnitřně československou politiku nekomplikoval, protože Praha ho zamítla již na přelomu padesátých a šedesátých let, v počátcích sovětsko-čínské roztržky. Jednalo se v tomto případě o zcela mimořádné střetnutí o budoucnost mezinárodního komunismu, a Moskva proto mobilizovala veškeré síly k podpoře vlastní pozice. Ve vztazích uvnitř sovětského bloku přitom vytvořila rozsáhlý rejstřík nástrojů, z nějž později volila v méně důležitých a méně vypjatých kontaktech s třetími zeměmi. Následující text srovnává dobové dokumenty československého ministerstva zahraničních věcí a Národního shromáždění s materiály z archivu Komunistické strany Československa (zejména z fondů předsednictva, respektive politbyra Ústředního výboru KSČ, jeho mezinárodního oddělení a fondu Antonína Novotného) a klade si za cíl zjistit, které sovětské

2 Viz BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – MINAŘÍK, Pavel – POVOLNÝ, Daniel – ŠACH, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: Květen 1955 – srpen 1968*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2008, s. 17.

3 Viz ŠIEBER, Karel – ZÍDEK, Petr: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2009, s. 54–59; LITTLE, Douglas: *The Cold War in the Middle East: Suez crisis to Camp David Accords*. In: LEFFLER, Melvyn P. – WESTAD, Odd Arne (ed.): *The Cold War*, sv. 2: *Crises and Détente*. Cambridge – New York, Cambridge University Press 2010, s. 305–326, zde s. 306 n.

nástroje a s jakým účinkem působily na československou zahraniční politiku, aby ji přiměly jednat v rozrůstajícím se střetnutí s Pekingem ve prospěch Moskvy.

KSČ v zahraniční politice po únoru 1948

Československo po roce 1948 přejalo spolu se sovětskou teorií mezinárodních vztahů také sovětskou strategii kombinování státní a stranické linie v mezinárodních stycích. Podobně jako v Moskvě – bez ohledu na to, kdo právě zastával úřad předsedy vlády nebo ministra zahraničí – to byly orgány komunistické strany, které analyzovaly podstatné informace a s pomocí rad nebo na základě instrukcí Sovětů pak zavazovaly ústavní činitele i nižší státní úředníky ke konkrétnímu jednání. Přísně regulovaly také práci zahraničních novinářů. Na přelomu padesátých a šedesátých let byl stranicko-státní rozhodovací mechanismus již ustálen a nejdůležitější funkce v oblastech klíčových pro svrchovanost státu zastávali lidé spojující stranické funkce se státními. Stranické prostředí jim poskytovalo strategické priority, státních funkcí využívali jako nástrojů k realizaci těchto priorit.

Jistota, jaké kroky odpovídají v daný moment průběžně upravované sovětské ideologii a strategii, ovšem nikdy nepanovala. Nepostradatelnou složkou mezinárodněpolitické aktivity KSČ byly proto styky se spřátelenými stranami a skupinami v zahraničí. Výlučná pozice příslušela nejpozději od bolševizace KSČ v roce 1929 Všesvazové komunistické straně (bolševiků), respektive později Komunistické straně Sovětského svazu. Již předtím však byl její vliv podstatný, protože VKS(b) financovala a v Moskvě hostila Komunistickou internacionálu, jejíž třetí nejpočetnější národní sekci byla právě KSČ. Díky antifašistické kampani ve třicátých letech vliv sovětských komunistů v mezinárodním komunistickém hnutí dále vzrostl, a když byla v roce 1943 Kominternu zrušena, převzali již zcela samozřejmě sami její agendu.⁴ Ze své kontroly pak byli ochotni, byť i jen formálně, vyjmout pouze její evropskou část, když na necelých deset let vytvořili v roce 1947 Informační byro komunistických a dělnických stran (Informbyro).

Konkrétní program, který národní potřeby rozšiřoval o zmíněné třídní zájmy, přecházel do československé zahraniční politiky právě cestou mezistranických kontaktů. Komunistická Praha přebírala aktuální výklad třídních priorit z Moskvy a změna plynoucí z Chruščovovy reinterpretace sovětské zahraničněpolitické strategie po smrti Stalina se do jejího jednání proto rychle promítla. Výsledky dvacátého sjezdu sovětských komunistů, který obrat strategie vůči některým státům zaštitil dílčí revizí ideologie, převzal Ústřední výbor KSČ ve své rezoluci z 30. března 1956. O dva týdny později potvrdil svůj souhlas s rozpuštěním Informbyra a v polovině června obhájil nové, v Moskvě vyhlášené zásady mezinárodní politiky na celostátní konferenci KSČ. Tyto kroky vyústily v prosazení zásad schválených Kremlem do československé zahraniční politiky během necelých šesti měsíců. V pondělí 30. července 1956

4 Viz REES, Tim – THORPE, Andrew (ed.): *International Communism and the Communist International 1919–1943*. Manchester, Manchester University Press 1998.

je jménem vlády prezentoval její předseda Viliam Široký před Národním shromážděním. Hned v úvodu odkázal na pronikavý význam dvacátého sjezdu KSSS a prohlásil, že mírové úsilí Sovětského svazu a jeho spojenců vedlo ke zmírnění mezinárodního napětí mezi státy s odlišným společenským zřízením. Připustil možnost jejich politického, hospodářského i kulturního sblížení a spektrum potenciálních československých partnerů rozšířil za hranice tábora socialismu, o státy vykonávající „aktivní mírovou politiku“. Jako konkrétní příklady již fungující spolupráce pak uvedl Afghánistán, Barmu, Egypt, Sýrii a další státy Středního a Blízkého východu, kterým sliboval pomoc při budování nezávislého národního hospodářství. Zmínil také neutrální Rakousko, dále Francii, Itálii a severské státy, neopomněl ale ani Velkou Británii a Spojené státy americké.⁵

Na přelomu padesátých a šedesátých let měl mezi československými politiky největší vliv na zahraniční politiku první tajemník Ústředního výboru KSČ a prezident republiky Antonín Novotný. Soustřeďoval ve svých rukou nejzávažnější informace a promyšleně získával podporu Moskvy. Jak ostatně upozornil Karel Kaplan, Novotného kariéra byla již před válkou svázána s komunistickou stranou; její prostředí velmi dobře znal a chybějící praxi v Kominterně dovedně nahrazoval kontakty se sovětskými diplomaty v Praze. Brzy po svém zvolení prvním tajemníkem v roce 1953 se zasloužil o systematizaci fungování celého stranického aparátu podle sovětského vzoru, do jeho rozhodování zavedl plány a přísnější pravidla. V rámci těchto změn si pro svou funkci vyhradil právo svolávat schůze politického byra Ústředního výboru KSČ, sestavovat jejich program a formulovat závěrečná usnesení.⁶ Na mimořádném setkání se sovětským vůdcem Nikitou Chruščovem, které se konalo v Bukurešti vpředvečer sovětského zásahu v Maďarsku na podzim 1956, Novotný sladil československou zahraničněpolitickou pozici se sovětskou v další důležité rovině, když nabídl k potlačení maďarské „kontrarevoluce“ československé jednotky. Ústřední výbor KSČ jeho postup dodatečně potvrdil a přihlásil se tak k Chruščovovým tezím o možnosti mírového soužití států s odlišnými systémy, ovšem v podobě revidované pod vlivem aktuálního krizového vývoje v Maďarsku a Egyptě. Byla-li světová rovnováha sil ohrožena, Praha souhlasila, aby politika nevměšování do vnitřních záležitostí cizích zemí pozbyla platnosti a k opětné stabilizaci i k upevnění spolupráce socialistických států byly nasazeny všechny prostředky včetně vojenských.⁷

5 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], Národní shromáždění Republiky československé 1954–1960, Stenoprotokoly, 11. schůze, 30.7.1956, Prohlášení vlády [cit. 2014-06-06]. Dostupné z: www.psp.cz/eknih/1954ns/stenoprot/011schuz/s011001.htm.

6 Viz KAPLAN, Karel: *Antonín Novotný: Vzestup a pád „lidového“ aparátčíka*. Brno, Barrister & Principal 2011, s. 83 n. a 91; *Národní archiv, Praha (NA)*, fond (f.) Antonín Novotný II., karton (k.) 192, archivní jednotka (arch. j.) 110, Konzultace A. Novotného v Moskvě v září 1953.

7 Viz DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé*, sv. 1: *Válka a nukleární mír*. Praha, Karolinum 2004, s. 458; PICHOUJA, Rudolf G.: *Sovetskij sojuz: Istorija vlasti. 1945–1991*. Moskva, RAGS 1998, s. 161–165; srv. NA, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 112, Beseda 1. tajemníka ÚV KSČ A. Novotného s L. M. Kaganovičem během jeho návštěvy Československa při příležitosti oslav 10. výročí osvobození a odhalení Stalinova pomníku na Letné, květen 1955.

Sjezdy Komunistické strany Československa byly příležitostí k upevnění jejich zahraničních kontaktů a současně odrážely jejich stav. Čínskou delegaci na 10. sjezd (ve dnech 11.–15. června 1954) vítal na ruzyňském letišti první náměstek předsedy vlády a člen politického sekretariátu ÚV KSČ generál Karol Bacílek, zatímco první tajemník strany Antonín Novotný provázel sovětského vůdce Nikitu Sergejeviče Chruščova. Ten později usedl na hlavní sjezdovou tribunu, čínský host se musel spokojit s místem po straně (foto Národní archiv, Praha, fond 1490)

Zjevně nikoli bez souvislosti se svým postojem k polským a maďarským událostem byl v následujícím roce 1957 Antonín Novotný s otevřenou podporou Chruščova zvolen československým prezidentem. Nejpozději od té doby se právě jeho poznámky na zasedáních vrcholného orgánu Komunistické strany Československa mezi ostatními archivními materiály jeví jako nejdůležitější pro formulaci pozice Prahy vůči ostatnímu světu. Svou loajalitu k Sovětskému svazu Novotný nikdy netajil a připouštěl, že ve spolupráci se sovětskými soudruhy zacházel vždy tak daleko, jak to podle něj situace československého lidu vyžadovala, a v politice proto neudělal bez Moskvy ani krok.⁸ Poválečné heslo „Se Sovětským svazem na věčné časy!“ zůstalo

⁸ Viz ČERNÝ, Rudolf: *Antonín Novotný: Vzpomínky prezidenta*. Česká Kamenice, PolArt 2008, s. 161.

v platnosti a bylo jen zpřesňováno: „Se Sovětským svazem do dalšího vítězného boje za mír, za socialismus, a nikdy jinak!“⁹

Nezanedbatelný rozměr oddanosti vrcholných československých komunistů vytvářela skutečnost, že názor sovětského protektora zpravidla determinoval rozdělení moci uvnitř KSČ. Novotného postavení se díky Chruščovovi stalo na čas neotřesitelným. Spolupracovníci mu důvěřovali natolik, že vyjížděl-li je zastupovat na setkání komunistických stran, předkládal jim sice svůj pečlivě propracovaný plán proslovů, získával však volnost k úpravám jejich obsahu podle situace na místě. Podobně volnou ruku měl při výběru členů delegací. Politbyro, respektive předsednictvo ÚV KSČ sice vybíralo nejdůležitější účastníky, Novotný je ovšem mohl podle vlastního uvážení doplnit. Jeho do značné míry výjimečné vnitrostranické postavení dokládá i širší kontext: zatímco delegáti jiných komunistických stran v případě nenadálého vývoje společného jednání telefonicky konzultovali situaci s dalšími vysokými činiteli doma, Novotný vystupoval sebejistě a stranickému vedení podával převážně pouze zpětně celkové zprávy. Kromě silného postavení Novotného v čele strany dokazují jeho zaznamenané řídké konzultace s Prahou během multilaterálních jednání ovšem také to, že vedení KSČ bylo na přelomu padesátých a šedesátých let – navzdory svému slabému přehledu o vnitřním dění v KSSS – o sovětském postupu na mezinárodní scéně nakonec dobře zpraveno a souhlasilo s ním. Na summitech komunistických stran se Novotný proto nemusel uchýlovat k obstrukcím a napomáhal rychlému průběhu jednání.¹⁰

Pokud jde o státní aparát, vedle premiéra Širokého byl klíčovou osobností pro diplomacii po celou Novotného éru ministr zahraničních věcí Václav David, dlouholetý příslušník KSČ a po tři roky i člen předsednictva jejího ústředního výboru. Ministerskou agendu ovládal prostřednictvím schůzí kolegia, které ho několikrát do měsíce informovalo o chodu resortu, nejdůležitějších poznatcích diplomatů a plnění stanovených cílů. Zápisy z jednání kolegia dokládají, že rozplánování dílčích úkolů měli na starosti Davidovi podřízení na ministerstvu, hlavní materiály však David předkládal vedení KSČ a teprve jeho usnesení definovalo cíle, jimiž se následně řídili diplomaté. Jestliže výjimečně vznikala zásadnější koncepce

9 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online], Národní shromáždění Republiky československé 1954–1960, Stenoprotokoly, 11. schůze, 30.7.1956, Prohlášení vlády (viz pozn. 5).

10 NA, f. 1501 (Politické byro ÚV KSČ 1952–1964 – původní označení fondu 02/2 AÚV KSČ), k. 281, arch. j. 364/23, záznam ze 110. schůze politického byra ÚV KSČ 1.11.1960, usnesení k bodu „Návrh dopisu ÚV KS Číny“; *tamtéž*, f. Antonín Novotný II., k. 53, arch. j. 58, složka (sl.) 39, Vystoupení A. Novotného na poradách mezinárodního komunistického hnutí (mezinárodní situace, mírové soužití, situace v mezinárodním komunistickém hnutí a politika KS Číny, připomínky k otázce svolání porady, procedurální otázky), 1960; srv. *tamtéž*, sl. 38, Zpráva A. Novotného pro politické byro ÚV KSČ o poradách komunistických a dělnických stran v Bukurešti ve dnech 24.–26.6.1960; *tamtéž*, sl. 43, Usnesení politického byra ÚV KSČ o přípravě a svolání porady komunistických a dělnických stran, složení delegace; srv. *tamtéž*, sl. 46, Návrh projevu A. Novotného na poradě komunistických a dělnických stran v Moskvě, 31.10.1960; *tamtéž*, sl. 47, Průběžná a závěrečná zpráva delegace KSČ o průběhu porady komunistických a dělnických stran v Moskvě ve dnech 10.11.–1.12.1960.

Slavnostní shromáždění na Staroměstském náměstí v Praze po skončení 10. sjezdu KSČ 15. června 1954 bylo veřejnou oslavou spojenectví se Sověty. Na předsednické tribuně zprava prezident Antonín Zápotocký, první tajemník ÚV KSSS Nikita Sergejevič Chruščov, první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný a tajemnice moskevského výboru strany A. Furcevová. Zcela vlevo předseda Národního shromáždění Zdeněk Fierlinger (foto Národní archiv, fond 1490)

československých vztahů k nějakému regionu na ministerstvu zahraničních věcí, pak bylo obvyklé, že velvyslanci rozvíjeli svůj výklad k vývoji dané oblasti v diskusi se sovětskými diplomaty přímo na místě a finální znění koncepce poté bylo formulováno až po zevrubném prostudování v Moskvě, kam za svými protějšky vyjížděli ke konzultacím vedoucí příslušných teritoriálních odborů československého ministerstva zahraničí. Teprve tam bylo rozhodnuto, zdali program sestavený československými diplomaty zrcadlí „správně“ vývojové tendence regionu a využívá dostatečně všechny příležitosti, anebo zda vyžaduje doplnění. Takto například v srpnu 1956 nařídil Antonín Novotný, aby koncepce československé zahraniční politiky byla předložena stranickému vedení a vládě až po moskevské listopadové poradě, aby tak mohly být zapracovány sovětské zkušenosti.¹¹ Podle stejného klíče se v roce 1961 na seznamu československých priorit v Africe objevily země, s nimiž Sovětský svaz stihl již navázat diplomatické styky.¹² A podobně se v roce 1963 v československé

11 *Tamtéž*, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 114, Podklady pro jednání delegace v Moskvě (československá zahraniční politika), 1956.

12 Viz ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel: *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2007, s. 14 n.; srv. DAVIDSON, Apollon B.: *Afrika*

politice vůči zemím Latinské Ameriky ocitla v popředí Venezuela, dále úkol více vysvětlovat sovětskou politiku kubánskému vedení nebo závazek důsledněji bojovat proti zanášení „avanturistických“ čínských názorů do této oblasti. Finální dokument pochopitelně ihned putoval z Černínského paláce do Ústředního výboru KSČ.¹³

Komunistická strana přitom nebyla nikdy odkázána jen na československé diplomaty, stranické buňky na zahraničních zastupitelstvích Československa nebo rozvědčíky. Její vlastní mezinárodní oddělení získávalo informace po stranické línii – od zahraničních komunistických a dělnických stran, vlastních zaměstnanců vyslaných do ciziny nebo mimořádných zpravodajů Československé tiskové kanceláře a médií. Od roku 1961 vedlo pravidelné konzultace s podobným oddělením sovětské komunistické strany. Mimořádný vliv na diplomacii měl dlouholetý vedoucí mezinárodního oddělení Ústředního výboru KSČ a někdejší šéfredaktor *Rudého práva* Vladimír Koucký, který stranu často reprezentoval v zahraničí a doma jednak seznamoval stranické propagandisty s mezinárodními problémy, jednak připravoval pro stranické vedení podklady ke schválení komplexní československé strategie vůči konkrétním státům a regionům.¹⁴

Zatímco Moskva získávala detailní informace z Československa rychle a v obrovské šíři, opačným směrem přicházely spíše instrukce a cirkuláře usnesení sovětských politiků k vybraným záležitostem než zprávy. Často byly kódovány specifickým ideologickým jazykem a zvnějšku těžko čitelnými odkazy na sovětské reálie. Jak dané záležitosti chápat a řešit, záleželo na schopnostech a vůli československého politika, který sovětský názor v daný moment v Praze tlumočil; jeho vliv však mohla korigovat průběžná i zpětná kontrola, zda země socialistického tábora postupují v patřičném souladu, která se odehrávala prostřednictvím konzultací spřátelených stran. Příležitostí k tomu bylo bezpočet. Vedle oficiálních návštěv Nikity Chruščova (v letech 1954, 1957, 1962 a 1964) a náměstka předsedy sovětské vlády Lazara Kaganoviče (v roce 1955) v Československu a každoročních Novotného zájezdů do Moskvy je třeba zmínit i přímé telefonáty vedoucích sovětských představitelů Novotnému, jimiž býval rychle instruován v závažných momentech. Zpravidla několikrát do roka vyjížděla československá stranická delegace na sjezdy spřátelených stran a účastnila se souvisejících porad komunistických předáků. Další delegace mířily do zahraničí oslavit nejrůznější výročí spřátelených států a stran. Vedení KSČ pečlivě konzultovalo se sovětskými diplomaty a poradci v Praze. Novotný se také systematicky staral o to, aby každé podstatné změně v československé politice

---

i otěčestvennyje istoriki: K 50-letiju „Goda Afriki“. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 1 (2010), s. 44–47.

13 *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha (dále AMZV ČR), f. Porady kolegia ministra, kniha (kn.) 22, 25.10.1956. Viz také *tamtéž*, kn. 88, Záznam porady z 31.10.1963, Zpráva o průběhu a výsledcích konzultací o koncepci československé zahraniční politiky vůči zemím Latinské Ameriky mezi delegacemi ČSSR a SSSR, konaných ve dnech 4.–8. října 1963 na ministerstvu zahraničních věcí SSSR v Moskvě.

14 Viz např. *Německá otázka a hlavní problémy současné mezinárodní situace: Referát tajemníka ÚV KSČ soudruha Vl. Kouckého na celostátním aktivu lektorů a propagandistů dne 7. září 1961 v Praze*. Praha, Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ 1961.

Pohled na hlavní tribunu 11. sjezdu KSČ (18.–21. června 1958). Druhy zleva vedoucí sovětské delegace, první tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Ukrajiny a člen ÚV KSSS Alexej Kiričenko, dále prezident a první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný, předseda vlády Viliam Široký, náměstek předsedy vlády Jaromír Dolanský, vedoucí čínské delegace, člen politbyra Komunistické strany Číny a předseda Nejvyššího lidového soudu ČLR Tung Pi-wu a předseda Národního shromáždění Zdeněk Fierlinger (foto Národní archiv, fond 1491)

předcházela průzkumná cesta odpovědných úředníků zjišťující, jak danou agendu řeší v Sovětském svazu.¹⁵ Českoslovenští komunisté si každoročně vyměňovali se spřátelenými stranami několik studijních delegací, čímž se rozšiřoval věcný obsah československé zahraniční politiky o záležitosti primárně vnitřní, jako byla věda a organizace školství.¹⁶ Do Československa mimo to přijížděli vedoucí funkcionáři

15 NA, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 452, Konzultace A. Novotného v Moskvě, 1952–1954; *tamtéž*, arch. j. 454, Jednání A. Novotného s L. M. Kaganovičem (organizace práce PB ÚV KSSS a vlády, situace v čs. národním hospodářství – suroviny, průmysl, zemědělství, plánování, ideologická práce, třídní boj na vesnici), Návrhy A. Novotného, 1955; *tamtéž*, arch. j. 455, Beseda členů PB ÚV KSČ s delegací ÚV KSSS vedenou A. Aristovem dne 4.11.1956 v Praze (situace v ČSR, práce a výchova stranického aparátu, práce mezi inteligencí, odbory, studenty, situace v národním hospodářství).

16 Blíže viz FRANC, Martin: *Úderná skupina? Výprava českých lékařů a přírodovědců do SSSR v roce 1950 ve světle dopisů Ivana Málka*. Praha, Masarykův ústav AV ČR a Archiv AV ČR 2009, s. 7–55; DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter: *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2010, s. 70–73 a 77 n.

jednotlivých stran na pracovní-rekreační pobyty a k několikadenním konzultacím často sloužily i technikou vynucené pražské zastávky cizích delegací na cestě do Sovětského svazu. Počet takových konzultantů od roku 1956 postupně rostl: v roce 1960 jich bylo 654, o dvě léta později mezinárodní oddělení Ústředního výboru KSČ informovalo již o 439 rekreatantech a 1793 projíždějících činitelích, z nichž 520 se stalo československými hosty. Praha tehdy pěstovala takovéto kontakty se 79 zeměmi. Obdobně se v Moskvě zastavovaly delegace československých komunistů na cestě k partnerům dále na východě nebo cestou nazpět.¹⁷ Rozvíjela se také spolupráce vysokých stranických škol v Praze, Moskvě a Varšavě, redakce stranických periodik si vyměňovaly redaktory a dopisovatele. Probíhaly výměnné zahraniční pobyty lektorů ústředních výborů spřátelených stran, které zajišťovaly prezentaci jejich politických úspěchů na lokálních komunistických schůzích. Ještě více československých občanů měla zahrnout propagace života spřáteleného zahraničí prostřednictvím družebních styků navazovaných z popudu KSČ mezi vybranými státními podniky, družstvy a od roku 1961 také kraji sousedních zemí (především Rakouska, odkud v letech 1956 až 1961 přijelo do Československa několik tisíc aktivistů). Sovětský svaz byl v uvedených aktivitách nejfrekventovanějším a nejdůležitějším partnerem. Z jednání s Čínskou lidovou republikou naopak plynuly spíše časově nepřesně vymezené obecné plány, jejichž naplnění konkrétními činnostmi podléhalo dalšímu vzájemnému vyjasňování.¹⁸

Tabulka 1. Počet jednání KSČ s vedoucími představiteli socialistických a dělnických stran v letech 1956–1966

		1956/1957	1960	1961	1962	1963	1965	1966
Dvoustranná	KSSS	2		1		1	2	
	Strany z evropských socialistických států	2	2	3	1	3	1	1
	Strany z kapitalistických států	5					9	
	Strany ze zemí třetího světa	2					2	
	Strany z asijských zemí	2			1	1	1	1
Vícestranná	Za přítomnosti KSSS	2	9	16	9	3	9	9
	Bez přítomnosti KSSS	1						

17 NA, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 126, Návštěva delegace KSČ a vlády ČSR v čele s předsedou vlády Širokým v Moskvě 10.4.1957 při návratu z návštěvy východoasijských socialistických zemí, záznam Oldřicha Černíka z 12.4.1957.

18 *Tamtéž*, k. 49, sl. MKH – přehled styků KSČ s komunistickými a demokratickými stranami.

Tabulka 2. Počet studijních cest stranických delegací mezi Československem a spřátelenými zeměmi v letech 1956–1966¹⁹

		1956/1957	1960	1961	1962	1963	1965	1966
Do Československa	Sovětský svaz	6	1	9	2	2	2	6
	Evropské socialistické státy	8	5	16	7	6	14	16
	Ostatní země	9	1	4	5	4		
Z Československa (KSČ)	Sovětský svaz	9	1		3	5	5	7
	Evropské socialistické státy	3	5	12	4	6	12	15
	Ostatní země	1			1			

Dvě slunce na komunistickém nebi

Zatímco kapitalistický svět pokládala komunistická Praha až na tamní komunisty a jejich sympatizanty za nepřátelský, Sovětský svaz tvořil jádro spřáteleného prostoru, v němž byla důležitost jednotlivých sovětských spojenců hierarchizována podle jejich geografické polohy, strategického významu pro východní blok a aktuální politické situace. Moskva tedy dokázala v československé zahraniční politice prosadit vlastní agendu v mimořádně vysoké míře nejen ve vztahu k odmítanému Západu, ale také ke spřáteleným zemím. Mezi nejdůležitější československé spojence se proto – navzdory minimální tradici vzájemných styků i značně odlišným potřebám obou států – zařadila po svém vzniku v říjnu 1949 i Čínská lidová republika. Československo vnímalo vzdálený orient tradičně romanticky a poválečná repatriace československých občanů z radikalizované Číny, kteří by mohli poskytnout diferencovanější pohled na tamní události, probíhala jen velmi pomalu.²⁰ Revoluční étos o hrdinném boji čínského lidu za osvobození bez potíží nasedl na starší romantický konstrukt také proto, že nejvýznamnější československý odborník na Čínu Jaroslav Průšek byl přesvědčeným komunistou a jeho práce nijak nekomplikovaly obraz vytvářený převládající sovětskou překladovou literaturou.²¹

Organizace, která by dokázala podobně jako meziválečná Kominternu pojmout celé světové komunistické hnutí, ve druhé polovině dvacátého století nevznikla; Informbyro zůstalo až do své likvidace v roce 1956 omezenou záležitostí. Neexistovala tedy platforma, na níž by mohlo být dosaženo jakékoliv shody o tom, jak má Čínou značně posílený socialistický blok fungovat. Rozdílné názory, které sovětské

19 *Tamtéž*. Obě tabulky jsou sestaveny podle údajů z Přehledů o jednání KSČ s bratrskými stranami za léta 1956–1966. Údaje za rok 1964 nejsou k dispozici. Kromě každoročních souhrnů dostával Antonín Novotný nepravidelně ještě jmenné přehledy o pobytu vedoucích činitelů spřátelených stran a jejich rodinných příslušníků v Československu k určitému datu a záznamy z jednání s nimi. Výjezdy československých funkcionářů projednávalo a schvalovalo průběžně politbyro, resp. předsednictvo ÚV KSČ.

20 Viz AMZV ČR, f. Porady kolegia ministra, kn. 4, záznam z porady 17.3.1954.

21 Viz např. PRŮŠEK, Jaroslav: *Čínský lid v boji za svobodu*. Praha, Naše vojsko 1949.

a čínské komunisty rozdělovaly již od konce dvacátých let minulého století, komplikovaly vztahy mezi Moskvou a Pekingem i po skončení čínské občanské války, konkrétně ohledně konfliktu na Korejském poloostrově. Až do Stalinovy smrti čínští komunisté nicméně respektovali sovětskou strategii, která jim už v meziválečné době zaručovala pouze takovou podporu Moskvy, aby byla garantována odolnost Číny vůči vnější agresii, a tedy i stabilita sovětské východní hranice.²²

Sám Chruščov, zatímco procházel tvrdým vnitrostranickým mocenským bojem, pravděpodobně neočekával, že by byl automaticky akceptován všemi sovětskými spojenci v zahraničí. Přípravoval revizi stalinské zahraniční politiky, což ve vztahu k Číně demonstroval vyslyšením Mao Ce-tungovy výzvy k návštěvě Pekingem a usilovnou snahou splnit jeho ekonomické požadavky, které tak předseda čínských komunistů a premiér Čou En-laj mohli na přelomu září a října 1954 sovětskému hostu předložit. A Chruščov nejenže hned na místě odsouhlasil více než čtyřsetmilionový rublový úvěr, velkorysou technologickou pomoc při industrializaci Číny i vyslání sovětských špičkových odborníků na podporu první čínské pětiletky, ale předal pod kontrolu Pekingem také sovětsko-čínské hospodářské společnosti a přístavy Port Artur i Dalnyj. Věřil, že rok po skončení pro Čínu nákladného konfliktu v Koreji a jen čtyři roky od vyčerpávající čínské občanské války postačí spoléhat na čínský vděk za sílu sovětského hospodářství. Nesouhlasil pouze s absolutním sdílením sovětského jaderného programu a zcela odmítl jedině: posunout hranici Mongolské lidové republiky (Vnějšího Mongolska) ve prospěch Číny.²³

Na komunistické nebe se vyhoupla dvě slunce, jak s nadsázkou historik Sergey Radchenko označil Moskvu a Peking v názvu své knihy mapující sovětsko-čínské vztahy po roce 1962.²⁴ Zatímco to pekingské ovládlo v dubnu 1955 první konferenci asijsko-africké solidarity v indonésckém Bandungu a začalo se profilovat jako vzor pro národněosvobozenecká hnutí v koloniích, to moskevské posilovalo v reakci na rozšíření Severoatlantické aliance o Spolkovou republiku Německo svou evropskou pozici a v květnu 1955 svázalo šestici svých spojenců Varšavskou smlouvou.²⁵ Následující

22 Stalinova politika nutila čínské komunisty spolupracovat s Čankajškem, a ani když na ně Kuomintang v roce 1927 zaútočil, nezískali z Moskvy významnější podporu a byli poraženi. Stalin, jehož mocenský vzestup byl tímto nezdarem ohrožen, přesto v prosinci 1936 neváhal přispět k nové dohodě čínských komunistů s Kuomintangem, díky níž se spojili v Jednotné protijaponské frontě. V roce 1949 zvítězili čínští komunisté v občanské válce bez konkrétního přispění Sovětů.

23 Viz TAUBMAN, William: *Chruščov: Člověk a jeho doba*. Praha, Jiří Buchal – BB/art 2005, s. 340–342; GALENOVIČ, Jurij M.: *Rossija v „kitajskom zerkale“: Traktovka v KNR v načale XXI veka istorii Rossii i russko-kitajskich otnošenij*. Moskva, Vostočnaja kniga 2011, s. 158 n.

24 RADCHENKO, Sergey: *Two Suns in the Heavens: The Sino-Soviet Struggle for Supremacy, 1962–1967*. Washington D.C. – Stanford, Woodrow Wilson Center Press – Stanford University Press 2009.

25 O tom, že Moskva byla zprvu ochotná Číně v Asii nekonkurovat, svědčilo převážně kulturní složení sovětské delegace přípravné asijské konference před Bandungskou konferencí: zatímco za ČLR jednal spisovatel a ministr kultury Kuo Mo-žuo, delegaci SSSR tvořili spisovatelé Nikolaj Tichonov (vedoucí delegace), Alexandr Kornějčuk, Wanda Wasilewská, Ilja Erenburg a šéfredaktor časopisu *Litěraturnyj ogoňok* Anatolij Sofronov, dále

V kuloárech 11. sjezdu KSČ: prezident republiky a první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný (druhý zprava), vedle něj vlevo vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ Vladimír Koucký a předseda vlády Viliam Široký v rozhovoru s vedoucím sovětské delegace Alexejem Kiričenkem (zcela vlevo) (foto Národní archiv, fond 1491)

rok byl však pro Moskvu krizový. Chruščovova kritika Stalinova kultu na dvacátém sjezdu KSSS podpořila protisovětské nepokoje v Polsku a Maďarsku a jejich důsledky pak zprostředkovaně ohrozily křehké sovětsko-jugoslávské smíření. Nadto v očích Mao Ce-tunga zavržení Stalinova kultu zbavilo Chruščova nároku na dědictví Stalinovy autority a stalo se příčinou zásadní kritiky sovětské politiky Pekingem. Jasně to demonstrovali čínský premiér Čou En-laj a předseda čínských komunistů Mao Ce-tung v roce 1957. Čou En-lajova delegace jednala nejprve ve dnech 7. až 10. ledna 1957 v Moskvě se Sověty, s vládní delegací Německé demokratické republiky a s maďarskou stranickou a vládní delegací, od 11. do 15. ledna zjišťovala poměry v Polsku a v následujících dvou dnech pobývala v Maďarsku. Poté se vrátila do Moskvy a po nezbytných ceremoniích odcestovala 18. ledna do Číny. Na oslavách čtyřicátého výročí „Velkého října“ a související konferenci komunistických a dělnických

---

člen-korespondent Akademie věd SSSR J. Žukov a předseda prezidia Všesvazové obchodní komory M. Něstěrov, jenž měl sledovat sovětské hospodářské zájmy (viz Sovětská delegace na asijskou konferenci o zmírnění napětí v mezinárodních vztazích. In: *Rudé právo* (1.4.1955), s. 3). Na samotnou Bandungskou konferenci přijeli pouze sovětsští pozorovatelé. Čou En-laj v Bandungu příčiny k sovětskému znepokojení ani nezavdával, a když byl například Egyptem požádán o zbraně, loajálně odkázal na Moskvu. (Blíže DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé*, sv. 1, s. 433–435 – viz pozn. 7.)

stran z celého světa, jejímž dějištěm byla v listopadu 1957 Moskva, pak Mao Ce-tung vystupoval proti Chruščovově zahraniční politice.²⁶

Pro rozvinutí sovětsko-čínskému konfliktu bylo rozhodující následující období. Během pouhých tří let se původní ideologická kolize rozrostla do nepřekonatelného protivenství. Chruščov se spolehl na taktiku kombinující bilaterální jednání, jež akcentovala význam hospodářských vztahů, pečlivě připravená multilaterální setkání marxisticko-leninských stran, jež mu sloužila k tlaku na čínskou stranu, a vojenskou strategii. Efekt ekonomické vstřícnosti k Číně nebyl z pohledu Moskvy dostatečný, naopak Čína využívala ekonomizace mezinárodních vztahů v nové sovětské diplomatické strategii jako důkazu další Chruščovovy ideologické hereze. V srpnu 1958 dokonce – aniž by Chruščov, který počátkem měsíce pobýval v Číně, jakkoliv informovala – zahájila bombardování v Tchajwanské úžině a vyvolala tím krizi ve vztazích se Spojenými státy. Na oplátku Chruščov, který nikdy neváhal využít sovětského jaderného arzenálu k zastrašování, v roce 1959 odmítl Peking poskytnout atomovou zbraň, protože nechtěl vyjmout případné sovětské jednotky rozmístěné v Číně ze své jurisdikce. Odvolal se na připravenost Sovětského svazu bránit spojence a zahájil přípravy k novému mezinárodnímu koordináčnímu setkání komunistických předáků. S odstupem tří let se pak v Moskvě konala druhá světová konference komunistických a dělnických stran, která měla znovu sjednotit komunistické hnutí pod sovětským praporem. Moskva zdůrazňovala zásadní význam své teoretické výbavy i praktické podpory světového komunistického hnutí pro úspěch čínských soudruhů. Nechtěla se nechat Pekingem, který tou dobou (zatím s podporou dalších socialistických států) intenzivně sondařoval možnosti partnerství s latinskoamerickými zeměmi, dotlačit do role zaostávající evropské socialistické mocnosti, postupně rezignující na snahu definovat pro nově vznikající asijské, africké a latinskoamerické země správný itinerář cesty k socialismu.

Chruščov sice v září 1959 hájil v diskusi s americkým prezidentem Dwightem Eisenhowerem Peking jako právoplatného reprezentanta Číny a požadoval jeho uvedení do Organizace spojených národů, nicméně uvnitř sovětského bloku činil vše proto, aby emancipaci Maovy diplomacie zamezil. Bránil čínské snaze zrovnoprávnit postavení členů socialistického bloku a snížit tak sovětskou vyjednávací pozici, nechtěl přistoupit ani na myšlenku zostření boje proti kapitalismu a nadále prosazoval strategii mírového soupeření. Ke stmelení socialistického bloku podle představ sovětského vůdce proto nedošlo; jeho tehdy již relativně pevná vnitrostranická pozice ale zároveň odradila Peking od podpory některého ze sovětských stalinistů. Závěrečné prohlášení stejně jako Deklaraci představitelů komunistických, dělnických a socialistických stran a Manifest míru z moskevské konference v listopadu 1957 sice podepsaly všechny zúčastněné delegace, výklad těchto dokumentů se však stal zdrojem střetů. Peking a Moskva se sice shodovaly, že jejich společnému cíli – porážce světového imperialismu – prospěje jednota mezinárodního komunistického

---

26 Viz zpravodajství *Rudého práva* od listopadu 1957 do února 1958; DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé*, sv. 1, s. 484.

Čínští hosté s delegáty 11. sjezdu KSČ v červnu 1958 (foto Národní archiv, fond 1491)

hnutí. Rozcházely se však v tom, jak má být taková jednota vnitřně zajištěna, a ani hierarchii dílčích úkolů neurčovaly podle stejných priorit.²⁷

Vedle mezinárodní roviny sovětsko-čínských konfliktů zůstávala sporná i oblast domácí politiky. Čínský vztah ke vzoru sovětské říjnové revoluce a jejímu přerodu v každodenní sovětskou realitu nebyl nijak vřelý a namísto jeho následování zahájil Peking od dubna 1958 kampaň takzvaného Velkého skoku, opřenou nikoliv o dělnickou třídu, ale o koncept lidových komun. Čína začala v té souvislosti Sovětský svaz otevřeně označovat za zdroj „revizionismu“, „oportunismu“ a „hegemonismu“ a soustředila se na vytvoření vlastního spojeneckého zázemí ve Světové odborové federaci,²⁸ Hnutí nezúčastněných států a na konferencích asijsko-africké (a později

27 *Deklarace. Manifest míru. Porada představitelů komunistických a dělnických stran. Moskva (listopad 1957)*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960; NA, f. 1501, k. 285, arch. j. 367, záznam ze zasedání politického byra ÚV KSČ 21.11.1960, bod 20 – Některé materiály z porady bratrských komunistických a dělnických stran; srv. TOMLINA, Natalija G. – VELIČANKAJA, Ljudmila A. – STYKALIN, Alexandr S. (ed.): *Nasledniki Komintěrna: Meždunarodnyje sověščanija predstaviteľej kommunističeskich i rabočich partij*. Moskva, ROSSPEN 2013.

28 Rozkol Světové odborové federace (SOF, založena roku 1945 v Paříži) v lednu 1949 byl následován letním sjezdem SOF v Miláně a listopadovým zasedáním předsednictva SOF v Pekingu, kde byl zřízen spojovací sekretariát. Ten na druhou polovinu listopadu 1949 připravil první odborovou konferenci asijských a tichomořských zemí a postupně zajistil Číně dominanci v této části SOF. Nekomunističtí odboráři vytvořili v prosinci 1949 vlastní

i latinskoamerické) solidarity. Po zmrazení politické a ekonomické spolupráce Moskvy a Pekingy se napětí vystupňovalo zpochybněním společné státní hranice. Tento vývoj pochopitelně vedl také k přerušení čínské spolupráce se sovětskými spojenci.²⁹

Tři světy a Československo

Československo se na sovětské strategii vůči Pekingy loajálně podílelo. Již krátce po únoru 1948 mohla čínská komunistická vláda Jen-anu otevřít v Praze svou stálou zahraniční kancelář, která jako jediná svého druhu umožnila působení vyslanců jenanské vlády v Evropě.³⁰ Když na jaře 1949 čínští komunisté nezískali víza nutná k účasti na Sověty iniciovaném Světovém kongresu obránců míru v Paříži, 23. dubna je spolu s dalšími delegáty odmítnutými francouzskou vládou uvítala na protest Pražská mírová konference.³¹ A ačkoliv do vyhlášení Čínské lidové republiky a s tím spjatého zrušení československých diplomatických styků s vládou Kuomintangu ještě zbývalo několik měsíců, nápadně se zhoršily také pracovní podmínky velvyslance Čínské republiky v Praze Hsi-huey Lianga.³² Telegram předsedy vlády Viliama Širokého adresovaný Čou En-lajovi 4. října 1949, jímž Československo uznalo Čínskou lidovou republiku, následovalo rychlé zřízení nového československého velvyslanectví v Pekingy, konzulátu v Šanghaji a nového čínskému velvyslanectví v Praze. Asijský odbor, který se o čínskou agendu staral na ministerstvu zahraničních věcí, byl ovšem zatížen vnitřními personálními turbulencemi, nedostatečnou profesionální zdatností nově příchozích zaměstnanců, kteří po únoru 1948 vystřídali politicky „nevyhovující“ odborníky, i československým podílem v Komisi neutrálních států pro dozor nad příměřím v Koreji a sotva zvládal svou operativní,

---

Mezinárodní konfederaci svobodných odborů (*International Confederation of Free Trade Unions*), existující do roku 2006.

29 AMZV ČR, f. Politické zprávy Kuba, 1965–1969, Mimořádná politická zpráva č. 1 z 24.1.1966; *tamtéž*, f. Teritoriální odbor – tajné (TO-T) Čína, 1955–1959, k. 2, sl. 10, Záznam z návštěvy na MZV – informace o stykoch ČLR s latinsko-americkými krajinami, 30.7.1959.

30 Za informaci děkuji sinoložce Ivaně Bakešové.

31 Název „Pražská mírová konference“ je zde převzat z dobového československého tisku a literatury, ve skutečnosti Světový kongres obránců míru svolal konferenci v Praze jako svou sekci, protože francouzská vláda neudělila některým delegátům pařížského centrálního kongresu víza. Obě části kongresu spolu komunikovaly, například pražská řeč vedoucího čínské delegace (v počtu 44 členů) Kuo Mo-žua byla přeložena a čtena na 4. zasedání pařížského kongresu. Českoslovenští komunisté akci pochopitelně využili k vlastní propagaci. (Viz Traduction par M. Gaucheron du discours à Prague de M. Kuo Mo Jo: Messages de Chine. La section de Prague. List des participants aux Assises de Prague. In: *Congrès mondial des Partisans de la paix Paris–Prague, 20–25 avril 1949*. Paris, Les éditeurs français réunis 1949, s. 455–462, 707–709, 725–730 a 763–771; ROTOTAJEV, A. S. (ed.): *V borbe za mir: Litěraturno-estradnyj sbornik*. Moskva – Leningrad, Iskusstvo 1949; srv. ŠIMOVIČ, Ladislav: Z československo-čínských stykov. In: KOMZALA, František (ed.): *Ve veliké čínské zemi: Sbornik statí čs. vládní delegace v ČLR r. 1952*. Praha, Orbis 1953, s. 121–136.

32 LIANG, Hsi-huey: *Mezi Berlínem a Prahou: Střední Evropa ve vzpomínkách čínskému historika*. Praha, Prostor 2006, s. 372–376

zpravodajskou a dokumentační agendu. Ministerstvo zahraničního obchodu dosáhlo v červnu 1951 navázání hospodářské spolupráce s Čínou. O rok později, v květnu 1952, byla cesta ministra informací Václava Kopeckého do Pekingu završena podpisem kulturní dohody a dohod o vědecko-technické spolupráci, o poštovní službě a o telekomunikačním styku. Poté se v Číně na čtyřměsíčním turné představil Armádní umělecký soubor Víta Nejedlého a na základě zmíněných uzavřených dohod jej následovaly další zájezdy československých delegací a stipendijní pobyty studentů. Také do Československa přijížděli nejrůznější čínští hosté, mimořádná byla účast Čou En-laje na Gottwaldově pohřbu v březnu 1953. Praha mimoto zprostředkovávala Čínské lidové republiky styk se zahraničím tam, kde byla jako oficiální čínská reprezentace respektována Čankajškova vláda. Velvyslanectví v Pekingu však zvládalo rostoucí nároky jen stěží. Pouze dva jeho pracovníci ovládali čínštinu a oficiální informace tiskové agentury Nová Čína, jejíž pobočka v Československu působila již od druhé poloviny roku 1948, nemohly kvalitní diplomatické zprávy suplovat. Chyběla také technika schopná zajistit stabilní rádiové spojení.³³

Praha se zprvu převážně soustředila na hospodářské problémy, nabízela podporu čínské industrializaci a své zkušenosti z budování socialismu.³⁴ Chápala, že domácí autorita Maa je nezpochybnitelná, a vnímala, že s rozbíhající se dekolonizační sílí jeho aspirace určovat podle čínského vzoru pravidla pro celosvětové národněosvobozenecké hnutí.³⁵ Jelikož však byla informačně i interpretačně značně závislá na zprávách z Moskvy, zahlcené v té době vlastními problémy, zaostávala za událostmi. Když například sovětský přípravný výbor Bandungské konference vyslal delegaci k jednání do Indie, převzalo *Rudé právo* zprávu sovětské tiskové agentury TASS, že půjde o setkání třinácti asijských států, kam Sovětský svaz vysílá převážně kulturní delegaci, aby jednala o zásadách zmírnění mezinárodního napětí.

Za úsměvy se skrývalo vzájemné napětí. První tajemník sovětských komunistů Nikita Sergejevič Chruščov s předsedou Komunistické strany Číny Mao Ce-tungem v říjnu 1959 v Pekingu na oslavách desátého výročí založení Čínské lidové republiky (Belga Photo, www.belgaimage.be)

33 AMZV ČR, f. Porady kolegia ministra, kn. 1, záznam z porady 13.8.1953; *tamtéž*, kn. 4, záznam z porady 17.3.1954.

34 Svědčí o tom například výstava „Deset let budování socialismu v ČSR“, otevřená v Pekingu 15. dubna 1955 za přítomnosti československé vládní delegace pod vedením náměstkyně předsedy vlády Ludmily Jankovcové. Dobové snímky ukazují, že expozici na ploše 16 tisíc metrů čtverečních dominoval padesátitunový karuselový soustruh a vysoké vrtací stroje.

35 Viz předmluva a projev předsedy Ústřední rady odborů a místopředsedy Světové odborové federace Františka Zupky v publikaci *Všečínská federace práce: Asijské národy v boji za svobodu* (Praha, Práce 1951, s. 5–12 a 330–335).

V tomto duchu informovala také Československá tisková kancelář.³⁶ Ve skutečnosti se mezi 6. a 10. dubnem 1955 sešli v Dillí zástupci devatenácti asijských zemí, aby koordinovali své stanovisko před podstatněji Bandungskou konferencí vládních představitelů devětadvaceti asijských a afrických zemí, která nejednala o ničem menším, než byla reakce na americkou strategii ztělesněnou tehdy založenou Organizací smlouvy jihovýchodní Asie (*Southeast Asia Treaty Organisation* – SEATO). Zatímco *Rudé právo* přebíralo o Bandungu informace TASSu a jen příležitostně využilo propagandisticky vyhraněnějších telegrafických zpráv Karla Beby,³⁷ ministerstvo zahraničních věcí se pokusilo zajistit vlastní kvalitnější analýzu a vyslalo na místo zkušeného diplomata Otto Kličku. Ve své zprávě, kterou ovšem kolegium ministra hodnotilo jako ideologicky chabě orientovanou, zaznamenal úsilí Čínské lidové republiky, Indie a Barmy prosadit pět zásad mírového soužití. Považoval to za přirozené, protože podle jeho mínění se tak naplňovalo Leninovo očekávání, že osvobozený Východ bude žádat vlastní podíl na rozhodování o světě. Ačkoliv na konferenci zazněl návrh prohlásit komunismus za novou formu kolonialismu a deset států zaujalo proamerický (a v logice bipolárního světa tedy protisovětský) postoj, Klička závěrem konstatoval, že národněosvobozenecká hnutí směřují k politické nezávislosti a konference skončila úspěchem. Zásluhy o to přičetl mírumilovné Číně, která podle Kličky sloužila od svého osvobození z pout imperialistů asijským národům jako příklad rostoucí životní úrovně a ústy svého reprezentanta na konferenci Čou En-laje vyzvala zúčastněné země ke sjednocení kolem požadavku odstranit kolonialismus. Podle Kličky Bandungská konference potvrdila, že bez účasti Pekingu nelze řešit žádné závažné národně-politické otázky v Asii, a je tedy nasnadě prosadit i jeho přijetí do OSN.³⁸

V létě 1956 začalo ministerstvo zahraničí připravovat návštěvu československé vládní delegace v Číně, Mongolsku a Severní Koreji. Dosáhlo souhlasu politbyra ÚV KSČ a po něm i vlády, připravilo program a návrhy smluv, které měly být podepsány, zaslalo sovětskému velvyslanectví. Přípravy ale byly krátce před plánovaným termínem, na konci října 1956, pozastaveny.³⁹ Prioritu získaly na obou stranách dramatické maďarské události: Číňané o nich jednali se Sověty několik dní v Moskvě, Antonín Novotný krátce v Moskvě a v Bukurešti. Dodatečně 4. listopadu

36 Sovětská delegace na asijskou konferenci o zmírnění napětí v mezinárodních vztazích. In: *Rudé právo* (1.4.1955), s. 3; VOLF, Alois: Dnes začíná asijská konference. In: *Tamtéž* (6.4.1955), s. 4; TÝŽ: Za mír a solidaritu v Asii. In: *Tamtéž* (14.4.1955), s. 3.

37 *Rudé právo* v té době přebíralo paradoxně i ty zprávy TASSu, které vycházely z informací čínské tiskové agentury Nová Čína, jejíž pobočka sídlila v Praze (viz např. Resoluce KS Číny o protistraničské skupině. In: *Rudé právo* (6.4.1955), s. 3; První mezinárodní konference asijských a afrických zemí zahájena. In: *Tamtéž* (19.4.1955), s. 3).

38 AMZV ČR, f. Porady kolegia ministra, kn. 14, k. 89, záznam z porady 2.6.1955, Zpráva O. Kličky o Bandungské konferenci; srv. Z hlavního projevu vedoucího čínské delegace Čou En-laje. In: *Rudé právo* (20.4.1955), s. 4; BEBA, Karel: První konference asijsko-afrických zemí: Původní telegrafická zpráva z Bandungu. In: *Tamtéž* (22.4.1955), s. 4.

39 AMZV ČR, f. Porady kolegia ministra, kn. 22, záznam z porady 25.10.1956, Stav příprav odjezdu čs. vládní delegace do ČLR, MLR a KLDLR.

se také v Praze konala beseda členů Ústředního výboru KSČ se sovětskou delegací.⁴⁰ Jedenáctého listopadu pak přišlo do Prahy Bulganinovo a Chruščovovo společné pozvání pro Novotného a Širokého, aby mezi 25. a 30. lednem 1957 přijeli se stranicko-státní delegací do Moskvy prodiskutovat otázky týkající se společných zájmů obou států. Když delegace do Moskvy několik dní po odjezdu Čou En-laje skutečně dorazila, bylo zřejmé, že půjde o zásadní záležitost. Podobně reprezentativní zastoupení Československo nemívало často: v čele delegace byl prezident Antonín Zápotocký, následován předsedou vlády Viliamem Širokým a prvním tajemníkem Ústředního výboru KSČ Antonínem Novotným, k jednání zasedl také Václav Kopecký a dalších sedm ministrů vlády i předseda slovenského sboru pověřenců, za stranu pak ještě tajemníci ústředního výboru Jiří Hendrych a Vladimír Koucký. Porada se konala v Chruščovově kanceláři v budově Ústředního výboru KSSS a mimo něj se jí za sovětskou stranu účastnili také Nikolaj Bulganin, Kliment Vorošilov, Anastas Mikojan, Vjačeslav Molotov, Michail Suslov, Leonid Brežněv, Averkij Aristov nebo Boris Ponomarjov. Po Novotného úvodní řeči promluvil Chruščov a od vzájemné ekonomické spolupráce rychle přešel k hodnocení nedávné Čou En-lajovy návštěvy Evropy. Vyjádřil své znepokojení nad stížnostmi některých polských komunistů Čou En-lajovi a informoval, že čínský premiér v Moskvě a Varšavě jednal o schůzce všech socialistických zemí, která by se sešla v Budapešti, Bukurešti, Praze nebo Sofii a projednala by mimo jiné i vojenské otázky. Podle zpráv Sovětů telefonicky oslovil se stejným návrhem i jugoslávského prezidenta Josipa Broze Tita. Chruščov dále uvedl, že s Komunistickou stranou Číny se Sověti shodli na rezoluci, která KSSS označuje za jednu ze stran s bohatou zkušeností, a vysvětlil, že „vedoucí úloha někoho je morální. Budeme společně vést a společně odpovídat. V poslední době se ukázaly nacionalistické tendence. Nestačí ovšem jenom bít, to málo pomůže, musíme se více scházet.“ Českoslovenští delegáti upozornili, že oslabení vedoucí úlohy KSSS může vést k událostem podobným vývoji v Maďarsku, vyjádřili svou oddanost Moskvě, v závěrečné společné deklaraci se znovu přihlásili k marxisticko-leninským zásadám výstavby socialismu a hlavním zájmem všech socialistických zemí prohlásili jednotu.⁴¹

V lednu 1957, kdy Čou En-laj zjišťoval důsledky krize ve východní Evropě, se Československu vyhnul. Už v březnu 1957 ovšem do Číny přijela odkládaná vládní delegace vedená Viliamem Širokým, aby podepsala kulturní dohodu, úmluvu o spolupráci ve zdravotnictví, a především smlouvu o vzájemném přátelství a spolupráci. Široký navštívil vedle Pekingu také Šanghaj a Nanking a svých projevů během cest využil ke zdůraznění významu československé pozice v mezinárodních vztazích

40 NA, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 115, Jednání 1. tajemníka ÚV KSČ A. Novotného na ÚV KSSS dne 24.10.1956; *tamtéž*, arch. j. 116, Beseda členů PB ÚV KSČ s delegací ÚV KSSS vedenou A. Aristovem dne 4. 11. 1956 v Praze; ŠEVELENKO, A. (ed.): *Vospominanija: Izbrannyje fragmenty. Nikita Chruščov*. Moskva, Vagrius 2007, s. 354–360.

41 NA, Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 119, Zpráva o průběhu jednání delegace ÚV KSČ s delegací ÚV KSSS, s. 15. Program setkání a souvisící korespondence jsou k dispozici *tamtéž*, arch. j. 118; závěrečná Společná československo-sovětská deklarace včetně korekce Kouckého podle sovětského textu *tamtéž*, arch. j. 122.

a československé pomoci čínské industrializaci. Radoval se nad tím, že stroje vyrobené díky této pomoci čínští dělníci nazývali květy společného přátelství, a hrdě připomněl české propagandistické heslo z roku 1949: „Rudý prapor dnes vlaje od Aše až do Šanghaje!“ Neopomněl zdůraznit, že přátelské společenství socialistických států pod vedením Sovětského svazu usiluje o svobodu a mír, a Číně přisoudil roli majáku svobody a nezávislosti asijských i jiných národů. Když opouštěl Šanghaj, loučil se s ním, podobně jako i v ostatních případech, na letišti vedle regionálních představitelů také místní sovětský generální konzul.⁴²

Čína však pomalu začala úlohu věčného klienta československé industriální pomoci opouštět. Jestliže ještě v roce 1955 přijímala nabízené výrobky bez výhrad a sama odpovídala exportem surovin, rýže, čaje nebo koření a dále spoluprací v kulturní oblasti (například v roce 1950 věnovala Orientálnímu ústavu základ jeho knihovny, na podzim 1954 zorganizovala zájezd Janáčkovy akademie muzických umění do Číny, po skončení výstavy čínského užitého umění v domě U Hybernů v Praze v únoru a březnu 1955 věnovala Československu polovinu exponátů, v roce 1956 uspořádala výstavu o Tibetu, její umělci se účastnili hudebního festivalu Pražské jaro), od roku 1956 její nároky rostly, odmítala podepsat dlouhodobou obchodní smlouvu a od roku 1958 začala hospodářská jednání značně váznout. Projevilo se to složitými rozhovory o Smlouvě o obchodu a plavbě, na neurčito byla odložena také přislíbená návštěva Čou En-laje v Československu, kterou původně plánoval společně s armádní delegací na druhou polovinu roku 1958 v rámci další cesty po východní Evropě. Ačkoliv za oslabením vzájemných kontaktů bylo možné hledat zatím spíše hospodářské nezdary politiky Velkého skoku, českoslovenští diplomaté v Číně se postupně dostávali do izolace, stěžovali si na zhoršený přístup k úřadům a nedostatek informací.⁴³

Příčina tkvěla v rezervovaném československém postoji k narůstajícím čínským ambicím. Když 30. dubna 1957 politbyro Ústředního výboru KSČ hodnotilo výsledky moskevské zastávky Viliama Širokého cestou z Číny, vyvodilo z ní jako nejdůležitější úkol prohlubovat přátelství a vztahy se Sovětským svazem na všech úrovních, všestranně upevňovat semknutost socialistického tábora a podporovat sovětské odzbrojovací úsilí. Na radu Sovětů zvažovalo podání vlastního odzbrojovacího návrhu Valnému shromáždění OSN a chtělo pomáhat nezávislému vývoji asijských a afrických států, především Egypta, Sýrie, Etiopie, Ceylonu, Barmy, Afghánistánu a Indonésie. Zintenzivnilo také své výpady proti západoněmeckému revanšismu. Širokého návštěva Číny, Mongolska a Severní Koreje byla v tomto kontextu pouhým splněním lednové dohody československých a sovětských komunistů o upevňování přátelství mezi národy na základě leninských zásad rovnoprávnosti a bratrské spolupráce. Podobným splněním společné dohody se pak měl stát na květnovém

42 Jednota a síla socialistického tábora je zárukou nových vítězství. In: *Rudé právo* (25.3.1957), s. 1 a 3; Československá vládní delegace se vrátila do Pekinu. In: *Tamtéž* (26.3.1957), s. 1.

43 AMZV ČR, f. TO-T Čína, 1955–1959, k. 2, sl. 3, telegram velvyslance Antonína Gregora z Pekingu z 10.5.1957; *tamtéž*, telegramy velvyslance Jána Bušniaka z Pekingu z 2.4.1958, 5.5.1958, 25.6.1958 a 3.3.1959; *tamtéž*, sl. 10, Přehled styků s ČLR za II. štvrtročie 1957.

Rozesmátý Leonid Iljič Brežněv, tehdy předseda prezidia Nejvyššího sovětu SSSR a člen politbyra ÚV KSSS, byl mezi hosty 12. sjezdu KSČ (4.–8. prosince 1962) z devětašedesáti států nejviditelnější zahraniční tváří (foto Národní archiv, fond 1492)

jednání států Rady vzájemné hospodářské pomoci návrh Prahy více koordinovat národní hospodářské plány.⁴⁴

V polovině července 1957 navštívil Nikita Chruščov spolu s předsedou rady ministrů SSSR Nikolajem Bulganinem Československo. Zavítali do průmyslových podniků, zemědělských družstev i vědeckých ústavů, debatovali s dělníky i představiteli organizací Národní fronty a jednání se svými stranickými partnery využili ke zdůraznění společné oddanosti věci socialismu. Společné závěrečné komuniké konstatovalo, že setkání potvrdilo naprostou jednotu názorů na všechny projednávané záležitosti.⁴⁵ V srpnu 1957 navštívila Moskvu další delegace československých komunistů vedená Antonínem Novotným, aby s ostatními evropskými socialistickými státy koordinovala politiku vůči Jugoslávii a Albánii.⁴⁶ Mao Ce-tung sice 29. září přijal československou parlamentní delegaci, podobně intenzivních jednání s ní ale nemohl dosáhnout. Zdeněk Fierlinger, který ji vedl, pouze vyjádřil pochopení pro složitost úkolů čínských komunistů při likvidaci následků koloniálního útisku a na Maovo hodnocení vzájemných vztahů jako velmi těsných a přátelských

44 NA, f. 1501, záznam ze 179. schůze politického byra ÚV KSČ 30.4.1957; *tamtéž*, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 125, Záznam o rozhovoru u s. Chruščova, Bulganina, Mikojana a s. Gromyka 10.4.1957 (O. Černík, 12.4.1957).

45 *Tamtéž*, f. Antonín Novotný II., k. 192, arch. j. 132, Komuniké o pobytu stranické a vládní delegace Sovětského svazu v Československé republice, 17.7.1957.

46 *Tamtéž*, arch. j. 133, Záznam besedy se s. Chruščovem dne 16. srpna 1957 v Moskvě.

odpověděl: „Politické vztahy mezi ČSR, ČLR a SSSR nemohou být lepší, jak to uvedl také s. Chruščov při návštěvě v ČSR. Po stránce hospodářské mohou být tyto vztahy ještě lepší, ještě užší.“⁴⁷

Už dříve zmíněná konference komunistických a dělnických stran, která se – podtržena úspěchem sovětského Sputniku – konala u příležitosti čtyřicátého výročí říjnové revoluce v Moskvě, rozpory nevyřešila a přetrvávající odlišné představy o tom, jak by měly být uspořádány vztahy mezi socialistickými státy a jaký má být jejich poměr ke „světovému imperialismu“ i rozvíjejícímu se národněosvobozeneckému hnutí, se promítly do nejednoznačných závěrečných dokumentů. Československo podporovalo sovětskou pozici. Třetího prosince 1957 schválilo politbyro ÚV KSČ rezoluci k moskevským poradám, v níž uvítalo schválení Deklarace představitelů komunistických, dělnických a socialistických stran i Manifestu míru a oba dokumenty prohlásilo za program komunistického hnutí, na obranu míru a za budování socialismu. Podle politbyra měl dvacátý sjezd sovětských komunistů zásluhu na mohutném vzestupu komunismu, k čemuž se českoslovenští politici znovu přihlásili na poradách představitelů komunistických a dělnických stran zemí RVHP v Moskvě 25. května 1958. Další demonstrací loajality k Moskvě se stal rozbor mezinárodní situace na jedenáctém sjezdu KSČ ve dnech 18. až 21. června 1958. Sjezd vyzdvihl možnost vyloučit válku jako prostředek řešení sporných otázek a vyjádřil přesvědčení, že imperialistickému nebezpečí lze vhodněji vzdorovat hospodářským soutěžením zemí dvou světových soustav, neúnavným bojem za mír a mírové soužití. Méně vyvinutým zemím sliboval perspektivu zapojení do společného využívání zdrojů socialistických států v rámci vzájemné bratrské pomoci, hospodářskou, politickou i kulturní spolupráci. Sovětští komunisté podle sjezdu poskytují koloniálním národům návod, jak cestou nekapitalistického, národně-demokratického vývoje odstranit bídu a zaostalost. Existence světové socialistické soustavy přitom byla podle československých představitelů garancí přechodu moci do rukou dělníků a rolníků bez občanských válek, ve spolupráci s místní národní buržoazií proti kolonizátorům. Primát Moskvy byl na jedenáctém sjezdu KSČ demonstrován i protokolárně: prezident Novotný přijal 17. června nejprve sovětskou a teprve poté, o něco chladněji, čínskou delegaci.⁴⁸ Praha se mimoto z rozhodnutí moskevské konference z listopadu 1957 stala sídlem mezinárodní redakce časopisu *Otázky míru a socialismu*, který měl publikovat příspěvky jednotlivých ústředních výborů národních komunistických stran a tím dopomáhat k semknutosti socialistického společenství a ke tříbení názorů. Ve skutečnosti dávala redakce průchod sovětským zájmům a Čína ji proto přestala spolufinancovat, nedodávali své příspěvky a v květnu 1962 nakonec odmítli podporovat čínskou mutaci časopisu.⁴⁹

47 AMZV ČR, f. TO-T Čína, 1955–1959, k. 2, sl. 10, Záznam z besedy čs. parlamentní delegace u předsedy ČLR Mao Ce-tunga dne 29. září 1957.

48 *Mezinárodní postavení a zahraniční politika ČSSR v období mezi XI. a XII. sjezdem KSČ*. Praha, Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ 1962; Zpráva o činnosti ÚV KSČ na XI. sjezdu a současné hlavní úkoly. In: *Rudé právo* (19.6.1958), Příloha, s. 1–24.

49 NA, f. Antonín Novotný II., k. 89, arch. j. 164, Roztržka KS Číny s ostatními KS (vztahy KS Číny – ostatní KS), Korespondence mezi ÚV KS Číny a redakcí časopisu *Otázky míru a socialismu*.

Konečně 28. září 1959 přicestoval Antonín Novotný na rok odkládanou návštěvu Čínské lidové republiky. V projevu na slavnostním shromáždění k desátému výročí jejího založení hovořil o dlouhodobé tradici soudružské solidarity obou zemí, které učinily věčně živý odkaz Velkého října čínorodým základem své revoluční cesty a posílily věc socialismu ve světě. Složil poklonu čínskému industriálnímu úsilí, které pozoroval na brněnských veletrzích, a ocenil význam nesmlouvavého postoje lidové Číny pro rozdcení „revizionismu“ a „imperialismu“.⁵⁰ Oslavy však poznamenala Chruščovova pohrdavá vyjádření o výsledcích čínské politiky Velkého skoku. Když se pak čínská politická elita sešla k navazujícím oslavám desetiletí Společnosti čínsko-sovětského přátelství a zástupce partnerské sovětsko-čínské společnosti spisovatel Nikolaj Semjonovič Tichonov při té příležitosti oznámil, že Sovětský svaz právě vypustil svou třetí kosmickou raketu, sklidil jen vlačnou reakci. Promítání dokumentárního filmu o Chruščovově zářijové cestě po Spojených státech proběhlo na sovětském zastupitelském úřadě v Pekingu 16. října již bez čínské účasti.⁵¹

Pochopitelně čínská reakce na sebe nenechala dlouho čekat. V únoru 1960 ještě čínský pozorovatel moskevské porady zemí Varšavské smlouvy podpořil Chruščova, když kladně hodnotil zmírnění mezinárodního napětí, jehož bylo údajně dosaženo bez ústupků a ve prospěch socialismu. Antonín Novotný si pouze poznamenal, že čínský zástupce ostře kritizoval imperialisty, a znejistěn co do přesnosti překladu se podivil rezolutnímu prohlášení, že Čína uzná jen takový plán odzbrojení, na němž se bude sama podílet.⁵² Klíčové pak bylo zveřejnění čínských výhrad vůči sovětské politice v pamfletu *Ať žije leninismus!* v dubnu 1960, krátce po Chruščovově cestě po jihovýchodní Asii.⁵³ Peking využil k otevřenému vyjádření svých představ o směřování ke komunismu také dubnové oslavy pátého výročí Bandungské konference, když na konferenci schválené zásady přijal jako základ politiky mírového soužití a vzájemně výhodných obchodních vztahů na jižní polokouli. Kriticky se stavěl k prosazování míru tam, kde se národním hnutím dosud nepovedlo zlomit pouta kolonialismu, a odmítal Chruščovovy revize sovětské ideologie, které podle něj způsobily, že válečnou iniciativu drží imperialisté. Podle této interpretace mezinárodních vztahů měl třetí svět pod vedením Číny vést společný boj proti světu supervelmocí i světu rozvinutých západních států a Peking se nabízel, že tento boj zaštití vlastním revolučním modelem. Podobné teze zazněly také na pekingském

50 AMZV ČR, f. TO-T Čína, 1955–1959, k. 2, sl. 2, Podklady k cestě a korespondence mezi A. Novotným a Mao Ce-tungem; Projev Antonína Novotného z 28.9.1959. In: KOTYK, Václav (ed.): *Dokumenty československé zahraniční politiky: 1945–1960*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960, s. 347 n.

51 AMZV ČR, f. TO-T Čína, 1955–1959, k. 2, sl. 10, záznam z 5.10.1959; *tamtéž*, Záznam o promítání filmů na ZÚ SSSR dne 16.10.1959, 17.10.1959.

52 Viz REIMAN, Michal – LUŇÁK, Petr: *Studená válka 1954–1964: Sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno, Doplněk 2000, s. 137–139.

53 Chruščov navštívil mezi 11. únorem a 5. březnem 1960 Afghánistán, Barmu i Indii a Indonésii, s nimiž tehdy měla Čína konfliktní vztahy (viz *tamtéž*, s. 158–160). Srv. BAKEŠOVÁ, Ivana: *Čína ve XX. století*, sv. 2. Olomouc, Univerzita Palackého 2003, s. 70 n.

zasedání Světové odborové federace v červnu 1960.⁵⁴ Praha se naproti tomu domnívala, že Peking ignoruje mínění většiny ostatních komunistických stran, v domácí politice pěstuje podivné studium marxismu-leninismu jen prostřednictvím spisů Mao Ce-tunga a podceňuje zákonitosti socialistického vývoje ekonomiky i důležitost takzvané hmotné zainteresovanosti pracujících. V zahraniční politice pak podle československých komunistů rozbíjí jednotu socialistického společenství, ztěžuje jeho úspěch a příklání se na stranu soudobého levičáctví. Československý velvyslanec v Pekingu nelibě nesl také stažení sovětských učebnic politické ekonomie z čínských škol.⁵⁵

Sověti se pokusili pod záminkou sestřelení amerického špionážního letadla U2 nad svým územím svolat poradou komunistických stran o mezinárodních záležitostech během červnového sjezdu rumunských komunistů v Bukurešti. Po čínských výhradách k návrhu programu, narychlo rozeslanému z Moskvy, však museli rezignovat na úmysl prosadit podpis závazného závěrečného dokumentu. Číňané žádali čas k prostudování toho, co bude v Bukurešti řečeno, a souhlasili pouze s diskusí.⁵⁶ K nepříjemnému překvapení Pekingu však sovětský materiál distribuovaný během sjezdu rumunských komunistů nepranyřoval americký imperialismus, ale zveřejňoval zatím obtížně skrývaný spor s vedením čínských komunistů. Ti se zmožili pouze na dodatečnou reakci, jejich dopisy adresované ostatním komunistickým stranám však sovětské spojenci v Evropě nebrali vážně a společně se snažili Číňany přimět k respektu vůči Kremlu. Nakonec se rozhodli záležitost postoupit jednání nové světové konference komunistických a dělnických stran. V polovině července 1960 pak Chruščov odvolal sovětské experty z Číny a překvapení českoslovenští specialisté je pomalu následovali. Lektor českého jazyka a literatury v Pekingu Jan Líbal si do Prahy posteskl, že situace je nepřehledná a jeho práce je po odchodu sovětských odborníků z ústavu znemožňována. Stěžoval si na zahlcení studentů mimoškolními aktivitami a na změnu názorů prezentovaných ve výuce o československé minulosti a současnosti, která vyústila v zákaz dosavadních učebnic. Cítil se sledován a žádal o instrukce.⁵⁷

Počátkem srpna 1960 sovětské vedení vyzvalo československé soudruhy, aby do Moskvy vyslali svého zástupce do přípravné komise konference, kterou Moskva současně navrhovala spojit s oslavami třiačtyřicátého výročí „Velkého října“. Antonín Novotný a Vladimír Koucký souhlasili, připravili seznam možných delegátů

54 Viz ALDEN, Chris – ALVES, Ana Cristina: History and Identity in the Construction of China's Africa Policy. In: *Review of African Political Economy*, č. 115 (2008), s. 47–52.

55 AMZV ČR, f. Porady kolegia ministra, kn. 53, záznam porady z 15.9.1960, bod Současná politická situace v Čínské lidové republice a československo-čínské styky.

56 NA, f. Antonín Novotný II, k. 53, arch. j. 37, Dopisy ÚV KSSS a ÚV KSČ k otázce svolání mezinárodní porady komunistických a dělnických stran a možnosti výměny názorů během sjezdu RSDS 2.–7.6.1960.

57 *Tamtéž*, f. 1501, k. 279, arch. j. 362, záznam ze zasedání politického byra 25.9.1960, bod k informaci – Jan Líbal, Zpráva lektora českého jazyka a literatury na Vysoké škole cizích jazyků v Pekingu.

Čínské delegaci na 12. sjezdu KSČ v prosinci 1962 v čele s vedoucím oddělení mezinárodní spolupráce Ústředního výboru Komunistické strany Číny Wu Siu-čchuanem se dostalo na Hlavním nádraží v Praze pouze formálního oficiálního přivítání na nižší stranické úrovni (foto Národní archiv, fond 1492)

a společně ho předložili politbyru ÚV KSČ.⁵⁸ Již 27. září přijal Kouckého v čele československého přípravného výboru tajemník Ústředního výboru KSSS Michail Suslov, informoval ho o předcházejících sovětsko-čínských rozhovorech, z nichž vyplynula neústupnost Pekingů, a seznámil ho s hlavním podkladovým materiálem pro jednání i se svým dalším postupem. Koucký souhlasil (podle svých slov byl také odpůrcem ideologického dogmatismu) a přislíbil Suslovovi, že pomůže ovlivnit názory dalších delegací v sovětský prospěch. V tomto duchu se pak odvíjela práce redakční komise až do zahájení samotné konference v listopadu 1960. Na ní Suslov zaútočil na čínského delegáta Teng Siao-pchinga, když červnové zasedání Světové odborové federace v Pekingu označil za příklad čínské eskalace sporů. V tomto postoji ho podpořili delegáti dalších stran; Maďaři například připomněli hodnocení z bukureštské schůzky, podle kterého čínská revoluce se stala největší

⁵⁸ *Tamtéž*, f. Antonín Novotný II., k. 53, arch. j. 43, Korespondence ÚV KSČ a ÚV KSSS, usnesení PB ÚV KSČ o přípravě a svolání porady, složení delegace.

událostí od „Velkého října“ a čínský lid byl hrdinný, avšak Komunistická strana Číny se dopouštěla chyb, které musí uznat a napravit. Po svém návratu Vladimír Koucký předložil 26. října zprávu o průběhu jednání pražskému politbyru a o pět dní později si Novotný nechal schválit návrh řeči, s níž se do Moskvy chystal sám. Šlo mu zejména o to, aby konflikt s Pekingem nevyzníval jako sovětsko-čínský spor, ale jako čínský střet s celým mezinárodním komunistickým hnutím.⁵⁹

V Georgijevském sále Kremle zahájil Nikita Chruščov jednání konference 10. listopadu 1960 konstatováním, že se poměr sil socialismu a kapitalismu za poslední tři léta značně změnil ve prospěch prvního společenského systému a že vznikly nové příležitosti a problémy, které pokládá za účelné prodiskutovat, aby mohly být stanoveny aktuální úkoly světového komunistického, dělnického a národně-osvobozenického boje. Jeho řeči všichni vestoje aplaudovali, jen čínská a albánská delegace se takových projevů zdržely. Když po dvanácti dnech dozněly hlavní projevy všech sedmdesáti osmi delegací, tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Číny Teng Siao-pching se navzdory zvyklostem znovu přihlásil o slovo, aby se ještě pokusil vysvětlit, že přijetí špatného názoru většinou nemůže Čínu přimět k opuštění jejího správného menšinového stanoviska. Po doporučení Chruščova, že „je lepší, když se nemoc projeví, neboť pak je snazší ji vyléčit“, mu bylo dovoleno následující den vystoupit, přestože zástupci třiadvaceti zúčastněných stran ihned protestovali proti nekonstruktivnímu čínskému setrvávání na vlastních chybách, hrozícímu vyústit v rozkol celé konference. Znovu pak zasedla redakční komise, aby upravila text plánovaného společného prohlášení z konference. Šlo o hodnocení role národní buržoazie, vztahu dělníků a rolníků k boji za nezávislý stát, o takzvaný kult osobnosti a kritiku Jugoslávie nebo také o problém podstaty imperialismu, který podle názoru Číňanů nemohl změnit svou podstatu, odzbrojit se a stát se mírumilovným. Sporné záležitosti byly delegovány k řešení subkomisi redakční komise, která definitivně rozhodla teprve po dvoustranném jednání sovětských a čínských komunistů. V prvním prosincovém dni přednesl Chruščov svůj závěrečný konferenční projev a všechny zúčastněné strany podepsaly společné prohlášení.⁶⁰ Podle Kouckého však Číňané dál usilovali o revizi, akcentovali nadměrně některé části prohlášení, aby zamlčeli jiné, nevyvodili závěry z kritiky vznesené na moskevských poradách, a dokonce artikulovali svou připravenost usilovat o změny

59 *Tamtéž*, arch. j. 44, záznam z přijetí Vladimíra Kouckého u Michaila Suslova 27.9.1960; *tamtéž*, arch. j. 45, Zpráva o průběhu práce redakční komise; *tamtéž*, arch. j. 141, Čína: Dvoustranná jednání mezi delegacemi KSSS a KS Číny ve dnech 17.–22.9.1960; *tamtéž*, f. 1501, k. 280, arch. j. 363, záznam ze zasedání politického byra 25.10.1960, bod 17 – Porada bratrských komunistických a dělnických stran v Moskvě; *tamtéž*, k. 281, arch. j. 364, záznam ze zasedání politického byra 31.10.1960, bod 22 – Návrh projevu soudruha Antonína Novotného na listopadových poradách v Moskvě.

60 *Tamtéž*, f. 1501, sv. 285, arch. j. 367, záznam ze zasedání politického byra 21.11.1960, bod 20 – Některé materiály z porady bratrských komunistických a dělnických stran předložené politbyru ÚV KSČ A. Novotným.

státní hranice své země.⁶¹ Koucký zaznamenal také nadstandardní vztahy Čínské lidové republiky k Albánii, Severní Koreji a Vietnamu a odsoudil je jako údajnou odměnu za jejich solidaritu s čínskou linií v Moskvě, proti které je i nadále třeba vybojovávat pravý výklad prohlášení.⁶²

Závěrem

Ze střetu světa kapitalismu a světa sovětského socialismu se Maova Čína pokusila vystoupit jako nejvlivnější mocnost třetího světa – světa budoucnosti, který měl podle Pekingu s těmi předchozími společného jen málo ve své minulosti. Těm, kdo byli připraveni se k němu přidat, slibovala rovnoprávnost a vzájemně výhodnou spolupráci v boji proti imperialismu ve všech podobách. Chruščovův chráněncem Antonín Novotný se tváří v tvář narůstajícím ekonomickým potížím své země přidržel strážlivější zahraničněpolitické koncepce. Akcent radikálního čínského partnera na perspektivu podpory občanských válek v rozpadajícím se koloniálním světě ho nemohl oslovit, protože vnitřní potřeby systému, s nímž byl svou kariérou svázán, nemohl pozitivně ovlivnit. Chruščov naproti tomu nabízel přehlednou hierarchii, tradiční lenní přátelství, zázemí sovětského trhu i surovin a po letech válek a vnitřního teroru sliboval stabilitu a mír. A pokud jde o státy, které se mohly stát součástí Maova třetího světa, tak revoluční Kuba, v očích levicových radikálů nový živoucí důkaz nadcházejícího historicky nevyhnutelného pádu imperialismu, se v roce 1960 po Castrově červencové návštěvě v Sovětském svazu přihlásila ústy svého delegáta Aníbala Escalanteho na uvedené listopadové konferenci k Moskvě. To bylo pro československé komunisty novým potvrzením správnosti sovětského postupu.

Když Nikita Chruščov 1. června 1961 poblíž Bratislavy diskutoval s vedením KSČ, mezinárodněpolitické záležitosti hodnotil podstatně méně optimisticky než na počátku roku 1960. Obklopen vstřícnou atmosférou prohlásil, že s americkým prezidentem Johnem Fitzgeraldem Kennedym se těžko shodne, a vyjádřil obavy o možnost uspokojivého řešení německé otázky. Obával se také důsledků rychlého úspěchu laoské revoluce, který komplikoval sovětskou politiku vůči neutrálním asijským státům. Neuspokojivý stav vztahů Moskvy s Tiranou a Pekingem ho vedl k tomu, aby přehodnotil svůj přístup k nacionalismu, a k odhodlání nepodceňovat napříště rozpory, které z něj plynou v socialistickém bloku. Další zahraničněpolitické kroky chtěl podnikat teprve po projednání na dvaadvacátém sjezdu sovětských

61 První incident na sovětsko-čínské hranici byl zaznamenán v červnu 1960. Blíže viz KIREJEV, G. V.: *Rossija i Kitaj: Něžvestnyje stranicy pograničnych peregovorov*. Moskva, ROSSPEN 2006, s. 56–82.

62 NA, f. 1501, k. 281, arch. j. 364, záznam ze zasedání politického byra 31.10.1960, bod 23 – V. Koucký: Návrh dopisu ÚV KSČ Ústřednímu výboru KS Číny; *tamtéž*, k. 300, arch. j. 384/8, záznam ze zasedání politického byra 21.3.1961, Usnesení o zprávě V. Kouckého Vývoj situace v Čínské lidové republice po moskevských poradách.

komunistů. Ten pak v říjnu 1962 přinesl rozhodující rozvrat sovětsko-čínských vztahů.⁶³

Od moskevské porady v roce 1960 sledovaly československo-čínské vztahy padající úroveň vztahů sovětsko-čínských. Problémy se okamžitě dotkly citlivé hospodářské spolupráce Československa s Čínou, Novotný však dokázal v červenci 1961 přimět Chruščov, aby za československou podporu zaplatil převzetím části čínských zakázek.⁶⁴ Když si později Číňané stěžovali na kritická slova premiéra Viliama Širokého, která pronesl na dvaadvacátém sjezdu sovětských komunistů v říjnu 1961, považovalo to vedení KSČ za nepříjemné, jeho názory však nijak nemírnilo.⁶⁵ Tlumilo sice vypjaté prosovětské projevy tajemníka Ústředního výboru KSČ pro mezinárodní vztahy Vladimíra Kouckého, vyzývalo ho ke klidnějšímu a uvážlivému tónu, všestranně však preferovalo právě sovětského „osvoboditele“ a v chápání čínské politiky užívalo jeho optiku. Z dokumentů vedení Komunistické strany Československa uložených v Národním archivu a z materiálů Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR vyplývá, že tak činilo od počátku svých vztahů s čínskými komunisty. Pro československou pozici v sovětsko-čínské roztržce pak jako rozhodující faktor vystupuje schopnost Moskvy prosadit do nejvyšší stranické a po smrti prezidenta Antonína Zápotockého i státní funkce Antonína Novotného, který její autoritu v mezinárodním komunistickém hnutí zásadně podpořil již při moskevském jednání s Chruščovem v lednu 1957. Zvýšená vstřícnost sovětských komunistů k Československu, pozornost k jeho hospodářským potřebám a podíl, který ve společné zahraničněpolitické strategii Praze v následujícím období nabízel, utvrdila československé komunisty v jejich dlouhodobě udržované loajalitě.⁶⁶

63 Viz WANG, Dong: *The Quarelling Brothers: New Chinese Archives and Reappraisal of the Sino-Soviet Split 1959–1962*. (Could War International History Project, pracovní materiál č. 49 [online].) Washington D.C., Woodrow Wilson International Center for scholars [cit. 2013-09-01]. Dostupné z: <http://www.wilsoncenter.org/publication/the-quarrelling-brothers-new-chinese-archives-and-reappraisal-the-sino-soviet-split-1959>; srv. NA, f. 1537 (Mezinárodní oddělení ÚV KSČ – původní označení fondu 100/3 AÚV KSČ), k. 31, arch. j. 131, Záznam projevu vedoucího delegace KS Číny Čou En-laje na XXII. sjezdu KSSS; *tamtéž*, Půstoj čínského tisku k XXII. sjezdu KSSS.

64 NA, f. Antonín Novotný II., k. 204, arch. j. 342, Investiční zařízení odmítnuté ČLR, určené k prodeji SSSR; *tamtéž*, f. 1501, k. 321, arch. j. 408/4, záznam ze zasedání politického byra 12.9.1961, Usnesení o Zprávě o hospodářských jednáních v Moskvě ve dnech 27.7.–10.8.1961.

65 *Tamtéž*, f. 1501, k. 285, arch. j. 367, záznam ze zasedání politického byra 22.11.1960, bod 20 – Závěrečná zpráva o poradě představitelů komunistických a dělnických stran v listopadu 1960; *tamtéž*, f. Antonín Novotný II., k. 86, arch. j. 144, Názory vojenského přidělnice ČLR v Západním Berlíně na situaci v Albánii a XXII. sjezdu KSSS; *tamtéž*, k. 89, arch. j. 164, Roztržka KS Číny s ostatními KS (vztahy KS Číny – KSSS).

66 Že nešlo jen o rétoricky významné československé výpady proti západoněmeckému revanšismu v souvislosti s vyzbrojením SRN a jejím obranným příspěvkem do NATO, doložil ministr zahraničí Václav David svým jediným mezinárodně skutečně významným dokumentem, který v září 1962 prosadil na Valném shromáždění OSN jako Deklaraci zásad mírového soužití (viz *tamtéž*, f. 1537, k. 32, arch. j. 135, Zpráva o uplatnění zásad usnesení politbyra ÚV KSČ z 21.3.1961 v československo-čínských vztazích, 10.1.1962).

Ve veřejnosti náhlý rozpad dříve propagovaného československo-čínského přátelství rezonoval ještě koncem šedesátých let. Svědčí o tom kreslený vtip Jana Vychítala na obálce humoristického časopisu Dikobraz z 11. března 1969

Dobří přátelé ve zlých časech

Tito a Ceaușescu před pražským jarem a po něm

Cezar Stanciu

Tématem článku jsou vztahy mezi Nicolae Ceaușeskem, generálním tajemníkem Rumunské komunistické strany (*Partidul Comunist Român*) a předsedou Státní rady Rumunské socialistické republiky, a Josipem Brozem Titem, předsedou Svazu komunistů Jugoslávie (*Savez komunista Jugoslavije*) a prezidentem Socialistické federativní republiky Jugoslávie, tak jak se vyvíjely v politické rovině v letech 1966 až 1969, tedy v době, kdy vrcholilo a posléze bylo potlačeno reformněkomunistické hnutí v Československu. Jugoslávský a rumunský vůdce byli před sovětskou vojenskou intervencí do Československa v srpnu 1968 považováni svými protějšky v komunistickém bloku za těsné spojence, kteří si předsevzali společně sabotovat sovětský vliv na komunistické hnutí ve světě a narušovat jednotu východoevropských zemí. Zároveň se od doby, kdy Rumunsko uplatnilo svůj nárok na vlastní nezávislou zahraniční politiku, oba státy stále sbližovaly.

Následující analýza čerpá z nedávno zpřístupněných rumunských dokumentů, především pak ze stenografických záznamů pořázených během schůzek Tita s Ceaușeskem, uložených v Rumunském národním archivu v Bukurešti. Cílem tohoto výzkumu je poskytnout východisko pro další bádání, zejména v jugoslávských a sovětských archivech, aby se tak usnadnilo objasňování složitých a někdy i nebezpečných okolností, které byly pro politické vztahy mezi těmito dvěma vůdci určující. Užitá metodologie se opírá o narativní popis jednání a událostí stejně jako o srovnávací analýzu zasazením výzkumu do politického rámce vytyčeného sovětskou politikou uvnitř komunistického bloku během prvních let brežněvovské éry.

Sbližování a rozpory. Pozadí složitého vzájemného vztahu

Důvod pro vymezení dokumentovaného období právě těmito roky poskytla skutečnost, že první schůzka mezi Ceaușeskem a Titem se konala v dubnu 1966 a do konce šedesátých let se pak odehrály přinejmenším další čtyři; do této periody tak spadá jak čas před invazí do Československa, tak i doba bezprostředně následující. Některé z těchto dvoustranných schůzek byly oficiální, jiné naopak neoficiální, ba dokonce tajné. Stenografické záznamy, které jsou zde předmětem rozboru, odhalují skutečnost, že Ceaușescu považoval Tita za nejdůvěryhodnějšího ze všech nejvyšších evropských komunistických představitelů. Tématem jejich rozhovorů byl často Sovětský svaz a volba co nejhodnějších metod a strategií k oslabení jeho vlivu v rámci světového komunistického hnutí stejně jako ve východní Evropě a na Balkáně.

Nicméně rumunsko-jugoslávské poválečné vztahy nebyly vždy tak vřelé jako v časech široké shody mezi Ceaușeskem a Titem. Když Josif Vissarionovič Stalin a Kominforma (oficiálním názvem Informační byro komunistických a dělnických stran) v roce 1948 odsoudili takzvanou titovskou úchylku, Rumunsko vehementně podpořilo sovětské stanovisko a zapojilo se v souladu s diktátem Kremlu do nepřátelské politiky proti Jugoslávii. Po usmíření, které nastalo v roce 1955 mezi Nikitou Sergejevičem Chruščovem a Titem, nebylo Rumunsku v čele s generálním tajemníkem strany Gheorghie Gheorghiu-Dejem zatěžko přikročit k opětovnému budování bilaterálních vztahů s Jugoslávií na přátelské bázi. Nicméně Bělehrad zůstal po určitou dobu vůči rumunským komunistům ostražitý. Událostí, která rozhodujícím způsobem přispěla k intenzivnímu rumunsko-jugoslávskému sblížení, byla roztržka mezi Gheorghiu-Dejem a sovětským lídrem Chruščovem v otázce integrace a specializace v Radě vzájemné hospodářské pomoci. Současně s tím, jak se rozvíjela a prohlubovala politika rumunské nezávislosti a rozdílnosti názorů pod vedením Gheorghiu-Deje v rámci komunistického bloku, rostla a prohlubovala se také vzájemná důvěra mezi ním a Titem. To bylo zjevné při zahájení ambiciózního projektu Železná vrata, označujícího vybudování přehrady a vodní elektrárny na Dunaji v příhraniční oblasti mezi Srbskem a Rumunskem v raných šedesátých letech, k němuž Jugoslávie přistoupila po dlouhém váhání a odkladech.

Spolupráce se nepřestala úspěšně rozvíjet ani po smrti Gheorghiu-Deje v březnu 1965, kdy v čele Rumunské komunistické strany stanul Nicolae Ceaușescu. Nový vůdce navázal na svého předchůdce v politice opozice vůči sovětské hegemonii, a především neustoupil z neutrálního postoje ohledně čínsko-sovětské roztržky. Avšak jak Ceaușescu, tak i Tito museli záhy čelit nové výzvě Moskvy. Jen několik měsíců předtím, než zemřel Gheorghiu-Dej, nastoupil do nejvyšší stranické funkce v Sovětském svazu Leonid Iljič Brežněv, který toužil obnovit postavení Moskvy jako hlavního centra světového komunismu, jež bylo v posledních letech vážně podkopáno následkem Chruščovovy „dobrodružné“ zahraniční politiky a kvůli rozkolu mezi Sovětským svazem a Čínou.¹ Upevnění vůdčí role Moskvy ve východní Evropě

1 Viz COLLINS, Edward M.: *Myth, Manifesto, Meltdown: Communist Strategy, 1848–1991*. Westport (Connecticut), Greenwood 1998, s. 142.

bylo samozřejmě v rozporu se zájmy Rumunska i Jugoslávie, což byl důvod, proč se Ceaușescu a Tito usilovně pokoušeli vzdorovat Brežněvovým snahám.

Proti nárokům Moskvy na hegemonii

Oba politici se poprvé oficiálně setkali na nejvyšší stranické a státní úrovni v dubnu 1966, kdy Tito navštívil Rumunsko.² Rozhovory se zaměřily na dvoustranné vztahy, obě strany vyjádřily odhodlání zlepšit vzájemnou spolupráci především na poli hospodářství a obchodu. Jak se oba vůdci shodli, hospodářské vztahy mezi oběma zeměmi byly v porovnání s politickou kooperací na nižší úrovni. Projekt vodního díla Železná vrata už zdárně běžel a obě strany měly eminentní zájem na dalším rozvíjení ekonomických vztahů. Rumunsko hledalo cesty, jak snížit svou hospodářskou závislost na Sověty ovládaném východním bloku a na RVHP, především pokud šlo o suroviny a přírodní zdroje.³ Na druhé straně Jugoslávie, jak přiznával Tito, byla obklopena členskými státy Severoatlantické aliance, tedy Řeckem a Itálií, a Středozemní moře bylo rovněž pod kontrolou Spojených států, což byl důvod, proč Bělehradu mimořádně záleželo na vztazích s Bukurešťí.⁴

Tito jako jeden z iniciátorů a nejdůležitějších státníků Hnutí nezúčastněných zemí kladl silný důraz na národněosvobozencká hnutí, bez ohledu na to, zda byla vedena komunistickými stranami, či nikoli. Při svých setkáních s Ceaușeskem vyjadřoval Tito svůj zájem na zdárném vývoji těchto hnutí a přesvědčení, že je nutno poskytovat jim podporu. Zdůrazňoval přitom, že tuto svou „povinnost“ mají komunistické strany plnit umírněným, a nikoli radikálním způsobem. Narozdíl od Moskvy, která byla velmi obezřetná v podpoře národnostních hnutí třetího světa, pokud v jejich čele nestála komunistická strana nebo pokud tato strana unikala jejímu vlivu, Tito věřil, že každému „antiimperialistickému“ hnutí se musí dostat povzbuzení a podpory, neboť v dlouhodobé perspektivě slouží myšlenkám socialismu po celém světě. Přístup Moskvy hodnotil jako „sektářský“, neboť podle něj vnašel do komunistických zájmů pouze předsudky, a také v tom nacházel u Ceaușeska porozumění.⁵

2 *Arhivele Naționale ale României – Arhivele Naționale Istorice Centrale* (Rumunský národní archiv – Národní historický ústřední archiv), Bukurešť (dále ANIC), fond (f.) Comitetul Central al Partidului Comunist Român (Ústřední výbor Rumunské komunistické strany – dále CC al PCR), Secția Relații Externe (1966–1981) (oddělení vnějších vztahů, 1966–1981), dosar (svazek – sv.) 62/1966, Stenograma discuțiilor avute cu ocazia vizitei delegației de partid și guvernamentale a R.S.F.Jugoslavia, din zilele de 18 și 19 aprilie 1966 [Stenografický záznam rozhovoru konaného při příležitosti návštěvy stranické a vládní delegace SFR Jugoslávie ve dnech 18. a 19. dubna 1966].

3 Viz TURNOCK, David: *Aspects of Independent Romania's Economic History With Particular Reference to Transition for EU Accession*. Farnham, Ashgate 2007, s. 32

4 ANIC, f. CC al PCR, Secția Relații Externe (1966–1981), Stenograma discuțiilor avute cu ocazia vizitei delegației de partid și guvernamentale a R.S.F.Jugoslavia, din zilele de 18 și 19 aprilie 1966, s. 28–31.

5 *Tamtéž*, sv. 153/1966, Stenograma discuțiilor avute cu prilejul vizitei în țara noastră a tovarășului Iosip Broz Tito, președintele Republicii Socialiste Federative Jugoslavia,

Mítink rumunsko-jugoslávského přátelství 22. dubna 1966 v Bukurešti. Na tribuně vlevo prezident Socialistické federativní republiky Jugoslávie a předseda Svazu komunistů Jugoslávie Josip Broz Tito, druhý zprava generální tajemník Rumunské komunistické strany a předseda Státní rady Rumunské socialistické republiky Nicolae Ceaușescu, vpravo vedle něj manželka Elena Ceaușesková. Akce se konala pod heslem „Ať žije bratrské přátelství rumunského a jugoslávského lidu!“ (foto Arhivele Naționale Istorice Centrale, Bukurešť)

Diskuse na téma rozšiřování světového komunistického hnutí o další antiimperialistická hnutí z třetího světa, ale zároveň o další levicové nekomunistické strany, brzy dostaly nový impulz, a to po zapojení Italů. Generální tajemník Italské komunistické strany Luigi Longo tváří v tvář Moskvě srdnatě horoval pro takovéto rozšiřování, ovšem měl pro to vlastní důvody. Italští komunisté se v té době pokoušeli sami sebe líčit na domácí scéně v jiném světle, jako strana nezávislá na Sovětském svazu, což mělo zvýšit jejich šance v nadcházejících volbách. Rovněž legitimita spojenectví se socialisty či sociálními demokraty, dříve zcela nemyslitelná, zvyšovala jejich naději na účast v příští vládě.⁶ Tato politika budování nových spojenectví vešla ve známost

președintele Uniunii Comunistilor din Iugoslavia. 1–3 decembrie 1966 [Stenografický záznam rozhovoru konaného během návštěvy soudruha Josipa Broze Tita, prezidenta Socialistické federativní republiky Jugoslávie, předsedy Svazu komunistů Jugoslávie, v naší zemi, 1.–3. prosince 1966], s. 61.

6 Viz PONS, Silvio: The rise and fall of Eurocommunism. In: LEFFLER, Melvin P. – WESTAD, Odd Arne (ed.): *Cambridge History of the Cold War*, sv. 3. Cambridge, Cambridge University Press 2010, s. 49.

jako *allargamento* (rozšíření/rozšiřování). Luigi Longo později obhajoval tuto tezi na setkání evropských komunistických stran v Karlových Varech v roce 1967.⁷

Vzhledem k tomu, že Ceaușescu byl tehdy poměrně čerstvě u moci, jeho styky a kontakty podobně jako chápání vnějšího světa byly pravděpodobně omezené. Na druhé straně byl však stejně otevřený jako Tito, pokud šlo o překračování Sověty vytyčených omezení ve vztahu k národněosvobozeneckým hnutím třetího světa. Věřil, že komunistické strany musí rozšiřovat spektrum svých aktivit zaměřených na levicová nekomunistická hnutí, ať už národněosvobozenecká, sociálnědemokratická, nebo socialistická. Ceaușescu velmi aktivně prosazoval tuto strategii uvnitř sovětského bloku, především díky navázání diplomatických styků se Spolkovou republikou Německo v lednu 1967. Když západoněmecká vláda, v níž zasedali i sociální demokraté, zmírnila svůj předchozí agresivní tón na adresu východoevropských zemí, Bukurešť se angažovala v rozhovorech s Bonnem, a to nejen na státní úrovni, ale paralelně i na stranické úrovni se sociálními demokraty Willyho Brandta, což nakonec vedlo k navázání vzájemných diplomatických styků obou zemí. Rumunsko se tak stalo první komunistickou zemí (po Sovětském svazu), s níž Spolková republika navázala styky, což bylo předzvěstí upuštění od Hallsteinovy doktríny, uplatňované po dobu vlády kancléře Konrada Adenauera.⁸ O těchto pokrocích ve vývoji vztahů se západním Německem Ceaușescu informoval Tita během jejich druhé schůzky v prosinci 1966.⁹

Nejdůležitějším tématem, jemuž se oba státníci tehdy věnovali, však bylo světové komunistické hnutí a pokusy Moskvy znovu nad ním pevně převzít kontrolu. Od té doby, co byla její prestiž silně pošramocena roztržkou s Pekingem, bylo největším přáním Brežněva ukázat světu, že mezinárodní komunismus není ani bipolární, ba dokonce ani multipolární, a izolovat Čínu od ostatních komunistických stran po celém světě. K tomu měla Brežněvovi posloužit konference, na kterou hodlal svolat všechny komunistické strany s cílem, aby zde společně odsoudily Číňany za „úchylku“ a znovu stvrdily svou oddanost Moskvě coby vůdčímu centru světového komunismu.

Sověti si uvědomovali, že četné komunistické strany, které dříve využily jejich oslabení k získání větší manévrovací volnosti, zaujímaly k této myšlence skeptický postoj. Brežněv se proto snažil využít ke svolání konference různé záminky, v prvé

7 Srv. BRACKE, Maud: Proletarian Internationalism, Autonomy and Polycentrism: The Changing Perspectives of the Italy and French Communist Parties in the “long 60s”. In: BRACKE, Maud – JØRGENSEN, Thomas Ekman: *West European Communism after Stalinism: Comparative Approaches*. Florence, European University Institute 2002, s. 26–28.

8 Viz PREDA, Dumitru – FLORIAN, Claudiu – TRĂȘCĂ, Ottmar (ed.): *România – Republica Federală Germania: Începutul relațiilor diplomatice 1966–1967* [Rumunsko – Spolková republika Německo: Rané diplomatické vztahy, 1966–1967], sv. 1. București, Editura Enciclopedică 2009, s. 263–269.

9 ANIC, f. CC al PCR, Secția Relații Externe (1966–1981), sv. 153/1966, Stenograma discuțiilor avute cu prilejul vizitei în țara noastră a tovarășului Iosip Broz Tito, președintele Republicii Socialiste Federative Iugoslavia, președintele Uniunii Comuniștilor din Iugoslavia. 1–3 decembrie 1966, s. 23 n. (viz pozn. 5).

řadě potřebu projednat situaci ve Vietnamu a koordinovat pomoc socialistického světa této zemi vůči americké „agresi“. Jak Ceaușescu konstatoval, Brežněv ve svém záměru izolovat Čínu nepochybně kalkuloval s tím, že by se Mao Ce-tung odmítl konference zúčastnit. A dokonce i kdyby nastala taková absurdní situace, že by se Čína přece jen rozhodla na akci podílet, pozice Moskvy jako centra světového komunismu by se tím jen posílila. Jinými slovy, ať tak, či onak, Brežněv z toho nemohl vyjít jinak než jako vítěz. Toto byl pro Ceaușeska hlavní důvod, proč hodlal sabotovat sovětské snahy.¹⁰ Titovi přímo řekl, že už jenom z principu nehodlá připustit veřejné odsouzení Číny komunistickým konkláve.

Josip Broz Tito se všemi jeho argumenty souhlasil a rovněž byl toho názoru, že konference komunistických stran má Sovětům posloužit pouze jako zástěrka pro opětovné uchopení kontroly nad světovým komunistickým hnutím. Pokud šlo o čínsko-sovětské rozepře, domníval se Tito, že jde pouze o konflikt mezi supervelmocemi, jehož jádrem je spor o vůdčí postavení v mezinárodním komunistickém světě. Tedy ani politický, ani ideologický boj, nýbrž zápas o to, kdo bude vládnout světovému komunismu.¹¹ Ačkoli Ceaușeskovy vztahy s Čínou byly lepší než Titovy, s jeho názorem se shodl. Svému jugoslávskému protějšku poté popsal návštěvu čínského premiéra Čou En-laje v Bukurešti v létě téhož roku, kdy Rumuni podnikli všechny kroky, dokonce s rizikem ohrožení rumunsko-čínských vztahů, aby Čou En-lajovi zabránili během návštěvy napadat nebo kritizovat Sovětský svaz.¹²

Brežněv mezinárodní setkání nakonec uskutečnil v únoru 1967 v Karlových Varech, avšak účast se omezovala pouze na evropské komunistické strany, které jednaly o evropské bezpečnosti (Moskva nicméně tuto akci považovala jen za předeheru zamýšlené širší konference). Tito ani Ceaușescu se karlovarské schůzky nezúčastnili; Svaz komunistů Jugoslávie nedostal vůbec pozvání a Rumunská komunistická strana na pozvání reagovala v podstatě odmítavě. Ceaușescu se ospravedlňoval tím, že rozhodnutí svolat toto setkání padlo bez konzultace s ním, a také si pro svou účast kladl četné podmínky. Nejdůležitější podmínkou bylo, aby se všechny strany zdržely odsuzování dalších stran, které se schůzky nezúčastní, čímž měl samozřejmě na mysli čínské komunisty. Tito naproti tomu zastával názor, že by se Rumunsko mělo schůzky v Karlových Varech zúčastnit, neboť pravděpodobně doufal, že tam Ceaușescu obhájí jeho názory; dokonce poslal Ceaușeskovi list, v němž ho žádal,

10 Viz RADCHENKO, Sergey: *Two Suns in the Heavens: the Sino-Soviet Struggle for Supremacy, 1962–1967*. Washington D.C. – Stanford, Woodrow Wilson Center – Stanford University Press 2009, s. 84.

11 ANIC, f. CC al PCR, Secția Relații Externe (1966–1981), sv. 153/1966, Stenograma discuțiilor avute cu prilejul vizitei în țara noastră a tovarășului Iosip Broz Tito, președintele Republicii Socialiste Federative Iugoslavia, președintele Uniunii Comuniștilor din Iugoslavia. 1–3 decembrie 1966, s. 65 n.

12 Čínský předseda vlády navštívil Rumunsko v červnu 1966, pouze několik týdnů před plánovaným setkáním představitelů zemí Varšavské smlouvy, což vyvolalo značné znepokojení Moskvy. Rumuni hráli neutrální roli v čínsko-sovětské roztržce již od roku 1964, kdy se Ceaușeskův předchůdce Gheorghiu-Dej pokusil v tomto sporu hrát roli zprostředkovatele. Neoplýval sice přílišným optimismem co do úspěchu této mise, jeho hlavním cílem však bylo zajistit nezávislost své strany na Moskvě.

aby do Karlových Varů jel.¹³ Ceaușescu ho nicméně nevyslyšel a svým vzdorem přivedl Brežněva k zuřivosti.

Druhá přípravná schůzka byla naplánována na březen 1968 do Budapešti. Ceaușescu se tentokrát rozhodl setkání zúčastnit, aby déle nepokoušel Brežněvovu trpělivost, to však ještě neznamenalo, že se ztotožní s plány Moskvy. Ještě předtím se rumunský vůdce v lednu 1968 setkal znovu s Titem, aby s ním kromě jiného prodiskutoval nadcházející budapeštské setkání.¹⁴ Jugoslávskému prezidentovi oznámil, že tentokrát má v úmyslu na schůzku přijet, a žádal ho v tomto ohledu o radu. Tito souhlasil, že by se rumunská delegace měla jednání zúčastnit, i kdyby to bylo pouze proto, aby měla příležitost na tomto fóru vyložit a bránit své postoje, aniž by ponechávala příliš prostoru pro spekulace a očerňování.¹⁵ Na druhé straně Tito znovu zdůraznil své přesvědčení, že v podmínkách tvrdého boje proti „imperialismu“ (válka ve Vietnamu) musí konference světových komunistických stran nezbytně zahrnovat účast národněosvobozeneckých hnutí, s čímž Ceaușescu souhlasil.¹⁶

Během lednového jednání s Ceaușeskem v roce 1968 Tito obšírně hovořil o situaci na Blízkém východě, která představovala pro Jugoslávii zdroj velkého znepokojení.¹⁷ V prvé řadě bezpečnost Jugoslávie byla těsně spojena se Středozezemím mořem, přičemž šestidenní válka v červnu 1967 způsobila znepokojivé zvýšení americké a sovětské vojenské přítomnosti ve Středozezí. Dále porážka Egypta ve válce podle Tita negativně ovlivnila důvěryhodnost a prestiž Hnutí nezúčastněných zemí, jelikož prezident Gamál Násir byl význačným představitelem tohoto hnutí. Jako blízký Titův spolupracovník s ním navíc sdílel podobný názor na mezinárodní politiku, že malé státy by v ní měly mít vedle supervelmocí studené války významnější slovo. V červnu 1967 se jugoslávský vůdce zúčastnil moskevského setkání představitelů komunistického bloku, svolaného Brežněvem v reakci na šestidenní válku, a odsoudil „izraelskou agresi“ proti Egyptu. Později Jugoslávie, podobně jako ostatní komunistické státy v sovětské sféře vlivu, přerušila diplomatické styky s Izraelem.

Ceaușescu se tohoto setkání rovněž zúčastnil, avšak nestavěl se na stranu Egypta tak nadšeně. Rumunsko dokonce odmítlo přerušit diplomatické styky s Izraelem, čímž se znovu vzepřelo vůli Sovětského svazu. Ceaușescu byl ovšem přesvědčen,

13 *Tamtéž*, f. CC al PCR, Secția Cancelaria (1950–1973) (Kancelář, 1950–1973), sv. 54/1967, Protocol nr. 23 al ședinței Prezidiului Permanent al CC al PCR din ziua de 14 aprilie 1967 [Protokol č. 23 ze setkání stálého předsednictva ÚV RKS konaného 14. dubna 1967], s. 2.

14 *Tamtéž*, f. CC al PCR, Secția Relații Externe (1966–1981), sv. 1/1968, Stenograma convorbirilor ce au avut loc în zilele de 3–4 ianuarie 1968 la Belje – R.S.F.I., între tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului de Stat al R.S. României, și tovarășul Iosip Broz Tito, președintele R.S.F.I., președintele U.C.I. [Stenografický záznam jednání konaných ve dnech 3.–4. ledna 1968 v Belje (Jugoslávie) mezi soudruhem Nicolae Ceaușeskem, generálním tajemníkem ÚV RKS a předsedou Státní rady Rumunské socialistické republiky, a soudruhem Josipem Brozem Titem, prezidentem SFRJ a předsedou SKJ].

15 *Tamtéž*, s. 47–49.

16 *Tamtéž*, s. 44 n.

17 *Tamtéž*, s. 7–10.

že takovýto postoj by mohl zabránit Moskvě, aby si znovu vydobyla ztracený vliv.¹⁸ Tento rozdílný názor nakonec podle všeho rumunsko-jugoslávskou spolupráci nikterak neovlivnil, jelikož důvěra mezi Ceaușeskem a Titem zůstala na stejné úrovni. Na své lednové schůzce v roce 1968 hovořili oba o situaci údajně s naprostým pochopením pro stanovisko svého partnera. Tito se rovněž Ceaușeskovi svěřil, že během svého setkání s americkým diplomatem Averellem Harrimanem na něj naléhal, aby přesvědčil americkou vládu k zásahu proti Izraeli, s tím že by měla využít veškerého svého vlivu na Izraelce, aby se stáhli z okupovaných území. Na druhé straně si však Tito nebyl příliš jistý zdarem své mise, neboť podle něj zájmem Američanů bylo udržovat Blízký východ ve stavu chaosu, aby tím snadněji mohli pronikat do tohoto regionu.¹⁹ Ceaușescu podle všeho sdělil jeho stanovisko, nicméně v mnohem rezervovanější podobě.

Zmíněná jednání jsou ukázkou jak možností, tak i mezí rumunsko-jugoslávské spolupráce. Je očividné, že vzájemný vztah Tita a Ceaușeska se zakládal na důvěře, vycházející v prvé řadě ze vzájemného sblížování zájmů. V zájmu obou politiků bylo udržet si větší manévrovací volnost, kterou se jim ve vztahu se Sovětským svazem podařilo vydobýt, a zabránit upevnění dominantního postavení Sovětů. Svedly je dohromady jejich protisovětské postoje, a doposud probádané dokumenty nasvědčují tomu, že se Tito s Ceaușeskem pravidelně setkávali, vyměňovali si názory a radili se ve snaze koordinovat zahraniční politiku obou států takovým způsobem, aby se navzájem podporovaly. Přesto jsou tu patrné také meze vzájemných vztahů, jelikož oba státníci připouštěli, že co do zahraničních zájmů mezi nimi existují i neshody. Tito a Ceaușescu se je pokoušeli překonávat v zájmu uchování toho, co bylo jejich zahraniční politice společné, a tím byl antisovětský postoj. Pro obě země byla ta druhá nejlepším sousedem z hlediska politických vztahů. Jak daleko tato antisovětsky založená spolupráce dospěla v dalším období, především v souvislosti s intervencí pod vedením Sovětů do Československa?

Malá dohoda z roku 1968?

V současné době už víme, že odpověď na otázku, zda se v roce 1968 nakrátko zrodila „druhá Malá dohoda“, je záporná. Termín připomínající meziválečnou alianci Prahy, Bukurešti a Bělehradu se znovu objevil v souvislosti se sblížováním a možným spojenectvím na bázi odporu proti sovětské hegemonii mezi Titovou Jugoslávií, Ceaușeskovým Rumunskem a Dubčekovým Československem. Jen několik dní před

18 Viz VOLOVICI, Leon: Romanian Jewry under Rabi Moses Rosen during the Ceausescu Regime. In: MENDELSON, Ezra (ed.): *Studies in Contemporary Jewry*, sv. 19: *Jews and the State: Dangerous Alliances and the Perils of Privilege*. Oxford, Oxford University Press 2004, s. 185.

19 ANIC, f. CC al PCR, Secția Relații Externe (1966–1981), sv. 1/1968, Stenograma convorbirilor ce au avut loc în zilele de 3-4 ianuarie 1968 la Belje – R.S.F.I., între tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului de Stat al R.S. României, și tovarășul Iosip Broz Tito, președintele R.S.F.I., președintele U.C.I., s. 9 (viz pozn. 14).

intervencí do Československa pod vedením Sovětů navštívili jak Tito, tak Ceaușescu Prahu a ujistili Alexandra Dubčeka svou podporou, důvěrou a přátelstvím. Vzhledem k tomu, že všichni tři představitelé byli pro Moskvu víc než problematičtí, rozšířila se fáma o možném uzavření vzájemné smlouvy. Když východoněmecký vůdce Walter Ulbricht hovořil o Malé dohodě, s jistotou prohlašoval: „Objevila se idea vytvořit trojstranné spojení mezi Československem, Rumunskem a Jugoslávií. (...) Záměrem této koncepce je v současné době oddělit socialistické Československo od Sovětského svazu a celého společenství socialistických zemí. Ceaușescu a Tito ji podporují, a dokonce jí vyjádřili svou oficiální podporu.“²⁰

Ulbrichtova touha zasáhnout proti takovému nebezpečí nebyla ojedinělým případem, nicméně kontrastovala s jistou zdrženlivostí ostatních komunistických vůdců v tom směru vůči Ceaușeskoví, neřkuli Titovi. O nedůvěře polského komunistického vedení vůči Rumunům svědčí například telegram z 22. května 1968, v němž sovětský velvyslanec ve Varšavě Averkij Aristov shrnul pro předsedu rady ministrů Sovětského svazu Alexeje Kosygina svůj rozhovor s prvním tajemníkem Polské sjednocené dělnické strany Władysławem Gomułkou o Ceaușeskoví. Podle této zprávy Gomułka tvrdil, že Ceaușescu měl z nějakého důvodu eminentní zájem pozvat Dubčeka do Rumunska. Když bylo pozvání odmítnuto, vyjádřil Ceaușescu ochotu sám navštívit Prahu. Gomułka se prý také zmínil o tom, že jugoslávský prezident Tito dal najevo stejný zájem.²¹ Rumunské dokumenty, které máme zatím k dispozici, však něco takového nepotvrzují.

Jak Tito, tak i Ceaușescu měli důvod Dubčeka podporovat. V očích jugoslávského vůdce svědčily reformy, k nimž docházelo v Československu, o postupném vývoji

20 MASTNY, Vojtech – BYRNE, Malcolm (ed.): *A Cardboard Castle? An Inside History of The Warsaw Pact, 1955–1991*. Budapest, Central European University Press 2005, s. 294–301, zde s. 298, dokument č. 54 – Transcript of the Meeting of Five Warsaw Pact States in Warsaw, July 14–15, 1968. (V českém překladu stenografického záznamu Ulbrichtova projevu zní dotyčná pasáž poněkud jinak: „Není náhodou, že Ceaușescu a Tito vydali veřejně prohlášení za nezávislost tohoto vývoje v ČSSR. K čemu to směřuje? Vedoucí politické kruhy v Praze ... mají koncepci obnovení takové autority Československa, jakou prý mělo za Masaryka a Beneše v období Malé dohody, a jde jim o to, aby se Československo spolu s Rumunskem a Jugoslávií spojily v novou Malou dohodu.“ Srv. VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Prosinec 1967 – červenec 1968*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IV/1.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1995, s. 269–296, zde s. 282, dokument č. 92 – Záznam porady vedoucích představitelů pěti socialistických zemí ve Varšavě 14.–15. července 1968, 15.7.1968, Varšava. – Pozn. redakce.)

21 NAVRÁTIL, Jaromír – BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav – MICHÁLKOVÁ, Marie – VONDROVÁ, Jitka (ed.): *The Prague Spring 1968: A National Security Archive Documents Reader*. Budapest, Central European University Press 1998, s. 147, dokument č. 34 – Cable from the Soviet Ambassador in Warsaw to Soviet Prime Minister Aleksei Kosygin, May 22, 1968; viz také VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, sv. 1, s. 225–227, dokument č. 64 – Depeše sovětského velvyslance v Polsku A. Aristova o rozhovoru s W. Gomułkou, týkajícím se jednak Československa a jeho vztahu k Rumunsku, Jugoslávii a SRN, jednak kritiky Kádárových stanovisek k československému vývoji, 21.5.1968, Varšava.

Úsměvy pražského jara na tvářích Josipa Broze Tita a Alexandra Dubčeka při oficiálním přivítání jugoslávského hosta v Praze 8. srpna 1968 (foto www.ondrejics-sandor.com)

země směrem k takovému socialismu, který byl odlišný od sovětského modelu a jehož zastáncem byl on sám již od roku 1956. Z pohledu rumunského vůdce se Dubček pouze dožadoval svého práva na nevměšování do vnitřních záležitostí své země. Pro oba pak bylo respektování vývoje v Československu nesmírně důležité, aby vliv Moskvy zůstával i nadále oslaben. Oni sami však nebyli natolik vlivní, aby dokázali vzdorovat tlaku Moskvy, takže dělali jen to, co mohli: vyjadřovali svou podporu Dubčekovi co nejhlasitěji a pokud možno na co nejoficiálnější úrovni, aby dokázali, že Československo není v izolaci. Tito a Ceaușescu navštívili Prahu pouze týden před intervencí a ujistili prvního tajemníka Komunistické strany Československa, že stojí za ním.

Vojenská invaze do Československa znamenala pro oba balkánské státníky v podstatě katastrofu. Po roce 1956, a zvláště pak po rozkolu mezi Sovětským svazem a Čínou, si komunistické strany ve světě – včetně těch východoevropských – zvykly na vyšší míru svobody. Rumunská politika autonomie v rámci komunistického bloku se opírala o předpoklad, že sovětské reakce zůstanou omezeny na politické a ekonomické tlaky, dokud Rumunsko nepřekročí jisté meze (členství ve Varšavské smlouvě, stabilita režimu). Invaze do Československa prokázala, že tento odhad byl

mylný a že Moskva má v případě potřeby schopnost a vůli upevnit své postavení pomocí vojenské síly.

Samo sebou se rozumí, že se pro každou komunistickou stranu, včetně rumunské, drastickým způsobem zmenšil manévrovací prostor, protože po dlouhotrvajícím chaosu v mezinárodním komunistickém hnutí na povrch vyplula nová rizika a hrozby. Veliké nebezpečí tento vývoj znamenal rovněž pro Tita, ačkoli nikoli ve stejné míře jako pro Ceaușeska.²² Rumunské stenografické záznamy svědčí o tom, že po sovětské intervenci do Československa měl obavy o bezpečnost své země i samotný Tito, avšak pro postavení Ceaușeska to znamenalo bezprostřední hrozbu. Jakmile se zprávy o intervenci donesly do Bukurešti, Ceaușescu zaujal agresivní postoj a tvrdě odsoudil intervenci v prohlášení, které zůstává jedním z jeho nejslavnějších projevů. Avšak pod maskou údajného odhodlání, které režim demonstroval na veřejnosti, se skrývaly veliké obavy z možnosti, že by Rumunsko mohlo čelit podobné situaci jako Československo.

Ceaușescu se pokoušel vytipovat, kde by se mohl ucházet o zahraniční podporu, na niž by se mohl spolehnout. Do Pekingu a do západoevropských hlavních měst vyslal emisary, aby se poohlédli po případné pomoci. Avšak jejich zprávy nebyly příznivé, neboť Západ se přikláněl k zachování trpělivosti a politice ústupků, a podobně smýšlela i Čína, navzdory svému deklarovanému slibu poskytnout Rumunům pomoc.²³ Ceaușeskovi zbývala jediná možnost, nejdůležitější ze všech – Jugoslávie. Čtyřicetátého srpna 1968, tři dny po vpádu vojsk, se tajně setkal s Titem a některými dalšími nejbližšími spojenci, aby společně projednali situaci vyvolanou invazí do Československa.²⁴

Ceaușescu Titovi otevřeně řekl, že Jugoslávie představuje pro Rumunsko z politického a geografického hlediska nejdůležitější bezpečnostní alternativu. Byla jediným sousedem Rumunska, který nebyl členským státem Varšavské smlouvy a na něhož se dalo spolehnout, že se nezúčastní případné agrese. Zároveň Rumunsko, obklopené členskými zeměmi Varšavské smlouvy, nemělo žádné volné zásobovací trasy nebo případné útočiště kromě Jugoslávie. Ceaușescu se potřeboval ujistit – a také se Tita zcela bez obalu zeptal – zda může počítat s tím, že Tito nechá tuto „bránu“ otevřenou.²⁵ Konkrétně jeho otázka zněla, zda by rumunská armáda našla na území Jugoslávie útočiště, kdyby byla v boji poražena.

To byl zjevně scénář pro případ, kdyby došlo k nejhoršímu. Jak se však ukázalo, Tito projevil velkou míru opatrnosti a radil zachovat trpělivost. Odpověděl, že rumunská armáda se může kdykoli stáhnout na jugoslávské území, avšak v takovém případě by musela být neozbrojená. Pokud by agrese měla pokračovat a překročit rumunsko-jugoslávské hranice, měla by bojovat pouze jugoslávská armáda.

22 Viz JOVIĆ, Dejan: *Yugoslavia: a state that withered away*. Lafayette (Indiana), Purdue University Press 2009, s. 138.

23 Srv. YONG, Liu: *Sino-Romanian Relations 1950s–1960s*. București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului 2006, s. 254–258.

24 Viz BETEA, Lavinia: *21 august 1968: Apoteoza lui Ceaușescu* [21. srpen 1968: Ceaușeskova apoteóza]. Iași, Editura Polirom 2009, s. 167.

25 *Tamtéž*, s. 167 n.

Necelý týden před vpádem cizích vojsk, 15. srpna 1968, přijel do Prahy rumunský vůdce Nicolae Ceaușescu, aby vyjádřil své sympatie s československým reformním kurzem. Vlevo první tajemník Ústředního výboru KSČ Alexander Dubček, vedle něj prezident republiky Ludvík Svoboda (foto www.ondrejics-sandor.com)

To, co mohlo vypadat téměř jako odmítnutí, Tito vysvětloval nutností vyvarovat se provokací proti Sovětskému svazu, které by mohly mít za následek ohrožení bezpečnosti Jugoslávie.²⁶ Nebylo to odmítnutí pomoci, neboť „brána“, jak Tito slíbil, měla zůstat stále otevřená, nýbrž pragmatická úvaha s ohledem na bezpečnostní zájmy Jugoslávie. Jak měl ukázat další vývoj vzájemných vztahů, Ceaușescu to chápal. V onom okamžiku oba státníci pouze zkoumali možnosti.

Tito Ceaușeskovi doporučil, aby pokud možno co nejméně provokoval Moskvu, alespoň po nějakou dobu. Domníval se, že vzhledem ke zranitelnosti Rumunska v případě konfrontace se Sověty a jejich spojenci bude nejmoudřejší Brežněva přesvědčit, že nemá důvod se od Bukurešti obávat nepřátelských kroků a vojenský zásah by tak byl zbytečný. Ceaușescu by se měl proto vystříhat jakékoli záminky

---

26 *Tamtéž*, s. 168.

k intervenci tím, že zopakuje své ujištění o přátelství a věrnosti.²⁷ Během rozhovorů Ceaușescu připustil, že tato alternativa je moudrá, a slíbil Titovi, že udělá, co bude v jeho silách, aby se s Kremlem usmířil.

Historik Mihai Retegan se domnívá, že to byl právě tento moment, kdy Ceaușescu změnil svůj postoj.²⁸ Až do tohoto okamžiku byl rumunský vůdce bojovný, odhodlaný připravovat svou zemi k obraně. Po setkání s Titem svůj postoj radikálně změnil a náhle se ze všech sil snažil usmířit s Moskvou, právě tak jak mu radil Tito. Na schůzce se sovětským velvyslancem v Bukurešti, která se konala následujícího dne, Ceaușescu složil Moskvě slib věrnosti a vyjádřil svou lítost nad tím, že vzájemné vztahy mezi oběma zeměmi se do takové míry zhoršily. Bylo by asi odvážné říci, že Titova rada změnila Ceaușeskovo smýšlení. Zřejmě v tom sehrálo roli několik faktorů najednou, počínaje postojem Západu, který odmítl Rumunsku poskytnout případnou pomoc, a konče skepsí Číny ohledně šancí Rumunska ubránit se v případě napadení. Faktem zůstává, že po svém setkání s Titem 24. srpna 1968 Ceaușescu přestal vojenskou intervenci do Československa veřejně odsuzovat a tomuto tématu se v podstatě zcela vyhýbal.

Z toho, co odhalují dokumenty, se vymyká jakémukoli chápání způsob, jakým o celé záležitosti hovořil východoněmecký vůdce Walter Ulbricht. Neexistuje se-bemenší náznak, že by se Tito a Ceaușescu pokoušeli uzavřít s Československem nějaké spojenectví proti Sovětskému svazu nebo že by ohledně Československa podnikali jiné kroky, než že před srpnovými událostmi roku 1968 vyjadřovali při nejrůznějších příležitostech svou podporu Dubčekovi a jeho vedení, kterou veřejně deklarovali i při návštěvě Prahy. Jejich společný vzdor proti dominanci Sovětů se omezoval na vzájemnou solidaritu, výměnu stanovisek, zkušeností a názorů, koordinaci postojů v politické sféře, kteréžto aktivity měly pouze defenzivní ráz.

Jelikož je známo, že Výbor státní bezpečnosti (*Komitět gosudarstvennoj bezopasnosti* – KGB) úmyslně dodával Leonidu Brežněvovi falešné informace o vývoji v Československu, aby ho tak dotlačil k vojenské intervenci, nebude příliš přitaženo za vlasy předpokládat, že si podobně počínal rovněž v případě Rumunska nebo rumunsko-jugoslávské spolupráce. Nicméně aby se takové tvrzení potvrdilo, musely by být v mnohem větší míře zpřístupněny sovětské archivy. Některé doposud uveřejněné dokumenty přinášejí důkazy o tom, že Sověti byli ohledně Rumunska skutečně velmi obezřetní, ba že se dokonce obávali případného kolapsu Varšavské smlouvy.²⁹ Po invazi do Československa se spíše snažili uvrhnout Bukurešť v rámci

27 *Tamtéž*, s. 170 n.

28 RETEGAN, Mihai: *In the Shadow of the Prague Spring: Romanian Foreign Policy and the Crisis in Czechoslovakia, 1968*. Iași, Centre for Romanian Studies 2000 (v českém překladu: *1968: Ve stínu Pražského jara. Črta k rumunské zahraniční politice*. Praha, Argo 2002).

29 Viz WEINER, Amir: *Déjà Vu All Over Again: Prague Spring, Romanian Summer and Soviet Autumn on the Soviet Western Frontier*. In: *Contemporary European History*, roč. 15, č. 2 (červen 2006), s. 171.

východního bloku do izolace, než že by uvažovali o nějakých agresivnějších opatřeních.³⁰

Bez ohledu na to, jakými informacemi Brežněv disponoval a kolik z nich bral vážně, měl stejně důvod obávat se obnovení rumunsko-jugoslávských přátelských vztahů, a to z jednoduchého důvodu – mohlo to sloužit jako „špatný příklad“ pro ostatní socialistické země. Stenografické záznamy pořízené během schůzek mezi Titem a Ceaușeskem ovšem opravňují k závěru, že v zájmu obou těchto státníků spíše bylo získat pomoc toho druhého než vytvářet nebo upevňovat frontu namířenou proti Sovětskému svazu.

Nezávislost i smíření s Moskvou

Z hlediska vzájemných vztahů Tito–Ceaușescu sehrála významnou roli v pořadí další schůzka mezi hlavami obou států, která se uskutečnila na začátku února 1969.³¹ Napětí v jejich vztazích s Moskvou se do té doby částečně uvolnilo, a oběma politikům již bylo jasné, že sovětský vojenský zásah proti jedné ani druhé zemi v nejbližší budoucnosti nehrozí, i když není vyloučen v dlouhodobé perspektivě. Tito informoval Ceaușeska, že dělá všechno pro to, aby dosáhl zlepšení vztahů se Sověty, jelikož tuto strategii považuje za nejlepší obranu.³² Ceaușescu podnikal během předchozích měsíců prakticky totéž.

Tito a Ceaușescu si vyměňovali své zkušenosti s politikou Sovětů bezprostředně po vojenské intervenci do Československa, především pokud šlo o nárůst sovětských špionážních aktivit a opakované odklady dodávek strategického zboží, zejména zbraní a střeliva. Jugoslávský vůdce také svému partnerovi vysvětlil, že zakládá obranu země na „všelidovém odboji“, na mobilizaci veškerého obyvatelstva a přípravě k boji, vyvstane-li taková potřeba. V továrnách se vytvořily „dělnické gardy“, kterým byly rozdány zbraně, aby se v případě agrese bránily na způsob partyzánské války.³³ O něco později pak i Ceaușescu zavedl obdobná opatření. Rovněž se změnila rumunská národní strategie obrany, a to v souladu s doktrínou *lupta întregului popor* (boj celého národa), jež brala svou inspiraci z Jugoslávie.

30 Tamtéž, s. 176; KRAMER, Mark: Ukraine and the Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968, část 2: New Evidence from the Ukrainian Archives. In: *Cold War International History Project Bulletin*, č. 14–15. Washington D.C., Woodrow Wilson Center 2003–2004, s. 349.

31 ANIC, f. CC al PCR, secția Relații Externe (1966–1981), sv. 3/1969, Stenograma convorbirilor între tovarășii Nicolae Ceaușescu, secretar general al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului de Stat al R.S. România și Iosip Broz Tito, președintele R.S.F. Iugoslavia, președintele Uniunii Comunistilor din Iugoslavia, 1–2 Februarie 1969 [Stenografický záznam rozhovorů vedených mezi soudruhy Nicolae Ceaușeskem, generálním tajemníkem ÚV RKS a předsedou Státní rady Rumunské socialistické republiky, a Josipem Brozem Titem, prezidentem SFR Jugoslávie a předsedou Svazu komunistů Jugoslávie, 1.–2. únor 1969].

32 Tamtéž, s. 12 n.

33 Tamtéž.

Během únorových jednání se Tito podělil o své přesvědčení, že Moskva byla na nejvyšší míru popuzena, a to nikoli pouze opozicí Jugoslávie vůči invazi do Československa, ale především zmíněnými obrannými opatřeními, která bělehradské vedení přijalo bezprostředně poté. Rumunskou stranu ujistil, že jugoslávské vedení nerozdmýchávalo antisovětskou zášť, nicméně si muselo položit řečnickou otázku: pokud někdo nehodlá napadnout Jugoslávii, pročpak ho znepokojují obranná opatření, která Jugoslávie podniká? Tito se rovněž zmínil o tom, že Sověti dokonce vedli skutečnou diskreditační kampaň proti jeho zemi, do níž se po jejich boku zapojily i další strany podílející se na invazi. V té souvislosti jmenoval Bulhary, Poláky a východní Němce. Odpověď Bělehradu podle něj byla umírněná a klidná. Jugoslávský tisk po většinu času neuveřejňoval žádné oficiální reakce na kritiku přicházející z Moskvy a od jejich spojenců a stejně tak nepřinášel zprávy o této kritice. V takovéto zdrženlivosti spatřoval Tito cestu k normalizaci vztahů Bělehradu s Moskvou. Jugoslávci podle něj vyjádřili svou ochotu setkat se se sovětským vedením, aby společně diskutovali o rozdílných pohledech, avšak Brežněv se podle všeho takové schůzce vyhýbal.³⁴

Ceaușescu Tita rovněž informoval, že se i jeho strana pokouší o obnovení normálních sovětsko-rumunských vztahů – především tím, že znovu nevytahuje na světlo téma intervence. Bukurešť na ni sice nezměnila názor, nicméně se rozhodla už o tom veřejně nemluvit, aniž by cokoli odvolávala. Narozdíl od Jugoslávie Rumunsko podle Ceaușeska nezaznamenalo příliš kritických hlasů od dalších stran sovětského bloku, které by byly namířeny proti jeho postojům. Podle jeho názoru se ostatní „bratrské“ země takové polemice vyhýbaly především kvůli tvrdému postoji, jež Bukurešť zaujala v srpnu 1968. Proklamované odhodlání bránit svou nezávislost mohlo ty, kteří se zaobírali myšlenkou na agresi, zastrašit.³⁵

Toto poslední prohlášení je velmi důležité pro pochopení Ceaușeskovy zahraniční politiky. Rumunský vůdce na jedné straně dělal, co mohl, aby ujistil Moskvu o svém přátelství a touze po normalizaci vztahů; na straně druhé však zůstával stejně tvrdohlavý, když se stavěl proti iniciativám Sovětů směřujícím k obnovení jejich nadvlády. A skutečně, počínaje posledními srpnovými dny roku 1968 rumunský tisk upustil od psaní o invazi do Československa, a podobně i Ceaușeskovy veřejné projevy se vyhýbaly tomuto tématu. Přesto Ceaușescu i nadále vytrval v obstrukcích vůči plánovaným reformám Rady vzájemné hospodářské pomoci i Varšavské smlouvy a nezměnil ani svůj neústupný postoj v zahraničních záležitostech. Například v březnu 1969 se velmi vehementně postavil proti Brežněvovým snahám veřejně pranýřovat Čínu po známém pohraničním konfliktu na řece Ussuri.³⁶ Jeho nejodhodlanějším gestem otevřeného vzdoru bylo přijetí prezidenta Spojených států amerických Richarda Nixona v Bukurešti v srpnu 1969. Nixon se tak stal vůbec prvním americkým prezidentem, který navštívil komunistickou zemi od jaltské konference. Tato gesta dokazují, že navzdory vůli urovnat své vztahy s Brežněvem

---

34 *Tamtéž*, s. 12 n.

35 *Tamtéž*, s. 19.

36 Viz YONG, L.: *Sino-Romanian Relations 1950s-1960s*, s. 264 (viz pozn. 23).

Rok po okupaci Československa demonstroval Nicolae Ceaușescu svou nezávislost na Moskvě uspořádáním oficiální státní návštěvy amerického prezidenta Richarda Nixona v Rumunsku. Jeho příjezd 2. srpna 1969 nadšeně vítali obyvatelé Bukurešti, někteří i s americkými vlajčkami v rukou (foto www.rasfoiesc.com)

se Ceaușescu stále domníval, že nejlepší obranou je ráznost; jinými slovy, když dokáže druhé (rozuměj Sověty) přesvědčit, že je v obraně své politiky odhodlán zajít skutečně tak daleko, jak bude zapotřebí (ačkoli to občas mohla být jenom póza).

Tito a Ceaușescu se v té době sešli také na soukromé schůzce. Jugoslávský prezident na ní vyjádřil své znepokojení z plánovaných cvičení Varšavské smlouvy, která se měla v roce 1969 uskutečnit na rumunském území. Měl totiž v dobré paměti, že sovětská vojska ještě před invazí vstoupila do Československa rovněž pod záminkou vojenského cvičení, a zeptal se Ceaușeska, co je na tom pravdy, že se tyto manévry mají odehrát poblíž rumunsko-jugoslávských hranic.³⁷ Ceaușescu potvrdil, že tato cvičení jsou na rok 1969 skutečně v plánu, uklidňoval však svého partnera, že se při nich nepočítá se zapojením vojenských jednotek ani se nemají konat v blízkosti

³⁷ ANIC, f. CC al PCR, secția Relații Externe (1966–1981), sv. 3/1969, Stenograma convorbirilor între tovarășii Nicolae Ceaușescu, secretar general al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului de Stat al R.S. România și Iosip Broz Tito, președintele R.S.F. Iugoslavia, președintele Uniunii Comunistilor din Iugoslavia, s. 80

společných hranic.³⁸ Titovo znepokojení svědčí o tom, že ještě několik měsíců po intervenci Jugoslávie stále považovala Sovětský svaz za potenciální hrozbu pro svou bezpečnost, a poskytuje také další vysvětlení Titova rezervovaného vzdoru vůči Moskvě, jakož i jeho obezřetných rad udělovaných Ceaușeskoví.

Vzhledem k podobným postojům ve vztahu k Moskvě se Tito a Ceaușescu scházeli také proto, aby se zabývali možnostmi případné vojenské spolupráce. Obě země v té době jednaly o nákupu licencí na výrobu vojenských nadzvukových letadel z Francie, nicméně s mizivým úspěchem. Tito se dotazoval Ceaușeska, zda by Rumunsko mělo zájem získat tuto licenci ve spolupráci s Jugoslávií, a dostalo se mu kladné odpovědi. Oba státníci se v únoru 1969 rozcházelí se závazkem zlepšovat spolupráci ve vojenské a zpravodajské oblasti, což bylo umožněno vysokou mírou důvěry ve vzájemných vztazích.³⁹

Závěrem

Bádání v rumunských archivech ukázalo, že mezi Josipem Brozem Titem a Nicolae Ceaușeskem vládł mimořádný vztah, založený na podobnosti zájmů. V období předcházejícím sovětské intervenci do Československa i po ní byly obě země, Rumunsko a Jugoslávie, odhodlány bránit opětovnému upevnění pozice Moskvy jako hegemonu ve světovém komunistickém hnutí a dělaly vše pro to, aby si zachovaly svou dříve získanou větší manévrovací volnost. Tito a Ceaușescu na dosažení tohoto cíle sice spolupracovali, avšak jejich spolupráce měla výhradně obrannou povahu. Nesměřovala k vytvoření dalšího komunistického centra a jejím účelem nebylo přitáhnout další komunistické strany či státy. Tato spolupráce přitom měla zcela zřetelné meze, které vyplývaly ze zranitelnosti obou zemí zvlášt. Nicméně koncem šedesátých let dosáhla rumunsko-jugoslávská spolupráce vysoké úrovně důvěry a spolehlivosti, takže skutečně měla za následek podkopávání sovětského postavení ve východní Evropě a na Balkánu. Stala se jedním z mnoha faktorů, které přispěly k zmatkům v komunistickém světě v sedmdesátých letech dvacátého století.

Tato práce vznikla s podporou grantu poskytnutého Rumunským národním úřadem pro vědecký výzkum (Romanian National Authority for Scientific Research).

Z angličtiny přeložila Marzia Patonová

---

38 *Tamtéž.*

39 *Tamtéž*, s. 81–86.

Mezi sympatiemi a loajalitou

Francouzská komunistická strana a pražské jaro

Michaela Kůželová

Oficiální reakce francouzských komunistů na invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 bývá považována za první případ v dějinách, kdy se Francouzská komunistická strana (*Parti communiste français*, FKS) rozhodla veřejně nepodpořit mezinárodní akci Sovětského svazu.¹ Konec pražského jara přišel v době, kdy se Francouzská komunistická strana vzpamatovávala z důsledků květnových protestů v roce 1968 ve Francii² a prvotní odsouzení invaze do Československa bylo pro většinu jejích členů populárním rozhodnutím.³ Z perspektivy dalších let se pro Francouzskou komunistickou stranu jevil rok 1968 jako úspěšný, alespoň co se týká růstu její členské základy. Podle údajů Philippa Butona strana v roce 1969 čítala na tři sta osmdesát tisíc členů, což bylo zhruba o třicet tisíc členů více než v roce 1967.⁴ Podpora Alexandera Dubčeka a pražského jara ze strany francouzských komunistů však nebyla zcela jednoznačná a konzistentní nezůstalo ani následné odsouzení srpnové invaze.

---

1 Srv. např. LAZAR, Marc: *Le communisme: Une passion française*. Paris, Perrin 2005, s. 39.

2 Důsledkem studentských a dělnických nepokojů ve Francii v květnu 1968 bylo posílení radikální levice, mj. i na úkor FKS, která se od protestů, které se jí nepodařilo ovládnout, distancovala.

3 Viz BELL, David Scott: *The French Communist Party in the Fifth Republic*. Oxford, Clarendon Press 1994, s. 94.

4 Srv. COURTOIS, Stéphane – LAZAR, Marc: *Histoire du Parti communiste français*. Paris, Presses universitaires de France 2000, s. 357.

Ohlasy pražského jara ve Francouzské komunistické straně se ve svých pracích zabývalo více historiků či publicistů. Již krátce po srpnové invazi do Československa bylo ve Francii vydáno několik knih francouzských komunistických intelektuálů a zároveň sympatizantů s „obrodným hnutím“ v Československu.⁵ S větším časovým i osobním odstupem pak analyzoval recepci československých událostí ve francouzské (nejen komunistické) levici sociolog Pierre Grémion.⁶ Z českých historiků se vztahy mezi francouzskými a československými komunisty během pražského jara zabýval Karel Bartošek. Ve své knize *Zpráva o putování v komunistických archivech* věnuje poměrně rozsáhlou část právě tomuto období.⁷ Bartošek však vychází (vedle vlastních vzpomínek) zejména z československých archivů a postoj Francouzské komunistické strany je tak líčen prizmatem československého velvyslanectví v Paříži. V poslední době se na toto téma začíná nahlížet také komparativní perspektivou: reakci francouzských a italských komunistů na pražské jaro a následnou intervenci ve své knize srovnává Maud Anne Brackeová.⁸ Autorka se zaměřuje na otázku, jaký vliv měly československé události na změny v pojetí a strategii internacionalismu ve Francouzské komunistické straně a Italské komunistické straně. Recepci pražského jara u východoněmeckých a francouzských komunistů a jejich vzájemné vztahy pak zkoumal německý historik Ulrich Pfeil.⁹ Oficiální postoj Francouzské komunistické strany k pražskému jaru, a zejména pak k srpnové intervenci, je rovněž stručně vylíčen ve starších i novějších syntézách dějin FKS.¹⁰

Většina dosud publikovaných prací (s výjimkou monografie Maud Brackeové) však nečerpala z relativně nedávno zpřístupněného archivu Francouzské komunistické strany. Následující studie si tak klade za cíl doplnit v historiografii zatím převládající obraz vztahů francouzských a československých komunistů v roce 1968 o poznatky z interních materiálů Francouzské komunistické strany a na jejich základě zrekonstruovat recepci pražského jara ve třech rozdílných úrovních FKS: mezi vedoucími představiteli strany (oficiální recepce), v řadách francouzských komunistických intelektuálů a nakonec mezi jejími řadovými členy. Recepce u prvních dvou skupin již byla do velké míry popsána a analyzována. Oficiální projevy a komuniké vedení Francouzské komunistické strany byly publikovány ve stranickém tiskovém

5 Srv. např. DAIX, Pierre: *Journal de Prague: Décembre 1967 – Septembre 1968*. Paris, Julliard 1968; GARAUDY, Roger: *La liberté en sursis: Prague 1968*. Paris, Fayard 1968; TÝŽ: *Toute la vérité*. Paris, Grasset 1970.

6 GRÉMION, Pierre: *Paris–Prague: La gauche face au renouveau et à la régression tchécoslovaques (1968–1978)*. Paris, Julliard 1985.

7 BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech: Praha–Paříž (1948–1968)*. Praha – Litomyšl, Paseka 2000, s. 219–231 (původní vydání: *Les aveux des archives: Prague–Paris–Prague 1948–1968*. Paris, Seuil 1996).

8 BRACKE, Maud: *Which socialism? Whose détente? West European communism and the Czechoslovak crisis, 1968*. Budapest – New York, Central European University Press 2007 (o rok později kniha vyšla také italsky).

9 PFEIL, Ulrich: SED, PCF a „pražské jaro“. In: *Soudobé dějiny*, roč. 8, č. 1 (2001), s. 58–75.

10 Srv. např. ROBRIEUX, Philippe: *Histoire intérieure du Parti communiste*, sv. 2: 1945–1972. Paris, Fayard 1981, s. 646; BELL, D. S.: *The French Communist Party in the Fifth Republic*, s. 93 n.; COURTOIS, S. – LAZAR, M.: *Histoire du Parti communiste français*, s. 353–357.

orgánu *L'Humanité*, intelektuálové vyjadřovali své názory na stránkách francouzských (komunistických) časopisů jako *Les Lettres Françaises* či *Démocratie nouvelle* a v neposlední řadě také prostřednictvím vlastních knih. Navíc již byly publikovány také některé „interní“ materiály FKS.¹¹ Naopak řadoví členové neměli většinou potřebu veřejně vyjadřovat své názory, které byly do velké míry formovány právě pod vlivem vedení strany. Stranické vedení si to uvědomovalo, a proto také kladlo důraz na „vzdělávání“ svých členů, což se týkalo i interpretace událostí v Československu. Zvláštním případem „obyčejných členů“ pak byli francouzští komunisté, kteří pobývali kratší či delší čas přímo v Československu a o svém pobytu vypracovávali pro vedení FKS zprávy. Ty ukazují nejen to, jak Francouzi „na vlastní kůži“ vnímali pražské jaro, ale vypovídají také o tom, z jakých informací si vedoucí představitelé francouzských komunistů mohli vytvářet úsudek o československých událostech. Nicméně i v případě prvních dvou skupin mohou archivní prameny dosavadní obraz obohatit: transkripce projevů na zasedáních Ústředního výboru FKS jistě nebyly publikovány bez úprav, zatímco zpřístupněný archiv obsahuje zvukové nahrávky těchto projevů, navíc interní rozhodnutí ze zasedání politického byra a sekretariátu strany většinou nebyla zveřejněna. Článek přináší rovněž československou reflexi postoje francouzských komunistů, vycházející zejména z materiálů Ústředního výboru KSČ uložených v Národním archivu a ze zpráv československého velvyslanectví v Paříži deponovaných v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR, případně z tištěných edic dokumentů.

Pražské jaro: budoucnost pro Československo?

V prostředí francouzských komunistických intelektuálů se o „pražském jaru“ začalo hovořit již v první polovině šedesátých let. Za první reflexi tohoto fenoménu se pokládá text filozofa Rogera Garaudyho¹² z června 1963. V článku publikovaném v *Les Lettres Françaises* a prorocky nazvaném „Kafka a pražské jaro“ Garaudy velmi kladně ocenil přínos právě skončené liblické kafkovské konference: „Liblická konference a úcta Prahy projevená Kafkovi nám připadaly jako první vlašťovky oznamující příchod nového jara.“¹³ Nebylo nijak překvapivé, že o pět let později se Garaudy stal horlivým zastáncem již „oficiálního“ pražského jara. Ze své pozice člena Ústředního výboru FKS se tak zastával československých reformních komunistů mimo jiné i na zasedáních tohoto stranického orgánu. Naopak před svými soudruhy často kritizoval prezidenta a prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ Antonína Novotného a jeho vládnutí. Například v dubnu 1968 Garaudy vyčítal vládě (mezitím již odstoupivšího) Novotného přílišnou byrokracii, absenci demokracie i špatnou národnostní

11 Srv. FABIEN, Jean (ed.): *Kremlin-PCF: Conversations secrètes*. Paris, Olivier Orban 1984.

12 Roger Garaudy (1913–2012), filozof a člen ÚV FKS, v roce 1970 ze strany vyloučen za kritiku sovětské intervence v Československu. Stal se poté katolíkem, na začátku 80. let konvertoval k islámu a svůj názorový přerod projevil mj. popíráním holokaustu.

13 GARAUDY, Roger: Kafka et le printemps de Prague. In: *Les Lettres Françaises*, roč. 22, č. 981 (6.–11.6.1963). Citováno podle: GRÉMION, P.: *Paris–Prague*, s. 57 (viz pozn. 6).

Roger Garaudy (1913–2012) jako profesor filozofie na univerzitě v Poitiers, kde přednášel v letech 1969–1973. V 60. letech plodně ovlivnil intelektuální klima v Československu. S pražským jarem byl spojen nejen jako autor tohoto pojmenování, které se stalo okřídlenou metaforou československého reformního hnutí, ale i ostrými protesty proti sovětské okupaci, kvůli nimž byl vyloučen z komunistické strany (foto www.lanouvellerepublique.fr)

z aktivit probouzející se občanské společnosti a domníval se, že v pražském jaru našli Čechoslováci „svou budoucnost“.¹⁷ Svými články však již narážel na nesouhlas některých konzervativnějších členů Francouzské komunistické strany. Když v jednom ze svých textů o Novotném napsal, že „zahájil svou vládu s přeplněnými věznicemi a byl posledním ze socialistického bloku, který je vyprázdnil, přičemž zachoval veškerou svou důvěru těm, kteří je zaplnili, stejně jako mučitelům

politiku vůči Slovansku. Na jedné straně sice ocenil, že se za Novotného začalo s rehabilitacemi osob nespravedlivě odsouzených v politických procesech, na druhé straně mu však vadilo, že lidé odpovědní za perzekuce z padesátých let mnohdy stále zůstávali na svých místech.¹⁴

Dalším z francouzských komunistických intelektuálů, kteří v období pražského jara veřejně vyjadřovali podporu Dubčekovu vedení KSČ, byl novinář a spisovatel Pierre Daix.¹⁵ V prokomunistické revue *Les Lettres Françaises* publikoval na jaře 1968 reportáže z Československa, ve kterých zcela explicitně podpořil zdejší liberalizační snahy. Pierre Daix se například 20. března 1968 účastnil shromáždění „Mladí se ptají“ ve Sjezdovém paláci v Parku kultury a oddechu Julia Fučíka v pražských Holešovicích a atmosféra setkání na něj udělala velký dojem. Dle svých slov se tehdy cítil jako za Francouzské revoluce: „Představil jsem si ten večer zasedání klubu jakobínů nebo kordeliérů o 180 let dříve, přenesené do Prahy...“¹⁶ Daix byl nadšený zejména

14 Archives départementales Seine-Saint-Denis, Bobigny (dále jen AD93), Archives du PCF, Fonds (fond – f.) Comité central, 4AV/121, Track 2, projev Rogera Garaudyho na zasedání ÚV FKS 18.–19.4.1968.

15 Pierre Daix (nar. 1922), francouzský novinář a spisovatel, od roku 1939 člen FKS, v letech 1948–1972 šéfredaktor časopisu *Les Lettres Françaises* (ředitelem časopisu byl Louis Aragon), v roce 1974 z FKS vystoupil.

16 DAIX, P.: *Journal de Prague*, s. 64 (viz pozn. 5).

17 *Tamtéž*, s. 206.

a dodavatelům šibeníc“,¹⁸ vyvolal tím nesouhlas mimo jiné u bývalého komunistického senátora André Souquièra,¹⁹ který si na Daixe stěžoval stranickému vedení. Souquière na jednu stranu připustil, že změny jsou v Československu potřebné: „Rozumím tomu, že soudruzi z KSČ nyní opravují dlouhé – jistě příliš dlouhé – období chyb...“ Podle něj však zašel Pierre Daix ve svém hodnocení příliš daleko, protože „hází veškerou minulost do koše, vynáší soudy nad starými událostmi, které mohou vynášet pouze Čechoslováci samotní“, a nikoliv „francouzský komunista na stránkách novin, které sám řídí“.²⁰

Vedení FKS: limitovaná podpora

Větší zájem o dění v Československu začalo vedení francouzských komunistů, soudě alespoň podle jednání jejich sekretariátu a politbyra, projevovat od března 1968. Jedním ze závěrů zasedání jejich sekretariátu 19. března 1968 bylo „informovat o situaci v Polsku a Československu“.²¹ O dva týdny později pak členové sekretariátu rozhodli, že Dubčekův projev před Ústředním výborem KSČ má být „považován za pozitivní“, protože bojuje proti „pokusům o zpochybnění socialismu a stvrzuje pozici Československa, pokud se jedná o jeho zahraniční politiku“.²² Jinak však zůstal postoj sekretariátu spíše opatrný a zdrženlivý, přičemž největší důraz byl vždy kladen na potřebu „pokračovat ve sledování událostí vztahujících se k situaci v Československu“.²³ Dubčekův projev, který komunistický deník *L'Humanité* publikoval 1. dubna, vyzdvihoval rovněž generální tajemník francouzských komunistů Waldeck Rochet,²⁴ který Dubčekovi, Komunistické straně Československa a jejímu ústřednímu výboru popřál „veliké úspěchy v realizaci jejich programu zaměřeného na rozvoj socialismu“. Waldeck Rochet také ocenil celé polednové vedení KSČ, které podle jeho přesvědčení tvořily „osoby odhodlané bránit socialismus“. Takové odhodlání Rochet nalezl například v Dubčekově prohlášení, že „demokracie není anarchie“.²⁵

Pozitivní postoj francouzských komunistů k pražskému jaru však měl své meze. Vedení strany sice v jarních měsících roku 1968 hodnotilo československý vývoj spíše příznivě a snažilo se na něm vidět to kladné (což ovšem v očích FKS znamenalo spíše zachování věrnosti socialistickému táboru a Sovětskému svazu než liberalizaci

18 AD93, Archives du PCF, f. Waldeck Rochet, 307J131, dopis André Souquièra sekretariátu ÚV FKS z 8.4.1968.

19 André Souquière (1908–1999), člen FKS, v letech 1948–1952 francouzský senátor, v 60. letech se angažoval v mírovém hnutí.

20 *Tamtéž*.

21 *Tamtéž*, f. Secrétariat, 2NUM4/14, usnesení sekretariátu ÚV FKS z 19.3.1968.

22 *Tamtéž*, usnesení sekretariátu ÚV FKS z 2.4.1968.

23 *Tamtéž*, usnesení sekretariátu ÚV FKS z 23.7.1968; srv. usnesení sekretariátu ÚV FKS z 1.8.1968.

24 Waldeck Rochet (1905–1983), komunistický politik a novinář, v letech 1936–1973 poslanec francouzského Národního shromáždění, v letech 1964–1972 generální tajemník FKS.

25 AD93, Archives du PCF, f. Comité central, 4AV/123, Track 1, projev Waldecka Rocheta na zasedání ÚV FKS 18.–19.4.1968.

režimu), nikdy však československý model nechápalo jako možnou inspiraci pro Francouzskou komunistickou stranu.²⁶ Českoslovenští diplomaté v Paříži však zřejmě měli o postoji francouzských komunistů poněkud optimističtější představu a jejich depeše vypovídaly o tom, že Rochet i další činitelé v jednání s Čechoslováky dávají najevo větší a otevřenější sympatie. Například Guy Besse²⁷ v rozhovoru s básníkem a československým kulturním radou v Paříži Ivo Fleischmannem na začátku července 1968 hovořil o tom, že „soudruzi kolem Rocheta, a zejména Waldeck Rochet sám, si neobvykle váží Dubčekova odvážného a konstruktivního přístupu“ a že KSČ má „plnou důvěru“ francouzských komunistů, zároveň ale tlumočil rovněž jejich obavu, „aby řízení stranického aparátu nevyklouzlo s. Dubčekovi z rukou“.²⁸ Ve své depeši z 25. července pak československý velvyslanec v Paříži Vilém Pithart informoval o protisovětských náladách ve Francouzské komunistické straně a o podpoře československého vedení: „Náš postup je považován za klidný, uvážlivý a má naprosté sympatie převážné většiny nejenom vedení, ale i členů strany. Po těchto událostech ve FKS²⁹ není tedy v celé Francii nikdo, kdo by nás nepodporoval a kdo by se nedostal na protisovětskou pozici. Projevy sympatií pro nás přicházejí ze všech stran.“³⁰ Proto pak také Rochetovy oficiální projevy podle Pitharta nakonec zůstaly „za naším očekáváním“.³¹

V létě, a zejména pak od konce července 1968 začalo v projevech francouzských komunistických představitelů o situaci v Československu zaznívat nabádání k určité opatrnosti. Například na zasedání Ústředního výboru FKS 27. července 1968 Waldeck Rochet odsoudil prohlášení „Dva tisíce slov“ s argumentem, že „ho mohou využít některé elementy nepřátelské socialismu“, a situaci v Československu označil za „nebezpečnou“. Na druhou stranu však zpochybnil, že by zde byla kontrarevoluce, zkritizoval varšavský dopis představitelů pěti států Varšavské smlouvy coby „nepřípustné vměšování do vnitřních záležitostí jiné strany a jiné země“ a eventuální intervenci do Československa označil za „katastrofu“.³² Setkání československých

26 Viz BRACKE, M.: *Which socialism? Whose détente?*, s. 149 (viz pozn. 8).

27 Guy Besse (1919–2004), filozof a komunistický politik, člen ÚV FKS v letech 1956–1985 a politbyra v letech 1967–1985.

28 *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, Praha (dále jen AMZV ČR)*, f. Politická zpravodajství zastupitelských úřadů, IV/6, Francie, T (Tajné) 1965–69, Záznam z rozhovoru s I. Fleischmanna, který měl s členem PB ÚV FKS Guy Bessem 4.7.1968, Paříž, 10.7.1968.

29 Po sovětském odmítnutí návrhu FKS svolat konferenci evropských komunistických stran a po odmítnutí francouzských komunistů schválit varšavský dopis představitelů SSSR, Polska, NDR, Maďarska a Bulharska adresovaný vedení KSČ a obsahující kritiku jeho politiky.

30 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Červenec–srpen 1968*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. IV/2.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1996, s. 29, dokument č. 110 – Depeše československého velvyslance ve Francii V. Pitharta o zesílení kritických postojů ve vedení FKS vůči sovětské politice v důsledku postupu SSSR v československé otázce, 25.7.1968, Paříž.

31 Viz BARTOŠEK, K.: *Zpráva o putování v komunistických archivech*, s. 223 (viz pozn. 7).

32 AD93, Archives du PCF, f. Comité central, 4AV/140, Track 1, projev Waldecka Rocheta na zasedání ÚV FKS 27.7.1968.

Generální tajemník francouzských komunistů Waldeck Rochet (1905–1983)
v roce 1968 (foto www.wikipedia.fr)

a sovětských politiků na přelomu července a srpna v Čierné nad Tisou a v Bratislavě pak znamenala pro vedení francouzských komunistů velkou úlevu: věřilo, že hrozba intervence je zažehnána, a v tomto duchu také o schůzkách referoval francouzský komunistický tisk.³³ „Uspokojení FKS nad výsledky rozhovorů v Čierné a v Bratislavě“ tlumočil na začátku srpna ministru školství Čestmíru Císařovi též Roland Leroy.³⁴

V srpnu 1968, krátce před sovětskou invazí, se francouzští komunisté stávali v hodnocení událostí v Československu ještě opatrnějšími. V projevech jejich činitelů často zaznívaly odsudky antisovětismu a důraz na nutnost bojovat za jednotu mezinárodního komunistického hnutí.³⁵ Tento postoj se odrazil také v oficiálních jednáních politbyra. Například na schůzi 14. srpna 1968 bylo rozhodnuto „nepomáhat revizionistickým elementům“ v Československu.³⁶

Oficiální postoj Francouzské komunistické strany reflektoval také její ústřední tiskový orgán – deník *L'Humanité*. Až do poloviny července tento list v souvislosti

33 Viz BRACKE, M.: *Which socialism? Whose détente?*, s. 166.

34 *Národní archiv*, Praha (dále jen NA), f. 1591 (Předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971 – původní označení fondu 02/1 AÚV KSČ), karton (k.) 79, archivní jednotka (arch. j.) 118, bod k informaci 7 – Záznam rozhovoru s. Č. Císaře s tajemníkem ÚV FKS s. R. Leroy ze dne 7.8.1968 (zapsáno 9.8.1968). – Roland Leroy (nar. 1926), komunistický politik a novinář, působil ve vedení FKS (člen ÚV FKS v letech 1956–1994, člen politbyra v letech 1964–1994 a ústředního sekretariátu v letech 1960–1979). V letech 1974–1994 řídil deník *L'Humanité*.

35 Viz COURTOIS, S. – LAZAR, M.: *Histoire du Parti communiste français*, s. 355 (viz pozn. 4).

36 AD93, Archives du PCF, f. Bureau Politique 1964–1972, 2NUM4/5, usnesení politického byra ÚV FKS ze 14.8.1968.

s pražským jarem informoval pouze o diskusích v oficiálních orgánech KSČ (byly zde publikovány úryvky z prohlášení jejich vedoucích představitelů, přijatá opatření a podobně). Ve svých textech o Československu se *L'Humanité* vyhýbala pojmu „pražské jaro“³⁷ a například o kritice československého vývoje z úst východoněmeckých komunistů neinformovala vůbec.³⁸ Stejně tak centrální tiskový orgán FKS i další francouzské komunistické tiskoviny mlčely o manifestu „Dva tisíce slov“. Od července se *L'Humanité* v rámci informování o pražském jaru zaměřovala především na vztahy mezi československou a sovětskou komunistickou stranou, přičemž často zdůrazňovala, že Československo chce zůstat věrné Sovětskému svazu.³⁹ Optimistické vyznění měla rovněž informace *L'Humanité* o výsledcích ankety mezi Čechoslováky, kterou uspořádal *Večerník Praha*. Socialismus si podle tohoto průzkumu přálo zachovat osmdesát devět procent dotázaných, zatímco kapitalismus chtělo pouhých pět procent a šest procent respondentů se v anketě nevyjádřilo.⁴⁰

Dojmy „obyčejných“ francouzských komunistů

Vedení Francouzské komunistické strany si vytvářelo obraz o dění v Československu na jedné straně z československého tisku, na straně druhé pak využívalo zprávy od svých členů, kteří zde pobývali. Francouzští komunističtí „zpravodajci“ většinou hodnotili liberalizaci v Československu spíše negativně, a to ještě před rokem 1968. Například člen Ústředního výboru FKS Guy Besse, který pobýval v Československu jako člen oficiální delegace vedené Jeannette Vermeerschovou⁴¹ na začátku července 1967, upozorňoval na „neokapitalistické“ tendence, které se šíří v určitých prostředích: „Několik let jsou otevřena okna mezi Československem a různými kapitalistickými zeměmi. (...) Ale vzduch, který vane z kapitalistických zemí do Prahy, není vždy správný. (...) Někteří českoslovenští ekonomové a další, spisovatelé, novináři, stranické kádry, se nechali více či méně svést neokapitalistickými tématy.“⁴²

Také v mnoha dalších zprávách se objevovaly zmínky o tom, že Čechoslováci jsou fascinováni Západem, který si příliš idealizují. Například pražský dopisovatel *L'Humanité* Pierre Hentgès se svou manželkou Philippou v tomto duchu hovořili počátkem roku 1968 o „protagonistech neustálé frondy proti režimu“, kteří „jsou v pravém slova smyslu fascinováni Západem, jeho životním stylem, ideologií (Sartre nebo Camus)“.

37 Viz GRÉMION, P.: *Paris–Prague*, s. 67 (viz pozn. 6).

38 Sr. PACTEAU, Sylvie: *Le P.C.F. face à l'intervention soviétique en Tchécoslovaquie*. Diplomová práce na Université des sciences sociales de Grenoble, 1984, s. 14.

39 *Tamtéž*, s. 19.

40 Viz GRÉMION, P.: *Paris–Prague*, s. 69; sr. *L'Humanité* (15.7.1968).

41 Jeannette Vermeerschová (1910–2001), komunistická politička, od 30. let družka a od roku 1947 manželka generálního tajemníka FKS Maurice Thoreze, členka politického byra ÚV FKS, na funkci rezignovala na protest proti postoji vedení strany k sovětské intervenci do Československa.

42 AD93, Archives du PCF, f. Gaston Plissonnier, 264J13, dossier (sv.) 1 (1962–1967), G. Besse – Délégation du Parti en Tchécoslovaquie, 4–10 juillet 1967.

Protagonisty této frondy pak podle Hentgèsových měli být představitelé československé maloburžoazie.⁴³

Jako jeden ze zdrojů, z nichž si komunistické vedení ve Francii utvářelo představu o dění v Československu „zdola“ v období pražského jara, mohla sloužit poměrně rozsáhlá zpráva francouzských komunistů manželů Léona a Germaine Rabinowiczových,⁴⁴ kteří pobývali v Československu od 29. července do 22. srpna 1968. Již na počátku svého pobytu se v Karlových Varech setkali s „antisovětskem“, když si od hlídače na parkovišti vyslechli, že „by byla situace v Československu lepší, kdyby si Rusové všechno nebrali“, a že Rusové plení Československo, zejména pak uran z Jáchymova. V Jáchymově pak byla v jedné restauraci manželům Rabinowiczovým nabídnuta k podpisu petice na podporu prezidenta Ludvíka Svobody a prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ Alexandra Dubčeka. Mladý číšník, který je k podpisu petice vyzval, se prý domníval, že „nejlepší je Titův režim a že Jugoslávie je nejvyšší ze všech socialistických zemí“.⁴⁵

V Teplé manželé Rabinowiczovi potkali mladé československé vojáky a také oni si stěžovali na Sovětský svaz, který považovali za příčinu ekonomické stagnace: „Podle nich by se mělo Československo zbavit poručnictví Sovětského svazu, který je zaostalou zemí a nutí Československo k tomu, aby si udržovalo životní úroveň pod svými možnostmi.“ Nebylo proto překvapující, že v rozhovoru s vojáky francouzští komunisté s ruštinou nepochodili: „Mluvili jsme rusky, ale mladí vojáci nám řekli, že ruštinu nemají rádi a raději se učí němčinu.“⁴⁶

V Praze se Francouzi stali svědky setkání skupiny studentů, kteří poslouchali projev mladého anglického beatnika. Ten se v květnu 1968 účastnil protestů na barikádách v Paříži a „vysvětloval Pražanům, jak Waldeck Rochet a Séguy⁴⁷ zradili na Brežněvův rozkaz revoluci“.⁴⁸ Poté si Rabinowiczovi v Praze povídali se starší paní, která jim vysvětlila, že „Československo má zájem se orientovat na Západ, protože poté obdrží úvěry od Světové banky a bude moci modernizovat svůj průmysl“.⁴⁹

Z Prahy se vydali francouzští manželé autostopem do Terezína spolu s mladým inženýrem, podle kterého „‘takzvaný socialismus’ nebo ‘takzvaný kapitalismus’ jsou už překonané pojmy“, neboť „důležitá je výroba a ‘produktivita’“. O nacistických

43 *Tamtéž*, sv. 2 (Année 1968), Pierre et Philippa Hentgès, Note sur les circonstances qui amenèrent des changements en Tchécoslovaquie, 19.1.1968.

44 Manželé Rabinowiczovi byli členy pařížské buňky Trévisé, Sekce Montmartre – 9. obvod. Jednalo se pravděpodobně o jejich soukromou cestu (nebyli součástí oficiální delegace). Germaine pocházela z Egypta a do Francie se přistěhovala v 50. letech. Léon, původem Polák s židovskými kořeny, imigroval do Francie před druhou světovou válkou. Oba se stali aktivisty FKS ve svém obvodu a také aktivními členy Asociace přátel pařížské komuny. Léon Rabinowicz také přispíval do *L'Humanité*.

45 *Tamtéž*, f. Raymond Guyot, 263J31, sv. 2 (Tchécoslovaquie Août 1968), Boîte (karton – k.) 3, Notes et impressions d'un voyage en Tchécoslovaquie du 29 juillet au 22 août 1968, s. 1.

46 *Tamtéž*, s. 2.

47 Georges Séguy (nar. 1927), komunistický politik a odborář, v letech 1967–1982 generální tajemník francouzského odborového svazu CGT (*Confédération générale du travail*).

48 *Tamtéž*, s. 2.

49 *Tamtéž*.

zločinech se mladý inženýr vyjádřil jako o „strašných“, dodal však zároveň, že „Sověti spáchali podobné zločiny“. V Terezíně se poté Rabinowiczovi setkali se starší průvodkyní, která – ač podle svých slov nebyla komunistka – kvůli nedorozuměním se Sovětským svazem a dalšími socialistickými zeměmi „celé noci“ nespala a doufala, „že se vše urovná“.⁵⁰

Rabinowiczovi poté navštívili okolí Hradce Králové, kde si nejprve vyslechli, že „ve Francii mají všichni vysokou životní úroveň, dělníci vlastní auta, život je jednoduchý a de Gaulle je velmi populární“. Teprve po dlouhém vysvětlování se Francouzům podařilo místním nastínit, jak to ve Francii „reálně“ vypadá. Rabinowiczovi však nebyli jediní, kdo byl podobným idealizováním Západu překvapen: „Potkali jsme ve stejném hotelu západního Němce, který byl rovněž překvapen idylickými představami, jež si někteří Češi o Západu dělají.“⁵¹

V Náchodě se francouzští komunisté setkali s lékařem, podle kterého byl Novotný „agent Moskvy, který v Československu vykonával obdržené rozkazy“. Lékař, ač měl „hezky byt, auto a chatu“ a na dovolené byl v Bulharsku a Jugoslávii, si stěžoval na příliš nivelizované mzdy. Ve stejném městě Rabinowiczovi navštívili také ateliér jednoho umělce: „Mladý malíř nám v rychlosti ukázal to, co dělá na objednávku různých sdružení, ale poté nám ukázal své obrazy, které považuje za svou skutečnou tvorbu. Jedná se o cyklus apokalyptických obrazů o ‘totalitním komunismu’ drtícím člověka svou propagandou. Francii naopak považuje za zemi, ve které vládne svoboda.“⁵²

V Luhačovicích, krátce před sovětskou intervencí, Rabinowiczovi hovořili s několika zaměstnanci hotelu, ve kterém byli ubytováni: „Jeden z nich nám otevřeně řekl, že je pro návrat kapitalismu.“ Povíдали si také s mladou recepční, která byla znepokojená tím, že všechno, co je ve škole učili, „bylo ihned jejími rodiči popřeno“.⁵³ Na konci svého pobytu v Československu, 22. srpna, si Rabinowiczovi opět potvrdili, že Češi si Francii příliš idealizují. Potkali v Brně dělníka, který věřil, že „ve Francii se mají dělníci lépe než v Československu a že u nás [ve Francii – pozn. MK] jde ve všech ohledech všechno lépe“.⁵⁴

Na závěr zprávy Léon a Germaine Rabinowiczovi zdůraznili své rozčarování nad názory Čechoslováků: „Připadalo nám nenormální, že jsme po celou dobu naší cesty do socialistické země byli neustále nuceni obhajovat myšlenky socialismu a vyvracet propagandu ve prospěch kapitalistického režimu, představovaného jako prosperující, liberální atd.“ Jako poučení ze své cesty vyvodili nutnost pokračovat v „ideologickém boji“.⁵⁵

Zprávy „obyčejných“ francouzských komunistů i neoficiální (nepublikované) zprávy členů vedení Francouzské komunistické strany z Československa tak zřetelně kontrastovaly s reportážemi z pera intelektuálů, které publikovaly francouzské prokomunistické časopisy (nikoliv ovšem *L'Humanité*). Francouzští komunisté pobývající

50 *Tamtéž*, s. 3.

51 *Tamtéž*, s. 4.

52 *Tamtéž*, s. 5.

53 *Tamtéž*.

54 *Tamtéž*.

55 *Tamtéž*, s. 6.

v Československu byli nejvíce překvapení idealizací Západu a z rozhovorů s místními lidmi navíc nabyli dojmu, že většina Čechoslováků si nepřeje nic jiného než návrat kapitalismu. I když francouzští komunisté, jejichž zprávy o pobytu v Československu se zachovaly, tvořili jen nepatrný zlomek početné členské základny Francouzské komunistické strany, lze předpokládat, že zdaleka ne u všech francouzských komunistů našlo liberalizující Československo pochopení. Tento obraz pražského jara však zůstal víceméně „interním“ a neobjevil se ani ve francouzském komunistickém tisku, ani během jednání Ústředního výboru FKS.

Rovněž vedení KSČ si vytvářelo vlastní představu o reflexi pražského jara mezi řadovými francouzskými komunisty. Sloužily mu k tomu mimo jiné rozhovory s členy jejich stranického vedení. Výše zmíněný Roland Leroy tak například na začátku srpna 1968 informoval ministra školství Čestmíra Císaře, že „členská masa“ FKS není ve svém postoji k pražskému jaru jednotná a že není „stanovisko vedení Francouzské komunistické strany jednoznačně přijímáno a chápáno“. Leroy se prý setkal s tím, že „někteří členové strany, i funkcionáři, nechtějí ustoupit od svého sentimentálně založeného přesvědčení, že ‘co činí Sovětský svaz, dobře činí’“. Podle Leroye tak „bude třeba určité doby a výchovné práce, než všichni v FKS pochopí podstatu tzv. československého případu“.⁵⁶ Čestmír Císař ve svých *Pamětech* později uvedl, že právě díky rozhovorům s Leroyem tenkrát pochopil postoj Waldecka Rocheta a Georgese Marchaise,⁵⁷ kteří sice „překonali stalinismus, ale nedospěli k demokratickému modelu socialismu, nenásledovali své italské soudruhy a nemohli plně přijmout ani československý experiment“.⁵⁸

Diplomat Rochet: tanec mezi vejci

Většina historiků dnes při hodnocení role generálního tajemníka francouzských komunistů Waldecka Rocheta během pražského jara zdůrazňuje na jedné straně Rochetovu vůli zabránit intervenci do Československa a na straně druhé pak jeho omezený manévrovací prostor, jehož hranice končily tam, kde by končilo také přátelství Francouzské komunistické strany se Sovětským svazem.⁵⁹ Rochet byl představitelem takzvaného chruščovovského křídla mezi francouzskými komunisty, tedy zastánce umírněné destalinizace podobně jako Nikita Chruščov. V roce 1964, kdy Rochet stanul v čele strany, se však v Sovětském svazu ujal moci Leonid Brežněv, a Rochet

56 NA, f. 1591, k. 79, arch. j. 118, bod k informaci 7 – Záznam rozhovoru s. Č. Císaře s tajemníkem ÚV FKS s. R. Leroy.

57 Georges Marchais (1920–1997), komunistický politik, od roku 1959 člen ÚV FKS i jeho politbyra, v letech 1972–1994 generální tajemník FKS, od roku 1973 do konce života poslanec francouzského Národního shromáždění.

58 CÍSAŘ, Čestmír: *Paměti: Nejen ze zákulisí Pražského jara*. Praha, SinCon 2005, s. 952.

59 Srv. např. BRACKE, M.: *Which socialism? Whose détente?*, s. 151 n. (viz pozn. 8); BARTOŠEK, K.: *Zpráva o putování v komunistických archivech*, s. 222 (viz pozn. 7); LAZAR, M.: *Le communisme*, s. 39 n. (viz pozn. 1); COURTOIS, S. – LAZAR, M.: *Histoire du Parti communiste français*, s. 353 (viz pozn. 4).

tak ztratil podporu Moskvy. Musel navíc čelit poměrně silnému konzervativnímu křídlu ve své straně (takzvaným thorezovcům), mezi které patřili například Jacques Duclos⁶⁰ či vdova po bývalém generálním tajemníkovi Maurici Thorezovi⁶¹ Jeannette Vermeerschová. Pro konzervativní frakci zůstávalo přátelství se Sovětským svazem nezpochybnitelným imperativem, a proto její představitelé odmítali kroky, které by vedly ke zhoršování vztahů se sovětskými komunisty.⁶² Oficiální „podpora“ pražského jara ze strany francouzských komunistů tak nemohla nikdy být příliš explicitní. Lze proto souhlasit s Maud Brackeovou, která Rochetův postoj k pražskému jaru definovala jako „benevolentní toleranci“ či „formální a limitní podporu“.⁶³ Přesto se Rochet snažil diplomatickou cestou intervenci odvrátit, a rozhodl se proto jednat jak s československými, tak i se sovětskými soudruhy. Rochetovy usmiřovací aktivity, které však z perspektivy pozdějšího vývoje nelze označit za příliš úspěšné, se ve skutečnosti spíše podobaly, jak poznamenal Karel Bartošek, „tanci mezi vejci“.⁶⁴

Waldeck Rochet zahájil své diplomatické mise v polovině července 1968. Nejprve podnikl cestu do Moskvy, kde se 15. července setkal s tajemníky Ústředního výboru KSSS Michaiem Suslovem, Borisem Ponomarjovem a Andrejem Kirilenkem, následujícího dne pak i s generálním tajemníkem Leonidem Brežněvem. Návštěva Moskvy byla částečně Rochetovou iniciativou, zároveň se však generální tajemník francouzských komunistů snažil vyhovět tlaku jiných komunistických stran (například tajemníka Maďarské sjednocené dělnické strany Zoltána Komacsina) i francouzské nekomunistické levice (Guy Mollet⁶⁵ explicitně žádal Rocheta, aby

60 Jacques Duclos (1896–1975), komunistický politik a zakládající člen FKS, od roku 1926 člen jejího vedení a od 30. let druhý muž strany po Maurici Thorezovi, jehož po dobu nemi- ci v letech 1950–1953 zastupoval jako prozatímní generální tajemník FKS, po Thorezově návratu zůstal vlivnou osobností v nejužším vedení strany. Po dobu německé okupace byl zodpovědný za činnost ilegální FKS. V letech 1926–1958 poslanec francouzského Národního shromáždění (po vzniku Lidové fronty v roce 1936 se stal jeho místopředsedou), v letech 1959–1975 zasedal v Senátu. Byl komunistickým kandidátem v prezidentských volbách v roce 1969. Důležité funkce plnil i v rámci mezinárodního komunistického hnutí.

61 Maurice Thorez (1900–1964), komunistický politik a zakládající člen FKS, od roku 1930 až do své smrti stál v jejím čele jako generální tajemník. Od roku 1932 do konce života poslanec francouzského Národního shromáždění, po vzniku Lidové fronty v roce 1936 vstoupil do vlády. V roce 1939 dezertoval z armády a válku prožil v Sovětském svazu. V letech 1946–1947 byl místopředsedou francouzské vlády.

62 Obdiv francouzských komunistů k Sovětskému svazu („Stalinově zemi“) byl velmi silný již před druhou světovou válkou a ještě jej umocnila sovětská „porážka fašismu“ (srv. LAZAR, M.: *Le communisme*, s. 37). K francouzskému stalinismu srv. též GOULEMOT, Jean-Marie: *Pour l'amour de Staline: La face oubliée du communisme français*. Paris, CNRS éditions 2009.

63 BRACKE, M.: *Which socialism? Whose détente?*, s. 151 n.

64 BARTOŠEK, K.: *Zpráva o putování v komunistických archivech*, s. 230.

65 Guy Mollet (1905–1975), socialistický politik, v letech 1946–1969 generální tajemník strany Francouzská sekce Dělnické internacionály (*Section Française de l'Internationale Ouvrière* – SFIO), z níž v roce 1969 vznikla Socialistická strana. Od osvobození Francie do konce 60. let zastával různé ministerské funkce, v letech 1956–1957 byl francouzským premiérem.

Pražskou misi generálního tajemníka Francouzské komunistické strany ještě provázely úsměvy. Zleva Alexander Dubček, v pozadí předseda vlády Oldřich Černík, Waldeck Rochet a ministr školství Čestmír Císař na sekretariátu ÚV KSČ 19. července 1968 (repro Fotoarchiv ČTK)

„intervenoval v Moskvě ve prospěch současného vedení KSČ“).⁶⁶ Rochetova návštěva Moskvy se zároveň uskutečnila jen několik dní poté, co francouzští komunisté obdrželi dopis „o situaci v Československu“ z Kremlu adresovaný západoevropským komunistickým stranám. Dopis způsobil ve vedení FKS paniku, neboť jeho vyznění naznačovalo, že sovětská invaze do Československa je velmi reálná.⁶⁷

O stručném obsahu moskevských schůzek pak Rochet referoval před ústředním výborem své strany na zasedání 27. července. Michail Suslov mu vyjevil znepokojení sovětských komunistů nad osudem Československa, neboť v něm prý „reakční síly ohrožují socialismus“ a vedení KSČ ztratilo nad situací kontrolu. Varoval proto, že když to bude nutné, Sověti podniknou intervenci. Brežněv pak v diskusi s Rochetem použil podobné argumenty a formuloval dilema: „buď zůstat se založenýma rukama a připustit, aby byla po dvaceti letech změněna hranice socialismu, nebo zasáhnout a přijmout krajní opatření“.⁶⁸ Waldeck Rochet se dle svých slov snažil

66 BRACKE, M.: *Which socialism? Whose détente?*, s. 162 n.

67 *Tamtéž*, s. 162.

68 AD93, Archives du PCF, f. Comité central, 4AV/140, Track 1, projev Waldecka Rocheta na zasedání ÚV FKS 27.7.1968; srv. též FABIEN, J. (ed.): *Kremlin-PCF*, s. 51–58 a 61–73 (viz

Sověty v Moskvě přesvědčit, aby v Československu vojensky nezasahovali, a Suslova před důsledky intervence varoval: „Nechat Československo padnout do imperialistického tábora by mělo velmi vážné důsledky. Ale uchýlit se ke krajním prostředkům by také mělo velmi vážné důsledky. (...) Sovětská intervence v Maďarsku byla kvůli kontrarevoluci oprávněná a nutná. Ale nyní se bude intervence těžko zdůvodňovat.“⁶⁹ Brežněvovi pak navrhl svolat k situaci v Československu konferenci evropských komunistických a dělnických stran, což ovšem Moskva odmítla. Rochet poté zaslal jménem politbyra Ústředního výboru FKS Brežněvovi list, ve kterém odmítl podpořit zmíněný varšavský dopis, případnou intervenci v Československu označil za nepřipustné vměšování do záležitostí jiné strany a varoval, že by se násilné ukončení pražského jara stalo „opravdovou katastrofou pro mezinárodní komunistické hnutí“.⁷⁰ Na závěr svého poměrně dlouhého projevu na červencovém zasedání ústředního výboru pak Waldeck Rochet zdůraznil, že jeho strategií k vyřešení československé krize je nalézt dohodu, a byl za to odměněn bouřlivým potleskem.⁷¹

Sověti si však Rochetův pohled na vývoj v Československu vyložili poněkud odlišně. Na plenárním zasedání Ústředního výboru KSSS 17. července Brežněv k moskevským jednáním uvedl: „Soudruh Rochet vyslovil vážné znepokojení nad stavem věcí v Československu a na závěr našeho rokování prohlásil, že se plně připojuje k dopisu, který byl jménem varšavské schůzky zaslán vedení KSČ, že bude během rokování s Dubčekem hájit stanovisko tohoto dopisu a vši silou doporučovat předsednictvu ÚV KSČ, aby pozorně vyslechlo hlas KSSS...“⁷²

---

pozn. 11). Český překlad stenografického záznamu rozhovoru W. Rocheta s L. I. Brežněvem viz VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Prosinec 1967 – červenec 1968*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. IV/1.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1995, s. 305–309, zde s. 308, dokument č. 95 – Stenografický záznam rozhovoru W. Rocheta s L. Brežněvem k vyvrcholení krize ve vztazích KSSS a KSČ, pořízený J. Kanapou, 16.7.1968, Moskva.

69 AD93, Archives du PCF, f. Gaston Plissonnier, 264J14, sv. 2 (Les relations PCF–PCUS), Sténogramme de l'entretien entre Waldeck Rochet et Mikhaïl Souslov à Moscou, le 15 juillet 1968, s. 11. V podobném duchu Waldeck Rochet vysvětloval své stanovisko ještě před cestou do Moskvy 11.7.1968 sovětskému velvyslanci v Paříži Valerianu A. Zorinovi (VONDROVÁ, Jitka (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Dokumenty ÚV KSSS 1966–1970*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. IV/4.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. – Doplněk 2011, s. 168, pozn. 1 k dokumentu č. 52 – Usnesení 91. schůze politbyra ÚV KSSS k bodu 31: K odpovědi pro Ústřední výbor Francouzské komunistické strany, 18.7.1968, Moskva).

70 AD93, f. Comité central, 4AV/141, Track 1, projev Waldecka Rocheta na zasedání ÚV FKS 27.7.1968; srv. též FABIEN, J. (ed.): *Kremlin–PCF*, s. 99–104. Český překlad dopisu viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, sv. 1, s. 337–339, zde s. 338, dokument č. 108 – Dopis politbyra FKS L. I. Brežněvovi, jímž se FKS odmítla připojit k tzv. varšavskému dopisu, 23.7.1968, Paříž. O obsahu dopisu politické byro ÚV FKS informovalo i velvyslance Viléma Pitharta (srv. *tamtéž*, s. 339, pozn. 1).

71 AD93, Archives du PCF, f. Comité central, 4AV/141, Track 1, projev Waldecka Rocheta na zasedání ÚV FKS 27.7.1968.

72 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, sv. 1, s. 316–321, zde s. 318, dokument č. 98 – Záznam vystoupení L. I. Brežněva na plenárním

Po návštěvě Moskvy se vydal Waldeck Rochet do Prahy. Delegace francouzských a československých komunistů spolu jednaly 19. července, vzájemné setkání nepřineslo ale žádný zásadní obrat ve vztazích francouzských komunistů s československými ani sovětskými partnery. Podle Rolanda Leroye si Rochet odnesl z jednání s Dubčekem spíše pozitivní dojmy. Rozhovory v Praze prý Rocheta přesvědčily o tom, že „cesta, kterou českoslovenští komunisté nastoupili, odpovídá základním potřebám i specifickým podmínkám země, že vedení strany má situaci v ruce a je si vědomo krajností i projevů antikomunismu ... že okolo nového vedení KSČ se vytvořila jednota převážné části strany a veřejnosti, že vzrostla jeho autorita, která mu dovoluje situaci i úkoly zvládat“, a proto „jakýkoliv zvrat zvenčí, směřující ke zvratu od nastoupené cesty v Československu, by představoval ve svých důsledcích nesmírné neštěstí pro celé komunistické hnutí, zejména v západních zemích“.⁷³ Pro Dubčeka a československé komunisty však zřejmě nebyly vztahy s Francouzskou komunistickou stranou nijak výrazně důležitější než vztahy s jinými západoevropskými komunistickými stranami.⁷⁴

Větší dopad než samotné jednání však měl záznam, který během něj pořídil Rochetův doprovod Jean Kanapa.⁷⁵ Pražský rozhlas totiž odvysílal v lednu 1970 projev tajemníka Ústředního výboru KSČ Aloise Indry přednesený v Prostějově, ve kterém Indra prohlásil, že delegace Francouzské komunistické strany, která pobývala v Praze v listopadu 1969, předala československé vládě písemný záznam z jednání mezi Rochetem a Dubčekem z 19. července 1968.⁷⁶ Podle Indry se tehdy Dubček pozitivně vyjadřoval o Klubu 231, obnovující se sociální demokracii či prohlášení „Dva tisíce slov“. Indrův projev odvysíláný československým rozhlasem vyvolal mezi francouzskými a československými komunisty mírné napětí – Francouzi dali písemně najevo své znepokojení a požádali Prahu o vysvětlení Indrova citování dokumentu.⁷⁷ Nový generální tajemník Ústředního výboru KSČ Gustáv Husák na žádost odpověděl v červnu 1970 dopisem, ve kterém vyjádřil nad vzniklou situací politování. Z aféry však obvinil zejména „francouzské reakční síly“,⁷⁸ které prý zneužily Indrovo „chybné

---

zasedání ÚV KSSS 17. července 1968 k výsledkům a závěrům varšavské schůzky, 18.7.1968, Moskva.

73 NA, f. 1591, k. 79, arch. j. 118, bod k informaci 7 – Záznam rozhovoru s. Č. Císaře s tajemníkem ÚV FKS s. R. Leroy.

74 Například *Rudé právo* o návštěvě delegace FKS informovalo jen velmi stručně (srv. Soudruh Waldeck Rochet v Praze. In: *Rudé právo* (20.7.1968), s. 1; Waldeck Rochet odcestoval. In: *Tamtéž* (21.7.1968), s. 1).

75 Jean Kanapa (1921–1978), komunistický politik, člen ÚV FKS, od roku 1975 člen politického byra.

76 Podle Georgese Marchaise francouzští komunisté skutečně svým soudruhům v Praze dokument v listopadu 1969 zapůjčili, ovšem Gustáv Husák jim prý tehdy slíbil, že ho použijí jen pro interní potřebu (srv. AD93, Archives du PCF, f. Comité central, 4AV/1827, Track 1, projev Georgese Marchaise na zasedání ÚV FKS 20.–21.5.1970).

77 NA, f. 1591, k. 128, arch. j. 204, záznam ze 174. schůze předsednictva ÚV KSČ 5.6.1970, bod 10 – dopis FKS Gustávu Husákovi z 26.5.1970.

78 Aféru s Kanapovými poznámkami využil zejména Roger Garaudy, který obvinil vedení FKS, že stenogram poskytlo vedení KSČ záměrně s vědomím, že bude využit proti Dubčekovi.

prohlášení“, nevhodně rozšířené rozhlasem, tiskem i televizí.⁷⁹ Aby Francouzská komunistická strana předešla spekulacím o obsahu schůzky mezi Rochetem a Dubčekem – a zároveň ve snaze reagovat na publikaci úryvků z Kanapova záznamu v nekomunistickém tisku⁸⁰ – rozhodla se zveřejnit jej v *L'Humanité* z 18. května 1970. Redakce v úvodu k dokumentu zdůraznila, že publikace Kanapových poznámek nemůže v žádném případě představovat nějaké „odhalení“, neboť obsahují pouze již veřejně známé Dubčekovy názory, a proto také nemohou být proti nikomu použity jako „důkaz“ k jakémukoliv obvinění.⁸¹

Některé pasáže záznamu však byly v *L'Humanité* vynechány, jednalo se zejména o informace o vojenských otázkách.⁸² Podle stenogramu z jednání mezi Rochetem a Dubčekem zachovaného v archivu Francouzské komunistické strany se Dubček například vyjadřoval k ochraně západních hranic: „Sověti říkají: oslabili jste západní hranici. Ale my jsme jim přece dali naše plány, naše vojenské plány, abychom ukázali, že jsme hranice naopak posílili. Koněv a další sovětsští generálové přijeli. Podívali se a Brežněvovi řekli: 'Všechno je v pořádku.' Máme více sil na západních hranicích než dříve! Proč? Protože jsme si dokonale vědomi situace. To byla také první věc, kterou jsme v lednu udělali: dali jsme ministerstvu obrany příkaz posílit západní hranici. Mluvme o manévrech [myšleno vojenské cvičení Šumava – pozn. MK]. Sovětské jednotky právě opouštějí naše území. Ale, soudruhu Waldecku Rochete, to já a Černík jsme iniciovali toto cvičení. Proč? Abychom celému světu dokázali, že jsme integrální součástí Varšavské smlouvy. Aby Bonn dobře viděl ... že někdo za námi stojí.“⁸³ *L'Humanité* nepublikovala ani část záznamu popisující reakci Dubčeka na informaci, kterou během rozhovoru s francouzskou komunistickou delegací obdržel. Podle Kanapových záznamů Dubček prohlásil: „Tady to máme. Agentura TASS nám oznamuje, že jsme zváni do Moskvy. To od agentury TASS se o tom

---

K reakci KSČ na Garaudyho obvinění srv. např.: Oč vlastně šlo na schůzce Waldecka Rocheta s A. Dubčekem v červenci 1968. In: *Rudé právo* (22.5.1970), s. 6.

79 AD93, Archives du PCF, f. Gaston Plissonnier, 264J14, sv. 4 (Année 1970), Session du CC, Vitry, 13.–15.10.1970; NA, f. 1591, k. 131, arch. j. 206, záznam ze 176. schůze předsednictva ÚV KSČ 19.6.1970, bod 23 – dopis KSČ Francouzské komunistické straně z června 1970.

80 Části dokumentu předtím publikoval 13. května 1970 deník *Le Monde* a byly otištěny též v květnovém čísle měsíčníku *Politique Aujourd'hui*.

81 Notes prises au cours de l'entretien entre Waldeck Rochet et Alexandre Dubcek à Prague, le 19 juillet 1968. In: *L'Humanité* (18.5.1970), s. 5. Mezi francouzskými komunisty se tehdy šířila rovněž informace, že Kanapovy poznámky mají být údajně využity v připravovaném procesu proti Dubčekovi (srv. např. AD93, Archives du PCF, f. Comité central, 4AV/1827, Track 1, projev Georsege Marchaise na zasedání ÚV FKS 20.–21.5.1970).

82 Záznam z jednání včetně vynechaných pasáží v *L'Humanité* je k dispozici v edici: FABIEN, J. (ed.): *Kremlin-PCF*, s. 77–96; český překlad (s některými vynechanými pasážemi) viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, sv. 1, s. 324–330, dokument č. 102 – Záznam z rozhovoru W. Rocheta s vedením KSČ v Praze 19. července 1968 k současné situaci ve vztazích KSČ a KSSS, 19.7.1968, Praha.

83 AD93, Archives du PCF, f. Gaston Plissonnier, 264J14, sv. 1 (Les relations PCF-PCT,) Stenogramme de l'entretien entre Waldeck Rochet et Alexandre Dubček à Prague le 19 juillet 1968 (16 heures – 18h45), s. 18 n. Citovaná pasáž je v českém překladu vynechána.

dozvídáme.⁸⁴ Podle Kanapy poté novou informaci „českoslovenští soudruzi“ projednávali a vykazovali „známky nervozity“: „Kdybychom tam jeli, národ by byl nespokojen. Byli jsme již třikrát za hranicemi, třikrát, abychom diskutovali o naší zemi. Jednou v Drážďanech a dvakrát v Moskvě. Proč neprijedou oni k nám? Jak bychom mohli jet do Moskvy po dopise z Varšavy?“⁸⁵ Stejně tak francouzský komunistický deník nezveřejnil závěrečné věty schůzky, kdy údajně Dubček nebo Císař prohlásil: „Mluví se o kontrarevoluční situaci. Ale přece zde již šest měsíců v ulicích nebyla jediná manifestace proti socialismu, vládě, straně! (...) Vše, co žádáme, je, aby nás nechali v klidu, aby nás nechali dělat naši politiku, aby nám nechali čas.“⁸⁶

Sovětská intervence a francouzští komunisté

Na intervenci vojsk Varšavské smlouvy do Československa reagovalo vedení Francouzské komunistické strany relativně rychle. Její politické byro vydalo oficiální deklaraci k událostem v Československu již 21. srpna 1968 v jedenáct hodin dopoledne a vyjadřovalo v ní mimo jiné „překvapení“ a „odmítnutí“ (*réprobation*) vojenské intervence v Československu. Takovéto řešení nebylo podle francouzských komunistů v souladu s principy vzájemných vztahů mezi komunistickými stranami: „Problémy, které vyvstávají mezi komunistickými stranami, musí být zkoumány a řešeny pomocí bratrských diskusí během bilaterálních a multilaterálních jednání, při respektování suverenity každé země, svobodného rozhodnutí každé strany a v duchu proletářského internacionalismu.“⁸⁷ Podobné vyznění měla také rezoluce Ústředního výboru FKS, zveřejněná o den později. Opět se zde objevil požadavek suverenity: „Každá komunistická strana musí nezávisle a na bázi marxismu-leninismu rozhodovat o své politice, formách jednání, metodách boje.“ V deklaraci členové ústředního výboru prohlašovali, že s vojenskou intervencí „nesouhlasí“ (*désapprouve*).⁸⁸ Pozdější narážky na změnu oficiálního postoje vedení strany (zmírnění původního „odmítnutí“ na „nesouhlas“) odmítalo vedení FKS s tím, že se jedná o synonyma.⁸⁹

Nebylo překvapující, že československé velvyslanectví v Paříži reakci francouzských komunistů na sovětskou intervenci sledovalo a o jejich postoji referovalo do Prahy. Například ve své depeši ze 24. srpna, odeslané po „hodinovém rozhovoru“ s Waldeckem Rochetem, informoval Vilém Pithart Prahu o opakovaném ujištění generálního tajemníka, že pozice jeho strany je jasná a že je třeba „především zdůrazňovat odsouzení okupace“. Zároveň ale Rochet Pithartovi naznačil, že jeho možnosti jako

84 Poslední zde citovaná věta v české edici chybí.

85 *Tamtéž*, s. 25; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, sv. 1, s. 324–330, dokument č. 102, s. 328.

86 *Tamtéž*, s. 30. Část této pasáže v české edici schází.

87 AD93, Archives du PCF, f. Gaston Plissonnier, 264J14, sv. 1 (Les relations PCF–PCT), Déclaration du BP du PCF sur les événements de Tchécoslovaquie (21.8.1968, 11h).

88 *Tamtéž*, sv. 2 (Positions du PCF), rezoluce ÚV FKS z 22.8.1968.

89 Viz LAZAR, M.: *Le communisme*, s. 39 (viz pozn. 1).

generálního tajemníka Ústředního výboru FKS jsou omezené a odsouzení intervence ne zcela jednoznačné, když uvedl, že vedení strany „musí brát ohled na některé méně progresivní části členstva a že svým postojem nechtějí uzavřít možnosti kontaktu se SSSR“.⁹⁰

Oficiálně však na svém „nesouhlasném“ postoji vedení francouzských komunistů setrvalo i v následujících měsících, přičemž nezapomínalo pravidelně zdůrazňovat, proč tak činí. Na zasedání politického byra Ústředního výboru FKS 13. září 1968 bylo například rozhodnuto „připomínat, že naše strana přijala svůj postoj na základě těchto principů: třídní boj za záchranu socialismu v Československu, proletářský internacionalismus, nezasahování do vnitřních záležitostí bratrských stran“. Politbyro přitom opět zopakovalo tezi o absenci kontrarevoluce v Československu: „V momentě vojenské intervence, a to i se zřetelem na aktivitu antisocialistických elementů, které jsme vždy odsuzovali, nebyla, jak ukazují fakta, kontrarevoluční situace. Ukázalo se, že KSČ, s pomocí socialistických zemí a s podporou ostatních komunistických stran, mohla sama v sobě nalézt sílu k překonání problémů.“ Rezoluce politického byra připomínala také několik principů, které Francouzská komunistická strana ctí, jako například svobodné rozhodování každé strany, respektování suverenity a teritoriální integrity, proletářský internacionalismus či rovnost mezi jednotlivými komunistickými stranami. Podle politbyra byly tyto principy vojenskou intervencí porušeny.⁹¹ Také na zasedáních ústředního sekretariátu strany se probíral postoj francouzských komunistů k dění v Československu. Například 27. srpna 1968 se sekretariát usnesl „přikládat velkou důležitost výkladu strany o událostech v Československu a o postoji ÚV“.⁹² V následujících týdnech pak zdůrazňoval potřebu „znovu potvrdit“ pozici FKS⁹³ a „ukazovat, že postoj naší strany je správný“.⁹⁴

Argumenty z deklarace politického byra z 21. srpna či z prohlášení Ústředního výboru FKS vydaného o den později pak zazněly z úst francouzských komunistů ještě mnohokrát. Bylo tomu tak například na zasedání ústředního výboru v říjnu 1968, na kterém se události v Československu staly jedním z nejdiskutovanějších témat. Řečníci zde připomínali, že se jednalo o neoprávněný zásah do vnitřních záležitostí strany, který je v socialismu nepřijatelný,⁹⁵ že vedení KSČ mělo podporu celé strany

90 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, sv. 2, s. 257, dokument č. 160 – Depeše V. Pitharta o rozhovoru s generálním tajemníkem ÚV FKS W. Rochetem o možnosti svolat konferenci komunistických a dělnických stran k situaci v Československu, 24.8.1968, Paříž.

91 AD93, Archives du PCF, f. Bureau Politique 1964–1972, 2NUM4/5, usnesení politického byra ÚV FKS z 13.9.1968.

92 *Tamtéž*, f. Secrétariat, 2NUM4/14, usnesení sekretariátu ÚV FKS z 27.8.1968.

93 *Tamtéž*, usnesení sekretariátu ÚV FKS z 10.9.1968.

94 *Tamtéž*, usnesení sekretariátu ÚV FKS ze 17.9.1968.

95 *Tamtéž*, f. Comité central, 4AV/143, Track 1, projev Yanna Viense na zasedání ÚV FKS 20.–21.10.1968.

i lidových mas⁹⁶ a že v Československu nebyla kontrarevoluce.⁹⁷ Také André Stil,⁹⁸ o dvanáct let dříve horlivý zastánce sovětské intervence v Maďarsku, kritizoval okupaci z roku 1968, která podle něj uškodila socialismu. Nebezpečím pro Československo podle Stila totiž nebyli ti, kteří chtěli socialismus napravit, ale politika Antonína Novotného.⁹⁹ Étienne Fajon¹⁰⁰ i Jacques Duclos pak ve svých projevech poukázali na rozdíl mezi současnou situací a poměry v Maďarsku před dvanácti lety: zatímco sovětská intervence v roce 1956 se podle nich uskutečnila na žádost samotných maďarských komunistů, takže se jednalo o „bratrskou pomoc“, v Československu takový případ nenastal.¹⁰¹

Zdůvodňování postoje Francouzské komunistické strany, které bylo v jejích ústředních orgánech poměrně časté, se ale neodrazilo ve stranickém tisku. Po srpnové intervenci referovala *L'Humanité* o Československu spíše neutrálně, bez vysvětlení a analýz, přičemž většinou pouze přebírala zprávy z československé a sovětské tiskové kanceláře.¹⁰² Citace ze sovětské *Pravdy* běžně zůstávaly bez jakéhokoliv komentáře, postupem doby byl v článcích stále častěji citován „budoucí československý Gomuška“ Gustáv Husák.¹⁰³

O způsobu, jakým *L'Humanité* psala o potlačení pražského jara a následné „normalizaci“, informovalo Prahu v září 1969 československé velvyslanectví v Paříži. Ve zprávě se konstatuje, že „po skončení loňských jednání v Moskvě *L'Humanité* referovala především o průběhu normalizace v ČSSR a odrážela útoky buržoazního tisku i tisku nekomunistické levice, které ji kritizovaly pro 'konformní postoj'“. Zároveň zpráva naznačovala již známé dilema mezi platností „nesouhlasu“ s intervencí a dobrými vztahy se Sovětským svazem: „Komunistický tisk odrážel tyto útoky v tom smyslu, že FKS setrvává na svém postoji z 21. 8. 1968, že se však za žádnou cenu nenechá vmanévrovat do antisovětskosti.“¹⁰⁴

96 *Tamtéž*, 4AV/145, Track 1, projev Luciena Matheye na zasedání ÚV FKS 20.–21.10.1968.

97 *Tamtéž*, 4AV/145, Track 2, projev Paula Courtieu na zasedání ÚV FKS 20.–21.10.1968; *tamtéž*, 4AV/146, Track 1, projev Henriho Martina na zasedání ÚV FKS 20.–21.10.1968.

98 André Stil (1921–2004), spisovatel, novinář a scenárista, člen ÚV FKS, v letech 1950–1958 šéfredaktor *L'Humanité*.

99 *Tamtéž*, 4AV/142, Track 1, projev André Stila na zasedání ÚV FKS 20.–21.10.1968.

100 Étienne Fajon (1906–1991), člen politického byra a sekretariátu ÚV FKS, v letech 1958–1974 ředitel deníku *L'Humanité*.

101 *Tamtéž*, 4AV/147, Track 1, projev Étienne Fajona na zasedání ÚV FKS 20.–21.10.1968; *tamtéž*, 4AV/148, Track 3, projev Jacquesa Duclose na zasedání ÚV FKS 20.–21.10.1968.

102 Viz BRACKE, M.: *Which socialism? Whose détente?*, s. 222 (viz pozn. 8).

103 TATU, Michel: *L'Hérésie impossible: Chronique du drame tchécoslovaque*. Paris, B. Grasset 1968, s. 267–273. Citováno podle: PACTEAU, S.: *Le P.C.F. face à l'intervention soviétique en Tchécoslovaquie*, s. 47 (viz pozn. 38).

104 AMZV ČR, f. Politická zpravodajství zastupitelských úřadů, IV/6, Francie, Paříž 1969, politická zpráva č. 29 z 25.9.1969.

Garaudy versus Vermeerschová

Dva nejvýraznější nesouhlasné názory s oficiálním postojem Francouzské komunistické strany vůči československým událostem patřily Rogeru Garaudymu a Jeannette Vermeerschové. Zatímco Garaudy kritizoval stranické vedení za to, že intervenci nedostatečně odsoudilo, a vyzýval ke kritičtějšímu postoji vůči Sovětskému svazu, vdova po bývalém generálním tajemníkovi Maurici Thorezovi se naopak domnívala, že francouzští komunisté měli intervenci oficiálně odsouhlasit a podpořit.

Již na začátku září 1968 Roger Garaudy v dopise Waldecku Rochetovi nabádal k tomu, aby strana zastávala jasný postoj, trvala na odsouzení sovětské intervence a nepřipustila žádný kompromis ve vztahu ke „zločinu spáchanému proti socialismu v Československu“.¹⁰⁵ Garaudy také nezapomínal obhajovat Alexandera Dubčeka. Podle něj chtěl Dubček v KSČ zavést leninskou koncepci vedení, takže v Československu nemohl být a nebyl ohrožen ani socialismus, ani mír, a intervence tedy byla neodůvodnitelná.¹⁰⁶ Většinu svých kritických argumentů vůči rozbíhající se „normalizaci“ v Československu a pasivnímu postoji francouzských komunistů pak Garaudy formuloval na zasedání Ústředního výboru FKS o rok později. Upozornil na represe, panování „policejního režimu“ a „obnovení stalinismu“ v Československu a varoval, že pokud k tomu francouzští komunisté budou i nadále mlčet, stanou se komplici toho, co se v „normalizovaném“ Československu děje. Takovýto postoj mohl mít podle Garaudyho navíc negativní vliv na členy Francouzské komunistické strany, kteří se mohou domnívat, že nesouhlas se sovětskou intervencí byl chybou: „Musíme lidem říci, že socialismus, který chceme zavést ve Francii, není ten, který je dnes vnucen Československu,“ apeloval Garaudy na stranické vedení.¹⁰⁷

Roger Garaudy se pro francouzské komunistické vedení stal „heretikem“, když svou kritiku intervence a „normalizace“ v Československu začal stále častěji prezentovat veřejně. Jeho soudruhům se například nelíbilo, že ve své knize *Odložená svoboda*¹⁰⁸ psal o pražském jaru jako o možném modelu pro Francouzskou komunistickou stranu, kritiky se dočkala rovněž jeho kniha *Velký obrat socialismu*.¹⁰⁹ Roger Garaudy se k Československu vyjadřoval i za hranicemi Francie. Již koncem srpna 1968 například poskytl rozhovor Československé tiskové kanceláři, ve kterém odsoudil vojenskou intervenci,¹¹⁰ a podobně se vyjádřil také pro jugoslávský list

105 AD93, Archives du PCF, f. Bureau politique 1964–1972, 2NUM4/5, dopis Rogera Garaudyho adresovaný Waldecku Rochetovi z 2.9.1968.

106 *Tamtéž*, f. Comité central, 4AV/142, Track 2, projev Rogera Garaudyho na zasedání ÚV FKS 20.–21.10.1968.

107 *Tamtéž*, 4AV/649, Track 3, projev Rogera Garaudyho na zasedání ÚV FKS 13.–14.10.1969.

108 GARAUDY, Roger: *La Liberté en sursis: Prague 1968*. Paris, Fayard 1968.

109 TÝŽ: *Le grand tournant du socialisme*. Paris, Gallimard 1969.

110 Rozhovor pro ČTK otiskl 28. srpna 1968 deník *Le Monde* (srv. PFEIL, U.: SED, PCF a „pražské jaro“, s. 70 – viz pozn. 9).

Kommunist v září 1968.¹¹¹ Nakonec byl Garaudy za své postoje z Francouzské komunistické strany v roce 1970 vyloučen.¹¹²

Naopak Jeannette Vermeerschová se řadila mezi stoupence intervence do Československa. Své názory na situaci v Československu představila především v projevu na zasedání Ústředního výboru FKS v říjnu 1968. Jako hlavní argument na podporu intervence uváděla, že v Československu hrozila kontrarevoluce. Kritizovala poté mnohé protagonisty pražského jara, jako například předsedu Svazu československých spisovatelů Eduarda Goldstücker a další členy svazu, filozofa Karla Kosíka nebo Filozofickou společnost při Slovenské akademii věd za to, že se „veřejně vměšovali do záležitostí Polské sjednocené dělnické strany“, když od vlády ve Varšavě žádali vysvětlení postihů zaměřených vůči polským univerzitním pracovníkům. Vermeerschová také připomněla slavné Bismarckovo prohlášení „Kdo ovládá Čechy, ovládá Evropu“ a varovala před německým militarismem. Často opakovaný argument, že intervence byla špatným rozhodnutím, protože za československým vedením v době pražského jara stály masy, se přitom snažila vyvrátit námitkou, že „osmdesát procent Francouzů řeklo ‘ano’ de Gaullovi a Mao Ce-tung má rovněž za sebou většinu“.¹¹³ Ve vedení Francouzské komunistické strany však Vermeerschová pro své názory nenalezla podporu a v říjnu 1968 proto odstoupila ze svých funkcí v ústředním výboru a politickém byru. V Československu nezůstal postoj Jeannette Vermeerschové nepovšimnut. Historička Yvette Heřtová ji například v *Reportéru* charakterizovala jako „vášnivou zastánkyni stalinských metod nejen ve vedení FKS, ale i celého mezinárodního komunistického hnutí“.¹¹⁴

Normalizované Československo: Biafra ducha?

V předmluvě k francouzskému překladu Kunderova románu *Žert* Louis Aragon pojmenoval situaci v Československu po intervenci vojsk Varšavské smlouvy jako „Biafru ducha“ (*Biafra de l'Esprit*), čímž učinil paralelu mezi děním v Československu a tehdy probíhajícími masakry občanské války v Nigérii.¹¹⁵ Básník Aragon však nebyl jediným francouzským komunistickým intelektuálem, který kritizoval poměry v „normalizovaném“ Československu – řada se jich v tomto ohledu vyjadřovala v podobném duchu jako Roger Garaudy.

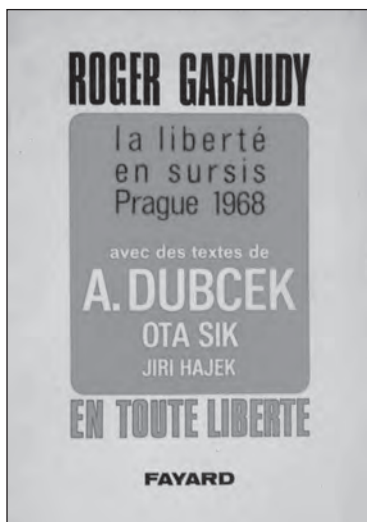
111 Text rozhovoru byl publikován v Garaudyho knize *Toute la vérité*, s. 96–107 (viz pozn. 5).

112 K recepci myšlenek Rogera Garaudyho v Československu srv. OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha, Academia 2014, s. 400–404.

113 AD93, Archives du PCF, f. Comité central, 261J2/44, Jeannette Vermeersch: Intervention sur la Tchecoslovaquie, CC 20 – 21 Octobre 1968, Ivry.

114 HEŘTOVÁ, Yvette: Boj o budoucnost Francouzské komunistické strany. In: *Reportér*, roč. 3, č. 44 (1968), s. 17–19, citace s. 18.

115 Viz COURTOIS, S. – LAZAR, M.: *Histoire du Parti communiste français*, s. 355 n. (viz pozn. 4)

Kniha, jíž se Roger Garaudy přihlásil k „socialismu s lidskou tváří“ jako perspektivnímu politickému programu, obsahovala také přeložené texty Alexandra Dubčeka, Oty Šika, Jiřího Hájka, Radovana Richty a dalších protagonistů československých reforem

od svých záměrů musel odstoupit. V reakci na to Noirot založil v lednu 1969 nový list *Politique Aujourd'hui*, který jak vedení Francouzské komunistické strany, tak její deník *L'Humanité* veřejně odsoudily, a „heretik“ Noirot byl poté ze strany vyloučen.¹¹⁷

Reakce „zdola“

Pro vedení Francouzské komunistické strany bylo důležité mít přehled o tom, jak na intervenci do Československa, a hlavně pak na oficiální postoj strany reagují její řadoví členové. Člen vedení Léo Figuères¹¹⁸ proto analyzoval reakce francouzských

Solidarita s okupovaným Československem tak běžně zaznívala i v prokomunistickém tisku. Například úvodník v *Les Lettres Françaises* z 2. září 1968 nazvaný „Pravda zvítězí“ explicitně vyjádřil Čechoslovákům podporu následujícími slovy: „Bratři z Československa, podporujeme váš boj za záchranu budoucnosti a socialismu, kterého je vaše strana hodna. Nebudeme mít krátkou paměť jen proto, že je v Evropě *détente* a mír, náš sociální pokrok od nynějška v našich očích vede skrze obnovu vaší suverenity. Kdo může strpět, že třicáté výročí Mnichova zastihlo Československo okupované?“¹¹⁶ Týdeník *Les Lettres Françaises* nebyl oficiálním tiskovým orgánem FKS, vycházel však s finanční podporou francouzských komunistů. Tato revue obecně zaujala po intervenci vůči Sovětskému svazu velmi kritický postoj, což později vedlo k tomu, že Sovětský svaz zrušil její předplatné (list odebíraly mnohé sovětské školy, univerzity a knihovny) a v roce 1972 pak přestaly *Les Lettres Françaises* z finančních důvodů vycházet.

Podobný osud jako Garaudyho postihl také Pierra Noirot, šéfredaktora komunistického měsíčníku *Démocratie Nouvelle*. Noirot totiž připravoval na říjen 1968 speciální číslo o Československu, pod nátlakem z vedení FKS však

116 La vérité vaincra. In: *Les Lettres Françaises*, roč. 27, č. 1247 (4.–11.9.1968), s. 1.

117 Viz BRACKE, M.: *Which socialism? Whose détente?*, s. 301.

118 Léopold (Léo) Figuères (1918–2011), komunistický politik a novinář, člen ÚV FKS, do roku 1976 řídil komunistickou revue *Cahiers du communisme*.

komunistů v departementu Isère. Podle Figùèrese bylo možné pozorovat tři typy reakcí: Nejpočetnější skupinu tvořili komunisté, kteří souhlasili s oficiálním postojem stranického vedení a intervenci odsuzovali. Poměrně početná však byla také skupina těch, kteří intervenci ospravedlňovali s argumentem, že Sověti jsou o situaci lépe informováni než oni (tedy francouzští komunisté), případně že prevence je vždy lepším řešením. Některým z nich se navíc nelíbilo, že vedení strany svůj nesouhlas vyslovilo veřejně. Třetí, nejméně početnou skupinu pak tvořili komunisté, kteří se domnívali, že postoj jejich strany vůči Sovětskému svazu nebyl dostatečně kritický.¹¹⁹ Generální tajemník Waldeck Rochet odhadoval podíl členů strany souhlasících s oficiálním postojem jejího vedení na čtyřicet procent, zhruba stejný byl podle něj počet straníků, kteří sice s intervencí souhlasili, ale zůstali loajální k vedení, a otevřeně proti jeho stanovisku vystupovala zbývající pětina členů.¹²⁰

Jelikož si Francouzská komunistická strana nemohla dovolit, aby ji události v Československu vnitřně rozdělovaly, bylo důležité její oficiální postoj dostatečně podložit argumenty a vysvětlit členům strany. Così jako „manuál“ vytvořil pro tento účel v říjnu 1968 Gaston Plissonnier,¹²¹ který shrnul hlavní argumenty ospravedlňující „nesouhlas“ s intervencí, jichž se pak měla strana nadále držet. Výchozím bodem jeho přístupu bylo tvrzení, že „vedení naší strany bylo dokonale informováno o různých aspektech situace“. To bylo nutné stále zdůrazňovat, neboť geopolitická vzdálenost od Československa, a hlavně pak od Sovětského svazu mohla snadno působit ve prospěch mínění, že ve Francii zkrátka není možné dění v Československu dobře chápat. Jako hlavní argumenty na podporu oficiálního stanoviska strany pak Plissonnier vyzdvihl, že se v Československu nejednalo o kontrarevoluci, nekonalý se zde protisovětské demonstrace, vedení KSČ mělo velkou důvěru lidu (Plissonnier to dokládal na osudu „Dvou tisíc slov“: když je vedení KSČ odsoudilo, neměla prý už deklarace takový vliv), situace v zemi se nedala vůbec srovnávat s Maďarskem na podzim 1956 (nebyly zde osoby typu kardinála Mindszentyho či knížete Esterházyho ani nedocházelo k útokům na komunisty) a konečně Komunistická strana Československa vždy proklamovala svou věrnost socialismu i Varšavské smlouvě.¹²² Podobné argumenty se objevily také v brožurce o událostech v Československu, kterou Francouzská komunistická strana vydala na začátku září 1968.¹²³

119 AD93, Archives du PCF, f. Raymond Guyot, 283J31, sv. 3 (Tchécoslovaquie, septembre 1968), Note sur le Comité fédéral de l'Isère, 28.8.1968.

120 Viz VIGREUX, Jean: *Waldeck Rochet: Une biographie politique*. Paris, La Dispute 2000, s. 281. Citováno podle: BRACKE, M.: *Which socialism? Whose détente?*, s. 229.

121 Gaston Plissonnier (1913–1995), komunistický politik, člen ÚV FKS (1950–1990), sekretariátu (1956–1990) a politického byra (1964–1990). Byl „šedou eminencí“ FKS, zodpovídal mj. za její vztahy s KSSS.

122 AD93, Archives du PCF, f. Gaston Plissonnier, 264J14, s. 2 (Positions du PCF), Gaston Plissonnier aux membres du CC, aux [membres du] secr[etariat] gén[éral] sur la situation en Tchécoslovaquie, 24.10.1968.

123 *Bulletin de propagande*, č. 5 (září 1968), příloha „Le PCF et les événements de Tchécoslovaquie: 2 septembre 1968. Documents intérieurs destinés aux militants du PCF“.

O situaci mezi řadovými francouzskými komunisty informovaly i politické zprávy československého velvyslanectví v Paříži. V jedné ze zpráv z října 1968 se hovoří o problémech uvnitř Francouzské komunistické strany, „především u té části členstva, která vychází z názoru, že ‘Sovětský svaz vždy ví dobře, co dělá, a musí mít pro to dobré důvody, i když je nemůže hned veřejně sdělit’“. Autor zprávy, československý *chargé d'affaires* ve Francii Stanislav Kříž, poukázal rovněž na „intenzivní vnitrostranickou vysvětlovací kampaň“ i na fakt, že kritika v duchu Rogera Garaudyho „prý nebyla početná a je zcela nesrovnatelná s rozsahem předem zmíněné kritiky vedené z opačného stanoviska“. Na druhou stranu podle Kříže „v řadě případů naopak stoupla autorita vedení FKS u některých členů, kteří předtím měli řadu výhrad k vedení ‘jako ortodoxnímu’“.¹²⁴

O postoji francouzských komunistů k srpnovým událostem se mohli českoslovenští čtenáři dočíst v časopise *Reportér* v již citovaném článku Yvette Heřtové. Autorka poukazovala na existenci dvou hlavních frakcí v rámci Francouzské komunistické strany: na jedné straně podle ní stála „francouzská intelektuální a umělecká elita“ a na straně druhé pak „skupina starších členů strany, jejichž názory se formovaly pod vlivem předválečných poměrů, protifašistického odboje a tvrdého sociálního tlaku“. Podle Heřtové byla tato druhá skupina francouzských komunistů „silně poplatná konzervativním metodám stranické práce a propagandy“. Mezi těmito dvěma skupinami se pak nacházela „jakási blíže neurčitá skupina středu, která projevovala kompromisní názory“.¹²⁵ Heřtová odhadovala, že konzervativní frakce kolem Jeannette Vermeerschové (tedy ti, kteří „odsuzují stanovisko ÚV FKS vůči sovětskému zásahu v Československu a trvají na vedoucí úloze KSSS v mezinárodním dělnickém hnutí“) tvoří pětadvacet až třicet procent členů strany. Tato frakce však podle Heřtové nebyla jednotná, neboť se v ní nacházely různorodé skupiny, jako „starší konzervativní členové“ či „příslušníci mladé generace, kteří nesouhlasí s postojem ÚV FKS v květnových bouřích ve Francii“ a „vytýkají straně nerozhodnost a neschopnost strhnout na sebe vedení boje proti gaullistickému režimu“.¹²⁶

Odsouzení, ze kterého téměř nic nezůstalo

Reakce Francouzské komunistické strany na pražské jaro a následnou intervenci vojsk Varšavské smlouvy se personifikovala hlavně v osobě generálního tajemníka Waldecka Rocheta, jenž však musel ve svém jednání brát ohled i na konzervativní část strany.¹²⁷ Svědectví francouzského komunisty a historika Philippa

124 AMZV ČR, f. Politická zpravodajství zastupitelských úřadů, IV/6, Francie, Paříž 1968, politická zpráva č. 32 z 10.10.1968.

125 HEŘTOVÁ, Y.: *Boj o budoucnost Francouzské komunistické strany*, s. 17 (viz pozn. 114).

126 *Tamtéž*, s. 19.

127 Například Jacques Duclos byl spíše zastáncem intervence do Československa, podřídil se však oficiálnímu stanovisku strany. Ve svých pamětech ze začátku 70. let tak sice píše o tom, že v Československu by se mohla volně šířit „protikomunistická propaganda“, pokud by se

Robrieux potvrzují Rochetovu „bez-mocnost“: „Jsem generální tajemník francouzské (komunistické – pozn. MK) strany. Nemohu nic dělat. (...) Jsem generální tajemník Francouzské komunistické strany, dělám, co mohu, ne, co chci,“ postěžoval si Rochet v osobním rozhovoru s Robrieuxem.¹²⁸ Svou roli při oslabení Rochetovy pozice ve vedení strany sehrála jistě také jeho nemoc. Georges Marchais, jeho nástupce, tak začal Francouzskou komunistickou stranu fakticky řídit ještě v době, kdy byl generálním tajemníkem oficiálně Rochet. Marchais pak byl v únoru 1970 jmenován „zástupcem generálního tajemníka“ a definitivně byl zvolen generálním tajemníkem na dvacátém sjezdu strany v prosinci 1972. Období pražského jara tak spadá do závěru Rochetovy politické kariéry. Zatímco ještě v roce 1968 mohl Rochet prosadit odsouzení intervence,¹²⁹ v následujících měsících – v období jeho *fin de règne* – postupně ztrácel vliv na politiku francouzských komunistů; za formování jejich vztahů s „normalizovaným“ Československem a se Sovětským svazem v prvních letech po invazi stál již Georges Marchais. Proto se také tato politika původnímu „odsouzení“ či „nesouhlasu“ s intervencí začala dost vzdalovat.

V historiografii se postoj Francouzské komunistické strany k pražskému jaru interpretuje nejčastěji v kontextu dalšího vývoje vztahů se Sovětským svazem:¹³⁰

Vdova po francouzském komunistickém vůdci Maurici Thorezovi Jeannette Vermeerschová (1910–2001) na stranické schůzi (foto www.lemonde.fr)

---

na ni dostatečně nezareagovalo, na druhé straně však uvádí také obligátní vysvětlení, proč bylo správné intervenci odsoudit – „bratrské strany“ měly Československu pomoci jiným, nenásilným způsobem. (Srv. DUCLOS, Jacques: *Mémoires, 1959–1969: Du début de la Ve République à la campagne présidentielle*. Paris, Fayard 1973, s. 400.)

128 ROBRIEUX, Philippe: *Notre génération communiste: 1953–1968. Essai d'autobiographie politique*. Paris, R. Laffont 1977, s. 335 n.

129 Rocheta v tomto ohledu ve vedení FKS podporovali např. Jean Kanapa, Gaston Plissonnier, Benoît Frachon a samozřejmě také Roger Garaudy. Podle Pierra Daixe však již v srpnu 1968 byl ve FKS „mužem číslo jedna“ Marchais (srv. DAIX, Pierre: *Tout mon temps: Révisions de ma mémoire*. Paris, Fayard 2001, s. 437).

130 Srv. např. BARTOŠEK, K.: *Zpráva o putování v komunistických archivech*, s. 229 n. (viz pozn. 7); ROBRIEUX, P.: *Histoire intérieure du Parti communiste*, sv. 2, s. 646 (viz pozn. 10); LAZAR, M.: *Le communisme*, s. 40 (viz pozn. 1).

a z tohoto pohledu se nesoúhlas s intervencí nejeví jako natolik zásadní. Francouzští komunisté po srpnu 1968 nadále udržovali dobré vztahy se sovětskými soudruhy, což se naplno projevilo například během světové konference komunistických stran v červnu 1969. Znamky toho, že vztahy mezi oběma stranami nebyly nijak výrazně narušeny, bylo možné vypořozovat již při návštěvě delegace francouzských komunistů (ve složení Waldeck Rochet, Jacques Duclos, Raymond Guyot,¹³¹ Georges Marchais a Jean Kanapa) v Moskvě na začátku listopadu 1968. Ještě krátce před jejich cestou do Moskvy *Rudé právo* zdůrazňovalo, že podle dokumentů přijatých na závěr jednání Ústředního výboru Francouzské komunistické strany v Ivry 20. října 1968 „je v prvé řadě zřejmé, že FKS zachovává k diskutovaným otázkám svůj dosavadní postoj, to znamená, že i nadále nesoúhlasí se vstupem sovětských a dalších vojsk na území ČSSR“.¹³² Jednoznačné odsouzení intervence však oficiálně z úst francouzských komunistů v Moskvě nezaznělo. Podle oficiálního komuniké ze setkání si totiž „obě delegace vyměnily názory na události v Československu a vyjádřily svůj zájem o to, aby se situace v Československu v rámci dohod uzavřených mezi KSSS a KSČ a vypracovaných oběma stranami normalizovala na marxisticko-leninském základě, aby se rozvíjel a sílil socialismus v této zemi“.¹³³

Závěrečné komuniké bylo výsledkem kompromisu mezi francouzskými a sovětskými stanovisky, když se delegace Francouzské komunistické strany snažila neustoupit od svého hodnocení sovětské intervence v Československu, a zároveň nedopustit roztržku s Kremlem. Taková interpretace setkání se objevuje i v politické zprávě československého velvyslanectví v Paříži, podle níž byla jednání mezi francouzskými a sovětskými komunisty „obtížná, tvrdá, na pokraji roztržky“ a podoba závěrečného komuniké se velmi těžce vyjednávala. O rezervovaných vztazích francouzských a sovětských komunistů měl svědčit i fakt, že francouzská delegace odmítla navzdory naléhání hostitelů zůstat v Moskvě na oslavy říjnové bolševické revoluce. V řadách Francouzské komunistické strany pak podle zprávy bylo komuniké hodnoceno jako „ústupek“ a „kapitulace“. Delegace francouzských komunistů však pro odpor Sovětů nemohla do komuniké prosadit, co chtěla a co by bylo v souladu s říjnovým plénem Ústředního výboru FKS.¹³⁴ Pověřenec Stanislav Kříž Prahu informoval také o „konsternaci“ nejmenovaného člena ústředního výboru blízkého Rochetovi po vydání zmíněného komuniké. Po rozhovorech

131 Raymond Guyot (1903–1986), komunistický politik, člen politického byra ÚV FKS. Švagr československého komunistického politika Artura Londona, odsouzeného v procesu s Rudolfem Slánským. Za jeho osvobození intervenoval u Thoreze i u československých politiků.

132 Vedení FKS bude jednat s KSSS. In: *Rudé právo* (22.10.1968), s. 6.

133 Návrat delegace FKS. In: *Tamtéž* (7.11.1968), s. 7; srv. též VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Zář 1968 – květen 1970*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. IV/3.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1997, s. 177 n., dokument č. 212 – Depeše československého chargé d'affaires ve Francii S. Kříže o rozhovorech mezi FKS a KSSS v Moskvě 4.–5. listopadu 1968, 15.11.1968, Paříž. Francouzský text komuniké byl publikován v edici: FABIEN, J. (ed.): *Kremlin–PCF*, s. 213–216 (viz pozn. 11).

134 AMZV ČR, f. Politická zpravodajství zastupitelských úřadů, IV/6, Francie, Paříž 1968, politická zpráva č. 37 ze 14.11.1968.

s Rochetem a Marchaisem však dotyčný člen vedení „dospěl k názoru, že se opravdu nedalo v Moskvě za dané situace víc docílit, jestliže se nechtělo jít na roztržku, což [an]i on sám nepovažuje za žádoucí“.¹³⁵ V neposlední řadě také Yvette Heřtová vyhodnotila jednání francouzských komunistů v Moskvě jako „kompromis“: „Rochet, Duclos, Kanapa a Guyot dali v Moskvě pravděpodobně zatím přednost kompromisu. Své stanovisko vůči 21. srpnu nezměnili, ale ve všech otázkách mezinárodní dělnického hnutí zřejmě souhlasil se stanoviskem KSSS.“¹³⁶

Výraznější kritika vedení Francouzské komunistické strany vůči Sovětskému svazu se datuje až do poloviny sedmdesátých let, kdy Georges Marchais začal stále častěji vystupovat proti politickým represím nejen v SSSR, ale i v dalších zemích sovětského bloku.¹³⁷ Na konci šedesátých let a na začátku následující dekády byl však Marchais s kritikou Sovětů ještě opatrný. Ve svých projevech tehdy například nezapomínal zdůrazňovat, že francouzští komunisté mají pochopení pro politiku „normalizace“ v Československu.¹³⁸ A toto pochopení pak našlo ohlas a ocenění i na straně československých „normalizátorů“: tajemník Ústředního výboru KSČ Vasil Biřak například „francouzským soudruhům“ veřejně poděkoval za jejich „cennou spolupráci s jeho

Básník a spisovatel Louis Aragon (1897–1982) se svým portrétem od Henriho Matisse. Spolu-zakladatel surrealismu se již počátkem 30. let přihlásil ke stalinské politické a kulturní linii, po válce pak jeho vztah ke komunismu procházel četnými kolizemi. Přesto od roku 1950 až do konce života zůstal členem Ústředního výboru Francouzské komunistické strany. Jeho metafora „Biafra ducha“ se stala mezinárodně srozumitelným označením československé okupační reality (foto www.wordpress.com)

135 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, sv. 3, s. 177, dokument č. 212 – Depeše československého chargé d'affaires ve Francii S. Kříže o rozhovorech mezi FKS a KSSS v Moskvě 4.–5. listopadu 1968, 15.11.1968, Paříž. Záznam rozhovorů francouzské a sovětské delegace pořizovaný Jeanem Kanapou viz FABIEN, J. (ed.): *Kremlin-PCF*, s. 169–201.

136 HEŘTOVÁ, Y.: *Boj o budoucnost Francouzské komunistické strany*, s. 19.

137 Viz LAZAR, M.: *Le communisme*, s. 40.

138 Viz PACTEAU, S.: *Le P.C.F. face à l'intervention soviétique en Tchécoslovaquie*, s. 64 (viz pozn. 38).

normalizační politikou“, což se poté stalo terčem kritiky francouzských intelektuálů odsuzujících „normalizaci“.¹³⁹ Francouzská komunistická strana tak velmi rychle navázala „bratrské vztahy“ s „normalizovanou“ KSČ a francouzští komunisté byli na podzim 1969 Husákovým vedením pozváni do Prahy.

Delegace FKS v Československu

Myšlenkou na pozvání delegace Francouzské komunistické strany se začalo československé vedení zabývat již v dubnu 1969, po návštěvě člena Ústředního výboru FKS Jacquesa Denise¹⁴⁰ v Praze. Denis totiž tlumočil československým komunistům přání Waldecka Rocheta „opětovně rozvinout soudružské styky s KSČ“.¹⁴¹ Přání generálního tajemníka francouzských komunistů bylo československou stranou vyslyšeno a delegace ve složení Étienne Fajon, Robert Ballanger,¹⁴² Lucien Lanternier¹⁴³ a Pierre Hentgès pobývala v Československu od 25. do 29. listopadu 1969. Za Komunistickou stranu Československa delegaci přijali tajemníci ústředního výboru Vasil Biľak a Jan Fojtík, vedoucí oddělení mezinárodní politiky ÚV KSČ Pavel Auersperg a šéfredaktor *Rudého práva* Miroslav Moc. Francouzští komunisté během svého pobytu v Československu navštívili ocelárnu v Kladně, Národní galerii v Praze, redakci *Rudého práva* a besedovali s pracovníky kladenského sekretariátu Okresního výboru KSČ a se členy Jednotného zemědělského družstva „Nový život“ v Kačicích u Prahy. Nakonec francouzské komunisty přijal generální tajemník Ústředního výboru KSČ Gustáv Husák za přítomnosti předsedy vlády Lubomíra Štrougala a tajemníka ústředního výboru Vasila Biľaka.¹⁴⁴

K reakci Francouzské komunistické strany na srpnové události a „normalizaci“ ředitel deníku *L'Humanité* Étienne Fajon během listopadové návštěvy Československa uvedl, že „FKS je při formulování svého názoru vedena třemi motivy: posilovat solidaritu mezi stranami a vztahy spolupráce, podporovat politická opatření, která KSČ přijala a přijímá na obranu socialismu v ČSSR, respektovat zásady proletářského internacionálního a nevměšování se do vnitřních záležitostí Československa“.¹⁴⁵

139 AD93, Archives du PCF, f. Raymond Guyot, 283J31, sv. 3, dopis Rogera Garaudyho buňce FKS Gabriel Péri, 3.5.1970.

140 Jacques Denis (1922–2008), člen ÚV FKS (1961–1997), v letech 1960–1964 tajemník Maurice Thoreze, působil v sekci zahraniční politiky FKS (tzv. Polec).

141 NA, f. 1591, k. 103, arch. j. 170, záznam ze 141. schůze předsednictva ÚV KSČ 12.9.1969, bod 17 – Pozvání delegace Francouzské KS do ČSSR.

142 Robert Ballanger (1912–1981), komunistický politik, poslanec francouzského Národního shromáždění (1945–1981), od roku 1964 zde vedl komunistický poslanecký klub.

143 Lucien Lanternier (1919–1995), komunistický politik, od roku 1954 člen vedení FKS.

144 *Tamtéž*, k. 113, arch. j. 185, záznam ze 155. schůze předsednictva ÚV KSČ 22.12.1969, bod 8 – Zpráva o pobytu delegace ÚV FKS v Československu, s. 1 n.; srv. Le séjour de la délégation du Comité Central du Parti communiste français en Tchécoslovaquie. In: *L'Humanité* (1.12.1969).

145 NA, f. 1591, k. 113, arch. j. 185, bod 8 – Zpráva o pobytu delegace ÚV FKS v Československu, s. 3.

Fajon však zároveň vyjádřil v té době již klasickou interpretaci postoje své strany, ve které se pojilo trvání na odmítnutí intervence s přáním přátelských vztahů se sovětskou komunistickou stranou: „Po událostech 21. 8. jak politické byro, tak ÚV FKS nesouhlasily se vstupem vojsk, ale současně podtrhly své rozhodnutí posilovat dlouholeté přátelské vztahy s SSSR, bojovat proti antisovětismu a vyvíjet úsilí o jednotu mezinárodního komunistického a dělnického hnutí.“ Fajon se zde také vrátil k oblíbenému srovnání s Maďarskem v roce 1956: „Kdyby KSČ formulovala žádost k bratrské straně o vojenskou pomoc k potlačení kontrarevoluce tak, jak to učinil s. Kádár, byli bychom podpořili tento krok, jako jsme to učinili v roce 1956. V případě ČSSR jsme vycházeli z toho, že existují dostatečné síly, aby ubránily socialismus s politickou podporou bratrských zemí a stran, a brali [jsme] v úvahu, že žádná instance takovou žádost neformulovala.“¹⁴⁶ Fajon nicméně rovněž uvedl, že si francouzští komunisté nepřejí, aby „neshoda v jedné otázce vadila společnému boji proti společnému nepříteli“, a slíbil, že Francouzská komunistická strana bude informovat Prahu o činnosti československých emigrantů žijících v Paříži (konkrétně zmínil ekonoma Otu Šika, politika Artura Londona a novináře Antonína J. Liehma).¹⁴⁷

Největší napětí mezi francouzskými a československými komunisty nastalo zřejmě v okamžiku formulování textu závěrečného komuniké. Francouzská delegace trvala na explicitní zmínce, že trvá na svém původním stanovisku k událostem z 21. srpna 1968, proti čemuž vystoupila československá strana, která požadovala úplné vypuštění takové pasáže. Francouzští komunisté svůj požadavek zdůvodňovali tím, že jejich nesouhlas s intervencí vyplývá z „upřímného přesvědčení“, vyjádřeného mimo jiné v závěrech z devatenáctého sjezdu Francouzské komunistické strany. Pokud by komuniké zcela pomýjelo jejich nesouhlas s intervencí, podle členů delegace by to bylo ve Francii interpretováno jako „zřeknutí se stanoviska, které je obecně známé“, což by „postavilo masu Francouzů proti vedení a dalo nepřítelům argumentaci pro tvrzení, že se FKS konformuje, vrací ‘pod komando Moskvy’ apod.“¹⁴⁸ Výsledkem tohoto sporu nakonec bylo, že na závěr návštěvy nebylo publikováno politické komuniké, ale pouze „informace konstatující, že jednání proběhla úspěšně, v upřímném a soudružském ovzduší, a vypočítávající její (*sic*) program“.¹⁴⁹

Za „bratrské vztahy“

Informace z československého velvyslanectví v Paříži během roku 1970 jen potvrzovaly navazování „přátelských vztahů“ mezi francouzskými a československými komunisty i pozitivní vztah francouzské strany k politice „normalizace“. V srpnu 1970 například Roland Leroy považoval za vhodné „neformálně vyjádřit podporu vedení

---

146 *Tamtéž*, s. 4.

147 *Tamtéž*, s. 5.

148 *Tamtéž*, s. 6.

149 *Tamtéž*, s. 7; srv. Delegace FKS odcestovala. In: *Rudé právo* (1.12.1969), s. 1.

Vztahy s Moskvou zůstaly pro francouzské komunisty i po srpnu 1968 prioritou. Sovětský vůdce Leonid Iljič Brežněv za potlesku Georsege Marchaise v říjnu 1971 symbolicky objímá shromážděné sympatizanty z balkonu pařížského hotelu, v němž kdysi bydlel Lenin (foto AFP)

KSČ v čele se s. Husákem v jeho úsilí o politické řešení krize v ČSSR¹⁵⁰. O tři měsíce později pak podle zprávy velvyslance Františka Zachystala člen politického byra Ústředního výboru FKS René Piquet¹⁵¹ „vysoce oceňoval úlohu s. Husáka, jeho linii a politiku, jakož i celého P ÚV KSČ, což považuje za jediné správnou cestu vpřed“. Kladné hodnocení nového československého vedení v čele s Gustávem Husákem však Piquetovi nebránilo v tom, aby trval na odsouzení intervence: „V diskusi o situaci u nás v r. 1968 na něho (Piqueta – pozn. M.K.) působila argumentace, co by znamenalo pro FKS, kdyby její vedení bylo v rukou Garaudyho a jeho stoupenců, navíc v situaci vládnoucí strany. Přitom ale nadále zdůrazňoval známá stanoviska FKS k otázce srpna 1968.“¹⁵² V květnu 1971, v době konání čtrnáctého sjezdu KSČ, pak už byly vztahy mezi oběma stranami viditelně zcela „bratrské“, nebo přinejmenším takový dojem navozovala zpráva delegace francouzských komunistů

150 AMZV ČR, f. Politická zpravodajství zastupitelských úřadů, IV/6, Francie, T 1970–74, 052/111, r. 1970–71, Záznam o rozhovoru s členem PB FKS s. Leroy, Paříž, 13.8.1970.

151 René Piquet (nar. 1932), člen ÚV FKS a v letech 1964–1990 politického byra ÚV FKS, v letech 1979–1999 poslanec Evropského parlamentu.

152 *Tamtéž*, Rozhovor s členem PB ÚV FKS s. René Piquetem, Paříž, 26.11.1970.

z Prahy: „Na závěr projevu se Husák a Svoboda naklonili k R. Guyotovi, aby mu podali ruku. Tato stisknutí ruky – pro většinu delegátů očividně nečekaná – byla obdařena srdečným potleskem delegátů.“¹⁵³

Vedení Francouzské komunistické strany se rozhodlo podpořit „normalizované“ Československo nejenom proto, aby se vyhnulo roztržce se Sovětským svazem; svou roli mohly sehrát také informace, které se k němu dostávaly od francouzských komunistických informátorů přímo z Prahy. Ve zprávě již zmíněného Jacquesa Denise, který pobýval v Československu na jaře 1969, se například upozorňuje, že „intervence nabídla reakčním, antisocialistickým a antisovětským silám nové pole působnosti“. Pisatel dále poukázal na údajné „zmatení“ a „skepticismus“ pracujících, včetně komunistů, z nichž „reakce může jen profitovat“. Ve své zprávě pak vedení francouzských komunistů explicitně doporučil, aby podpořilo současnou československou vládu: „V takové situaci, jak se mi zdá, současné vedení s Husákem v čele představuje poslední naději a musí být námi (francouzskými komunisty – pozn. MK) politicky podpořeno.“¹⁵⁴

Přesto však původní prohlášení Francouzské komunistické strany ze srpna 1968 nezůstala zcela zapomenuta. Georges Marchais se snažil stále připomínat, že odsouzení (či nesouhlas) se sovětskou vojenskou intervencí v Československu bylo správné a že strana na něm trvá. Zdůraznil to mimo jiné na zasedání Ústředního výboru FKS v říjnu 1969, když prohlásil, že „musíme potvrdit naši kritiku intervence“ a že nejsou žádné důvody k tomu, „abychom změnili náš postoj“.¹⁵⁵ A ještě téměř tři roky po vpádu vojsk Varšavské smlouvy měl Marchais potřebu připomenout, že „budeme i nadále říkat a domnívat se, že intervence byla chybou“, a to zejména z toho důvodu, že bylo možné i jiné řešení situace.¹⁵⁶ Podobně bylo ve zmíněné zprávě o čtrnáctém sjezdu československých komunistů uvedeno, že ani tato událost „nás nepřivádí k potřebě upravit náš postoj k vojenské intervenci“.¹⁵⁷

Závěrem

Na pražské jaro nereagovala Francouzská komunistická strana zdaleka jednotně. U jejího vedení můžeme hovořit o limitované podpoře, která nesměla překročit hranice přátelství se Sovětským svazem. Z tohoto přesvědčení vycházely i diplomatické aktivity Waldecka Rocheta v červenci 1968, kdy se generální tajemník francouzských komunistů neúspěšně snažil vystupovat jako prostředník mezi československými a sovětskými komunisty a odvrátit tak vojenskou intervenci. U francouzských

---

153 *AD93*, Archives du PCF, f. Gaston Plissonnier, 264J14, sv. 5 (Année 1971), Rapport sur le XIVe Congrès du PCT.

154 *Tamtéž*, sv. 3 (Année 1969), Jacques Denis: Note sur mon voyage en Tchécoslovaquie.

155 *Tamtéž*, f. Comité central, 4AV/651, Track 1, projev Georgese Marchaise na zasedání ÚV FKS 13.–14.10.1969.

156 *Tamtéž*, 4AV/1885, Track 2, projev Georgese Marchaise na zasedání ÚV FKS 3.–4.6.1971.

157 *Tamtéž*, f. Gaston Plissonnier, 264J14, sv. 5 (Année 1971), Rapport sur le XIVe Congrès du PCT.

komunistických intelektuálů byla podpora pražského jara mnohem viditelnější. S nadšením, s nímž československý „socialismus s lidskou tváří“ tito intelektuálové vítali, však kontrastovaly dojmy řadových členů Francouzské komunistické strany, kteří pražské jaro zažili na vlastní kůži – vnímali ho jako hrozbu pro socialismus a byli nepříjemně překvapeni idealizací Západu, s níž se u československých obyvatel setkávali.

Intervenci vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa vedení francouzských komunistů sice nejprve „odsoudilo“ (a o den později pak svůj odmítavý postoj zmírnilo na „nesouhlas“), na vztahy se Sovětským svazem tato pozice však zásadní vliv neměla. Naopak se dá hovořit spíše o určitém upevnění vztahů mezi francouzskými a sovětskými komunisty, neboť se ukázalo, že je možné tyto vztahy nadále rozvíjet i navzdory nesouhlasu s intervencí. Postoj francouzských komunistů tak byl po srpnu 1968 dvojaký: deklaratorně strana setrvala na své původní pozici (tedy nesouhlasu s intervencí), v její reálné politice se to však příliš neprojevovalo. Pro Francouzskou komunistickou stranu byla tato situace výhodná: prvotním odsouzením intervence se vyhnula opakování situace z listopadu 1956, kdy ji v reakci na souhlas se sovětskou invazí v Maďarsku opustilo mnoho členů a na francouzské politické scéně se ocitla v izolaci; přitom se však svým jednáním v roce 1968 i v letech následujících dokázala vyhnout roztržce se Sovětským svazem. Neznamená to však, že by všichni francouzští komunisté s tímto postojem souhlasili. Pro mnohé francouzské intelektuály komunistického smýšlení nebylo oficiální odsouzení intervence dostatečné a apelovali na větší solidaritu s okupovaným Československem. Ani v řadách „obyčejných“ členů strany nebyly názory jednoznačné a Jeannette Vermeerschová by se svým kladným postojem k intervenci nejspíše u mnoha z nich našla podporu.

Tato studie vznikla v rámci projektu specifického vysokoškolského výzkumu 2015.

Portugalci v „komunistické Ženevě“

Praha jako středisko antisalazaristické opozice (1948–1974)

Pavel Szobi

Následující studie se zabývá specifickou součástí portugalské opozice proti autoritativnímu režimu Antónia de Oliveiry Salazara a Marcela Caetana od konce druhé světové války do roku 1974, kdy v Portugalsku zvítězila takzvaná karafiátová revoluce.¹ Zaměřuje se na portugalské komunisty v Československu, kteří sice byli v rámci zdejších exilových politických aktivit do značné míry zastíněni komunitou španělských komunistů a socialistů, přesto však byla jejich činnost a vztahy s československými orgány poměrně intenzivní. Příspěvek sleduje také jejich vazby na exilové ústředí Portugalské komunistické strany (PKS – *Partido Comunista Português*) v čele s Álvarem Cunhalem,² jejich reakce na pražské jaro 1968 a nemůže pominout ani osobnost generála Humberta Delgada,³ nejvíce reprezentativního oponenta

---

1 Vyhýbám se pojmu „fašistický režim“, který pro portugalskou diktaturu používají někteří historici, a vzhledem k jejím specifikům se přikláním k označení „autoritativní a korporativistický režim“ (srv. NOLTE, Ernst: *Fašismus ve své epoše*. Praha, Argo 1999, s. 45; VOLLMER, Frank: *Die politische Kultur des Faschismus: Stätten totalitärer Diktatur in Italien*. Köln/R., Böhlau 2007, s. 141 a 708).

2 Álvaro Cunhal (1913–2005), portugalský politik a spisovatel, v letech 1961–1992 generální tajemník PKS, za protistátní činnost byl několikrát vězněn a celkově strávil ve vězení patnáct let. Po útěku z vězení v roce 1960 žil v sovětském a francouzském exilu, po svém návratu v letech 1974–1975 ministr bez portfeje. Pod pseudonymem Manuel Tiago vydal několik historických románů.

3 Humberto Delgado (1906–1965), portugalský voják a politik, důstojník portugalských vzdušných sil, zástupce Portugalska v Mezinárodní asociaci leteckých dopravců v Montrealu, letecký atašé na portugalském velvyslanectví v USA. V roce 1958 neúspěšně kandidoval

Salazarova režimu, který v Československu prožil několik měsíců. Takto zaměřený pohled je v nutné míře propojen s rámcem československo-portugalských vztahů, zohledňujícím zejména kontakty s portugalskými komunisty ve vlasti po pádu tamní diktatury. Životní osudy, osobnostní vývoj a změny politického přesvědčení exilových představitelů Portugalské komunistické strany v širším kontextu studené války poukazují na prohlubující se rozdíly v ideologii a realitě komunistického hnutí mezi Východem a Západem.⁴ Kromě odborných prací portugalských autorů tato studie vychází zejména z interpretace nevydaných pramenů z portugalských a českých archivů a využívá také rozhovorů autora s pamětníky.

Portugalský „Nový stát“ a společnost

Takzvaný Nový stát vznikl jako důsledek dlouhodobé politické nestability a ekonomické krize portugalského státu v 19. století, která vedla narozdíl od většiny „velkých“ evropských monarchií k republikánskému převratu již před první světovou válkou. Republikánské zřízení z roku 1910 však nedokázalo nalézt řešení pro problémy zaostalé portugalské společnosti, která byla ze tří čtvrtin negramotná, a roztržičnost jednotlivých politických skupin mezi republikány nejistotu prohlubovala. Neschopnost řešit zahraniční zadlužení státu, neúspěchy portugalské armády v první světové válce a vysoká nezaměstnanost demokratický režim podlamovaly. Za své největší vítězství naopak mohly republikánské vlády paradoxně považovat udržení rozsáhlé koloniální říše v Africe a Asii, a to díky tradičnímu spojení s Velkou Británií.⁵

Finanční problémy a lidské utrpení ve válečném konfliktu polarizovaly portugalskou společnost a poválečná hospodářská deprese způsobila zostření politického neklidu – celkově se mezi lety 1910 a 1926 vystřídalo ve vládě osm prezidentů a čtyřiačtyřicet premiérů. Když se v roce 1926 definitivně zmocnila správy země armáda, přivítala většina společnosti nástup autoritativní vlády s představou, že vojáci se lépe vypořádají s nestabilitou i ekonomickými problémy. Povoláním profesora ekonomie Antónia de Oliveiry Salazara z Univerzity v Coimbře do funkce ministra financí v roce 1928 a do funkce předsedy vlády v roce 1932 došlo k postupné kumulaci moci, která vojenskou juntou transformovala v dlouholetý autoritativní technokratický režim, známý jako takzvaný Nový stát (*Estado Novo*). Ten s malými

---

v prezidentských volbách, po několikaleté opozici a exilu v roce 1965 zavražděn agenty portugalské tajné služby.

4 Na příkladu jiné významné exilové skupiny tento přístup využil britský historik Philip Cooke ve studii o italských exulantech v Československu (srv. COOKE, Philip: Red Spring: Italian Political Emigration to Czechoslovakia. In: *The Journal of Modern History*, roč. 84, č. 4 (2012), s. 861–896, zde s. 868).

5 Rok 1917 se zásadně zapsal do portugalských a světových křesťanských dějin zjevením Panny Marie ve Fátimě, malé obci nedaleko města Leiria, ze které se ve 30. letech stalo světově proslulé mariánské poutní místo, jemuž mohlo konkurovat snad jen Santiago de Compostela na severozápadě Španělska a francouzské Lourdy.

obměnami trval až do poloviny sedmdesátých let minulého století.⁶

Roztříštěnost a nekoordinovaný postup opozičních skupin, jakož i obecná důvěra vyšších vrstev v pevnou ruku nové autoritativní vlády, znesnadňovaly odpor proti diktatuře. Zejména po vypuknutí druhé světové války Salazar upevňoval své postavení a budoval si prestiž zachránce národa před válkou. Portugalsko si po celé válečné období uchovalo status neutrálního státu, což se ukázalo být stěžejním východiskem jeho zahraniční politiky po roce 1945, neboť země nebyla narozdíl od sousedního Španělska považována za německého spojence. Na základě dohody s Velkou Británií a později Spojenými státy byla západním spojencům pronajata letecká základna Lajes na Azorských ostrovech, díky čemuž se Portugalsko, ač nedemokratický stát, stalo zakládajícím členem Severoatlantické aliance. Osobní diktatura ministerského předsedy byla na Západě přehlížena ve snaze posílit pozice NATO vůči Sovětskému svazu v začínající studené válce.⁷

Pro portugalskou opozici bylo tudíž těžké získat podporu v boji proti diktatuře v Paříži nebo Londýně. Ostatně již v roce 1943 vzniklo Hnutí národní antifašistické

António de Oliveira Salazar (1889–1970), v mládí konzervativně katolický aktivista, vícenásobný ministr a v letech 1932 až 1968 ministerský předseda Portugalska, tvůrce specificky portugalské formy diktatury (foto Biblioteca de Arte-Fundação Calouste Gulbenkian, Lisabon)

6 Mimo rozsáhlou portugalskou historiografii se portugalským dějinám 20. století bohatě věnuje anglosaská literatura (viz např. GALLAGHER, Tom: *Portugal: A Twentieth Century Interpretation*. Manchester, Manchester University Press 1982; DAWN, Linda Raby: *Fascism and Resistance in Portugal: Communists, Liberals and Military Dissidents in the Opposition to Salazar, 1941–1974*. Manchester, Manchester University Press 1988). V české historiografii se obdobím salazaristické diktatury dlouhodobě zabývá zejména Jan Klíma (srv. např. KLÍMA, Jan: *Dějiny Portugalska*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2007; TÝŽ: *Poslední koloniální válka*. Praha, Libri 2001; *Salazar: Tichý diktátor*. Praha, Aleš Skřivan ml. 2005). Z dalších prací viz např. LEINOVÁ, Radka: Diktatura ministerského předsedy. In: *Historický obzor*, roč. 10, č. 9–10 a 11–12 (1999), s. 208–214 a 270–273.

7 Otázku, jak přistupovaly USA k portugalskému členství v NATO, zajímavě zpracoval portugalský historik a někdejší ministr obrany Nuno Severiano Teixeira ve své studii „Portugal e a NATO: 1949–1989“. In: *Análise Social*, roč. 30, č. 133 (1995), s. 803–818.

jednoty (*Movimento da Unidade Nacional Antifascista* – MUNAF) Nortona de Matose, které se svým plánem na restauraci monarchie nemohlo bez zahraniční podpory uspět, podobně jako Hnutí demokratické jednoty (*Movimento de Unidade Democrática* – MUD) o dva roky později. Rozložení sil na mezinárodním poli vedlo k tomu, že se posílila pozice socialistů a komunistů. V tomto období dosáhla Portugalská komunistická strana svého vrcholu v ilegalitě – v roce 1943 měla dvanáct set členů, v roce 1946 to bylo čtyři tisíce osm set členů a v roce 1947 již sedm tisíc členů.⁸ Komunisté se narozdíl od pravicových liberálů stali pro mnoho Portugalců zástupci „opravdové demokracie“, přestože své spojence hledali zejména mezi zeměmi formujícího se východního bloku.

Počátky portugalského exilu v Československu

Portugalští komunisté postupně vytvořili páteř opozičních struktur, neboť se nejlépe ze všech skupin přizpůsobili práci v ilegalitě. Přes časté razie tajné policie PIDE (*Polícia Internacional e de Defesa do Estado*) dokázali jednotlivci i skupinky z jejich řad organizovat protisalazaristická setkání, dovážet do Portugalska zakázanou literaturu a tisknout formou samizdatu vlastní časopisy. Využívali přitom sítě zahraničních stranických buněk, které získávaly podporu v podobě finančních prostředků či materiální pomoci. V tomto směru představoval jejich nejvýznamnějšího spojence Sovětský svaz, zosobňovaný především tajemníkem Ústředního výboru KSSS pro ideologii Michailem Andrejevičem Suslovem, který při četných setkáních usměrňoval činitele Portugalské komunistické strany podle potřeb Kremlu. Pozoruhodné přitom je, že pro kontakty portugalských komunistů se Sovětským svazem byla často využívána Praha. Příslušnost Československa k východnímu bloku, strategická poloha uprostřed Evropy, ale i fakt, že zde sídlilo několik mezinárodních organizací a ve městě žili političtí exulanti v období před i po druhé světové válce, totiž činily z československé metropole ideální místo pro zřízení další exilové buňky portugalských komunistů.⁹

Na začátku roku 1952 pobývalo v Československu oficiálně 12 425 řeckých a makedonských uprchlíků (včetně 5700 dětí), dále 314 italských, 193 španělských a 160 jugoslávských politických emigrantů, své štěstí tu hledali i levicově smýšlející jednotlivci z angloamerických zemí nebo Francie.¹⁰ Zájem Portugalců

8 Viz CUNHA, Carlos: *The Portuguese communist party's strategy for power*. Ann Arbor, Michigan University Press 1997, s. 224.

9 Vzhledem k tomu, že hlavní město Československa se stalo po válce sídlem řady mezinárodních organizací, které byly pod dohledem Sovětského svazu, nazval český exilový historik Karel Bartošek Prahu komunistickou Ženevou. Jeho metaforu jsem si vypůjčil i do názvu článku. (Viz BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech: Paříž–Praha (1948–1968)*. Praha, Paseka 2000, s. 103.)

10 Viz BÁRTA, Milan: Právo azylu: Vznik politické emigrace v Československu po roce 1948. In: *Paměť a dějiny*, roč. 5, č. 1 (2011), s. 17. Více k řecké emigraci do Československa např. KRÁLOVÁ, Kateřina: Otázka loajality řecké emigrace v Československu v letech 1948

o Československo a Prahu posilovala také skutečnost, že až do konce šedesátých let zde měla ústředí Komunistická strana Španělska.¹¹ České veřejnosti byl ze zdejších republikánských emigrantů více známý druhý manžel populární české herečky Dany Medřické, bývalý španělský důstojník Artemio Precioso Ugarte, který působil v Československu jako profesor makroekonomie na Univerzitě Karlově.¹²

Přestože se Praha stala zejména bezpečnou přestupní stanicí a místem setkávání portugalských exulantů mezi Francií a Sovětským svazem, někteří členové Portugalské komunistické strany přicházeli do Československa žít na delší období. Bylo jich ovšem řádově méně než příslušníků výše uvedených národních exilových komunit, jejich počet lze v padesátých a šedesátých letech průběžně odhadovat jen na deset až patnáct. Počet portugalských exulantů nebyl československými státními orgány přesně registrován a odhad vychází z jednotlivých zpráv mezinárodního oddělení Ústředního výboru KSČ o povoleních k pobytu udělených jednotlivým Portugalcům a jejich rodinám. Přestože to byla malá skupinka, stojí za pozornost, že příchozí byli narozdíl od portugalských usedlíků ve Francii, Lucembursku nebo Kanadě čistě politickými emigranty. A také v Alžírsku, kde se na začátku šedesátých let soustředil intenzivní protisalazaristický odboj, se pohyboval počet politických exulantů z Portugalska jen kolem stovky osob.¹³ Příchozí Portugalci se většinou rekrutovali ze střední třídy, jednalo se často původním povoláním o učitele a publicisty, jen menší část pocházela z dělnických rodin.

Emigranti z Portugalska přirozeně neměli předchozí zkušenosti s českou společností či kulturou a přicházeli zde do značně cizího prostředí. Narozdíl třeba od Španělska styky mezi českými zeměmi a Portugalskem byly až do roku 1918 sporadické. V meziválečném období se odehrávaly zejména na obchodní bázi, přesto však vzájemný obchod činil jen nepatrnou položku v celkové bilanci

---

až 1968. In: *Slovanský přehled*, roč. 95, č. 3 (2009), s. 337–350; KRÁLOVÁ, Kateřina – TSI-VOS, Konstantinos a kol.: *Vyschly nám slzy: Řečtí uprchlíci v Československu*. Praha, Dokořán 2012. K vývoji jugoslávské emigrace v Československu detailně viz VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Z Prahy proti Titovi: Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2012. Život levicových intelektuálů v komunistickém Československu 50. let ve svých vzpomínkách poutavě dokumentuje Zélia Gattai, manželka brazilského spisovatele Jorge Amada (viz GATTAI, Zélia: *Zimní zahrada*. Praha, Jiří Hladký 2011).

11 Představitelka španělských komunistů Dolores Ibárruri často odjížděla ze Sovětského svazu do Prahy také kvůli silným xenofobním náladám v ruské společnosti (viz KIRSCHENBAUM, Lisa A.: *Exile, Gender, and Communist Self Fashioning: Dolores Ibárruri (La Pasionaria) in the Soviet Union*. In: *Slavic Revue*, roč. 71, č. 3 (2012), s. 566–589.

12 K dalším osobnostem španělské občanské války v Československu viz NÁLEVKA, Vladimír: *Španěle v poválečném Československu*. In: KOVÁŘ, Martin – NÁLEVKA, Vladimír (ed.): *Dvacáté století: Ročenka Semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2005, s. 77–95, zde s. 90.

13 Viz DAWN, Linda Raby: *Portuguese Exile Politics: The “Frente Patriótica de Libertação Nacional”*. In: *Luso-Brazilian Review*, roč. 31, č. 1 (1994), s. 77–89, zde s. 84.

zahraničněobchodních styků obou zemí.¹⁴ I vzhledem k této okolnosti se zdá pravděpodobné, že to byli právě španělští levicoví imigranti, kteří otevřeli po druhé světové válce v Praze dveře také opozici salazaristického Portugalska.

Po roce 1948 to byly zejména politicky podmíněné vztahy mezi komunistickými stranami obou zemí, které profilyovaly veškeré kontakty mezi Portugalskem a Československem. Kromě mezistátní platební dohody, uzavřené 21. ledna 1956, a bankovní dohody mezi cedulovými bankami obou zemí z 1. března téhož roku Salazarovo Portugalsko nejevilo zájem o intenzivnější styky s Československem.¹⁵ Jedinou oblastí, kde se kontakty čile rozvíjely, byly československé vztahy s levicově orientovanými disidenty v Portugalsku. Československo sporadicky navštěvovali portugalští levicoví intelektuálové a odborníci, jako například spisovatel Leão Nascimento Penedo či neurolog Joaquim Seabra Dinis.¹⁶ Do Portugalska cestovali českoslovenští občané jen ojediněle, například v roce 1959 to bylo povoleno jako jedinému řediteli Československé tiskové kanceláře Lubomíru Fišerovi.¹⁷ Ve stejném roce byl pozván folklorní soubor Olšava na festival lidové hudby ve Viana do Castelo, avšak pozvání bylo záhy zrušeno, podle představitelů československého ministerstva zahraničních věcí z politických důvodů.¹⁸

Pomyslný obrat československých zájmů v Portugalsku přineslo spuštění portugal-ského rádiového vysílání v rámci Československého rozhlasu na začátku šedesátých

-
- 14 *Arquivo Histórico-Diplomático do Ministério dos Negócios Estrangeiros* (Historicko-diplomatický archiv ministerstva zahraničních věcí), Lisabon (dále *AHD*), fundo (fond – f.) Checoslováquia, mercados [Československo, trhy], secção (sekce – se.) M2I, 3° piso (3. patro), A 25, processo (svazek – sv.) 436, I, Valores dos produtos portugueses importados nos anos 1934–1937: Balança comercial luso-checoslovaca, Anexo 1, 5.2.1938 [Ceny portugalských výrobků importovaných v letech 1934–1937: Portugalsko-československá obchodní bilance, příloha 1, 5.2.1938].
- 15 Kromě bankovních dohod proběhlo pouze několik významnějších obchodních jednání, na jejichž základě byly například uzavřeny dohody o úvěru portugalské vládě na modernizaci textilního průmyslu v roce 1962 a na mlýnské zařízení v roce 1964, celkově se však Československo v roce 1957 na zahraničním obchodě Portugalska podílelo pouze 0,47 procenty. (*Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha (*AMZV ČR*), f. IV/5 (Teritoriální odbory – Tajné 1960–1964), číslo (č.) 055/212, obálka (ob.) 6, Dodávka československých textilních strojů, s. 1; *tamtéž*, ob. 7, Dodávky strojů do Portugalska a Angoly; *Národní archiv*, Praha (*NA*), f. 1537 (Mezinárodní oddělení ÚV KSČ – původní označení fondu AÚV KSČ 100/3), svazek (sv.) 124, archivní jednotka (arch. j. 474), Hospodářské a kulturní styky mezi ČSR a Portugalskem, 17.6.1957).
- 16 Viz KLÍMA, J.: *Dějiny Portugalska*, s. 516. Portugalští komunisté v roce 1957 navrhli ÚV KSČ, aby bylo do Československa pozváno dvačtyřicet demokraticky smýšlejících lékařů různých medicínských oborů. Nepochybnou motivací byla možnost jejich ideologického ovlivňování. (*NA*, f. 1537, neklasifikovaná zpráva o rozhovoru s José Gregóriem z 19.5.1957.)
- 17 *AHD*, f. Relações culturais com Checoslováquia: Diversos [Kulturní vztahy s Československem: Různé], 1959, 2. patro, M 608, A 2, sv. 381, 28, Os „Lusíadas“ são apreciados na Checoslováquia [„Lusovce“ si v Československu cení].
- 18 *AMZV ČR*, f. IV/3 (Teritoriální odbory – Tajné 1955–1959), Čs.-portugalské styky ve II. čtvrtletí 1959, 27.6.1959.

let, které se soustředilo na antisalazaristickou propagandu.¹⁹ Hlavním politickým poradcem redakce se stal José Gregório,²⁰ vedoucí československé skupiny Portugalské komunistické strany, který se v Československu léčil na srdeční slabost a již v roce 1957 se podílel na přípravě pátého celostranického sjezdu PKS v Praze.²¹ O ohlasu tohoto vysílání v zemi určení bohužel zatím scházejí hodnověrné údaje. Ve zprávě spolupracovníka rádia, který v červenci 1963 cestoval z Londýna do Portugalska, se sice optimisticky uvádělo: „Lidé pravidelně poslouchají naše vysílání, zejména mezi studentstvem a v intelektuálních kruzích. Jeden z našich posluchačů v Corte Real mi řekl, že poslouchání rádia je v těchto kruzích běžné, přestože riskují stíhání policíí. Hodně lidí se prý snaží vyhnout se stíhání ... tím, že rádiové vysílání ruší tekoucí vodou, aby nemohl poslouchat nikdo zvenčí.“²² Podle bývalé redaktorky zahraničního vysílání Československého rozhlasu Jaroslavy Tláskalové však mohla být tato informace zavádějící: „Dovedu si představit, že ředitel zahraničního vysílání v zájmu zachování své židle nafukoval své informace, které podával ÚV KSČ. Byla to všechno trochu komedie, i když smutná.“²³ V tomto ohledu mělo pražské vysílání zřejmě větší vliv na ilegální hnutí za nezávislost portugalských kolonií v Africe než v Portugalsku samotném.²⁴

19 Viz BRAGA da CRUZ, Manuel: A informação popular anti-salazarista: Da cripto-informação à contra-informação [Lidové antisalazaristické zpravodajství: Od kryptoinformací ke kontraintormacím]. In: *Economia e Socialismo*, roč. 32–33, č. 2 (1978), s. 60. K jednáním o vytvoření svobodného portugalského vysílání v Československu srv. NA, f. 1537, sv. 124, arch. j. 152, Záležitosti ÚV KS Portugalska, s. 1. Centrem portugalského opozičního vysílání *Portugal Livre* (Svobodné Portugalsko) se později stala Bukurešť, kam se přesunul také hlavní redaktor z pražské redakce Rui Perdigão (viz PERDIGÃO, Rui: *O PCP visto por dentro e por fora* [Pohled na PKS zvenčí a zevnitř]. Lisboa, Fragmentos 1988, s. 52 n.). Exilové skupiny z jiných států měly v Československu také své vlastní vysílání, například italští komunisté vysílali ze studia *Oggi in Italia* (Dnešek v Itálii) (srv. COOKE, P.: *Red Spring*, s. 886 – viz pozn. 4; RECCHIONI, Massimo: *Il tentente Alvaro, la Volante Rosa e i rifugiati italiani in Cecoslovacchia*. Roma, DeriveApprodi 2011, s. 123–152).

20 José Gregório (1908–1961), člen politbyra PKS, od roku 1955 pobýval v Československu kvůli léčení.

21 Viz KLÍMA, Jan: Repercussion of the Portuguese Colonial War (1961–1974) in the Czech Massmedia and Diplomatic Sources. In: *Journal of Ibero-American Studies*, roč. 1, č. 1 (2009), s. 112–133, zde s. 117. Kromě sjezdu se v 50. a 60. letech v Praze a okolí konalo rovněž několik zasedání ÚV PKS. Tato setkání byla vždy financována z prostředků PKS.

22 NA, f. 1537, sv. 124, arch. j. 152, Informační zpráva – Portugalsko (2. část), Londýn, 5.7.1963, s. 2.

23 Jaroslava Tláskalová měla ovšem na mysli zejména pozdější období portugalského vysílání, během svého účinkování v zahraničním vysílání v letech 1973–1989 (soukromý archiv autora, záznam rozhovoru s Jaroslavou Tláskalovou ze 4.6.2014).

24 Ve své zprávě ministerstvu zahraničí referoval portugalský konzul v rhodeském Salisbury (dnešním Harare v Zimbabwe) o československém vysílání, které zdůrazňovalo nechuť portugalských vojáků bojovat v Angole (AHD, f. PAE (Comunismo: Actividades comunistas de portugueses (1964) [Komunismus: Aktivity portugalských komunistů, 1964]), se. M 12, sv. 331, 1, zpráva João Perreiry Bastose pro portugalské ministerstvo zahraničí z 18.1.1963; srv. KLÍMA, J.: *Repercussion of the Portuguese Colonial War...*, s. 129).

V květnu 1962 Gregório zemřel, v té době však již nebyl hlavním představitelem portugalských komunistů v Československu.²⁵ Neshody se stranickým vedením i Gregóriův špatný zdravotní stav totiž vedly k tomu, že v únoru 1960 převzala vedoucí roli v malé skupině portugalských exulantů Georgette Ferreirová. Ta byla v roce 1958 za pomoci Československého červeného kříže propuštěna po čtyřech letech z portugalského vězení a o rok později na pozvání Československého svazu žen přesídlila do Prahy.²⁶ V různých sanatoriích se léčila až do roku 1962, plnila uložené stranické úkoly a narozdíl od Gregória se nesnažila vytvářet vlastní koncepci práce v exilu, čímž si získala plnou důvěru vedení Portugalské komunistické strany.²⁷

Humberto Delgado v Praze

Na začátku roku 1964 se Praha stala dějištěm jedné z klíčových schůzek antisalazaristických aktivistů na cestě ke sjednocení opozice a porážce „Nového státu“. Jejím nejdůležitějším účastníkem byl nepochybně generál Humberto da Silva Delgado, letecký důstojník a diplomat, v roce 1958 neúspěšný prezidentský kandidát, který byl přes oficiálně deklarovanou prohru oblíben a respektován doma i v zahraničí.²⁸ V měsících po volbách byl Delgado postupně odstaven z funkce v generálním ředitelství pro letectví, postaven mimo aktivní vojenskou službu a nakonec také zbaven hodnosti generála letectva. Jeho tehdejší spolupracovník Mário Soares, který se sám stal prezidentem Portugalska o tři desetiletí později,²⁹ popsal tuto dobu slovy:

25 Portugalská historička Irene Pimentelová dokonce tvrdí, že vedení PKS již delší dobu považovalo Gregória za nežádoucího, neboť se snažil o vlastní politiku uvnitř strany a do Československa byl vlastně „deportován“ (viz PIMENTEL, Irene Flunser: *Biografia de um inspector da Pide: Fernando Gouveia e o Partido Comunista Português* [Biografie vyšetřovatele PIDE: Fernando Gouveia a Portugalská komunistická strana]. Lisboa, A Esfera dos Livros 2008, s. 304). O tom, že Gregóriova nepřítomnost vedení PKS přinejmenším vyhovovala, vypovídá také svědectví Cunhalova spolupracovníka Carlose Brita (BRITO, Carlos: *Álvaro Cunhal: Sete fôlegos do combatente. Memórias* [Álvaro Cunhal: Sedm životů bojovníka. Vzpomínky]. Lisboa, Nelson de Matos 2010, s. 39).

26 Viz MELO, Rose Nery Nobre de: *Mulheres portuguesas ne resistência* [Portugalské ženy v odboji]. Lisboa, Seara nova 1975, s. 74 n.

27 NA, f. 1537, sv. 124, arch. j. 152, Záznam rozhovoru se s. Fontesem, s. 1 n.

28 Ke čtyřicátému výročí těchto prezidentských voleb byla v roce 1998 ve spolupráci s portugalským Národním archivem vydána edice dokumentů, které jsou dokladem neregulérnosti a nedemokratičnosti voleb (viz VIEGAS, Valentino – RIBEIRO, Cristina – DELGADO, Iva (ed.): *Humberto Delgado e as eleições de 1958: Documentação da Torre do Tombo / Comissão Nacional para as Comemorações do 40o Aniversário das Eleições de 1958* [Humberto Delgado a volby z roku 1958: Dokumentace z Národního archivu Torre do Tombo / Národní komise pro připomínku 40. výročí voleb z roku 1958]. Lisboa, C.N.C.A.E 1998).

29 Mário Soares (1924), portugalský politik, člen PKS v letech 1943–1950. Původním povoláním právník, zastupoval rodinu Humberta Delgada, za údajnou protistátní činnost musel žít v letech 1968–1970 ve vyhnanství na Ostrově sv. Tomáše. Spoluzakladatel portugalské Socialistické strany a její předseda (1973–1986), dvojnásobný předseda vlády (1976–1978 a 1983–1985) a prezident republiky (1986–1996).

„Nabyli jsme přesvědčení, že bez postavení, ve všech svých nejnícotnějších činech a pohybech neustále sledován policií, která se mu ostentativně ukazovala a provokovala jej, mohl být Delgado každou chvílí zatčen. Anebo ještě hůř, zavražděn v nastražené nehodě.“³⁰

Humberto Delgado, který odešel do brazilského exilu, se s výsledkem voleb nikdy nesmířil a plánoval proti Salazarovi ozbrojené povstání. Za tím účelem usiloval o sjednocení roztržitěné opozice. Již na jaře 1963 cestoval do Prahy, aby se zúčastnil schůze ústředního výboru portugalských komunistů v Koloďých, kde byl Álvaro Cunhal potvrzen jako generální tajemník nové sjednocené komunistické strany, poté co byl „exkomunikován“ dosavadní stranický lídr Francisco M. Rodrigues se svými přívrženci, požadujícími větší nezávislost strany na Moskvě.³¹ Je zřejmé, že již tady Cunhal kalkuloval s Delgadem jako jednotící složkou protisalazaristického odboje, který by jakožto nadstranický představitel dokázal přilákat také ty komunisty, kteří sice nepodporovali nové stranické vedení, ale respektovali generála jako virtuální „hlavu státu“. Ostatně již v roce 1962 byla v Alžírsku založena Vlastenecká fronta národního osvobození (*Frente Patriótica de Libertação Nacional – FPLN*) jako společná reprezentace portugalské opozice. Důležitost pražského setkání podtrhuje fakt, že proběhlo za velké pozornosti portugalských diplomatů v sousedním Rakousku a tajné policie PIDE.³²

Generál Humberto da Silva Delgado (1906–1965) zahajuje svou prezidentskou kampaň 18. května 1958 (foto Fundação Humberto Delgado, Lisabon)

30 SOARES, Mário: *Portugal – Rechtsdiktatur zwischen Europa und Kolonialismus*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1973, s. 52.

31 Rodrigues poté na znamení odporu odjel do Francie, kde se svými přívrženci založil Portugalský marxisticko-leninský výbor (*Comité Marxista-Leninista Português – CMLP*) a Frontu lidové akce (*Frente de Acção Popular – FAP*) (srv. GARCIA, Manuel – MAURÍCIO, Lourdes: *O caso Delgado: Autopsia da “Operação Outuno”* [Případ Delgado: Autopsie „Podzemní operace“]. Lisboa, Expresso 1977, s. 145).

32 *Arquivo Nacional da Torre do Tombo* (Národní archiv Torre do Tombo), Lisabon (dále ANTT), f. AOS (Arquivo Salazar [Salazarův archiv]), PC-81, parte (část) 1, 3^a subdivisão (pododdělení), documento número (dokument číslo–dok. č.) 3, Informação da PIDE-Polícia

Humberto Delgado (uprostřed) s Máriem Soaresem (vedle něj vlevo v popředí), pozdějším zakladatelem portugalské Socialistické strany, premiérem a prezidentem, dne 5. října 1958 při pouti na hřbitov Alto de São João v Lisabonu (foto Arquivo & Biblioteca – Fundação Mário Soares, Lisabon)

Delgado opustil bezpečnou Brazílii opět na začátku roku 1964, aby se v Praze zúčastnil druhého sjezdu Vlastenecké fronty národního osvobození. Podle portugalského historika Antónia Brotase si Delgado uvědomoval, že by mu Brazílie již nemusela povolit vstup zpět do země.³³ Přestože se vojenská junta chopila v Brazílii moci až v dubnu 1964, pozice levicově orientovaného brazilského prezidenta Joãa Goularta byla viditelně slabá již na konci roku 1963.³⁴ Delgado však do Prahy přesto

---

Internacional de defesa do Estado sobre, entre outra as seguintes questões: Encontro do General Humberto Delgado e Álvaro Cunhal, em Praga [Zpráva PIDE – Mezinárodní policie na obranu státu mimo jiné o těchto otázkách: Setkání generála Humberta Delgada a Álvaro Cunchala v Praze, 23.–24.5.1963]. Španělské velvyslanectví v Lisabonu dokonce varovalo portugalské ministerstvo zahraničí, že opozice chystá založení exilové vlády (viz DELGADO, Iva – PACHECO, Carlos (ed.): *Humberto Delgado: A tirania portuguesa* [Humberto Delgado: Portugalská tyranie]. Lisboa, Dom Quixote 1995, s. 219–221, dokument č. 21 – Relatório sobre a criação de um governo no exílio [Tajná zpráva o vytvoření exilové vlády]).

33 BROTAS, António: *Três informadores da pide: Notas sobre o assassinato do General Delgado e outros anexos* [Tři informátoři PIDE: Poznámky k atentátu na generála Delgada a jiné dodatky]. Lisboa, Sete Caminhos 2008, s. 20.

34 Viz ABREU, Alzira Alves de: 1964: A imprensa ajudou a derrubar o governo Goulart [Tisk napomáhal svrhnout Goulartovu vládu]. In: FERREIRA, Marieta Moraes de (ed.):

jel, neboť byl mnohými považován za hlavního představitele protisalazaristického hnutí. Brotas v tomto směru dodává, že „bylo chybné, ba skutečně směšné argumentovat, jak někteří poté tvrdili, že generál Delgado reprezentoval hnutí (jen proto – poznámka PS), neboť byl zvolen prezidentem FPLN“.³⁵ Jedině Delgado byl schopen sjednotit komunisty se sociálními demokraty a dalšími proudy portugalské opozice. Narozdíl od Cunhala, který se sice stal ikonou portugalských komunistů a poněkud paradoxně i dalších prodemokratických portugalských politických skupin, jehož handicapem v očích západní Evropy a Spojených států však bylo propojení s Kremlem, měl Delgado velký mezinárodní kredit napříč oběma bloky. K tomu mu dopomohly jak mezinárodně sledované prezidentské volby v roce 1958, tak i jeho funkce portugalského zástupce v Mezinárodní asociaci leteckých dopravců v Montrealu a později leteckého přidělence u Severoatlantické aliance ve Washingtonu. Samotný Cunhal důležitost generála pro sjednocení opozice vysvětloval na šestém sjezdu Portugalské komunistické strany v Kyjevě: „Generál vstoupil do FPLN a do organismu Alžíru na druhé poradě FPLN, která se uskutečnila v lednu 1964. Komunistická strana pomohla zprostředkovat jeho účast. Existovaly pro to důvody. Zaprvé to byl vliv a neoddiskutovatelná popularita generála i jeho nezlomná odvaha a rozhodnost. Zadruhé to byl fakt, že generál Delgado je nevyhnutelným spojencem v důsledku své antisalazaristické činnosti, své pozice jako lídra hnutí a ochoty mnoha antifašistických skupin akceptovat jeho vedení.“³⁶ Cunhal ostatně již po prohraných volbách v roce 1958 viděl šanci pro komunisty právě v kooptování Delgada jako jednotícího prvku opozice, ve které by komunistická strana dominovala. Navíc generál byl přesvědčen, že ze vzdáleného Rio de Janeira již nelze portugalskou opozici koordinovat.³⁷

Humberto Delgado (vpravo) při svém prvním setkání s generálním tajemníkem Portugalské komunistické strany Álvarem Cunhalem (1913–2005) v květnu 1963 v Praze (foto Arquivo & Biblioteca – Fundação Mário Soares, Lisabon)

João Goulart: Entre a memória e a história [João Goulart: Mezi pamětí a dějinami]. Rio de Janeiro, Editora FGV 2006, s. 129–148.

35 BROTAS, A.: *Três informadores da pide*, s. 21.

36 Citováno podle: GARCIA, M. – MAURÍCIO, L.: *O caso Delgado*, s. 140.

37 Viz GERALDO, Manuel: *A segunda morte do General Delgado: Memória de um processo* [Druhá smrt generála Delgada: Vzpomínky na proces]. Lisboa, Caso 1982, s. 264.

Mezinárodní oddělení Ústředního výboru KSČ připravovalo konferenci v naprostém utajení.³⁸ Do Prahy cestoval Delgado přes Itálii, která už několikrát prokázala portugalské opozici laskavost, dokonce její zástupci byli oficiálně přijati italskou vládou. Západní tisk sice nemohl vědět o tajném setkání v Praze, novináři však zaregistrovali Delgadovo setkání s jeho politickým spojencem Mariem de Carvalhem³⁹ na letišti Fiumicino v Římě. Z krátkého setkání se v časopise *L'Europeu* objevil rozhovor s Carvalhem, který potvrdil, že mluvili o politice, přičemž se generálovi snažil rozmluvit spolupráci s komunisty.⁴⁰

Podle oficiálního komuniké se na druhé konferenci Vlastenecké fronty národního osvobození „sešli delegáti z Portugalska i exilu, představitelé Výboru vlastenecké akce (*Junta de Acção Patriótica*) a členové důležitých politických sil“.⁴¹ Ve skutečnosti by bylo zřejmě vhodnější mluvit o schůzce než o konferenci. Existující dokumenty dokládají poměrně skromnou sešlost – s jistotou lze říci, že na ní byli přítomni jen Delgado a Cunhal s dalšími šesti Portugalci.⁴² Ze schůzky pak vzešla rezoluce, ve které se pravilo, že „konference měla pozitivní vliv na rozvoj lidového a revolučního hnutí, bojových akcí, agitace, sebeobrany, oslabení koloniální válečné mašinerie a dalších ofenzivních činů, které byly uskutečněny s dobře promyšlenými politickými cíli“.⁴³

V závěru setkání se projevil stres posledních týdnů a zhoršil se Delgadův zdravotní stav.⁴⁴ Byl převezen do sanatoria na pražských Malvazinkách, kde musel podstoupit operaci kýly. To významně prodloužilo jeho pobyt v Československu a omezilo možnosti aktivně se podílet na politice Vlastenecké fronty národního osvobození. Přes zdravotní potíže, které jej v Praze upoutaly na lůžko, nelze tvrdit, že by generál byl nečinný. V nemocnici jej v době své oficiální návštěvy Československa navštívil alžírský prezident Ben Bella. Z politického hlediska méně důležitou návštěvou, která však dokazovala osobní přátelství obou mužů, byl příchod Mária Soarese, který riskoval zadržení na státních hranicích. Při návštěvě se údajně Delgado Soaresovi svěřil se svými pocity marnosti: „Riskoval a ztratil jsem všechno zbytečně: rodinu,

38 NA, f. 1537, sv. 124, arch. j. 152, záznam z 21.12.1963.

39 Mario de Carvalho (1912–197?), oficiálně publicista a profesor psychologie, ve skutečnosti profesionální podvodník. V mládí byl členem PKS, v roce 1949 odjel do italského exilu, neboť byl stíhán policií kvůli podvodům a falšování dokumentů. Přístup k vysokým místům si získával díky manželce, která byla módní návrhářkou pretendentky portugalského trůnu Marie Pii de Bragança. Spolupracoval s PIDE a podílel se na Delgadově vraždě.

40 Viz GARCIA, M. – MAURÍCIO, L.: *O caso Delgado*, s. 139.

41 *Tamtéž*.

42 Dalšími účastníky setkání byli Pedro Soares, Piteira Santos, Rui Luís Gomes, Mário Ruivo, Manuel Sertório a Tito de Moraes (*tamtéž*).

43 Citováno podle: *tamtéž*, s. 145. O akci krátce informovalo také *Rudé právo* 28. ledna 1964, s. 3.

44 Nevyléčená bronchitida a s ní související návaly kašle zřejmě podráždily ránu ze špatně provedené operace kýly v Brazílii (viz DELGADO, I. – PACHECO, C. (ed.): *Humberto Delgado*, s. 236, 11.° Relatório. Secreto Relatório Semanal. 4.ª Semana Abril. Caso Delgado [11. zpráva: Tajná týdenní zpráva. 4. dubnový týden. Případ Delgado]).

pozici, přátele, peníze. Jsem zničený a strašně osamocенý člověk!“⁴⁵ Dlouholecný spolupracovník generála João António de Figueiredo⁴⁶ popsal Delgadoův pobyt v Praze slovy: „Řekl bych, že Delgado nikdy nebyl v takové jistotě a pohodlí jako za oněch měsíců, kdy pobýval ve státním sanatoriu v Praze, které relativně vzato představovaly třetinu času, jenž mu zbýval do konce života.“⁴⁷ Při snaze o organizování ozbrojeného povstání doma v Portugalsku byl Humberto Delgado počátkem roku 1965 nalákán do pasti tajné policie PIDE. O několik týdnů později bylo objeveno tělo generála a jeho sekretářky u silnice nedaleko španělského Badajozu.⁴⁸

Portugalští komunisté a srpen 1968

V čase, kdy byl již Delgado pohřešován, požádala Georgette Ferreirová vedení strany o převedení do aktivnější ilegální buňky PKS ve Francii, nikdy však zcela neztratila své spojení s Československem a několikrát ještě zemi navštívila

-
- 45 SOARES, Mário: *Portugal amordaçado: Depoimento sobre os anos do fascismo* [Umlčené Portugalsko: Svědectví o letech fašismu]. Lisboa, Arcádia 1974, s. 329. Zároveň měl Soares možnost poznat svět za železnou oponou, který se označoval jako socialistický, a vzrostl jeho odpor vůči tomuto typu společenského zřízení (srv. TÝŽ: *Um político assume-se: Ensaio autobiográfico, político e ideológico* [Politik se zavazuje: Autobiografická, politická a ideologická esej]. Lisboa, Círculo de Leitores 2011, s. 113). O pobytu Delgada v nemocnici viz také SERTÓRIO, Manuel: *Humberto Delgado: 70 cartas inéditas* [Humberto Delgado: 70 nevydaných dopisů]. Lisboa, Alfa 1991, s. 51; MCGOWAN PINHEIRO, Patrícia: *Misérias do exílio: Os últimos meses de Humberto Delgado* [Utrpení ve vyhnanství: Poslední měsíce Humberta Delgada]. Lisboa, Contra-Regra 1998, s. 58 n.
- 46 João António de Figueiredo (1929–2006), portugalský publicista, disident a aktivista za nezávislost kolonií, člen prezidentské kampaně generála Delgada.
- 47 DELGADO, Iva – FIGUEIREDO, António de (ed.): *Memórias de Humberto Delgado* [Paměti Humberta Delgada]. Lisboa, Dom Quixote 1991, s. 312. Zdravotní potíže po odletu z Prahy do Alžírů však generála neopustily, Mario de Carvalho dokonce obvinil československé lékaře z nedbalosti (viz KLÍMA, Jan: *Studie z dějin Portugalska a portugalského zámoří*. Hradec Králové, Gaudeamus 1999, s. 115; GARCIA, M. – MAURÍCIO, L.: *O caso Delgado*, s. 211).
- 48 První dokumenty, které prokazovaly zapojení PIDE do atentátu, byly zveřejněny v roce 1975 (viz ÁGUAS, Neves: *Não há história sem documentos* [Není dějin bez dokumentů]. In: *Vida Mundial* (12.2.1975), s. 36 n.; CASCAIS, Fernando: *Caso Delgado: Jogo escondido?* [Případ Delgado: Pokoutní hra?] In: *Tamtéž*, s. 49–53). Portugalští historici vydali v letech po karafiátové revoluci několik významných prací, které se případem vraždy u Badajozu zabývají. V dosud nejzdařilejší biografii generála je tento atentát komplexně analyzován (viz DELGADO ROSA, Frederico: *Humberto Delgado: Biografia do general sem medo* [Humberto Delgado: Biografie nebojácného generála]. Lisboa, A Esfera dos Livros 2008, s. 1083–1126). Deník *Expresso* v roce 1998 dokonce otiskl rozsáhlý rozhovor s vedoucím atentátnické skupiny PIDE Antóniem Rosou Casakem (viz CASTANHEIRA, José Pedro: „Como matámos Humberto Delgado“ [„Jak jsem zabil Humberta Delgada“]. In: *Expresso* (14.2.1998), s. 40–53). Rosa Casaco poté popsal celý atentát ve svých vzpomínkách (ROSA CASACO, António: *Servi a Pátria e acreditei no regime* [Sloužil jsem vlasti a věřil v režim]. Lisboa, A. R. Casaco 2003, s. 135–145).

ze zdravotních důvodů.⁴⁹ Politická vážnost portugalské komunistické diaspory v Československu s jejím odjezdem poklesla, kromě několika mladých komunistických studentů a dělníků v Praze zůstaly jen dvě významné osobnosti ze stranického vedení: od roku 1965 zde žila aktivistka PKS Cândida Venturová⁵⁰ a o dva roky později se do země přistěhoval komunistický historik Flausino Torres⁵¹, bývalý exponent Hnutí demokratické jednoty a Hnutí národní antifašistické jednoty, jakož i člen Vlastenecké fronty národního osvobození. Ten byl původně v úzkém kruhu Cunhalových poradců, ale postupně se s ním ideologicky rozešel. Cunhal jej sice nadále považoval za přítele, ale raději ho „odložil“ do Prahy, kde nemohl přímo ovlivňovat vrcholné představitele strany. Ve své žádosti o udělení azylu pro Torrese Cunhal doslova napsal: „Tento soudruh ... upadl do určitých taktických chyb a pro svůj radikální postoj musel být ... odvolán.“⁵²

V případě Portugalců, kteří přicestovali do Československa a hlásili se k opozici, mezinárodní oddělení Ústředního výboru KSČ zjišťovalo jejich skutečné záměry.⁵³ Vedení Portugalské komunistické strany zde hrálo důležitou roli posuzovatele žádostí o azyl, přičemž v naprosté většině případů strana azyl neschvalovala – některé

49 NA, f. 1537, sv. 124, arch. j. 152, záznam z 9.9.1964, s. 3.

50 Cândida Venturová (1918), portugalská komunistická politička, publicistka a pedagožka, po ukončení vysokoškolského studia přešla v rámci PKS do ilegality, pomáhala organizovat stávky a rozšiřovat komunistický tisk. V roce 1949 byla jako první žena jmenována do ÚV PKS, v letech 1960–1963 vězněna, kvůli zhoršujícímu se zdravotnímu stavu jí bylo umožněno odcestovat do zahraničí za účelem léčby. V letech 1965–1975 žila v Československu pod jménem Catarina Mendesová a zastupovala zde zájmy PKS. V pozdějších letech zcela opustila komunistickou ideologii.

51 Flausino Torres (1906–1974), portugalský historik, publicista a komunistický politik, od 30. let organizoval komunistické akce v regionu Beiras, v letech 1963–1965 vězněn. V roce 1965 odjel do exilu v Alžírsku a přes Rumunsko se v roce 1967 dostal do Československa, kde byl zaměstnán na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Po srpnu 1968 se od PKS distancoval a v roce 1970 se v důsledku liberalizace marcelistického režimu vrátil do Portugalska.

52 *Tamtéž*, f. 1594 (Sekretariát ÚV KSČ 1966–1971 – původní označení fondu AÚV KSČ 02/4), sv. 19, arch. j. 28, záznam ze schůze sekretariátu ÚV KSČ 13.9.1967, bod 15, příloha III – Žádost Álvaro Cunhala o udělení politického azylu v ČSSR pro Flausina Torrese, 7.9.1967, s. 4.

53 Je zajímavé, že portugalské úřady nevěděly, resp. nejevily zájem o zjišťování počtů mladých komunistů z Portugalska, kteří přijížděli za účelem azylu a studia do Československa. Na druhé straně ale pozorně vnímaly zakládání zvláštních studijních programů pro africké studenty v 50. letech a po založení Univerzity 17. listopadu, určené pro studenty z rozvojových zemí, měla PIDE k dispozici nejen jména angolských a mosambických studentů v Československu, ale znala i přesné místo jejich pobytu. (Viz ANTT, f. Política em relação a África – Checoslováquia [Politika ve vztahu k Africe – Československo], K/4/2/12/1, Portugal, Província de Moçambique, Serviços de centralização de informações – Estudantes da África Negra a estudar nos países Comunistas, 29. Jul 1965 [Portugalsko, provincie Mosambik, Ústřední informační služba: Studenti z černé Afriky studující v komunistických zemích, 29.7.1965], s. 13; *tamtéž*, f. Relações comerciais luso-checas [Portugalsko-české obchodní vztahy], AOS/CO/NE-2i, Funcionamento em Praga, Checoslováquia, de escola especial para jovens de África [Fungování zvláštní školy pro mladé Afričany v Praze, Československo], s. 264.

Komunistický historik Flausino Torres (1906–1974) s manželkou Mercedes Ferreirovou a jejím synem v Praze v roce 1968 (foto z knihy Flausina Torrese Diário de batalha de Praga: Socialismo e humanismo. Porto, Afrontamente 2008)

zájemce považovala za politické diverzanty, dezertéry portugalských koloniálních válek nebo ztřeštěné dobrodruhy. Za zmínku stojí příklad podloudného obchodníka Edmunda Pedra, který chtěl v Československu navazovat styky s podniky zahraničního obchodu, vojenských dezertérů Joãa Santose Ferreiry a Jacinta Soarese Velosa z Mosambiku nebo aktivisty mírového hnutí Loarese Arezese, který požádal o azyl československý konzulát v Belgickém Kongu. Ve zprávě o poradě s portugalskými komunisty je na dotaz, zda by měl být Arezesovi azyl udělen, uvedeno diplomatické, avšak jednoznačně odmítavé stanovisko: „Pokud jde o udělování azylu portugalským občanům ... poradili soudruhům, nacházejícím se ve velmi těžké situaci, aby vytrvali a zůstali po boku svého lidu ... aby tak mohli získat jeho důvěru a autoritu.“⁵⁴

O významné exponenty Portugalské komunistické strany však bylo dobře postaráno. Například Cândidě Venturové, která pracovala v redakci časopisu *Otázky míru a socialismu*, byl z prostředků Ústředního výboru KSČ přiznán nadprůměrný plat ve výši 2200 a později 2700 korun.⁵⁵ Álvaro Cunhal, který ze svého exilu v Moskvě

54 NA, f. 1537, sv. 125, arch. j. 480, Vyjádření soudruha Joaqina Pirese, tajemníka ÚV Komunistické strany Portugalska, k žádosti o azyl pro Loarese Arezese do ČSR, 13.7.1957.

55 *Tamtéž*, f. 1595 (Sekretariát ÚV KSČ 1962–1966 – původní označení fondu AÚV KSČ 02/4), sv. 39, arch. j. 75, záznam ze schůze sekretariátu ÚV KSČ 2.6.1965, bod 10 – Žádost ÚV KS Portugalska, příloha III – Důvodová zpráva, s. 1; *tamtéž*, f. 1594, sv. 54, arch. j. 95, záznam ze schůze sekretariátu ÚV KSČ 26.8.1970, bod 10 – Důvodová zpráva, s. 2. Jednalo

příležitostně kontroloval „své“ komunisty zůstávající v Praze,⁵⁶ zde podle některých zdrojů měl vlastní apartmán, který využíval pro konspirační setkání, když cestoval pod svým krycím jménem „Duarte“.⁵⁷ Během návštěv Československa sledoval s rostoucími obavami viditelné změny v chování československých komunistů. Byl zneklidněn rostoucí nespokojeností ve straně s vůdcovským stylem Antonína Novotného a vyjádřil to svým portugalským přátelům poznámkou, že „otevření“, o kterém se v KSC mluvilo, není nic jiného než „atmosféra velkého zla“.⁵⁸

Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 znamenala významný posun v myšlení a chování portugalské skupiny v Praze. Narozdíl od španělských komunistů, kteří invazi odsoudili, se Cunhalovy dobré vztahy se sovětskými lídry podepsaly na naprostém souhlasu vedení Portugalské komunistické strany s vojenskou akcí, s odůvodněním, že to byl jediný způsob, jak zachovat věrnost Československa marxismu-leninismu. Po podepsání moskevského protokolu o dočasném pobytu sovětských vojsk na československém území vydal Ústřední výbor PKS prohlášení, v němž vyjadřoval důležitost deklarované normalizace poměrů v Československu pro „skutečné rozdrčení antisocialistických a kontrarevolučních sil“.⁵⁹ V tomto postoji se portugalská komunistická odlišovali od většiny západoevropských komunistických stran. Ostatní složky portugalské opozice však Cunhala nepodpořily

---

se o 2200 Kčs hrubého a 2700 korun čistého, přičemž v roce 1967 byla průměrná hrubá mzda v Československu 1618 Kčs (viz *Statistická ročenka ČSSR 1970*. Praha, Státní nakladatelství technické literatury 1970, s. 127).

- 56 Důležitou roli zde hrála Cândida Venturová, se kterou Cunhala spojovalo silné osobní přátelství (dokládají to rozhovory s Venturovou v Cunhalově biografii: CUNHA, Adelino: *Álvaro Cunhal: Retrato pessoal e íntimo* [Álvaro Cunhal: Osobní a intimní portrét]. Lisboa, Esfera dos Livros 2010).
- 57 Toto tvrzení pochází od Jaroslava Střihavky, který se setkával s členy portugalské opozice v 50. a 60. letech. V rozhovoru s Lindou Kundrátovou umístil Cunhalův apartmán do stranického hotelu Praha. (Srv. KUNDRÁTOVÁ, Linda: *Os contactos da oposição portuguesa antialazarista com a Checoslováquia entre 1933–1974: Contribuição para o estudo das relações luso-checas* [Styky portugalské antialazaristické opozice s Československem v letech 1933–1974: Příspěvek ke studiu portugalsko-českých vztahů], s. 11. In: Iberoamerická cena – Premio Iberoamericano [online]. 2003 [cit. 2013-07-05]. Dostupné z: http://www.premioiberoamericano.cz/documentos/9naedicion/3erPremioIX_LindaKundratova.pdf). Britský historik Harold V. Livermoore jde ještě dál a tvrdí, že Cunhal většinu svého moskevského exilu prožil v Praze (LIVERMOORE, Harold V.: *A New History of Portugal*. Cambridge, Cambridge University Press 1976, s. 356). Podobně žil v Praze inkognito v roce 1966 čtyři měsíce také Ernesto Che Guevarra, krátce předtím než odjel na osudnou expedici do Bolívie (srv. např. FIALA, Jaroslav: Che Guevarrova pražská záhada: Po stopách revolucionářova deníku. In: *Dějiny a současnost*, roč. 32, č. 1 (2010), s. 18 n.; ZOUREK, Michal: „Kde se nachází Che?“ Tajný pobyt Che Guevarry v Československu. In: *Dvacáté století / The Twentieth Century*, roč. 4, č. 1 (2012), s. 61–79).
- 58 BRITO, C.: *Álvaro Cunhal*, s. 29 (viz pozn. 25). Narozdíl od Cunhala Cândida Venturová později vzpomínala na pražské jaro 1968 jako na pozitivní proces obrody komunistických myšlenek a jejich realizace díky společenské diskusi, která do té doby ve východním bloku chyběla (viz její rozhovor pro deník *O Jornal*, 5.2.1982, s. 4 n.).
- 59 Zájem o moskevské jednání: Stanoviska libanonských a portugalských komunistů. In: *Rudé právo* (17.10.1968), s. 6. Zpráva pochází od sovětské agentury TASS.

a chápaly jeho loajalitu jako snahu získat větší pomoc z Moskvy pro komunisty doma v Portugalsku.⁶⁰

Avšak také portugalští komunisté, kteří pobývali v Československu, zveřejnili své vlastní prohlášení. Mercedes Ferreirová, mladší sestra Georgette, která žila v Československu s manželem a dětmi, navštívila v první den okupace Flausina Torrese. Rozhodli se společně vydat prohlášení, v němž invazi odsoudili a vyjádřili plnou podporu reformnímu vedení KSČ. Kromě jmenovaných toto prohlášení podepsali také další emigranti, například student Univerzity 17. listopadu Álvaro Bandarra. Ostatně proti okupaci se postavila většina zahraničních, i levicově smýšlejících studentů, jak o tom svědčí výňatek ze zprávy o práci svazů zahraničních studentů v roce 1968: „Srpnové události byly šokem pro většinu zahr[aničních] studentů, kteří nazírali na socialismus jako na ideální společnost, která se drží svých pokrokových a humanitních zásad.“⁶¹ K prohlášení se však odmítla připojit Cândida Venturová, která to podle svých vlastních slov nemínila udělat s ohledem na Cunhala, s nímž si chtěla pozici československé skupiny vyjasnit osobně.⁶² V rozhovoru s novinářem José Manuelem Fernandesem pro portugalský deník *Público*, uveřejněném přesně čtyřicet let od srpnové okupace, Venturová dokonce uvedla, že byla tehdy spřátelena s mnohými reformátory v Československu a Polsku, kterým se snažila pomáhat. Kdyby byla petici podepsala, byla by ze strany vyloučena a musela by z Československa odjet: „Bylo pro mě velmi

I na Flausina Torrese udělalo silný dojem pražské jaro a okupace Československa. Jeho deníkové záznamy z té doby vyšly v roce 2008 pod názvem Bitevní deník z Prahy: Socialismus a humanismus

60 Viz MARTINS RODRIGUES, Francisco: „Comunismo sem fronteiras“: Quando Cunhal aplausou a invasão da Checoslováquia [„Komunismus bez hranic“: Když Cunhal tleskal invazi do Československa]. In: *Política operária* [Dělnická politika], roč. 14, č. 4 (1998), s. 20 n.

61 Stručná charakteristika práce svazů zahraničních studentů v roce 1968 (nedatováno). Citováno podle: HOLEČKOVÁ, Marta Edith: Konfliktní lekce z internacionalismu: Studenti z „třetího světa“ a jejich konfrontace s českým prostředím (1961–1974). In: *Soudobé dějiny*, roč. 20, č. 1–2 (2013), s. 158–175, zde s. 174.

62 Viz VENTURA, Cândida: *O „socialismo“, que eu vivi: Testemunho de uma ex-dirigente do PCP* [„Socialismus“, který jsem žila: Svědectví bývalé vedoucí političky PKS]. Lisboa, Edições „O Jornal“ 1984, s. 153–155. Memoáry Cândidy Venturové (s předmlouvou Artura Londo-
na) vyšly portugalsky již ve třech vydáních, naposled v roce 2012.

důležité zachovat si svou pozici a volnost pohybu, abych mohla i nadále pomáhat.⁶³ Pravděpodobnější ovšem je, že jí podpis pod prohlášením i úvahy o vystoupení ze strany vmluvila její přítelkyně, spisovatelka a překladatelka Lenka Reinerová, která se jako manželka scenáristy, novináře a spisovatele Teodora Balka na přelomu čtyřicátých a padesátých let pohybovala v prostředí jugoslávské protititovské emigrace v Československu a byla perzekvována v souvislosti s procesem s takzvaným protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského.⁶⁴ Álvaro Cunhal nakonec při setkání s portugalskou exilovou skupinou v Československu uvedené prohlášení odsoudil a jasně řekl, že se mu ve vlasti nebude věnovat žádná pozornost.⁶⁵

Pro většinu zdejších portugalských emigrantů znamenal rok 1968 rozchod s jejich komunistickou stranou a s myšlenkou socialismu, jak byla „znormalizována“ v Československu. V příštích letech také z místa dosavadního azylu odjížděli do Francie a odtamtud se poté vraceli nazpět do vlasti. Cândida Venturová zůstala v Československu až do začátku roku 1975, v následujícím roce se pak v důsledku krvavého potlačení dělnických bouří v Polsku vzdala všech svých politických funkcí a opustila i komunistickou stranu. Odmítla nabízenou práci redaktorky v Sovětském svazu, určitou dobu pracovala na portugalském ministerstvu zahraničních věcí a později učila na lyceu ve městě Portimão. V Praze setrval do roku 1976 také syn Flausina Torrese Álvaro, který na Univerzitě 17. listopadu vystudoval sociologii a před svým odjezdem byl zaměstnán na portugalském velvyslanectví.⁶⁶

Mezi karafiátovou a sametovou revolucí

Díky takzvané karafiátové revoluci, která v roce 1974 skoncovala se salazaristickým režimem, a pragmatickému přístupu československé vlády byly obnoveny oficiální diplomatické styky s Portugalskem na úrovni velvyslanectví a rozšířily se rovněž obchodní vztahy. Z ideologických důvodů se Československo angažovalo ve prospěch portugalských komunistů a levicově laděných důstojníků portugalské armády. Jedni i druzí však byli příliš idealističtí a nedokázali se adaptovat na nové demokratické podmínky. Zpráva o návštěvě levicového portugalského ministra zahraničních věcí

63 Chamavam-lhe Catarina, mas sempre foi Cândida Ventura [Říkali jí Catarina, ale vždy byla Cândidou Venturovou]. In: *Público* (21.8.2008) [online]. 2008 [cit. 2014-12-17]. Dostupné z: <http://www.publico.pt/temas/jornal/chamavam-lhe-catarina-mas-sempre-foi-candida-ventura-273165>.

64 Záznam rozhovoru s Evou Schalkovou z 18.4.2014, v soukromém archivu autora. O zatčení a více než ročním věznění Lenky Reinerové pojednává Ondřej Vojtěchovský v knize *Z Prahy proti Titovi*, s. 493–495 a 521 (viz pozn. 10).

65 Viz VENTURA, C.: *O „socialismo“*, s. 155; TORRES BENTO, Paulo (ed.): *Flausino Torres: Documentos e fragmentos biograficos de Um Intelectual Antifascista* [Flausino Torres: Dokumenty a fragmenty k biografii antifašistického intelektuála]. Porto, Afrontamento 2006, s. 309–311.

66 *Archiv bezpečnostních složek*, Praha (ABS), f. Hlavní správa rozvědky, Objektové svazky I. správy SNB, registrační číslo (reg. č.) 8314 MV „Poprad“, Portugalské ZÚ [zastupitelské úřady] v Praze – současná situace, 6.5.1976.

Ernesta Mela Antunese v Československu v lednu 1976 tuto myšlenku potvrzuje: „Melo Antunes působil dojemem čestného politika s mnoha dobrými úmysly, který však nemá vyjasněnou řadu otázek ideového charakteru, a i jeho politické zkušenosti jsou do určité míry omezené. I když ne vše z čs. reality plně chápal, netajil se svým kladným dojemem.“⁶⁷ Janu Maixnerovou, která v sedmdesátých a osmdesátých letech tlumočila při oficiálních návštěvách portugalských delegací, překvapovala naivita portugalských komunistů: „Byla bych brala takový komunismus, jaký si tam oni představovali... Přijeli sem a padesát procent i více z toho, co jsme jim říkali a ukazovali, nebyla pravda. A oni byli nadšeni z toho, jak u nás fungují družstva, školky...“⁶⁸ V té souvislosti je však třeba brát také v úvahu, že tito návštěvníci mohli porovnávat své dojmy s nízkou životní úrovní v agrárních regionech velké části Portugalska a tamním nedostatečným sociálním zabezpečením.⁶⁹ Z tohoto hlediska je už jejich nadšení lépe pochopitelné. Dlouhodobý stážista pražského Institutu klinické a experimentální medicíny José Alberto de Almeida podle Státní bezpečnosti během svého pobytu v osmdesátých letech hodnotil Československo

Cândida Venturová (narozena 1918 v Mosambiku) jako vedoucí skupiny portugalských komunistů v československém exilu počátkem sedmdesátých let (foto z knihy Cândidy Venturové O „socialismo“ que eu vivi: Testimunho de uma ex-dirigente do PCP. Lisboa, Edições „O Jornal“ 1984)

67 NA, f. 1596 (Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1979 – původní označení fondu AÚV KSČ 02/1), sv. 185, arch. j. 186, záznam ze schůze předsednictva ÚV KSČ 18.2.1976, bod 13 – Zpráva o průběhu a výsledcích návštěvy ministra zahraničních věcí Portugalské republiky majora Ernesto Augusto de Melo Antunese v ČSSR, s. 7. Portugalská historička Maria Inácia Rezolová v Antunesově biografii ministrovu utopickou představu o socialistickém směřování portugalské společnosti potvrzuje (REZOLA, Maria Inácia: *Melo Antunes: Uma biografia política*. Lisboa, Ancora 2013, s. 471).

68 Záznam rozhovoru s Janou Maixnerovou ze 4.6.2014, v soukromém archivu autora.

69 Zejména z regionu Alenteja, s rozsáhlými velkostatků a nízkými mzdami rolníků, se rekrutovala nadšená komunistická mládež (viz např. SILVA, João Ceú e: *Uma longa viagem com Álvaro Cunhal* [Dlouhou cestou s Álvarem Cunhalem]. Porto, Asa 2005). Pro srovnání některých hospodářských ukazatelů Portugalska a Československa viz např. TUREK, Oldřich: *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995, s. 27.

s obdivem, zejména zdravotnictvím, nesrovnatelně lepší než portugalské, „považuje za vysoce humánní a optimální vymoženost socialistické společnosti v ČSSR“.⁷⁰ Ač byli doma portugalské komunisty obviňováni z příprav převratu podle pražského scénáře z roku 1948, Sovětský svaz se v portugalské komunistické kampani odmítal angažovat.⁷¹ Bývalý Gorbačovův politický poradce Anatolij Sergejevič Čerňajev tehdejší sovětskou strategii jasně charakterizoval ve svých vzpomínkách: „Nikdo ve skutečnosti nechtěl mluvit o Portugalsku. Myslím si to ... kvůli téměř nedefinovatelným hranicím zájmových sfér s Američany (Československo – ‘naše’, Portugalsko – ‘vaše’).“⁷² Československá strana sice vyhověla žádostem portugalských komunistů o podporu ve formě studijních pobytů pro portugalské družstevníky v ČSSR či technického vybavení pro pojízdné propagační kino určené pro politickou kampaň, avšak nezdařený pokus portugalských komunistů o státní převrat v listopadu 1975 a výsledky parlamentních voleb v roce 1976, které skončily pro komunisty ziskem pouze čtrnácti procent voličských hlasů, zmařily naděje, že by se Portugalsko mohlo stát spojencem, či dokonce součástí východního bloku.⁷³ Oslabená Cunhalova strana, která přešla definitivně do opozice, pak již nedokázala zabránit demokratizaci Portugalska a jeho setrvání v západních politických a vojenských strukturách.

Snahy o vytváření československo-portugalské „socialistické družby“ také čas to končily nepochopením. V roce 1977 například studenti pražské DAMU cestovali do Portugalska, aby se zúčastnili letního divadelního festivalu na Univerzitě

70 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, Objektové svazky I. správy SNB, reg. č. 8314 MV „Poprad“, Ing. Jose Alberto de Almeida – dlouhodobý stážista v IKEM, portugalský st[átní] příslušník, hodnocení jeho pozitivních prosocialistických postojů při styku s jeho školitelem doc. Vosmíkem, 22.11.1984.

71 K politické strategii PKS po karafiátové revoluci viz CARDEIRA VARELA, Raquel: Cunhal não foi Carrillo? Estratégia e Tática do Partido Comunista Português durante a Crise Revolucionária de 1975 [Cunhal nebyl Carillo? Strategie a taktika Portugalské komunistické strany během revoluční krize v roce 1975]. In: *Hispania: Revista Española de historia*, roč. 72, č. 3 (2012), s. 669–698, zde s. 670.

72 *Dněvník A. S. Čerňajeva: Sovětskaja politika 1972–1991 gg. Vzgljad iznutri. 1975 god*, s. 34. In: The National Security Archive / Archiva Nacionalnoj bezopasnosti [online], Washington D.C. [cit. 2013-06-10]. Dostupné z: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/rus/Chernyaev.html>. Srv. CARDEIRA VARELA, R.: Cunhal não foi Carrillo?, s. 687. Ani během posledních let druhé světové války Sovětský svaz nevyvíjel tlak na své západní spojence, aby zakročili proti Salazarovu režimu (viz GALLAGHER, Tom: Controlled Repression in Salazar's Portugal. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 14, č. 3 (1979), s. 385–402, zde s. 392). Naopak československý emigrant generálmajor Jan Šejna zastával názor, že Sovětský svaz nechtěl, aby Portugalsko opustilo NATO a zařadilo se do východního bloku, neboť by tím ztratil možnost sledovat zpravodajské zdroje nepřátelské aliance (viz KALVODA, Josef: *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno, Dílo 1999, s. 252). K tipování možných agentů pro KGB mezi členy PKS srv. ANDREW, Christopher – MITROCHIN, Vasilij: *Neznámé špiónážní operace KGB: Mitrochinův archiv*. Praha, Academia 2001, s. 294.

73 NA, f. 1596, sv. 186, arch. j. 187, záznam ze schůze předsednictva ÚV KSČ 10.3.1976, bod 19, příloha III – Zpráva o návštěvě delegace Portugalské komunistické strany v ČSSR ve dnech 16.–17.2.1976.

v Coimbre. Českoslovenští studenti, jejichž politické názory byly prý silně ovlivněny podpisy disidentů pod Prohlášením Charty 77, se zde setkali s nadšenými mladými komunisty zpívajícími Internacionálu: „Tam jsme se totálně kulturně minuli,“ komentovala to tlumočnice studentské výpravy Jaroslava Jindrová.⁷⁴ Další tehdejší oficiální tlumočnice do portugalštiny Andrea Hanzálková situaci trefně shrnula slovy: „Oni byli tehdy hodně zapálení, nebo my už jsme nebyli. (...) Zatímco portugalští komunisté revoluci začínali, v Československu jsme už měli revoluci třicet let.“⁷⁵ Zajímavý psychologický moment neporozumění způsobil také kulturní program, v jehož rámci Andrea Hanzálková prováděla jednu portugalskou komunistickou delegaci po pražských pamětihodnostech. Jelikož bylo mezi památkami mnoho církevních staveb a kostelů, byla průvodkyně delegací označena za fanatickou katoličku.⁷⁶

Jako rušivý faktor v československo-portugalském politickém dialogu mohlo působit také zázemí portugalských komunistických prominentů. Českoslovenští komunisté se při návštěvách v Portugalsku například podívovali tomu, že osobní řidič Álvaro Cunhala je podnikatel a vlastní velký obchod s koženými výrobky v centru Lisabonu.⁷⁷ Když naopak v roce 1978 do Československa přijela první oficiální lektorka portugalštiny Marina Lopesová, pocházející ze středostavovské intelektuální rodiny, byla podle slov české portugalistky a překladatelky Evy Schalkové po prvních týdnech v Praze „vyděšena, rychle se vyléčila ze svého komunistického přesvědčení a chtěla odjet takřka ilegálně zpět do Portugalska“.⁷⁸ Podobně také do zahraničního vysílání Československého rozhlasu pro Latinskou Ameriku⁷⁹ a Portugalsko nastoupili mladí redaktoři

Memoáry Cândidy Venturové „Socialismus“, který jsem žila: Svědectví bývalé vedoucí političky PKS, které vyšly s předmluvou Artura Londona poprvé v roce 1984 a zachycují také léta jejího československého exilu, se v roce 2012 dočkaly třetího vydání

74 Záznam rozhovoru s Jaroslavou Jindrovou z 25.4.2014, v soukromém archivu autora.

75 Záznam rozhovoru s Andreou Hanzálkovou ze 4.6.2014, v soukromém archivu autora.

76 Tamtéž.

77 Záznam rozhovoru s Janou Maixnerovou ze 4.6.2014, v soukromém archivu autora.

78 Záznam rozhovoru s Evou Schalkovou z 18.4.2014, v soukromém archivu autora. Sama Marina Lopesová se za komunistku nepovažovala, podle vlastních slov s PKS ale sympatizovala a měla ve straně hodně přátel (viz záznam rozhovoru s Gabrielem a Marinou Lopesovými z 9.6.2014, v soukromém archivu autora).

79 K tomu podrobněji např. ZOUREK, Michal: *Checoslovaquia y el Cono Sur 1945–1989: Relaciones políticas, económicas y culturales durante la Guerra Fria* [Československo a Cono Sur 1945–1989: Politické, ekonomické a kulturní vztahy během studené války]. Praha,

z Portugalské komunistické strany, podle Jaroslavy Tláskalové „naivkové, kteří se domnívali, že přišli do země rajske. Brzy většinou zklamaně odešli zpět domů, protože jejich představy o šťastném životě v socialismu se nenaplnily.“⁸⁰ Podobné informace o několika levicově smýšlejících Portugalcích v Československu měla Státní bezpečnost. Například první vedoucí obchodního oddělení portugalského velvyslanectví José Boia byl nadšen myšlenkou socialismu v Portugalsku, ale československá realita jej nepříjemně překvapila, především úplatkářstvím a materiálními zájmy lidí.⁸¹

Mezi problémy každodenního života Portugalců, jejichž počet se v Praze na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let pohyboval kolem patnácti až dvaceti osob,⁸² patřil nedostatek některých druhů zboží a naprosto odlišný druh stravy. Lidé z jižní Evropy a Latinské Ameriky těžko snášeli nedostupnost některých potravin, jež byly typické pro jejich kuchyni, a kávu si zvykli kupovat výhradně v kavárně Colombia na Staroměstském náměstí, na jednom z mála míst v Praze, kde se připravovalo klasické espreso.⁸³ Někteří Portugalci si však na život v „normalizovaném“ Československu zvykli; Gabriel Lopes, který doprovázel svou manželku na výukový pobyt do Československa a získal doktorát na Univerzitě Karlově, výstižně porovnal jeden aspekt portugalské a československé společnosti v podmínkách nesvobody: „Teprve v Praze jsme pochopili, že portugalská diktatura nebyla fašistická. (...) Byla to diktatura, která nikdy nevstupovala do soukromí lidí. (...) Pobyt v Československu byl těžký, ale zároveň to byla zkušenost, která nás v životě nejvíc obohatila.“⁸⁴ Mimo to byli Lopesovi překvapeni rasistickými narážkami Čechů na cizince, zejména na africké studenty, z nichž velká část pocházela z lusofonní Angoly nebo Mosambiku.⁸⁵

Pro manžele Lopesovy, kteří nebyli oficiálně napojeni na Portugalskou komunistickou stranu, a dokonce byli kritizováni stranickým vedením v Lisabonu, že je o svých plánech žít v Československu neinformovali, byl život v Praze

---

Karolinum 2014. Jako *Cono Sur* (Jižní kužel) se souhrnně označuje jižní část Jižní Ameriky (Argentina, Chile, Uruguay a Paraguay).

80 Ohlasy však portugalské vysílání Československého rozhlasu prý nadále mělo, ač čistě kulturního rázu. Dopisy od posluchačů přicházely zejména s dotazy na realie českých zemí a Slovenska. (Viz záznam rozhovoru autora s Jaroslavou Tláskalovou ze 4.6.2014, v soukromém archivu autora.)

81 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, Objektové svazky I. správy SNB, reg. č. 8314 MV „Poprad“, Portugalské ZÚ [zastupitelské úřady] v Praze – charakteristika a názory jednotlivých pracovníků ZÚ na vývoj v Portugalsku, 13.8.1975.

82 Číslo vychází z odhadů manželů Lopesových a Jaroslavy Jindrové (viz záznam rozhovoru s Gabrielem a Marinou Lopesovými z 9.6.2014 a záznam rozhovoru s Jaroslavou Jindrovou z 25.4.2014, obojí v soukromém archivu autora).

83 Viz záznam rozhovoru s Gabrielem a Marinou Lopesovými z 9.6.2014, v soukromém archivu autora. Italští imigranti se dokonce na jižní Moravě snažili bez většího úspěchu pěstovat artyčoky, jimiž by si mohli zpřesitřit svou českou stravu (srv. COOKE, P.: Red Spring, s. 886 – viz pozn. 4).

84 Záznam rozhovoru s Gabrielem Lopesem z 2.6.2014, v soukromém archivu autora.

85 Viz záznam rozhovoru s Gabrielem a Marinou Lopesovými z 9.6.2014, v soukromém archivu autora. Například malijská vláda po opakovaných rasově motivovaných útocích odvolala v 60. letech všechny své stipendisty zpět do vlasti (viz HOLEČKOVÁ, M. E.: Konfliktní lekce z internacionalismu, s. 168 – viz pozn. 61).

Portugalský prezident Mário Soares byl jedním z prvních zahraničních politiků, kteří po „sametové revoluci“ přijeli do Československa, a Václavu Havlovi tehdy věnoval automobil. Uvolněná atmosféra panovala i při jeho druhé návštěvě v listopadu 1994 v pražské restauraci Rybárna (foto Arquivo & Biblioteca – Fundação Mário Soares, Lisabon)

jednodušší než pro studenty, kteří přijížděli po roce 1974 v rámci stranických stipendií. Po odjezdu Cândidy Venturové převzal její místo v redakci časopisu *Otázky míru a socialismu* Domingos Lopes,⁸⁶ který z pověření Portugalské komunistické strany dohlížel na všechny portugalské studenty a vyžadoval od nich stranickou disciplínu, ač většinou ani nebyli komunisté a pouze využili výhodné nabídky studovat zdarma v Československu.⁸⁷ Podle Jaroslavy Jindrové se však nabízených padesát stipendií, která byla každoročně vypisována pro portugalské zájemce, nikdy nenaplnilo a zejména po počáteční vlně revolučního nadšení příliv portugalských studentů do Československa stagnoval.⁸⁸

Přestože portugalští demokratičtí politici kritizovali porušování lidských a občanských práv v Československu a portugalský parlament dokonce adresoval

86 Domingos Lopes (1949), od roku 1969 člen mládežnické organizace PKS, později kooptován do ÚV PKS, po karafiátové revoluci byl až do roku 1976 ředitelem kanceláře Álvara Cunhala, ministra bez portfeje. V roce 2009 se po kritice ideologického směřování PKS rozhodl ze strany vystoupit.

87 Viz záznam rozhovoru s Gabrielem a Marinou Lopesovými z 9.6.2014 a záznam rozhovoru s Jaroslavou Jindrovou z 25.4.2014, obojí v soukromém archivu autora.

88 Viz záznam rozhovoru s Jaroslavou Jindrovou z 25.4.2014, v soukromém archivu autora.

v lednu 1977 československému velvyslanci v Lisabonu Miloslavu Hružovi⁸⁹ dopis se stížností na věznění disidentů, vztahy mezi Československem a Portugalskem se rozvíjely slibně po hospodářské i kulturní stránce.⁹⁰ Zvyšoval se dovoz portugalského korku do Československa, opačným směrem se naopak začaly ve větší míře vyvážet strojírenské výrobky či antibiotika, pořádaly se československé umělecké výstavy a koncerty v Portugalsku a naopak.⁹¹ Významným mediátorem vzájemných kulturních styků byl divadelní režisér a básník František Listopad, který v roce 1948 emigroval a od roku 1959 žil v Portugalsku.⁹² Zajímavostí, jež ovšem také přispěla ke zvýšení popularity Československa v Portugalsku, bylo vysílání animovaného seriálu o krtečkovi, který známý animátor a producent Vasco Granja⁹³ uváděl ve státní televizi RTP.

Pozitivní rozvoj kulturních a obchodních vztahů byl počátkem osmdesátých let zastíněn diplomatickým konfliktem, když portugalská strana kritizovala jak vyhlášení výjimečného stavu v Polsku v roce 1981, tak postup československých úřadů vůči domácímu disidentskému hnutí. Na druhé straně snaha Prahy ovlivňovat portugalskou politickou scénu prostřednictvím podpory portugalských komunistů a účast československého velvyslance Jána Janíka⁹⁴ na protivládní demonstraci v Lisabonu vedly na jaře 1982 k jeho vypovězení ze země.⁹⁵ Československo reagovalo

89 Miloslav Hruža (1922–1994), československý diplomat, původním povoláním učitel, od roku 1949 zaměstnanec ministerstva zahraničních věcí. Pracoval na zastupitelstvih v Brazílii, Uruguayi a Izraeli, v letech 1971–1975 byl náměstkem ministra zahraničí, v období 1975–1979 velvyslancem v Portugalsku, poté se stal zástupcem ředitele Ústavu mezinárodních vztahů.

90 MINISTÉRIO dos Negócios Estrangeiros, Gabinete de Estudos e Planeamento [Ministerstvo zahraničních věcí, kabinet studií a plánování]: *Relações com os países da Europa de Leste (1974–1977)* [Vztahy se zeměmi východní Evropy (1974–1977)]. Lisboa 1978, s. 11 (zpracováno pouze pro vnitřní potřeby ministerstva, k dispozici v knihovně AHD).

91 *Tamtéž*, s. 121 a 147.

92 Jeho roli v rozvoji československo-portugalských vztahů zdůraznil Jan Klíma v druhém vydání svých *Dějin Portugalska*, s. 521 (viz pozn. 6). Jorge Listopad (jak zněl jeho portugalský pseudonym) v 80. letech vedl divadelní soubor Teatro Nacional de d. Maria II a spoluzakládal Divadelní a filmovou vysokou školu (*Escola Superior de Teatro e Cinema*).

93 Vasco Granja (1925–2009), portugalský televizní producent a popularizátor animovaných filmů, člen PKS, v letech 1974–1990 uváděl ve státní televizi RTP známý pořad „Animovaný film“ (*Cinema de Animação*).

94 Ján Janík (1930), narodil se v Paříži jako syn slovenských dělnických emigrantů, od roku 1949 pracoval v redakci slovenského komunistického deníku *Pravda*, poté v Krajském výboru KSS v Bratislavě a od roku 1962 na ministerstvu zahraničních věcí. V letech 1971–1974 byl velvyslancem v Tunisku, v letech 1979–1982 velvyslancem v Portugalsku. Po svém odvolání odešel z diplomatických služeb.

95 Neodůvodněný krok portugalských úřadů. In: *Rudé právo* (4.5.1982), s. 1. Podle francouzského ministerstva zahraničních věcí byli Portugalci pohoršeni zejména tím, že Janík vypil během demonstrace větší množství vína a v podnapilém stavu si potřásl rukama se stávkujícími (ABS, f. Hlavní správa rozvědky, Objektové svazky I. správy SNB, reg. č. 8314 MV „Poprad“, Názor na vypovězení čsl. velvyslance z Lisabonu, 31.5.1982). Že tuto záležitost československá strana nepokládala za zvláště závažnou, vyplývá např. z faktu, že ministerstvo zahraničních věcí neposlalo o Janíkově vypovězení žádnou zprávu k informaci

recipročně vypovězením jak portugalského velvyslance Antónia Baptistu Martinse, tak politického rady velvyslanectví. Zejména v případě politického rady José Manuela Duarteho de Jesus byl tento krok podpořen tím, že jej československé bezpečnostní orgány podezíraly ze spolupráce s portugalskou zpravodajskou službou, jejímž prostřednictvím v roce 1981 zasílal polské Solidaritě finanční podporu.⁹⁶ Vyhoštění portugalských diplomatů v následujících měsících vedlo k utlumení činnosti portugalského zastupitelství v Praze, a dokonce k úvahám o jeho úplném zrušení.⁹⁷ Po dvouleté nejistotě byl však s ohledem na předchozí dobrý vývoj vztahů s Československem, ale také v důsledku vítězství socialistů Mária Soarese v portugalských parlamentních volbách, na pražskou ambasádu jmenován nový velvyslanec. Před pádem komunistického režimu v Československu se jak politické, tak obchodní vztahy mezi oběma zeměmi dál zlepšovaly. Přispělo k tomu také jmenování Luise Quartina Bastose⁹⁸ velvyslancem v Československu na začátku roku 1989, neboť tento portugalský diplomat byl znám svou angažovaností ve věci osvobození československých občanů, kteří byli v roce 1986 zajati protivládními povstalci v Angole.⁹⁹

Závěrem

Přestože Československo nehrálo v protisalazaristických aktivitách zvláště významnou roli, pobyt generála Humberta Delgada v Praze v první polovině šedesátých let byl důležitým mezníkem ve vytvoření sjednocené opoziční organizace proti diktatuře. Po Delgadově smrti kontakty mezi portugalskými a československými komunisty pokračovaly a v Praze nadále působila malá skupina portugalských exulantů.

Salazarovo onemocnění, které přineslo jeho vystřídání v křesle premiéra technokratem a nadějným reformátorem Marcelem Caetanem v roce 1968, povzbuzovalo portugalskou opozici k většímu zájmu o aktivní roli ve vnitřní politice a část politických exulantů se z Prahy vrátila do Portugalska. Rok 1968 byl přelomový rovněž pro československou skupinu portugalských komunistů, neboť většina z nich se po obsazení země sovětskými vojsky ideologicky rozešla s komunistickým

---

předsednictvu ÚV KSČ. Důvody, kvůli kterým docházelo v západních zemích k vypovězení československých titulářů, vylíčil zajímavě ve svých pamětech někdejší náměstek ministra zahraničních věcí ČSSR Dušan Spáčil (SPÁČIL, Dušan: *My z Černína: Paměti československého diplomata*. Praha, Periskop 1995, s. 244 n.).

96 ABS, f. Hlavní správa rozvědky, Objektové svazky I. správy SNB, reg. č. 8314 MV „Poprad“, Latoszek – předání poznatků polským přátelům, 1.7.1982; *tamtéž*, Situace na ZÚ Portugalska po vypovězení velvyslance a politického rady z ČSSR, 4.5.1982.

97 Podle Jaroslava Střihavky, který byl tehdy zaměstnancem portugalského velvyslanectví, šlo jak o hospodářské důvody, tak o tlak bývalého velvyslance, který se cítil vyhoštěním osobně uražen (viz *tamtéž*, Informace k současné situaci na ZÚ Portugalska v Praze, 17.6.1982).

98 Luis Quartin Bastos (1932–2013), portugalský diplomat, syn velvyslance, vyrůstal v Rumunsku, po studiích nastoupil na portugalské ministerstvo zahraničí, působil na zastupitelských úřadech v Rumunsku, Zaire a Československu.

99 Bastos byl tehdy velvyslancem v zairské Kinshase. Viz *tamtéž*, Poznátky operativní situace na ZÚ Portugalska v Praze, 22.5.1989.

přesvědčením, což přispělo i k jejich odchodu z Československa. Po „karafiátové revoluci“ v roce 1974 se sice československé vedení zpočátku snažilo ovlivňovat politický vývoj v Portugalsku a podporovalo tamní komunisty v jejich úsilí o posílení vlivu na domácí vývoj, vztahy mezi oběma zeměmi se však dostaly do normálních kolejí a rozvíjely se zejména v kulturní a hospodářské oblasti. V listopadu 1989 portugalské představitelé vyjadřovali sympatie „sametové revoluci“ a prezident Mário Soares byl společně se skupinou portugalských studentů jedním z prvních zahraničních politiků, kteří na konci roku 1989 navštívili Prahu, aby podpořili demokratizační proces v Československu.¹⁰⁰

Tento příspěvek je dílčím výstupem projektu „Portuguese Opposition and Czechoslovakia“, který byl financován Nadací Calousteho Gulbenkiana (Fundação Calouste Gulbenkian), číslo projektu 119070.

---

100 Přicestoval prezident Portugalska. In: *Rudé právo* (29.12.1989), s. 1; SOARES, M.: *Um político assume-se*, s. 390–393 (viz pozn. 45).

Diskuse

Němci v poválečném Československu

*Jedinečná edice dokumentů z českých archivů
boří tradované legendy*

Eva Hahnová

ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů.*

Sv. I: *Češi a Němci do roku 1945: Úvod k edici.* Středokluky, Zdeněk Susa 2010, 373 strany, ISBN 978-80-86057-67-5;

sv. II/1: *Duben–srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osidlování.* Středokluky, Zdeněk Susa 2011, 957 stran + CD ROM, ISBN 978-80-86057-71-2;

sv. II/3: *Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování.* Středokluky, Zdeněk Susa 2010, 332 strany + CD ROM, ISBN 978-80-86057-68-2.

Obrazy Československa na konci druhé světové války lze konstruovat různě. Můžeme vyprávět příběhy strádající země obývané traumatizovanými oběťmi koncentračních táborů a odbojáři nebo zdůraznit osudy pronásledovaných a novým poměrům se přizpůsobujících kolaborantů. Můžeme zaměřit pozornost na budovatelský elán k obnově normálních životních podmínek, soustředit se na mezinárodněpolitické, vnitropolitické či mocenskopolitické aspekty tehdejšího vývoje či vyprávět dějiny poválečné doby jako kolébky pozdější komunistické diktatury. V historické

literatuře a publicistice posledních dvou desetiletí stojí v popředí obrazy tehdejšího Československa jako země vraždění a vysídlení německého obyvatelstva. V českých variacích bývají doprovázeny zmínkami o emocionálním rozpoložení českého národa následkem předcházejících zkušeností. V zahraniční literatuře se o poválečném Československu dnes mluví nejčastěji v souvislosti s takzvanými etnickými čistkami. Jde o dnes módní označení odsunu, vysvětlující tehdejší útrapy příslušníků německé menšiny jako následek nacionalistické zaslepenosti a pomstychtivosti Čechů. Jelikož se zahraniční autoři zajímají obvykle více o Němce než o Čechy, není překvapující, že je oslovují vzpomínky na poválečné strádání Němců více než informace o české minulosti. To však samo o sobě nevysvětluje, proč se dnes poválečné Československo ocitá na pranýři jako stát, který se údajně provinil zločiny stejného druhu jako nacistické Německo, a proč se prezident Edvard Beneš objevuje vedle Adolfa Hitlera, jako by šlo o dva politiky stejného druhu.

Srovnávání poměrů v poválečném Československu se zkušenostmi z nacistického režimu nacházíme již v českém dobovém diskurzu, kde býval třeba takzvaný gestapismus terčem kritiky jako tehdy běžné označení nehumánního zacházení s lidmi označovanými za nacisty, zrádce a kolaboranty. Příkladové s nacistem byly pochopitelné, protože užívání odkazů na právě prožitou minulost jako metafor v soudech o přítomnosti bývá vždy a všude zvykem. Že by šlo o příklady přiléhavé, z toho však samozřejmě nevyplývá, a tedy ani soud, že by se Československo tehdy skutečně nacistickému Německu podobalo. O fungování nacistického režimu, životních podmínkách jeho občanů a rozsahu jeho zločinů se tehdy ještě nevědělo více, než co Češi sami za okupace prožívali a co se sami tehdy dozvídali. Otázka, komu připisovat zodpovědnost za nacismus a zločiny nacistického režimu, a tedy s kým nakládat jako s „nacistou“, byla sice tehdy vysoce aktuální v celé Evropě, zároveň ale zcela nevyjasněná – a jak víme z pozdějších dějin obou německých států, nepřestala dodnes zaměstnávat ani Němce samotné.¹ Příkladové obrazů poválečného Československa však nebývají vyslovovány jako výsledek komparatistického empirického studia podobností a rozdílů. Dnes se objevují v první řadě následkem popularity koncepce takzvaných etnických čístek v současné mezinárodní historiografii a publicistice.

Dnes módní pojem „etnické čistky“ není zcela nový. O čistkách bývala původně řeč v politické rétorice jako o násilném způsobu odstraňování opozičních či podezřelých lidí ze společenského života (stalinské čistky). Po druhé světové válce se pojem proslavil ve své francouzské podobě *épuration* jako trestání kolaborantů, a podobně ho bylo užíváno i v poválečném Československu. Tam se mu však dostalo vzhledem ke kolaboraci velké části německého obyvatelstva s nacistickým režimem před válkou a s okupačním režimem za války výrazné etnické konotace; k jejím popularizátorům patřil třeba tehdejší ministr spravedlnosti Prokop Drtina, který 17. května 1945 nejenže vyhlásil za první

1 Srv. mj. HENKE, Klaus-Dietmar – WOLLER, Hans (ed.): *Politische Säuberungen in Europa: Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1991; FREI, Norbert (ed.): *Transnationale Vergangenheitspolitik: Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechern in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. Göttingen, Wallstein 2006.

úkol obnovy státu heslo „Vyčistit republiku celou a úplně od Němců“ jako „příkaz chvíle pro každého z nás“ a „dějinný úkol naší generace“, nýbrž nabádal dokonce k užívání libovolných prostředků: „Ale abychom toho cíle dosáhli, musíme začít s vyháněním Němců z našich zemí ihned, teď, okamžitě, všemi způsoby, před ničím se nesmíme zrazit a zaváhat.“² Ve svém dnešním slova smyslu přišel slogan „etnické čistky“ do módy jako koncepce historické interpretace odsunu po pádu komunistických diktatur. Jeho zrod bývá spojován se jmény německého historika Hanse Lemberga³ a amerického historika Normana M. Naimarka, jehož bestseller *Plameny nenávisti: Etnické čistky v Evropě 20. století* mu dopomohl k mezinárodní popularitě.⁴ Podle tohoto vzoru se dnes buduje v Berlíně německé národní muzeum „útěku a vyhnání“ (*Flucht und Vertreibung*), jak se dozvídáme z internetové prezentace jeho koncepce: „Stálá expozice prezentuje široké veřejnosti příčiny, průběh a následky etnických čistek v Evropě, přičemž její těžiště spočívá na útěku a vyhnání německého obyvatelstva a jeho začlenění do nové společnosti.“⁵

Na první pohled by se mohlo zdát, že takový výklad chápe odsun německé menšiny z Československa nikoli jako následek ojedinělých rozhodnutí české politické reprezentace či jako specifický výraz českého národního vědomí, nýbrž že jej zasazuje do širších historických souvislostí jako součást celoevropského vývoje. Zastánci výkladu odsunu jako takzvané etnické čistky vycházejí z tvrzení, že šlo o projev údajně všeobecně sdílené touhy Evropanů etnicky homogenizovat státy pomocí nuceného přesídlování. Coby důkazy zmiňují příběhy Arménů v osmanské říši za první světové války, následky řecko-turecké války z let 1919 až 1922 a Lausanskou smlouvu z 24. července 1923 nebo odkazují na různé formy přesídlování v Sovětském svazu (i když se v tomto případě jednalo o vnitrostátní přesuny obyvatel, a tedy zcela jistě ne o etnickou homogenizaci státu). V textech o „etnických čistkách“ bývá dále řeč o nacismu a holokaustu, v první řadě ale o takzvaném vyhnání Němců z východní Evropy, které prý postihlo nepřesně udávaný počet mezi jedenácti a patnácti miliony příslušníků německého národa. Zde užívaný pojem „vyhnání“ (někdy bývá nahrazován souslovím „útěk a vyhnání“) přitom zamlžuje různorodé zkušenosti německého

2 ARBURG, A. von – STANĚK, T. (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951* (dále jen *VNPČP*), sv. II/1, s. 292 n., dokument č. 47 – Projev Prokopa Drtiny v pražské Lucerně 17.5.1945. Zkratku *VNPČP* užívají sami autoři a editoři díla.

3 LEMBERG, Hans: „Ethische Säuberung“: Ein Mittel zur Lösung von Nationalitätenproblemen? In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, roč. 40, č. 46 (1992), s. 27–38 (časopis je přílohou týdeníku *Das Parlament*).

4 NAIMARK, Norman M.: *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. Cambridge (Massachusetts) – London 2001 (české vydání: *Plameny nenávisti: Etnické čistky v Evropě 20. století*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2006). Srv. též recenze: KŘEN, Jan: Odsun, vyhnání či etnická čistka? Na příkladu jedné knihy. In: *Literární noviny*, roč. 15, č. 35 a 36 (2004), s. 1–3 a 3; STANĚK, Tomáš: Norman M. Naimark über „Ethische Säuberungen“ im 20. Jahrhundert: Rezension und Anmerkungen zum „Fall“ der Tschechoslowakei. In: *Bohemia*, roč. 45, č. 2 (2004), s. 485–497.

5 Koncepce činnosti Nadace útěk, vyhnání, smíření a zásadní úvahy k připravované stále expozici. In: Stiftung Flucht, Vertreibung, Versöhnung [online]. Berlin [cit. 2014-12-22]. Dostupné z: http://www.sfvv.de/sites/default/files/downloads/koncepce_2012_sfvv.pdf.

obyvatelstva z různých států v letech 1939 až 1949: spadají sem nacistickým režimem prováděná přesídlování německých menšin a nucené evakuace civilního obyvatelstva, dobrovolné útky a chaotická vyhánění Němců v prvních poválečných měsících, ale i přesídlení necelých pěti milionů Němců z Polska, Československa a Maďarska, které bylo mezinárodněprávně legitimizováno v létě 1945 na postupimské konferenci a provedeno za spolupráce s vládami Spojených států, Velké Británie a Sovětského svazu. Autoři textů o takzvaných etnických čistkách odkazují na různorodé formy přesídlení jako důkazy svých tezí, aniž by se zajímali o specifické rysy jednotlivých situací, a neosvětlují proto ani dějiny poválečného Československa, ani argumenty, jimiž odůvodňovali svá rozhodnutí o přesídlení představitel zmíněných velmocí. Jméno prezidenta Edvarda Beneše jako údajného původce odsunu tak figuruje v překvapujících sestavách rozmanitých osobností. Hans Lemberg ho například v roce 2001 zařadil do podivně konstruované skupiny „morálně zpustlých“ státníků dvacátého století, „ať se již nazývali Hitler nebo Stalin, Beneš nebo Churchill“.⁶ Rakouský historik Arnold Suppan zase vydal své dílo o „konfliktu, válce a genocidě ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě“ pod titulem *Hitler – Beneš – Tito*.⁷ Tvrdí totiž, že jejich vinou byla v letech 1938 až 1948 někdejší multikulturní idyla rakousko-uherské monarchie definitivně zničena, protože prý „spojujeme válečná střetnutí v této dekádě v první řadě se jmény Adolfa Hitlera, Edvarda Beneše a Josipa Broze Tita“.⁸

Koncepce takzvaných etnických čistek nevěnuje pozornost empirickému výzkumu specifických historických situací, a zejména politických aspektů různých forem přesídlení, nýbrž konstruuje na základě povrchní podobnosti přesídlení zevšeobecnující obraz jakéhosi univerzálního pomýlení Evropanů ve dvacátém století. Tím dochází nejen k obviňování nejrůznějších vlád a národů z údajně celoevropsky sdílených motivů a cílů, ale i k relativizaci historické ojedinelosti nacistického režimu. Redukce dějin odsunu na „etnickou čistku“ vede ke konstrukcím obrazů poválečného Československa, jako by se tam skutečně odehrálo to, po čem volal například citovaný Prokop Drtina, a navíc způsobem odpovídajícím jeho představám. Z tohoto druhu českých výroků bývá odvozována podobnost odsunu s nacistickým „konečným řešením“ židovské otázky, takže se nacistický režim a poválečné Československo vyzvedávají jako dva ojedinele spektakulární, a proto nejoblíbenější příklady „etnických čistek“. Někteří autoři sice zmiňují rozdíl mezi zabíjením a přesídlováním, který jiní zastávají, a další kladou důraz na „etnickou nenávisť“ jako příčinu holokaustu i odsunu, zatímco jiní hovoří o německé okupaci a kořeny odsunu spatřují v české pomstychtivosti. V paušalizujících dějinných obrazech však nebývá těmto nuancím věnována velká pozornost a jména Hitler a Beneš se stala v literatuře a publicistice tohoto druhu nejznámější personifikací etnických čistek.

6 LEMBERG, Hans: Mehr als eine Wanderung: Eine Einführung. In: FRANZEN, K. Erik: *Die Vertriebenen: Hitlers letzte Opfer*. Berlin – München, Propyläen 2001, s. 12–33, zde s. 12.

7 SUPPAN, Arnold: *Hitler – Beneš – Tito: Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2014.

8 *Tamtéž*, s. 1724.

Studium dějin výkladů odsunu z uplynulých sedmi desetiletí však ukazuje, že propojení obrazů poválečného Československa s obrazy nacistického režimu není nové a nespočívá na empirickém výzkumu minulosti. Jedná se totiž o pouhou variaci výrazného tradicionalismu v německých interpretacích dějin poválečného Československa a takzvaného vyhnání.⁹ Nově zpřístupněné dokumenty z českých archivů navíc dokládají, že tato kapitola českých dějin bývá dodnes běžně vykládána bez náležitého zohlednění základních pramenných informací. Po pádu komunismu, kdy se osudy Němců v poválečném Československu a jejich vysídlení staly předmětem velkých debat, si totiž jen málokdo uvědomoval, že nové politické poměry v Evropě nepřinesly samy o sobě nové historické poznatky. Spíše nastala oživená konjunktura tradovaných legend. Pouze nemnozí historici využili nových možností k empirickému výzkumu a obohatili veřejnost o nově zpřístupňované informace. Nejohrovnějším příkladem je v tomto ohledu právě vycházející edice dokumentů *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*, která je z největší části dílem švýcarského historika Adriana von Arburga a jeho renomovaného českého kolegy Tomáše Staňka.

U kolébky obrazů odsunu Němců z Československa v mezinárodní veřejnosti

První sbírku zpráv o poválečném Československu předložil mezinárodní veřejnosti někdejší německý sociálnědemokratický poslanec Národního shromáždění Wenzel Jaksch (1896–1966) v červenci 1945 v Londýně pod titulem *Svědectví o vládě rasismu v Česko-Slovensku*.¹⁰ Vyšla jako zvláštní číslo exilového časopisu *Der Sozialdemokrat*, s jehož pomocí Jaksch organizoval od léta 1944 protestní hnutí proti tehdy již známým plánům spojeneckých vlád přesídlit německé menšiny z Polska a Československa. Rovněž založil organizaci Demokratický sudetský výbor (*Das Demokratische Sudetenkomitee*),¹¹ s níž hodlal prosazovat tradiční sudetoněmecký požadavek práva na sebeurčení a dosáhnout toho, aby československé pohraničí bylo obsazeno jakýmsi „nestranným spojeneckým vojskem“.¹² Jakschovým snahám nebylo dopřáno úspěchu, ale po válce se mu podařilo položit základní kámen ke konstrukci dodnes populárního

9 Obsáhle o německých dějinách vzpomínání na tzv. vyhnání pojednává práce: HAHN, Eva – HAHN, Hans Henning: *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legenden, Mythos, Geschichte*. Paderborn, Schöningh 2010. Český byl kniha důkladně představena v tomto časopise: ŠAFAŘÍK, Petr: Mýty a legendy o nuceném vysídlení Němců: Zásadní analýza německého „vzpomínání a zapominání“. In: *Soudobé dějiny*, roč. 20, č. 3 (2013), s. 415–444 (viz též in: *Recensio.net* [online]. Feb 20, 2014 [cit. 2014-11-24]. Dostupné z: <http://recensio.net/rezensionen/zeit-schriften/soudobe-dejiny/2013/3/ReviewMonograph251417734?searchterm=petr+safarik>).

10 JAKSCH, Wenzel (ed.): *Evidence on the Reign of Racialism in Czecho-Slovakia*. London, Sudeten German Social Democratic Party 1945 (zvláštní číslo časopisu *Der Sozialdemokrat* z července 1945).

11 Srv. mj. HOFFMANN, R. J. – HEISSIG, K. – KITTEL, M. (ed.): *Odsun / Die Vertreibung der Sudetendeutschen*, sv. 2, s. 465 a 467 n. (viz pozn. 33).

12 BRANDES, Detlef: *Cesta k vyhnání 1938–1945: Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*. Praha, Prostor 2002, s. 371.

obrazu poměrů v poválečném Československu jako země, kde vládl rasismus a „politika bezhlavé pomsty vůči 3,2 milionům sudetských Němců a 700 000 Maďarů“.¹³

Zmíněná Jakschova brožura obsahuje šestnáct hustě tištěných stránek s titulky jako „Pomstou za Lidice je vyhnání“, „Vyhnání ideálů T. G. Masaryka z Československa“ či „Směrem k totalitarismu?“. Vedle výkladů těchto myšlenek zde nalezneme zprávy očitých svědků, výroky československých politiků či text antiněmeckého plakátu Místního národního výboru v Praze 12, který byl podle pozdější zprávy historika Johanna Wolfganga Brügelera sice vyvěšen, ale po stížnostech již za několik hodin odstraněn.¹⁴ Na poslední stránce jsou otištěny citáty ze zprávy lorda Runcimana pro britskou vládu z 21. září 1938 s doporučením okamžitě dopřát sudetským Němcům plného práva na sebeurčení, komentované odkazem na spoluúčast britské vlády na mnichovském rozhodnutí: „Nyní je veškeré sudetské obyvatelstvo, ať vinné, či nevinné, učiněno obětí beránkem za mnohem širší ‘mnichovskou’ vinu.“¹⁵ Brožura je psána stylem obžalovacího spisu a obsahuje i dnes oblíbené srovnávání poválečného Československa s nacistickým Německem.

Ve stejné době pověřil Wenzel Jaksch dvaadvacetiletého Almara Reitznera (1923–1988) cestou do Československa, aby „odhalil lživou propagandu českých mocipánů a informoval civilizovaný svět o této tragédii“.¹⁶ To se dozvídáme z Reitznerových pozdějších memoárů, i když jeho zpráva byla napsána jako svědectví náhodného cestovatele. O tom, jak se jeho zpráv v Londýně užívalo, informoval Reitzner roku 1948 v knize nazvané *Letěl jsem do Prahy: Zpráva o zločinech proti lidskosti v Československu*: „V Londýně jsem se nejprve spojil s předsedou demokratického sudetoněmeckého zahraničního výboru Wenzelem Jakschem, abych mu podal zprávu o staré domovině. V onom malém domě na londýnském předměstí byla centrála odboje proti vyhnání z Československa. Když nebyl zrovna u slyšení na ministerstvu zahraničí, v Dolní sněmovně nebo u vůdčích anglických osobností, seděl Wenzel Jaksch za svého posledního, velkolepého pokusu zabránit onomu zločinu dnem i nocí u psacího stolu a telefonu. Po několikahodinové schůzce mi otevřel cesty k britskému ministerstvu zahraničí a několika známým poslancům.“¹⁷ Jaksch lobbboval ve Velké Británii a Spojených státech úspěšně, když pomocí apelů na lidskoprávní humanistické ideály zmobilizoval četné intelektuály i politiky.¹⁸ Pravdivost šířených informací nebyla tehdy prověřována a Jakschův obraz Československa jako země, kde „Benešova

13 JAKSCH, W. (ed.): *Evidence on the Reign of Racialism in Czecho-Slovakia*, s. 1.

14 Srv. HAHN, E. – HAHN, H. H.: *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*, s. 363 n.

15 JAKSCH, W. (ed.): *Evidence on the Reign of Racialism in Czecho-Slovakia*, s. 14.

16 REITZNER, Almar: *Das Paradies läßt auf sich warten: Erinnerungen eines Sozialdemokraten*. München – Wien, Langen Müller 1984, s. 65.

17 TÝŽ: *Ich flog nach Prag: Ein Tatsachenbericht über die Verbrechen gegen die Menschlichkeit in der Tschechoslowakei*. München, Hessen-Verlag – Hermann Essel 1948, s. 21. Pro analýzu Reitznerových informací a dezinformací srv. HAHN, E. – HAHN, H. H.: *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*, s. 401–405.

18 O poválečných britských postojích vůči Československu a odsunu souhrnně viz KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Osvobozené Československo očima britské diplomacie: Zprávy britské ambasády z Prahy v roce 1945*. Praha, Karolinum 2010, s. 187–227; srv. též FRANK, Matthew: *Expelling the Germans: British Opinion and Post-1945 Population Transfer in Context*.

klika převzala Hitlerovu rasovou ideologii“,¹⁹ rychle zapouštěl v mezinárodní veřejnosti kořeny.²⁰

V říjnu 1945 vyšla další brožura pod titulem *Drama deportací v Česko-Slovensku: Případ umírajícího národa*.²¹ Zde již Jaksch tvrdil, že „deportační politice vlády dr. Beneše v Československu“ padlo za oběť mnohem víc lidských životů než atomové bombě v Hirošimě (kde zahynulo během prvních dvou měsíců na sto tisíc lidí). Za důkaz byl vydáván prý „velmi konzervativní odhad“, že si československá politika vyhnání a její internační tábory vyžádaly do podzimu 1945 nejméně tři sta tisíc obětí.²² Zprávy z nejmenovaného tábora na Moravě, z Karlových Varů, Děčína nebo pod titulkem „Ústí – nové a větší Lidice“ otištěná zpráva o masaku z 31. července, při kterém prý zahynuly dva až čtyři tisíce Němců,²³ stály u kolébky dodnes populárního labyrintu neověrovaných statistických údajů o německých obětech poválečného dění v Československu. V relativně obsáhlém článku prezentoval Jaksch již také dodnes oblíbený obraz Edvarda Beneše jako údajného strůjce odsunu, který svého cíle dosáhl podváděním velmocí.²⁴ Závěrečná část publikace sestává z citátů z britského a amerického tisku dokazujících úspěchy autorova lobbování.

V Československu byl tento vývoj sledován s podivením. Pavel Tigríd nepatřil jak známo k zaslepeným nacionalistům a antiněmeckým agitátorům, ale v časopise *Obzory* upozornil 20. listopadu 1945 i on na tento problém: „Kdo má možnost sledovat pravidelně cizí tisk, je překvapen nenávidnými kampaněmi, které jsou v posledních měsících vedeny proti nové Československé republice.“²⁵ Když se Jaksch a jeho spolupracovníci obrátili v roce 1947 na signatáře z postupimské konference a na Organizaci spojených národů s požadavkem, aby byla poválečná rozhodnutí velmocí revidována a aby byly vyslyšeny jejich teritoriální a majetkové nároky, zalekly se očividně i nejvyšší

Oxford, Oxford University Press 2008; HAHN, E. – HAHN, H. H.: *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*, s. 297–389.

19 JAKSCH, Wenzel: *Europas Weg nach Potsdam: Schuld und Schicksal im Donauraum*. Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt 1958 (ve zkráceném českém vydání: *Cesta Evropy do Postupimi: Vina a osud v podunajském prostoru*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 2000, zde s. 334).

20 Pro příklady srv. HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: Peter Glotz a jeho obrazy dějin. In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 1–2 (2004), s. 178–187; TÍŽ: (Ne)patříčné poznámky k jednomu německému bestselleru: Alfred de Zayas o vyhnání Němců. In: *Tamtéž*, roč. 17, č. 1–2 (2010), s. 153–172 (oba příspěvky jsou dostupné online v elektronickém archivu časopisu na webové stránce Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., www.usd.cas.cz); TÍŽ: Alte Legenden und neue Besuche des „Ostens“: Über Norman M. Naimarks Geschichtsbilder. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. 54, č. 7–8 (2006), s. 687–700.

21 JAKSCH, Wenzel (ed.): *Deportation Drama in Czecho-Slovakia: The Case of a Dying People*. London, Sudeten German Social Democratic Party 1945 (zvláštní číslo časopisu *Der Sozialdemokrat* z října 1945).

22 *Tamtéž*, s. 2.

23 *Tamtéž*, s. 9.

24 *Tamtéž*, s. 11–14.

25 Zde citováno podle: TIGRID, Pavel: Odsun Němců, Západ a my. In: DRÁPALA, Milan (ed.): *Na ztracené vartě Západu: Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha, Prostor 2000, s. 195–199, zde s. 195.

československé úřady. Z nové edice dokumentů k dějinám poválečného Československa se dozvídáme o znepokojení vyvolaném zejména tím, že v petici byly „vedeny skutečnosti spojené s odsunem Němců a líčeny události z porevoluční doby, které jsou předmětem vyšetřování zvláštní komise bezpečnostního výboru ÚNS“.²⁶ Veřejnost však informována nebyla: „Je třeba *důvěrnou cestou* vyšetřit události v petici líčené, aby mohla být o výsledku podána zpráva vyšetřovací komisi ÚNS a aby byl získán podklad pro vyvrácení tvrzených skutečností.“ Česká reprezentace se očividně obávala jak eventuálních následků Jakschova kroku, tak i očekávaných výsledků vlastního šetření: „Žádám, aby byla učiněna všechna nutná opatření, aby bylo zabráněno zveřejnění obsahu publikace, zvláště tiskem, poněvadž větší publicitou by se jen posílila pozice W. Jaksche. Jak z petice je patrné, sleduje tato skupina v emigraci čsl. tisk a využívá některých jeho projevů jako důkazů pro svá tvrzení. Proto budtež šetřením pověřeni jen velmi spolehliví úředníci, kterým nesmí být sdělován obsah celé publikace, nýbrž jen ona část, kterou mají vyšetřit,“ psal naléhavě příslušný úředník ministerstva vnitra.²⁷ Cílem bylo získat „co nejvíce materiálu k objasnění celé situace a hlavně k vyvrácení nepravdivého obvinění českého obyvatelstva o nelidském zacházení s Němci, případně o nelidsky prováděném odsunu“. Výsledkem šetření byla zpráva o vznesených obviněních, „informující chronologicky za sebou podle článků uveřejněných v Jakschově petici“.²⁸ Jak se tehdy ukázalo a jak dnes víme, Jaksch nešířil zcela nepravdivé informace.²⁹ Že však zároveň šířil antičeskoslovenskou propagandu a sledoval nejen revizi poválečných rozhodnutí velmocí o odsunu, nýbrž i naplnění předválečného sudetoněmeckého požadavku práva na sebeurčení, je zřejmé již z výše citovaných výroků a titulů jeho publikací. Wenzel Jaksch ani jeho pozdější souputníci z vyhnaneckých organizací ve Spolkové republice nedosáhli svých revizionistických cílů, tehdejší kontroverze o obrazy poválečného Československa ale trvají dodnes.

26 ÚNS – Ústavodárné národní shromáždění.

27 VNPČP, sv. II/3, s. 101 n., dokument č. 23 – Přípis přednosty VII. odboru MV plk. Františka Jandy přednostovi Zemské úřadovny Státní bezpečnosti v Praze mjr. Jaroslavu Prosserovi o prošetření skutečností uvedených v petici Wenzela Jaksche, 3.10.1947, Praha (zdůrazněno v originále).

28 *Tamtéž*, s. 278–291, zde s. 278, dokument č. 95 – Souhrnná zpráva předložená přednostou Zemské úřadovny Státní bezpečnosti v Čechách mjr. Jaroslavem Prosserem na VII. odbor MV (plk. Františku Jandovi) s výsledky vyšetřování některých „porevolučních událostí“ uváděných v tzv. Jakschově petici (výňatky), 27.10.1947, Praha.

29 Srv. mj. následující studie: STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005; STANĚK, Tomáš – ARBURG, Adrian von: *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Část 1: Předpoklady a vývoj do konce května 1945. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 465–533; část 2: Československá armáda vytváří „hotové skutečnosti“, vláda je před cizinou legitimizuje. In: *Tamtéž*, roč. 13, č. 1–2 (2006), s. 13–49; část 3: Snaha vlády a civilních úřadů o řízení „divokého odsunu“. In: *Tamtéž*, roč. 13, č. 3–4 (2006), s. 322–376 (celá studie je online dostupná v archivu časopisu na webové stránce www.usd.cas.cz).

Dosavadní edice historických pramenů k odsunu

Dobovými výroky a zprávami očitých svědků můžeme dokazovat leccos. K osudu Němců v poválečném Československu doposud existovaly – nehledě na ojediněle publikované dokumenty – tři objemné edice. Organizace Pracovní pospolitost na ochranu sudetoněmeckých zájmů vydala v Mnichově v roce 1951 dílo nazvané *Dokumenty k vyhnání sudetských Němců*, v němž nalezneme na 586 stránkách téměř třicetistránkový historický výklad a 369 až na výjimky svědeckých výpovědí odsunutých osob. Zkušenosti Němců v poválečném Československu zde byly prezentovány jako genocida a z toho odvozeny požadavky návratu takzvaných sudetoněmeckých území do správy odsunutých, odškodnění za utrpěná poškození a potrestání viníků.³⁰

Druhá velká edice dokumentů k odsunu vyšla na přelomu padesátých a šedesátých let. Publikovalo ji Spolkové ministerstvo pro vyhnance, uprchlíky a válečné poškozence v rámci osmidílné edice *Dokumentace vyhnání Němců ze středovýchodní Evropy*, jejíž čtvrtý díl ve dvou svazcích je věnován Československu. V první části je na 178 stránkách předložen historický výklad a zbytek knihy (s. 181–357) přináší texty úředních dokumentů, většinou československé provenience (zákony, nařízení, vyhlášky, politická usnesení, protokoly a podobně); druhý svazek obsahuje na 815 stránkách 137 dokumentů ve formě svědeckých výpovědí.³¹ Podle údajů vydavatelů se dílo opírá o materiál pořízený autory předcházející edice.³²

Třetí edici vydal v letech 2000 a 2010 mnichovský Sudetoněmecký archiv. Jde o daleko obsáhlejší dvojjazyčnou (česko-německou) edici, s deklarovaným cílem osvětlit příčiny, plánování a realizaci „etnické čistky“ ve středu Evropy. Její první díl se věnuje tématu *Od probuzení národů a národnostních hádek 1848/49 k Mnichovské dohodě 1938 a zřízení „Protektorátu Čechy a Morava“ 1939*, druhý díl vyšel pod titulem *Od zřízení „Protektorátu Čechy a Morava“ v březnu 1939 do oficiálního ukončení odsunu na konci roku 1946*.³³ V bohatě ilustrovaném díle naleznou čtenáři na dvou tisících stran výtahy

30 TURNWALD, Wilhelm (ed.): *Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen*. München, Arbeitsgemeinschaft zur Wahrung sudetendeutscher Interessen 1951. Blíže k historii tohoto díla srv. WEGER, Tobias: „Volkstumskampf“ ohne Ende? *Sudetendeutsche Organisationen 1945 bis 1955*. Frankfurt/M. – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, Peter Lang 2008, s. 94 n.

31 SCHIEDER, Theodor (ed.): *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. Bonn, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte 1953–1962; nové, nezměněné vydání München, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte 2004. Celou edici tvoří osm svazků, tři doprovodné sešity a rejstřík místních názvů. K historii a obsahu této edice srv. HAHN, E. – HAHN, H. H.: *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*, s. 460–475.

32 SCHIEDER, T. (ed.): *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, sv. VI/1, s. VI n.

33 *Odsun / Die Vertreibung der Sudetendeutschen / Vyhnaní sudetských Němců: Dokumentation zu Ursachen, Planung und Realisierung einer „ethnischen Säuberung“ in der Mitte Europas, 1848/49–1945/46 / Dokumentace o příčinách, plánování a realizaci „etnické čistky“ ve středu Evropy, 1848/49–1945/46*. Sv. 1: HOFFMANN, Roland J. – HARASKO, Alois (ed.): *Vom Völkerfrühling und Völkerzwist 1848/49 bis zum Münchner Abkommen 1938 und zur Errichtung*

z knih a novinových článků, politických projevů, diplomatických zpráv a svědeckých výpovědí, které se týkají až na výjimky dějin česko-německých vztahů. Odsun je zde prezentován dobově přizpůsobenou rétorikou, ale i nadále s cílem „odsoudit vyhnání jako porušení základních lidských práv a mezinárodního práva“ a přispět k nápravě: „Vyhnání je proto nutné odsoudit a odčinit.“ Tím se prý edici dostává i důležité funkce pro budoucnost.³⁴

Tato tři díla platí v německé veřejnosti jako vědecky fundovaný důkaz běžných obrazů poválečného Československa i přesto, že vznikla ve prospěch otevřeně deklarovaných politických cílů. Jsou spjata s prostředím sudetoněmeckých organizací, kvantitativně vykazují časem narůstající objem a na první pohled nápadné rozdíly mezi rétorickými prostředky textů z různých dob a prostředí. Nepřehlédnutelné podobnosti nalezneme však v historickém výkladu všech tří edicí. Spočívají na obdobném obraze odsunu, jaký prezentoval již Wenzel Jaksch v roce 1945 – jako genocidy spáchané českým národem a československým státem na německém obyvatelstvu, kterou mají dokazovat výpovědi postižených svědků, dobové výroky českých politiků a počiny politické reprezentace.

Právě vznikající edice Adriana von Arburga a Tomáše Staňka *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951* je edicí zcela jiného druhu, i když osvětluje stejné historické zkušenosti německého obyvatelstva. Její editoři neutilizují emocionálně zabarvené rétoriky ve prospěch obžaloby poválečného Československa a svou prací nesledují politické cíle. Zvažují všechny jim známé informace a odkazují na zatím nevyjasněné okolnosti dění, o kterém referují. Jejich snaha nesoudit, nýbrž osvětlovat, nabízí přesvědčivější důkazy o těžkých zkušenostech německého obyvatelstva než propagandistické výklady a důkazy Wenzela Jaksche a zmíněných německých edicí, a současně vyvrací jejich dějinné obrazy poměrů v poválečném Československu.

Nový přístup k historickým pramenům

Cílem edice *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí* není prezentace důkazů ve prospěch obžaloby, nýbrž osvětlení minulosti. Jak vyplývá z jejího názvu, zaměřuje se

---

des „Protektorat Böhmen und Mähren“ 1939 / Od probuzení národů a národnostních hádek 1848/49 k Mnichovské dohodě 1938 a zřízení „Protektorátu Čechy a Morava“ 1939. München, Sudetendeutsches Archiv 2000; sv. 2: HOFFMANN, Roland J. – HEIßIG, Kurt – KITTEL, Manfred (ed.): *Von der Errichtung des „Protektorats Böhmen und Mähren“ im März 1939 bis zum offiziellen Abschluß der Vertreibung Ende 1946/ Od zřízení „Protektorátu Čechy a Morava“ v březnu 1939 do oficiálního ukončení odsunu na konci roku 1946*. München, Sudetendeutsches Archiv 2010; srv. též doplňky k 2. svazku edice: HOFFMANN, Roland J.: *Supplementum zum zweiten Band der deutsch-tschechischen Dokumentation 1939–1946: Von der Errichtung des „Protektorats Böhmen und Mähren“ im März 1939 bis zum offiziellen Abschluss der Vertreibung Ende 1946*. In: Sudetendeutsches Archiv [online]. München 2012 [cit. 2014-11-24]. Dostupné z: http://www.sudetendeutsches-archiv.de/web/manus/odsun/Odsun_Supplement_Band_2_Juni_2012.pdf. 1. díl obsahuje 944 stran, 2. díl 891 stran a dodatek 217 stran. Blíže o tomto díle, kontextu jeho vzniku a k dalším bibliografickým údajům srv. výklad editorů VNPČP, sv. I, s. 224–229 a 254–256.

34 *Tamtéž*, sv. 1, s. 6 (překlad do češtiny zde byl autorkou upřesněn).

na prameny k dějinám jednoho aspektu poválečných dějin Československa, a to migrace v kontextu populačních změn, zejména v českém pohraničí. Oba editoři jsou osvědčení znalci materie. Švýcarský historik Adrian von Arburg se s úctou hlásí ke svému českému mentorovi a kolegovi Tomáši Staňkovi, který obohacuje debaty o poválečném Československu fundovanými informacemi již od počátku devadesátých let. Jejich publikace bývají citovány jako dnes hlavní zdroj empiricky ověřených výroků, právě vznikající edice je ale ojedinělým dílem. Poprvé se zde nabízí čtenářům příležitost nahlédnout opravdu samostatně do poválečného Československa a vytvořit si vlastní obraz tehdejšího dění. Navíc je pečlivě zpracována a kromě zpřístupnění nových dokumentů nejen zohledňuje doposud známé informace a starší pramenné edice, nýbrž pomáhá čtenářům k orientaci pečlivými poznámkami a bibliografickými odkazy. Knižní vydání je navíc obohaceno digitální přílohou umožňující plnotextové vyhledávání v celém díle a nabízející velké množství dalších doplňujících dokumentů. Nesporně jde o příkladný editorský počín.

Dílo je rozvrženo na šest dílů zahrnujících osm svazků. První díl sestává z historického úvodu a osvětlení metodických aspektů, druhý díl je věnován roku 1945 a vzhledem k velkému rozsahu dokumentů rozdělen do tří samostatně vycházejících svazků. V plánu edice jsou díly třetí (1946: Rok transferu), čtvrtý (1947–1951: Závěrečná etapa migrací a nová realita pohraničí), pátý (Výsledky migrací: Situace menšin. Kulturně-spoločenské poměry) a šestý (Soudobý tisk 1945–1951). Zatím vyšel první díl a dva svazky dílu druhého. Jak uvádějí autoři na internetové stránce věnované tomuto projektu, jeho hlavním cílem je „dokumentovat nejen průběh nuceného vysídlování německého obyvatelstva po roce 1945, ale zároveň i paralelně probíhajícího znovuosídlení oblastí obývaných do té doby převážně Němci“ v kontextu změn „společenských, politických, ekonomických a kulturních poměrů panujících na tomto převážně pohraničním území v době od skončení války až do roku 1951...“³⁵ „Systematické rešerše byly prováděny v 60 českých archivech všech úrovní (v centrálních a regionálních státních archivech a také v různých archivech specializovaných). (...) Rešeršován a vyhodnocován byl spisový materiál z více než 300 různých archivních fondů, který je uchovávan v přibližně 4000 kartonech a svazcích. Lze odhadovat, že více než polovina prohlédnutých dokumentů byla pro účely historického výzkumu zohledněna vůbec poprvé.“³⁶

Od dosavadních edic se *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí* zásadně liší ve dvou směrech. Prvním markantním rozdílem je zpřístupnění dokumentů z českých archivů, které jsou v debatách o odsunu doposud zcela opomíjeným aspektem. Podle vlastních slov chtějí editoři usnadnit přístup k primárním pramenům a nabídnout široký faktografický základ pro reflexi historické látky, o které se již po generace kontroverzně diskutuje na základě nepřesných informací.³⁷ Jejich bilance se týká jak českého, tak

35 Profil edice. In: Edice VNPČP [online]. [Cit. 2014-11-24.] Dostupné z: <http://www.vnpcp.cz/Pages/OEdiciVNPČP/ProfilEdice>.

36 Praktická realizace. In: Tamtéž. [Cit. 2014-11-24.] Dostupné z: <http://www.vnpcp.cz/Pages/OEdiciVNPČP/PraktickaRealizace>.

37 VNPČP, sv. I, s. 10–12.

i německého debatování. Editoři poukazují na nedostatky českých mediálních polemik na jedné straně a badatelské pokroky české historiografie z polistopadové éry na straně druhé.³⁸ Přesto se jim zdá, že značně početné dílčí studie osvětlují převážně regionální dění, aniž by věnovaly náležitou pozornost celostátním souvislostem.³⁹ Ohledně německého diskurzu dospěli ke kritičtějšímu soudu i přesto, že se následkem dlouhých desetiletí české nesvobody věnuje německá veřejnost tématu daleko déle než česká: „Systematickým archivním studiem podložené, důkladně zpracované a obsahově ucelené publikace týkající se vlastní realizace nuceného vysídlení Němců a jejich životních podmínek v poválečném Československu však v německém prostředí zatím nevznikly.“⁴⁰ Vzhledem k obtížím, s jakými zápolí německý diskurz v této oblasti, nejde o překvapující zjištění.

Až do roku 1989 bylo nejen pro české, nýbrž i pro německé historiky prakticky nemožné využívat českých archivů. V německém prostředí to však nebývalo vnímáno jako překážka na cestě k historickému poznání, protože se tam upevnil téměř všeobecně akceptovaný konsenzus, jako bychom mohli brát výpovědi pamětníků za bernou minci a považovat je za důkazy historických tvrzení o tom, co se kdy, kde a jak odehrálo. Známý výrok francouzského historika Marka Blocha, že každý, i ten nejnaivnější policista si uvědomuje, proč svědkům nelze bezvýhradně na slovo věřit, byl v německých obrazech poválečného Československa vytěsňen.⁴¹ Výpovědi pamětníků prostě platí, aniž by byly jejich údaje ověřovány.⁴² Staněk s von Arburgem tento problém znají a průběžně odkazují na dokumenty uveřejněné ve starších edicích. Jakékoli výpovědi pamětníků považují za užitečnou inspiraci pro badatelskou činnost, je-li jich užíváno kriticky, a proto je porovnávají s ostatními dostupnými informacemi.⁴³ Proč se tento v historiografii samozřejmý způsob práce s prameny v německém prostředí zatím v této oblasti neprosadil, se na stránkách jejich edice či v českých archivech nedozvíme; k tomu je třeba studovat německé prameny a dějiny německého diskurzu. V krátkosti lze shrnout, že se výroky pamětníků poválečného Československa v Německu staly součástí širšího mýtu o takzvaném vyhnání Němců z východní Evropy, vyprávěného již po generace v rétoricky rozmanitých formách jako obsahově ustálený příběh, v němž hrají empirické poznatky jen podružnou roli. Proto se údaje o státech, z nichž prý byli Němci vyhnáni, různí i v odborné literatuře, stejně tak jako udávané počty vyhnanců a obětí. A proto dodnes kolují legendy o Československu, které šířil již Wenzel Jaksch v roce 1945. Nezájem německých historiků o dokumenty z českých archivů není tedy

38 Tomáš Staněk se o nich v rozhovoru v roce 2013 vyjádřil takto: „Troufám si říct, že česká historiografie postoupila v dané oblasti hodně kupředu a že má co nabídnout i v mezinárodním měřítku.“ (BLÁŽEK, Petr – ZEMAN, Pavel: Nechat mluvit fakta: S historikem Tomášem Staňkem o nuceném vysídlení Němců z Československa, jeho odborné práci a studiu dějin česko-německých vztahů. In: *Paměť a dějiny*, roč. 7, č. 2 (2013), s. 63–72, zde s. 64. Časopis je online dostupný na webových stránkách Ústavu pro studium totalitních režimů www.ustrcr.cz.)

39 *VNPČP*, sv. I, s. 229–238.

40 *Tamtéž*, s. 245.

41 BLOCH, Marc: *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*. Praha, Argo 2011, s. 79.

42 Srv. četné příklady v knize manželů Hahnových *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*.

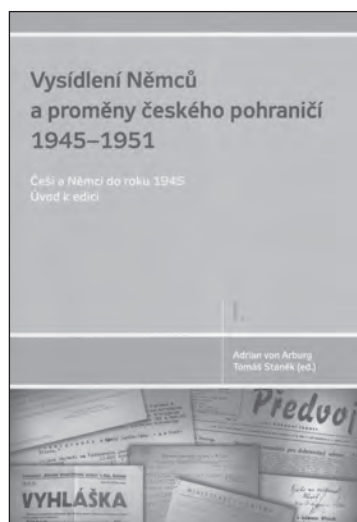
43 *VNPČP*, sv. I, s. 254 n.

překvapivý, ale teprve nová edice Adriana von Arburga a Tomáše Staňka jednoznačně ukazuje, že v německé veřejnosti dodnes panují o poválečném Československu zkreslené představy.

Druhým pozoruhodným rozdílem mezi dosavadními edicemi dokumentů k odsunu a *Vysídlením Němců a proměnami českého pohraničí* je koncept teritoriálně-historického pohledu na migrace v poválečném Československu, z něž nová edice vychází, narozdíl od doposud běžných obrazů odsunu jako důkazů v obžalovacím spisu. Adrian von Arburg a Tomáš Staněk pracují s dokumenty jako s prameny historického poznání o dění v poválečném Československu, které postihlo nejsilněji pohraniční oblasti. Jejich edice tak seznamuje s komplexním děním z rozmanitých perspektiv všech zúčastněných a upozorňuje tím na hlavní kámen úrazu běžných německých obrazů poválečných poměrů v Československu. V nově zpřístupněných dokumentech se Češi objevují jako společnost lidí s různorodými zájmy a postoji v neobyčejně komplikované situaci – narozdíl od běžných německých obrazů tehdejšího českého národa jako společnosti na několik měsíců kolektivně zaslepené antiněmeckou nenávisí a pomstychtivostí, rozkrádající německý majetek, vraždící jeho vlastníky a vyhánějící je za hranice země. Teritoriální kontextualizace německých zkušeností překonává problém etnické sebezvtahovačnosti běžných výpovědí německých pamětníků, pramenných edicí a historických výkladů o poválečném Československu.

Autoři celého projektu pojímají zkušenosti německého obyvatelstva v poválečném Československu cílevědomě jinak, než bývá zvykem. Jak se vyjádřil v rozhovoru pro časopis *Dějiny a současnost* před časem Adrian von Arburg: „Přístupujeme k problematice teritoriálně, a nikoliv etnicky, což je podle nás zcela kruciální věc. Etnické filtrování tématu je přístupem 19. století – tedy přístupem, který už je delší dobu passé, a měli bychom ho proto konečně i v historiografii překonat.“⁴⁴ Zaměřením pozornosti na migraci a její následky na území Československa se jim podařilo ukázat, že poválečné zkušenosti německého obyvatelstva, vysídlení a osidlování pohraničních oblastí tvoří tři rozdílné, ale těsně spjaté tematické oblasti historického výzkumu. Tento přístup umožňuje zasadit osudy Němců do vnitropolitických souvislostí a osvětluje tak i dramatický vývoj prvních poválečných měsíců, od chaotických poměrů zanechaných poraženým nacistickým režimem k postupné obnově státního pořádku v běžném slova

44 COUFALOVÁ, Iveta: „Je to širší příběh...“ Rozhovor s historikem Adrianem von Arburg o změně pohledu na vysídlení Němců z českých zemí, o peripetiích při přípravě dosud nejdůležitější edice k tomuto tématu i o tom, jakou výhodou může být švýcarský původ při zkoumání dějin střední Evropy. In: *Dějiny a současnost*, roč. 33, č. 12 (2011), s. 24–27, zde s. 27. Rozhovor je online dostupný v archivu na webové stránce časopisu www.dejinyasoucasnost.cz.

smyslu. Propojení pohledu na vysídlování s doposud zanedbávanou druhou stránkou stejné mince – procesem osídlování – zároveň zviditelňuje problémy, které vznikaly následkem přespřílišné zahleděnosti české politické reprezentace do vize vysídlení Němců a v důsledku podcenění skutečnosti, že vysídlit organizovaným a humánním způsobem – jak se tehdy říkalo – velkou část obyvatel země, a to navíc z území bez běžně fungujících orgánů státní a veřejné správy, aniž by bylo postaráno o správu opuštěných vesnic a měst, zemědělské a průmyslové výroby či infrastruktury postižených krajů, bylo prakticky *a priori* nemožné. Doposud běžná redukce výkladů zkušeností německého obyvatelstva v poválečném Československu na obrazy konstruované jako etnicky pojímané obžaloby Čechů z křivd páchaných na Němcích se na stránkách edice ukazují jako zkreslující vytrhávání těchto zkušeností z kontextu, v němž se odehrály.

Nové poznatky edice

Kromě prvního svazku s výkladem o „významných demografických změnách, k nimž v prostoru českých zemí došlo zejména v průběhu druhé třetiny 20. století a jež úzce souvisejí s tématem edice VNPČP“,⁴⁵ a s osvětlením metodických východisek editorů máme zatím před sebou dva svazky dokumentů věnované dvěma nejčastěji zmiňovaným aspektům poválečného Československa: v prvním svazku druhého dílu se čtenář seznamuje s okolnostmi útěků a vyhánění německého obyvatelstva během prvních poválečných měsíců a ve třetím svazku téhož dílu se před ním odkrývá historie aktů hromadného násilí na takzvaném státně nespolehlivém obyvatelstvu z roku 1945. Jedná se zde tedy o dění, které se dnes často označuje jako takzvaný divoký odsun a jež se vyznačovalo brutálně násilným vyháněním německého obyvatelstva a nesčetnými individuálními, ale i historicky ojedinělými hromadnými zločiny, označovanými často jako „excesy“.⁴⁶ Editori ovšem označení „divoký odsun“ neholdují, protože archivní dokumenty ukazují, že nešlo o jakési živelné vyhánění a vraždění ze strany českého národa. Jejich dokumenty osvětlují komplexní dění v relativně krátkém období za historicky ojedinělých podmínek daleko detailněji a precizněji jak v kvantitativním, tak v kvalitativním smyslu, než bylo doposud známo. Nesčetné množství různorodých dokumentů nenabízí pouhý obraz oné kapitoly českých dějin v běžném slova smyslu, nýbrž monumentální fresku takřka michelangelovských rozměrů plnou pečlivě ztvárněných detailů, kterou lze těžko v krátkosti popsat. Tomu odpovídají i zcela jiné jazykové prostředky autorů edice, než užíval Wenzel Jaksch v létě 1945 a po něm převzala většina autorů v německém prostředí. Na první pohled by se tento rozdíl mohl zdát nabíledni, jako samozřejmý rozdíl mezi rétorikou odborné historiografie na jedné straně a politické propagandy na straně druhé. Poněvadž však jazykové prostředky hrají v konstrukci obrazů minulosti důležitou roli, musíme věnovat nezvyklým formulacím

45 VNPČP, sv. I, s. 28.

46 Srv. mj. STANĚK, T.: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování* (viz pozn. 29).

Adriana von Arburga a Tomáše Staňka pečlivou pozornost jako výrazu nových poznatků.

Na příkladu následujících shrnujících formulací si lze rétoriku autorů edice *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí* alespoň zběžně přiblížit. V jejich očích se takzvané excesy „odehrávaly ve více či méně zprostředkované souvislosti s masovým odlivem německého obyvatelstva za hranice (do začátku podzimu 1945 podle nejnovějších odhadů různými cestami odešlo nebo bylo za přímé účasti československých orgánů či složek, jež je dočasně substituovaly, vysídleno zhruba 700 000 až 820 000 osob včetně říšskoněmeckých příslušníků a běženců z Východu) a paralelně též s přípravou retribuice, resp. aplikací řady restriktivních předpisů při zřejmé preferenci etnických kritérií“.⁴⁷ Za této situace lze podle autorů v českých zemích v etapě od prvních týdnů po osvobození do konce roku 1945 uvažovat – bez započtení sebevražd, kterých bylo za celý tento rok (tj. včetně období od jeho začátku do května) oficiálně registrováno kolem 5600 – o nejméně deseti tisících případech úmrtí „ve více či méně přímé vazbě na represivní formy tehdejšího zacházení s německými civilisty“. Zároveň lze považovat za pravděpodobné, že nejméně polovina lidí z tohoto počtu zemřela v táborových a vězeňských zařízeních.⁴⁸

Tyto obtížně formulované věty zviditelňují, že se zdánlivě nepochopitelné zločiny odehrávaly za zcela odlišných okolností, než si dnes dovedeme představit. Formulace o československých orgánech a složkách, které je dočasně substituovaly, nám připomíná tehdejší správní vakuum; odkaz na různé formy migrace různých skupin upozorňuje na skutečnost, že se v Československu tehdy nezdržovalo pouze domácí německé obyvatelstvo; a pečlivě formulované statistické údaje ukazují, že se následkem tehdy nefungující státní správy v běžném slova smyslu nezachovaly přesné údaje o pobytu a migraci velkého počtu lidí. Věty však také upozorňují na to, že nešlo o chaos v běžném slova smyslu a že pečlivý výzkum dochovaných pramenů dovoluje vystopovat mnohé informace, jimiž lze falzifikovat a upřesňovat tehdy kolující a dodnes tradované legendy o počtu postižených a zahynulých. Teprve dokumenty v edici *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí* nám při pečlivém čtení osvětlí jedinečnost tehdejší situace a umožní pochopit, proč a jak docházelo k rabování, k zavírání lidských bytostí za nelidských podmínek do improvizovaných věznic a táborů a k nevysvětlitelným zločinům. Zároveň se prostřednictvím edice seznamujeme s rozmanitými reakcemi českých svědků tohoto dění a dozvídáme se, že Češi ho obvykle neschvalovali, pokud s ním byli konfrontováni, nýbrž nanejvýš

47 STANĚK, Tomáš: Akty hromadného násilí na tzv. státně nespolehlivém obyvatelstvu v českých zemích po roce 1945 a jejich vyšetřování. In: *VNPČP*, sv. II/3, s. 19.

48 Tamtéž, s. 29.

bagatelizovali. Dodnes tradované legendy o tehdejších zkušenostech Němců v Československu jako výrazu české nenávisti a pomstychtivosti či vůle a cílů politické reprezentace se na stránkách edice ukazují jako nepravdivé, a oblibené meditace o emocionálním rozpoložení českého národa se jeví jako spekulativní zastiňování tehdejšího dění. Teprve nyní lze tak studovat i příčiny a formy vývoje, který vedl v průběhu několika měsíců k obnově veřejného pořádku.

Nyní zpřístupněné dokumenty osvětlují nejen široké spektrum tehdejších postojů a konfliktů v české společnosti, ale i zatím zanedbávanou roli Spojených států a Sovětského svazu v poválečném Československu, kde se jak známo nacházely jejich vojenské jednotky, i když nešlo o obsazený stát. I v tomto ohledu zásluhou edice narážíme na různorodé postoje, konflikty a formy spolupráce se vznikajícími orgány české správy a zjišťujeme, že výroky českých veřejných činitelů o údajně samostatném rozhodování sloužily demonstraci vlastní důležitosti, ale neodpovídaly realitě. Svědčí o tom jak každodenní vztahy českých veřejných činitelů se zástupci vojenských jednotek Spojenců, tak jejich nejistota vůči rozhodování jejich vlád, v neposlední řadě ale i ustrašené obavy z Jakschovy kampaně a její odezvy v angloamerickém prostředí. Vůči svým spojencům nevystupovala československá reprezentace sebevědomě, takže diskrepance mezi rétorikou české veřejnosti na jedné straně a reálnými poměry na straně druhé byla velká. Přesídlení většiny odsunutých Němců se v roce 1946 odehrálo v přímé spolupráci se spojeneckými mocnostmi, a to spořádanou, organizovanou a kontrolovanou formou; na odpovídající dokumenty z von Arburgovy a Staňkovy edice si ale ještě musíme počkat. Již dnes však můžeme konstatovat, že poválečné zkušenosti Němců v Československu nelze vykládat izolovaně od vnitropolitického, ale ani mezinárodněpolitického kontextu, v němž býval projekt přesídlení prezentován jinak než v české veřejnosti. V komunikaci se spojeneckými velmocemi totiž nebyla řeč o odplatě, potrestání za zločiny nacismu či kolektivní vině Němců, jak se tehdy ozývalo v české veřejnosti. U spojeneckých vlád zase nenarážíme na projevy záliby v myšlence etnické homogenizace, jak se jim dnes podsouvá; z jejich perspektivy nešlo o to vyhovět českým či polským požadavkům, nýbrž o zajištění toho, že se podél hranic poválečného Německa nebudou opakovat problémy, které přivedly Evropu do druhé světové války.⁴⁹ Osvětlení mezinárodněpolitických aspektů není předmětem recenzované edice, a lze jen doufat, že mu brzy bude věnován obdobně důkladný a pečlivě provedený ediční projekt.

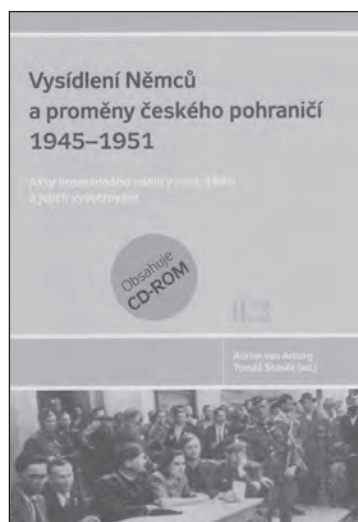
Edice *Vysídlení Němců a poměry českého pohraničí* zviditelňuje, že tehdejší rétorika českého diskurzu vůči takzvanému státně nespolehlivému obyvatelstvu (k němuž byli přiřazováni nejen, ale zejména Němci a Maďaři) nebyla vlastní příčinou poměrů v poválečném Československu. Bezesporu byla ale velkou zátěží v již *a priori* komplikované situaci. Podle nyní zpřístupněných dokumentů netvořila hlavní problém poválečné české společnosti ztráta běžných hodnot právního povědomí, nýbrž rétorika produkovaná a šířená příslušníky intelektuálních elit v čele s politiky a žurnalisty. Nekritická akceptace zásadních rozhodnutí vedoucích politiků o takzvaných revolučních změnách státního pořádku a vysídlení německého (a maďarského) obyvatelstva

49 Blíže srv. HAHN, E. – HAHN, H. H.: *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*, s. 297–347.

šla ruku v ruce s nekritickým přizpůsobením jejich rétorice. Všeobecně akceptované idiomy se rychle osamostatnily v kánon frází vyjadřovaných ve všech politických prostředích, jen lehce odlišnými formami a s různou mírou emocionality, a zastiňujících realitu vrstvami neprůzračného verbálního marastu. Připomínky tradičních hodnot právního řádu v něm zaznívaly jako doznívající lkaní své době odcizených staromilců. Nové fráze zakrývaly reálné problémy spekulativními vizemi budoucnosti a omezovaly hledání jejich praktických řešení na volání po lepších, poctivějších, kvalifikovanějších a obětavějších lidech místo analytického přístupu ke strukturálním otázkám společenského a politického dění. Tento rétorický kánon otupoval hlasy všech, kteří si problémů všímali a snažili se o jejich řešení.

Dnes odpudivě působící výroky četných tehdejších veřejných činitelů sice nelze zaměňovat s příčinami poměrů v poválečném Československu či vnímat je jako výraz jakési kolektivní duše českého národa. Jejich studium je však důležité vzhledem k podobnostem a rozdílům mezi veřejnou rétorikou tehdejší české společnosti na jedné straně a jazykovými prostředky výše představených publikací protiodsunové agitace Wenzela Jaksche na straně druhé. Oboustranně sdílená záliba v metaforickém vyjadřování v čele s odkazy na Mnichov, Lidice či na praktiky nacistického režimu jako na oblíbené příklady a malý zájem o empiricky podložené informace jsou již dnes patrné. Na plánovaný šestý díl edice věnovaný tisku z let 1945 až 1951 musíme čekat s o to větší netrpělivostí, že se stopy tehdejší rétoriky projevují dodnes i v češtině podobně jako v německém prostředí. Proto bývá v debatách o poválečném Československu dodnes častěji řeč o Mnichovu a Lidicích než o tom, co se v zemi fakticky odehrávalo a jak nám to osvětlují již uveřejněné svazky edice.

Nově zpřístupněné dokumenty nás vedou k novému obrazu poválečného Československa. Československá vláda převzala na konci války kontrolu nad územím rozbitého státu, aniž by měla k dispozici běžné orgány státní a veřejné správy, a proto nenese zodpovědnost za poměry, ve kterých se německé obyvatelstvo ocitlo. Hlavní příčinou jeho problémů bylo v prvních poválečných měsících správní vakuum a chaos zanechaný nacistickým režimem. V české veřejnosti všeobecně akceptovaný vládní projekt retribucí, majetkových konfiskací a vysídlení zkomplikoval dané problémy obnovy státního pořádku a tehdy běžná rétorika veřejného diskurzu ztěžovala jejich řešení. Násilnosti takzvaných excesů a nehumánní zacházení s takzvaným státně nespolehlivým obyvatelstvem vcelku nikdo neschvaloval, spíše se naopak stávaly v rozmanitých formách předmětem kritiky, a to nejen v zahraničí, nýbrž i v české společnosti, a v relativně krátkém období byly odstraněny. Dodnes užívané tvrzení Wenzela Jaksche z roku 1945, že se Československo podobalo nacistickému režimu, se ukazuje na stránkách edice *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí* nejen jako nepřiměřené, ale i nepravdivé.

Nová edice však stojí v cestě i jakýmkoli pokusům o bagatelizování poválečných problémů a nehumánnosti i nerozumnosti přesídlovacího projektu. Kdo ještě pochybuje o Jakschově tvrzení, že se Němci tehdy stávali v Československu obětí nehumánního zacházení a těžkých zločinů, zde nalezne daleko více důkazů, zachovaných v českých archivech, než nabízel Jaksch, a navíc i osvětlení příčin, proč k tomu docházelo. Po zpřístupnění nových dokumentů již nelze seriózně vznášet kolektivní obžaloby českého národa. Místo toho je záhodno věnovat další badatelskou pozornost různorodosti českých reakcí na tehdejší problémy Němců, nemoudré veřejné rétorice a rozborům otázek, co a jak kdo činil a nečinil vzhledem k obnově pořádku. Ohledně dnes módních debat o takzvaném vyrovnávání s minulostí ve smyslu kolektivistických obviňování a omluv národů se na stránkách edice dozvídáme, že za obtížné podmínky v poválečném Československu Češi nebyli zodpovědní, za provedení přesídlovacího projektu byli spoluodpovědní a že zodpovědnost za spáchané zločiny lze hledat pouze u jejich pachatelů, zatímco československé vládě se již během několika měsíců podařilo zajistit veřejný pořádek. S nacismem nemají poměry v poválečném Československu nic společného, protože nacistická vláda v Německu rozbila svévolně demokratickou výmarskou, rakouskou a československou republiku, rozpoutala expanzionistickou válku a zničila veškerý státní pořádek, zejména ve východní části Evropy, kde se navíc dopustila historicky ojedinělých zločinů, nesrovnatelných se zločiny, k nimž došlo v prvních poválečných měsících v Československu.

Běh za poznáním přes překážky

Edice pramenů *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí* dovoluje nahlédnout do poválečného Československa každému, kdo si chce vytvořit vlastní obraz. Za posledních dvacet let nám historický výzkum mnohé objasnil, nová edice ale nabízí i znalcům dosavadní literatury zcela nový a daleko komplexnější náhled na tuto kapitolu českých dějin, a proto i napínavé čtení. O to překvapivější je relativně skromné echo na její první tři svazky. Vesměs se jim dostalo pochvalných ocenění jako dílu velkého historického významu, ale o nových poznatcích se zatím nemluví. Ještě více udivuje sdělení na webové stránce edice, že „po vydání třetího svazku Edice VNPČP v roce 2011 je další pokračování projektu vážně ohroženo“, neboť se mu „nedostává dostatečné finanční podpory a náročné práce na něm tak již několik let probíhají pouze na základě soukromého financování a ‘dobrovolné’ spolupráce editorů a dalších osob“.⁵⁰

V úvodu svého díla děkují editoři za podporu desítkám archivářek, archivářů a pracovníků muzeí, ale i četným historikům z ciziny (mimo jiné Hansu Lembergoví, Włodzimierzovi Borodziejovi, Arnoldu Suppanovi, Eduardu Mühlemu nebo Detlefu Brandesovi) vedle dlouhé řady českých kolegů. Dále se zmiňují o podpoře Franze Olberta, dlouholetého generálního tajemníka sudetoněmeckého katolického sdružení Ackermann-Gemeinde v Mnichově, Ústavu pro dějiny a kulturu Němců ve východní

50 Pokračování Edice VNPČP není zajištěno. In: Edice VNPČP [online]. [Cit. 2014-11-24.] Dostupné z: <http://www.vnpcp.cz>.

Evropě na Univerzitě Heinricha Heineho v Düsseldorfu a Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. V tajemně formulované poznámce se dále dozvídáme následující: „V letech 2007–2009 se do projektu zapojili dva jiní institucionální partneři. Dvě nadace v Německu a České republice, které naši práci podporovaly v letech 2004–2009, resp. 2004–2005, mj. udělením stipendií některým editorům, si na tomto místě nepřejí být uváděny. Cítíme ovšem morální potřebu vyslovit zde těmto subjektům své upřímné poděkování.“ Kromě toho je tu zmíněna i podpora Slezského zemského muzea v Opavě či nakladatelství docenta MUDr. Zdeňka Susy, CSc. ve Středodlukách „za výbornou spolupráci při konečné přípravě a publikaci rukopisů“.⁵¹ Celá řada institucí a osobností, které projekt podpořily, je dlouhá, ale již na první pohled je zřejmé, že se v ní neobjevují některé instituce, jež bychom zde mohli očekávat.

Potíže popsal Adrian von Arburg v roce 2011 v interview časopisu *Dějiny a současnost*; stěžoval si na „vědeckou politiku a zaběhané oficiální struktury“ a konstatoval: „Naše zkušenosti s nimi byly příliš špatné, v našem případě bohužel selhaly“, a proto „jsme začali celý projekt – včetně nákladů na sazbu, grafiku, tisk a různé licence – financovat přechodně z úplně vlastních zdrojů, rovněž za pomoci našich rodin. Ta investice vyšla nakonec na zhruba pětadvacet tisíc eur.“⁵² Kromě toho se můžeme na internetu seznámit s dokumentovaným sporem mezi spolupracovníky projektu *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí* a mnichovským ústavem pro česká studia Collegium Carolinum z let 2009 až 2012,⁵³ ze kterého lze nabýt dojmu, že v cestě k dokončení přinejmenším původně plánované německé verze edice stojí dnes hlavní bohemistická instituce v Německu. O to politováníhodnější je očividně nevelký zájem o tento projekt ze strany české obce historiků, jako by nešlo o závažné informace z dějin poválečného Československa. O příčinách může veřejnost zatím jen spekulovat. Možná že jde o následek záliby naší doby v spektakulárních sloganech na účet solidních informací, možná že o zaměňování sporů o výklad minulosti s politicky motivovanými přemi o národní identitu, jejichž protagonisté se nikdy moc nezajímají o hledání empirických historických faktů. Každopádně se lze těžko ubránit dojmu, že se v lhostejnosti českých elit vůči snahám o vzdělávání národa od dob osvícenských vlastenců moc nezměnilo. Výhled, že by dokončení tohoto projektu nemělo být ze všech sil a všemi potřebnými prostředky podpořeno, je však příliš smutný na to, abychom se oddali rezignaci a nepoložili si starou známou otázku: Co dělat?

51 Poděkování. In: *VNPČP*, sv. I, s. 309.

52 COUFALOVÁ, I.: „Je to širší příběh...“, s. 25 (viz pozn. 44); dále viz SCHULZE WESSEL, Martin: Ad rozhovor s Adrianem von Arburg. In: *Dějiny a současnost*, roč. 34, č. 5 (2012), s. 7; ARBURG, Adrian von: Dichtung und Wahrheit aneb Deset bodů o autorském právu a etické praxi. In: *Dějiny a současnost* [online], roč. 34, č. 6 (2012). [Cit. 2014-11-24]. Dostupné z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2012/6/dichtung-und-wahrheit>.

53 Souhrnně o sporech vydavatelů a autorů edice VNPČP s Collegiem Carolinem srv. Korespondence s Martinem Schulzem Wesselem. In: Edice VNPČP [online] [Cit. 2014-11-24.] Dostupné z: <http://www.vnp.cz/Pages/DaS/DaS>.

Recenze

Když dva dělají totéž

Dvě encyklopedie života v socialistickém Československu

Jakub Rákosník

KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*, sv. 1: A–O; sv. 2: P–Ž. Praha, Academia 2011, 645 + 657 stran, ISBN 978-80-200-2019-2;

PRŮŠA, Jiří: *Abeceda reálného socialismu*. Praha, Avia Consultans 2011, 678 stran, ISBN 978-80-260-0686-2.

Téměř současně se na knižním trhu před třemi lety objevily dvě publikace obdobného obsahu, avšak diametrálně odlišného žánru. Obě jsou encyklopediemi dobových klíčových pojmů vztahujících se k dějinám každodennosti českých zemí v éře lidové demokracie, respektive socialismu. Průšova *Abeceda reálného socialismu* si neklade za cíl být reprezentativním slovníkem použitelným pro vědeckou práci. Shromáždění více než dvou tisíc pojmů na stránkách této knihy má spíše funkci osvětovou; chce laickému čtenáři přiblížit kontrast soudobých poměrů s tehdejšími, aby měl možnost „zaradovat se z toho, že i přes veškeré problémy nedokonalé demokracie máme dnes všichni volbu a můžeme o svém životě rozhodovat bez podávání žádostí a doprošování se o jejich kladné vyřízení“, jak se konstatuje v úvodu (s. 3). Autor prostřednictvím *Abecedy* chce především čtenáři, který již ono období nezažil či se mu vytrácí z paměti, umožnit „pochopit tehdejší politické vtipy i pocítit bezútešnost doby“ (tamtéž). Právě vtipy zde zauímají důležité místo. Krátké komentáře

hesel jsou jimi často prokládány, třebaže bez jakéhokoli systému. Obdobně se tu zachází i s přímými citáty z pramenů, u nichž zásadně není uveden informační zdroj. Nesystematicky jsou poskládána hesla věcná, osobní i dobová úsloví politické agitace. Stručné komentáře sledují spíše cíl pobavit než být věcnou analýzou pojmů a jejich vývoje. Nemůžeme však požadovat od knihy splnění úkolů, které si autor nepředsevzal. Funkcí *Abecedy reálného socialismu* je populární osvěta, kdy se čtenáři zábavnou formou předkládá soubor v různé míře přesných a s různou mírou preciznosti komentovaných informací z příslušného období českých dějin.

Naopak Francův a Knapíkův *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967* má cíle zřetelně odlišné. Editoři a hlavní autoři v jedné osobě shromáždili kolem sebe na čtyři desítky spolupracovníků z řad historiků i studentů historie a vydali reprezentativní slovník k dějinám každodennosti, založený na solidní metodologické průpravě. Lze souhlasit s jejich konstatováním z úvodu knihy na adresu všech dosavadních domácích i zahraničních encyklopedií podobného typu (což platí i pro Průšovu *Abecedu*, kterou z pochopitelných časových důvodů ještě nezmiňují), že se často „nadměrně zaměřují na nejrůznější kuriozity a extrémní příklady deformací daných politickými a ideologickými představami“ (sv. 1, s. 11). Ačkoli pojem „deformace“ patří k tradičním pojmům používaným v historiografii socialistické diktatury v Československu, domnívám se, že z důvodů metodologických je nutná značná obezřetnost k němu: ke cti editorů i autorů hesel naštěstí nelze říci, že jej v textu nadužívají. Tento pojem měl svou funkci v kritickém diskurzu padesátých a šedesátých let, kdy se stoupenci jiné podoby socialismu vymezovali vůči jeho bolševické, či přesněji stalinistické verzi, kterou běžně označovali za „deformaci“. Těžko jej však lze akceptovat v dnešních historiografických textech. Pojem „deformace“ totiž nutně vyvolává představu, že tedy existuje nějaká správná, nedeformovaná podoba daného fenoménu; a je zcela lhostejné, jestli jde o socialismus, konzum nebo populární kulturu. Používá-li dnes historik tento pojem (a může tak činit zcela intuitivně), zbytečně tím vkládá do výkladu své implicitní normativní představy, které jsou ve vědecké práci zavádějící a nemají tam co dělat, nejsou-li alespoň deklarovány explicitně.

Průvodce obsahuje téměř dva a půl tisíce hesel, jež byla vybírána podle následující logiky. První okruh představují hesla věnovaná kulturním a osvětovým akcím, sjezdům a specifické terminologii komunistické organizace. Druhý okruh zahrnuje záležitosti životního stylu, zábavy, sportu a volného času.¹ Třetí okruh tvoří dnes již často těžko srozumitelné ideologické pojmy spojené s rozličnými propagandistickými akcemi. Začtvrté se autoři zaměřili na hesla věnovaná kulturním institucím. Pátý okruh, jakkoli obsahově velmi selektivní, se věnuje pojmům z oblasti legislativy a programovým dokumentům oficiální povahy. Zašesté v *Průvodci* nalezneme medailony dobových, i méně známých časopisů ovlivňujících kulturní dění

---

1 Oba hlavní autoři mezitím svůj výzkum dobových reálií životního stylu již v roce 2013 doplnili reprezentativní monografií, k níž *Průvodce* poskytl nezbytný terminologický základ (viz FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha, Academia 2013).

a životní styl. Poslední skupina sestává z odkazových hesel, jež jsou pro orientaci v encyklopedii jistě přínosné, a z dobových zkratk. *Průvodce* obsahuje i nezbytný seznam hesel a jmenný rejstřík. Za poněkud nadbytečné a nesystematické považuji zařazení některých příloh, obsahujících například přehledy členů československých vlád a podobně.

Autoři *Průvodce* programově rezignovali na zpracování dobového slangu, profesních slovníků (například bezpečnostních orgánů) či argotu. Průšova *Abeceda*, jakkoli naprosto nesystematicky, rozličné pojmy tohoto ražení naopak obsahuje. Je celkem pochopitelné, že úroveň zpracování jednotlivých hesel v *Průvodci* je značně nevyrovnaná. Vyplyvá to především ze skutečnosti, že k řadě, ba dovolím si tvrdit, že k drtivé většině, zde vykládaných pojmů zatím chybí dostatečná sekundární literatura, o kterou by se autoři hesel mohli opřít. Doslýchávající to i důkladné seznamy pramenů a literatury, jimiž je opatřeno každé zařazené heslo. Jen mi v tomto směru není jasné, proč editoři důsledně vedle historiografických textů zahrnují i dobové tištěné prameny do položky „Literatura“, zatímco v „Pramenech“ uvádějí jen zdroje archivní povahy, tedy nepublikované. Zatímco Průšova *Abeceda* se zjevně v nemalé míře zakládá na individuálních vzpomínkách, autoři *Průvodce* se programově zaměřili na studium písemných pramenů a víceméně zcela rezignovali na uvedené zdroje.

Je pravda, že recenzent by se měl zaměřovat spíše na to, co v knize je, než na to, co tam není. Z uvedeného pravidla si však dovolím učinit jednu výjimku. Ačkoli Jiří Knapík s Martinem Francem – můžeme-li usuzovat z jejich kvalifikovaného úvodu – a patrně i další autoři hesel berou v úvahu nejen analogická díla zahraniční odborné literatury, nýbrž i dobový zahraniční (ve smyslu západním) konzum, rezignují na bližší konfrontaci socialistické a tržní hospodářské soustavy, a to i v případech, kde si téma o srovnání vysloveně říká a není těžké příslušné údaje dohledat. Například Francovo jinak velmi pěkné heslo „chladnička“ obsahuje údaj, že na počátku šedesátých let mělo v Československu chladničku čtrnáct procent domácností. Dokud ale není tento údaj doprovázen příslušnou komparací, kterou navíc není těžké z literatury vytvořit, má jen velmi omezenou vypovídací hodnotu.

Sdílenou badatelskou perspektivu hlavních autorů a editorů *Průvodce* na období mezi komunistickým převratem a pražským jarem zachycuje více než čtyřicetistránková úvodní studie, která je rozdělena do tří částí. První se věnuje obecné charakteristice celého období, druhá organizačním strukturám řízení kulturního a společenského života v rovině deskriptivně pojatých dějin institucionálního vývoje správy a třetí (z hlediska publikace nejzásadnější) pojmu „socialistický životní styl“. Knapík s Francem v úvodní studii nezakrývají své „do značné míry intuitivní vymezení pojmu životní styl“ (sv. 1, s. 55). Na jejich obranu lze říci, že ačkoli dobová československá sociální věda obsahuje desítky titulů (včetně knižních) k tématu „socialistického životního způsobu“, jejich drtivá většina pochází až z doby „normalizace“, která zůstává programově mimo pozornost publikace. Důkladnější využití těchto informačních zdrojů by však přece jen umožnilo vytvořit daleko plastičtější obraz dobového expertního diskurzu, který se v uvedené kapitole redukuje na jednoduchou a několikrát v textu zopakovanou dualitu mezi koncepcí konzumního

socialismu (Radoslav Selucký) a technokraticky orientované racionalizace životního způsobu (Radovan Richta).

Celková charakteristika sledovaného období se nese ve znamení obvyklého rozkouskování do krátkých vývojových fází (zhruba tří- až čtyřletých), jak je běžné v politických dějinách. Takový přístup je jistě zcela legitimní. Nabízí se však otázka, zda v oblasti kulturních a sociálních dějin je zároveň také nejužitečnější. Nebylo by naopak zajímavější vytvořit originálnější historický narativ, který by zdůrazňoval spíše dlouhodobé vývojové tendence (běžně označované jako „dlouhé vlny“ v důsledku nepřesného přebírání Braudelovy terminologie)? Stěží lze predikovat, jaký výsledek by takové úsilí přineslo, ale jistě by vznikl alespoň kvalifikovaný pokus vyprostit kulturní a sociální historiografii ze zajetí politické periodizace, jež je primárně určována turbulencemi frakčních bojů uvnitř komunistické strany a státního aparátu, změnami v mezinárodních vztazích a podobně.

Zatímco *Abeceda reálného socialismu* je spíše záležitostí pro volné chvíle kultivované zábavy, *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967* můžeme považovat za jednu z nejdůležitějších odborných publikací zaměřených na nejnovější dějiny českých zemí a také za užitečnou pomůcku, bez níž se historik tohoto období neobejde. Je jen škoda, že se nepodařilo získat podporu v podobě grantového projektu pro pokračování této zdařilé encyklopedie. Doufejme, že tento nedostatek finančních prostředků je jen dočasný a že časem budou moci editoři či jejich nástupci s novým autorským kolektivem na tento velmi slibný počátek navázat dalšími svazky.

Recenze

Česká společnost a volný čas mezi stalinismem a pražským jarem

Zdeněk Nebřenský

FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Volný čas v českých zemích, 1957–1967*. Praha, Academia 2013, 573 strany, ISBN 978-80-200-2229-5.

Osvědčený autorský tandem Jiří Knapík a Martin Franc opět spojil své síly a po metodicky inovativním a ceněném průvodci kulturním děním a životním stylem v českých zemích v prvním dvacetiletí komunistické vlády¹ předložil další výsledky jednoho ze svých společných výzkumů: obsáhlou monografií o volném čase v Československu v padesátých a šedesátých letech. Také v této publikaci uplatnili oba historici (které není třeba blíže představovat) svůj nezaměnitelný přístup k historické látce, který jim přinesl úspěchy již v minulosti. V recenzované práci tak nalezneme zasvěcený popis fungování politicko-společenských organizací a analýzu komunistické kulturní politiky, kterou se v kontextu systémových změn po únorovém převratu v roce 1948

---

1 KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*, sv. 1: A–O; sv. 2: P–Ž. Praha, Academia 2011.

zabývá Jiří Knapík.² Pozornost věnovaná v knize interakcím mezi odborníky, expertním věděním a společností prozrazuje zase badatelský rukopis Martina France.³

Narozdíl od zahraniční recenzentky se nedomnívám, že by publikace Martina France a Jiřího Knapíka *Volný čas v českých zemích, 1957–1967* postrádala metodologický rámec,⁴ i když je třeba říci, že koncept modernizace, ke kterému se autoři v úvodu knihy přihlásili, není nijak explicitně reflektován. Podle autorů byl fenomén volného času, který zásadním způsobem ovlivnil českou společnost ve druhé polovině padesátých a v průběhu šedesátých let minulého století, výsledkem dvou modernizačních trendů. Prvním bylo modernizační úsilí komunistického vedení, které v návaznosti na chruščovovské optimistické vize o dovršení kulturní revoluce a přechodu ke komunismu rozhodlo o postupném zkracování pracovní doby (s. 75–80). Autoři tento proces detailně popisují, bohužel ale nezmiňují, z jakých důvodů k němu československá vláda přistoupila. Martin Franc a Jiří Knapík skvěle charakterizovali dobový politický, ideologický, ekonomický, společenský a kulturní kontext počínajících diskusí o volném čase (s. 115–126), není však zcela jasné, jaká byla jeho souvislost s agendou zkracování pracovní doby a rozšiřování volného času. Obecnou odpověď na tuto důležitou otázku nabízí právě zmiňovaný modernizační koncept, na jehož základě lze volný čas připsat snaze stranického vedení vybudovat moderní postindustriální společnost, která by občanům kromě základních sociálních práv poskytla také volný čas pro jejich seberealizaci, vzdělávání a osobní rozvoj.

Podle Martina France a Jiřího Knapíka však nezávisel volný čas pouze na modernizačních aktivitách československého politického vedení, které se inspirovalo sovětskými vzory, nýbrž (zadruhé) odpovídal také „obecnějším (modernizačním – pozn. ZN) trendům našeho civilizačního okruhu“ (s. 9). Jinými slovy autoři tvrdí, že navzdory geopolitické příslušnosti k sovětskému bloku nepřestala být česká společnost součástí evropské (euroatlantické) civilizace a společenskou popotávku po volném čase podnítilo po roce 1956 mimo jiné opětovné navazování kontaktů s „vyspělými západními státy“ (s. 52 a 109). Autoři tak naznačují, že volný čas, respektive různé formy jeho trávení, se v české společnosti v padesátých a šedesátých letech prosazoval nezávisle a často i v rozporu s mocensko-politickými záměry stranických funkcionářů. Toto tvrzení má klíčový význam pro interpretaci

---

2 Knapík, Jiří: *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha, Libri 2004; Týž: *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha, Libri 2006; Týž: *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953: Biografický slovník stranických a svazových funkcionářů, státní administrativy, divadelních a filmových pracovníků, redaktorů...* Praha, Libri 2002.

3 Franc, Martin: *Řasy, nebo knedlíky? Názory československých odborníků na stravu v 50. a 60. letech 20. století*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy – Scriptorium 2003. Týž: *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunista?* Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2010, v.v.i.

4 JUSTINO, Cathleen: [Recenze bez názvu.] In: H/SOZ/KULT [online], July 16, 2014 [cit. 2014-12-26]. Dostupné z: <http://www.hsozkult.de/hfn/publicationreview/id/rezbuecher-22939?title=m-franc-u-a-volny-cas-v-ceskych-zemich-1957-1967&reco=1&q=Knap%C3%ADk&sort=newestPublished&fq=&total=3>.

komunistické diktatury v Československu a zasloužilo by si mnohem větší pozornost, než jaká je mu v práci věnována.

Tvrzení, že volný čas „vykrytalizoval“ v české společnosti na konci padesátých let jako výsledek střetávání dvou „modernizačních proudů“ – totiž shora vynucované, na sovětských vzorech založené vize socialistické moderny a dlouhodobě zdola působící (středoevropské modernizace, která „podporovala další odcizování občanů a politického vedení státu“ (s. 9) – vyvolává představu, že komunistická diktatura a její vrcholní představitelé byli československým občanům vnuceni zvnějšku (například Stalinem a hrozbou vojenské intervence). Binární představa stavící „sovětizované“ představitele režimu do protikladu k „civilizované“ společnosti zbavuje většinu obyvatel a obyvatelek jejich podílu na každodenním prosazování a udržování komunistického panství. Historičtí aktéři se stávají apolitickými rekreaty, chataři a chalupáři, turisty, sběrateli, kutily nebo modeláři, kteří sledují své individuální zájmy a osobní preference bez ohledu na stranickou politiku kulturního trávení volného času. Nicméně historické výzkumy socialistické každodennosti a mocenské praxe komunistů, sociálních „kořenů“ reformního hnutí, pracovních konfliktů v československém průmyslu nebo takzvané národní očisty a postojů vůči menšinám v pohraničí ukázaly, že se stranické vedení nepohybovalo ve společenském vakuu. Naopak, stranická politika se často snažila vyjít vstříc očekávání a požadavkům většinové společnosti.⁵

Tvrzení o „odcizování“ občanů a politického vedení by bylo akceptovatelné, pokud by nebylo v rozporu s bohatým empirickým materiálem, se kterým Martin Franc a Jiří Knapík v jednotlivých kapitolách čtenáře a čtenářky zevrubně seznamují. Výsledky zkoumání takzvaných struktur volného času a volnočasových aktivit, jimiž se autoři zabývají ve třetí, čtvrté a páté kapitole, ukázaly, že k ideologizaci volného času nepřispívalo pouze politické vedení, nýbrž se na ní prostřednictvím politicko-společenských organizací a kulturně-osvětových institucí podílelo mnoho reprezentantů „společnosti“, jako byli například odboroví funkcionáři, osvětáři, kulturněvýchovní a výzkumní pracovníci, veřejní činovníci i místní dobrovolníci. Autoři dokumentují, že snaha vládnoucí moci aktivně ovlivňovat „privátní sféru“ nacházela mezi občany překvapivě širokou odezvu a spíše než k „odcizování“ přispívala k upevnění společenského konsenzu. Na příkladě rekreací Revolučního odborového hnutí (s. 339–341), poznávacích a turistických zájezdů (s. 342–347) nebo modelářství (s. 459–476) autoři doložili, že ideologizace různých forem trávení volného času nebyla naoktrojovaným procesem. Spíše byla výsledkem aktivního jednání regionálních a lokálních činovníků, kteří se snažili prosadit principy „socialistického životního stylu“ v praxi. Ve své práci se odpovědní pracovníci i příslušní

5 Viz LINDENBERGER, Thomas (ed.): *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur: Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Köln/R., Böhlau, 1999, s. 20–22; TÝŽ: *Volkspolizei: Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952–1968*. Köln/R., Böhlau 2003, s. 15–17; KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*. Brno, Doplněk 2002, s. 50–85; HEUMOS, Peter: „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2006; SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí*. Praha, Antikomplex 2011.

instruktoři sice zaštiťovali ideologickými postuláty, současně ale zohledňovali praktické možnosti a místní podmínky, včetně nároků a zájmů mladých lidí.

Problém „odcizování“ občanů a politického vedení je v předkládané publikaci klíčový i z toho důvodu, že z něho vychází další z hlavních tezí, která zdůrazňuje dohlížitelství a výchovný charakter poststalinistického socialismu. Podle autorů „vládnoucí režim od roku 1956 velmi pečlivě sledoval změny spojené s postupným zkracováním pracovní doby a ... využití stávajícího i nově vznikajícího volného času u různých skupin obyvatelstva“ (s. 10). Nicméně toto tvrzení, formulované v úvodu, platí pouze pro část druhé kapitoly, ve které autoři představili výsledky dobových průzkumů volného času (s. 84–103), a dále pro třetí kapitolu, která seznamuje čtenáře a čtenářky s institucemi a praktikami reglementujícími volný čas československých občanů (aparát Ústředního výboru KSČ, ministerstvo školství a kultury, ministerstvo informací, odbory, Československý svaz mládeže, Československý svaz žen, Společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Socialistická akademie, Československý svaz tělovýchovy, Svaz pro spolupráci s armádou, rozhlas, televize, oficiální časopisy a podobně). Na jedné straně autoři tvrdí, že od poloviny padesátých let kulturně-osvětová zařízení, umělecké svazy a masové organizace přestávaly plnit „kulturně-politickou či ideologickou a mobilizující funkci“ a „pod vlivem liberalizace“ přispívaly k prohlubování a naplňování svěbytných kulturních, vzdělávacích, volnočasových či zábavních aktivit (s. 134). Na druhé straně považují kulturní a osvětové instituce ve druhé polovině šedesátých let stále ještě za „převodové páky“ stranického aparátu a státních orgánů. Nerad bych autory chytil školo-metsky za slovo, ale na základě encyklopedických hesel o politicko-sociálních strukturách ovládajících volný čas (s. 136–191) není zcela jasné, zda se „usnesení ÚV KSČ proměňovala v jakési ritualizované proklamace, opakující v různých obměnách ideologické a propagandistické fráze, které již postrádaly jakýkoli mobilizující náboj snad i pro samotné stranické pracovníky“ (s. 136), nebo zda mocenské orgány dohlížely do konce sledovaného období na způsoby využívání volného času a organizovaly naprostou většinu aktivit spjatých s volným časem (s. 192). Rubem komplexního přístupu, který se snaží neopomenout být jedinou organizací či aktérem, je řada obecných tvrzení na úkor analytičtějšího a argumentačně propracovanějšího výkladu. Na příkladě zdůvodněného výběru jedné z citovaných institucí a detailního rozboru její činnosti by podle mého názoru bylo možné daleko názorněji vysvětlit, jakým způsobem podchycovaly oficiální orgány ve druhé polovině šedesátých let nově se rozvíjející volnočasové aktivity (tramping, autostop), popřípadě uznávaly oprávněnost spontánního a neorganizovaného trávení volného času (s. 211).

Na problém „odcizování“ navazuje i ústřední otázka celé práce, totiž „jakou účinnost a dopad měly (modernizační – pozn. ZN) snahy vládnoucí moci aktivně ovlivňovat život v privátní sféře (socialistických – pozn. ZN) občanů, tedy především v oblasti volnočasových aktivit“ (s. 10)? Narozdíl od třetí kapitoly, ve které bylo důsledně uplatněno strukturální hledisko, nesledují autoři tuto otázku v textu nijak systematicky, nýbrž nabízejí dílčí odpovědi rozesté porůznu v jednotlivých kapitolách. V první kapitole, věnované volnému času v „budovatelské epoše“, se tak dozvídáme, že snaha komunistického režimu odpoutat venkovské děti od církevních

tradic a zvyků a vytvořit na jejich místě nový typ zábavy byla „úspěšná ovšem jen velmi omezeně“ (s. 45). Ve druhé kapitole, analyzující expertní diskuse o volném čase, autoři konstatovali, že dle šetření Osvětového ústavu z poloviny šedesátých let „mládež stále více preferuje neorganizovanou činnost“ a nemá zájem o kulturní trávení volného času (s. 93 n.). Ve zmiňované třetí kapitole, zabývající se vztahy mezi režimem, společnostmi a jedincem, dospěli autoři k závěru, že „ideologicky podmíněné představy se navzdory ... politické podpoře ... nedařilo příliš naplnit“ (s. 117 a 162), že „koncept kulturního trávení volného času se realitě spíše vzdaloval“ (s. 210), „postupně se legitimita přiznávala i čistě privátním zálibám, které dříve byly vnímány jako nehodné zřetele“ (s. 259), nebo že se „hodnoty a tužby“ mladé generace vzdalovaly „oficiálním představám celkové ‘vědecky řízené’ kultivace socialistické společnosti“ (s. 295 n.).

Jednoznačnou odpověď na ústřední otázku přináší čtvrtá kapitola o „patologii“ volného času dospělých a mládeže, ze které vyplynulo, že v socialistické společnosti se šířily také „nekulturní“ formy trávení volného času, jako byl například hazard, alkoholismus, narkomanie, výtržnictví a chuligánství nebo prostituce (s. 313–331). Není třeba dodávat, že v tomto případě byla účinnost oficiální politiky, snažící se ovlivňovat volnočasové aktivity mužů a žen, velmi nízká. Pátá kapitola pak nastiňuje prostřednictvím několika sond takové formy trávení volného času, jejichž obsah prošel ve druhé polovině padesátých a během šedesátých let významnou transformací (s. 337–511). V této kapitole popsali autoři volnočasové aktivity, které dokázaly oficiální orgány buď účinně kontrolovat (rekreace ROH, cesty do zahraničí, pionýrské tábory, televizní vysílání), respektive institucionálně zastřešovat (autokempy, filumenie, modelářství), nebo které se jejich „ideovému“ působení naopak vymykaly (chataření, autostop, tramping, kutilství).

Poté co jsem se pokusil představit hlavní koncept, teze a otázky, které Martin Franc a Jiří Knapík – s někdy zbytečnými tematickými odbočkami i vedlejšími interpretačními liniemi – sledovali, připojím několik poznámek k metodické rovině recenzované publikace. První z nich se týká problému nedostatečného zdůvodnění zvoleného předmětu zkoumání. V úvodu, ve kterém se většinou badatelé snaží přesvědčit publikum i eventuální mecenáše o tom, že jejich téma je badatelsky relevantní, se autoři omezují na stručné prohlášení, že „naše historiografie tomuto fenoménu (volnému času – pozn. ZN) ještě nevěnovala soustředěnou pozornost“ (s. 10). Narozdíl od empirického materiálu shromážděného v knize, který dokazuje, že volný čas patřil mezi významná témata společenských diskusí i každodenního života v socialistické diktatuře v padesátých a šedesátých letech, nepovažují tento důvod za příliš přesvědčivý. Očekával bych, že autoři uvedou pádnější argumenty, které více objasní význam jejich tříletého výzkumu.

Druhá poznámka směřuje k nekonvenční chronologii vymezené léty 1957 až 1967. Vzhledem k tomu, že historiografie obvykle periodizuje poststalinské období roky 1956 až 1968, je Francem a Knapíkem zvolená „desetiletka“ mírně překvapivá. Autoři měli proto k časovému vymezení napsat v úvodu aspoň pár vět. Nejasnosti jsou o to větší, že v knize se jej nijak striktně nedrží. Kromě toho, že výklad začíná v padesátých letech a na mnoha místech zasahuje až do let sedmdesátých (s. 64,

69, 321, 350, 408, 425, 443–449, 469, 507), zmiňují výslovně také přelomový význam roku 1956 (s. 75, 145–147, 161, 167, 175, 178, 219–222, 237 n., 316, 367, 433 n., 512), respektive roku 1968 (s. 77, 144, 167, 177, 183, 426, 442, 512), pro trávení volného času a realizaci volnočasových aktivit.

Třetí poznámka je určena geografickému prostoru „českých zemí“, do kterého autoři výsledky svých výzkumů situovali. V úvodu ani v následujících kapitolách nevysvětlili, jakou má umístění volného času v „českých zemích“ v publikaci funkci, jak volný čas s „českými zeměmi“ souvisel, respektive jakou roli „české země“ pro volný čas hrály. Autoři svou argumentaci k „českým zemím“ explicitně nevztahují, mnohem častěji píší o československé, respektive české společnosti a o volném čase různých sociálních a věkových skupin. Nezkoumají tedy volný čas v „českých zemích“, nýbrž volný čas v české společnosti, popřípadě volný čas československých žen, mládeže, důchodců, průmyslových dělníků, kovorolníků, družstevníků, inteligence atd. Pokud má geografický prostor v jejich argumentaci nějaké místo, jedná se nejčastěji o rozdíly v objemu volného času ve městě a na venkově nebo v závislosti na velikosti a typu sídel (hlavní město, krajská a okresní města, střediskové obce, vesnice a podobně). Kromě několika ilustrativních zmínek (viz obec Droužkovice) se autoři detailně ke geografii „českých zemí“ nevyjadřují ani v páté kapitole, pojednávající o dobových formách trávení volného času, jež byly s prostorem úzce spojeny (cestování, chataření, autokemping, autostop, tramping a podobně).

Vzhledem ke zmíněnému geografickému umístění bych očekával, že autoři upozorní, čím bylo trávení volného času v „českých zemích“ specifické a do jaké míry se lišilo od volnočasových aktivit na Slovensku, zvláště když jsou mezi prameny uvedeny také fondy Slovenského národního archivu v Bratislavě. „České země“ autonomně nevystupují ani v příležitostném srovnání s východoněmeckým, sovětským nebo polským případem, kdy autoři navíc dávají přednost termínu „Československo“. Komparace má většinou nahodilý, popřípadě doplňující charakter v poznámce pod čarou a autoři ji provádějí jak na základě dobových publikací, tak cizojazyčné odborné literatury, ve které se slušně orientují. Je proto škoda, že výsledky ani závěry této literatury ve své knize nekomentují, pouze na ně mechanicky odkazují, místy bez uvedení konkrétní strany (s. 16, 32, 153, 313). Podobným způsobem pracují i s řadou jedinečných archivních pramenů, ze kterých přejímají tvrzení a informace pro svou argumentaci, aniž by upřesnili citace (s. 115–117, 119–123, 129 n., 324).

Přes uvedené kritické připomínky si troufám říci, že kniha Martina France a Jiřího Knapíka *Volný čas v českých zemích, 1957–1967* se nepochybně stane na několik příštích let nejcitovanějším a nepoužívanějším úvodem do problematiky, ke kterému bude na začátku svého výzkumu pro základní informaci sahat většina historiků a historiček soudobých dějin. Autoři představili s téměř osvícenskou minuciózností nepřeborné množství pozoruhodných archivních dokumentů ze stranických, ministerských, odborových a regionálních archivů; připomněli pozapomenuté diskuse o alternativním modelu socialismu vedené na stránkách osvětových, společenských a kulturních časopisů; upozornili na dynamicky se rozvíjející hnutí řadových občanů a občanek, kteří v interakci s místními představiteli vládnoucí moci prosazovali své představy o trávení volného času. Teprve další historická zkoumání potvrdí, zpřesní

nebo vyvrátí platnost celé řady zobecňujících tvrzení, která v knize formulovali a jež se týkají desítek aspektů každodenního života české a slovenské společnosti v padesátých, šedesátých a sedmdesátých letech dvacátého století.

Recenze

Salonní příručka k dějinám Kominterny

Daniela Kolenovská

McDERMOTT, Kevin – AGNEW, Jeremy: *Kominterny: Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*. Z angličtiny přeložili Jiří Nedvěd a Vítězslav Sommer. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, 327 stran, ISBN 978-80-7422-046-3.

Krátké rozvolnění ruské archivní politiky koncem minulého století umožnilo nahlédnout za dveře Komunistické internacionály, instituce, která pro mnohé meziválečné politiky ztělesňovala nástroj sovětské subverze natolik mocný, že s úlevou přivítali její formální rozpuštění roku 1943. Činnosti, které Kominterny pro sovětský stát vykonávala, nicméně převzala okamžitě sama bolševická strana a k jejich zastavení ani zprůhlednění nedošlo. V devadesátých letech proto možnost zjistit z jejích vlastních dokumentů, jak byla strukturována, jaké rozhodovací mechanismy využívala a o co vlastně usilovala, přivedla do archivu v moskevské Velké Dmitrovce, který schraňuje stranická i kominternovská akta, bezpočet badatelů nejrůznějších národností a názorů. Domácí hledali pravdu o své minulosti a snad i recept na to, jak se vyhnout dalším fatálním selháním, morálním i systémovým. Elitní západní sovětologie toužila rychle verifikovat svou interpretaci studenovělečného protivníka a postupně procítala v nalézání informací o jeho netušených charakteristikách a vnějších spojencích. Zjištěná data často vyvracela dřívější teze historiků a politologů, naopak platnost si podle mnohých uchovaly obecnější úvahy o úloze zla v ruských dějinách. Tato filozofující rovina diskurzu, otevřená již debatou ruských

intelektuálů v 19. století a vztažená k osudu celého lidstva nejpozději symbolistou Dmitrijem Merežkovským ve dvacátých letech minulého století, kterou do naší doby přenesly úvahy sovětských disidentů a také ze západní tradice paternalistického názírání na Východ čerpající část sovětologů, jako by neztratila nic ze své naléhavosti.

Britští historici Kevin McDermott a Jeremy Agnew se do impozantního Ruského státního archivu sociálně-politické historie (dříve Ruské centrum uchování a studia dokumentů soudobých dějin) podívali hned několikrát a pomyslné klíče k jeho fondům jim přitom poskytli ruští historici Fridrich Igorovič Firsov a Alexandr Jurjevič Vatlin. Zatímco profesor Firsov patřil v polovině devadesátých let již dlouho k veteránům kominternovského bádání, kteří vzešli z Ústavu marxismu-leninismu při Ústředním výboru KSSS, energický třicátník Vatlin se do studia dokumentů stranických archivů ponořil teprve v uvolněné atmosféře perestrojky a vedle založení časopisu *The International Newsletter of Historical Studies on Comintern, Communism and Stalinism* měl za sebou teprve první studie o Lvu Trockém, Nikolaji Bucharinovi a monografii popisující úvodní (Bucharinovo) desetiletí Kominterny. Firsov i Vatlin se shodovali, že Kominterny byla tvrdě centralizovanou celosvětovou komunistickou stranou, která se stala instrumentem stalinské zahraniční politiky a svým ideologickým dogmatismem, sektářstvím i soupeřením se socialisty fakticky potlačila světové dělnické hnutí. Oba ruští historici se pokoušeli nalézat dílčí motivy i důsledky taktických obrátů Kominterny, mapovali činnost sovětských bolševiků v ní a usilovali o popsání mechanismu, jímž prosazovali své zájmy a zbavovali se odpůrců.¹

McDermott ani Agnew se pochopitelně jejich znalostem a schopnostem pohybovat se v bezpočtu archivních složek nemohli rovnat. Nebyli členy žádné z mezinárodních komisí historiků studujících v té době sovětské archivy, neznali podrobně ani dějiny hlavních národních sekcí Kominterny a jejich ambice tomu odpovídala: chtěli sepsat stručného průvodce vývojem komunistické centrály. V roce 1996 tak publikovali syntézu dosaženého stavu bádání, která kombinovala západní sovětologii (přesněji její variaci v podání Edwarda H. Carra a Erika Hobsbawma) s vybranou částí tehdejší ruské historiografie a – aniž by se pokoušela o nějaké hlubší závěry – dotýkala se nejdůležitějších známých dokumentů a událostí, uváděla podstatné osobnosti Kominterny a zmiňovala nevyřešené výzkumné otázky.² Přehlednutí jiných projektů, především ve stejné době finalizovaného výzkumu vědeckého týmu Granta Adibekova, který studoval vnitřní strukturu Komunistické internacionály a rozdělení pracovníků, prostředků i pravomocí mezi jednotlivé orgány,³ ovšem zatížilo McDermottovu a Agnewovu práci hned v následujícím roce zřetelným informačním handicapem. Po patnácti letech, v době, kdy již oba autoři dávno pracovali na jiných tématech, vyšla jejich příručka v Nakladatelství Lidové noviny.

1 VATLIN, Alexandr Ju.: *Komintěrn: Pervyje dėsjať let*. Moskva, Rossija molodaja 1993.

2 McDERMOTT, Kevin – AGNEW Jeremy: *The Comintern: a history of international communism from Lenin to Stalin*. London, Palgrave Macmillan 1996.

3 Viz ADIBEKOV, Grant M. (ed.): *Organizacionnaja struktura Komintěrna: 1919–1943*. Moskva, ROSSPEN 1997.

V předmluvě k českému vydání se McDermott a Agnew poněkud neobratně pokusili svých sotva sto sedmdesát stran vlastního textu napřít do boje za příznivější český pohled na komunismus. Vyjádřili v ní názor, že český čtenář, živený podle nich poslední dvě desetiletí antikomunistickou rétorikou, jejich nestrannou publikaci zřejmě nepochopí, a podivně se – s ujištěním, že nic převratného od roku 1996 nebylo zjištěno – odmítli zabývat konkrétními výsledky aktuálnějšího bádání. Spokojili se s připomenutím postmoderního obratu pozornosti západních historiků k mentalitám a rituálům a pak vynechali vše, co mohlo jejich text pozvednout nad úroveň dobrých vysokoškolských skript: spojení Kominterny se sovětskými bezpečnostními složkami nebo její politiku vůči zahraniční antifašistické veřejnosti. Bizarně působí, že nezaznamenali nejen nesčetné práce, které s oporou v archivech jednotlivých národních sekcí Kominterny mezitím popsaly mnohostrannost tématu, ale dokonce ani zásadní dílo jejich někdejšího rádce Firsova.⁴ Nepostřehli ani vzpomínky meziválečných komunistů, které v mezičase dnešku zprostředkovaly oproti dřívějšímu poněkud méně salonní interpretaci bolševické oddanosti revolučnímu boji. V Česku se přitom McDermottova a Agnewova *Kominterny* sešla na knižních pultech se syrovými memoáry Marie Švermové.⁵

Co hůře, McDermott a Agnew zůstali v zajetí velkorysého optimismu doby po skončení studené války a nedokázali se vyrovnat s napříč desetiletími se opakující západní nedůvěrou ke svědectvím vnitřních kritiků sovětského systému. Raději je ignorovali. Jinými slovy, jejich přehledová příručka pomíjí podstatný názorový proud a přinejlepším tvrdí, že k jeho uchopení nemá historická disciplína nástroje. Teorie *longue durée* v metodologickém rejstříku autorů zůstala kdesi vzadu a oba Britové se přiklonili k názoru, že masová spokojenost se „salámovým komunismem“ má konzumnímu dnešku více co říci než lpění okrajových intelektuálních minorit na trvalejších hodnotách a individuálních právech. České diskusi o komunismu tak zastaralá pomůcka málo prospěla. Loňské české vydání *Moskevského procesu* sovětského disidenta Vladimira Bukovského, který mimochodem vyšel anglicky již v roce 1995, tak McDermottovo a Agnewovo tvrzení, že dosáhli obecně a trvale platných závěrů o Kominterně, rozložilo hned v druhé kapitole.⁶ Ukázalo totiž, že pravdy o mezinárodním komunismu existují nejméně dvě.

Co zbylo a co obstojí? McDermottovy a Agnewovy zhuštěné dějiny centrálního aparátu Kominterny problematizovaly totalitární model a vymezily se proti teologickému výkladu vytvářejícímu přímé spojení vývoje bolševismu od Lenina ke Stalinovi. Převzaly periodizaci, která byla v západní sovětologii v polovině devadesátých let obvyklá, a rozdělily vývoj mezinárodního komunismu podle reakce na strategické krize sovětské zahraniční politiky (1917, 1923, 1928, 1933, 1939). Podobnou periodizaci využívali i Firsov s Vatlinem, když jako hlavní dělítko sledovali

4 FIRSOV, Fridrich I.: *Sekretnyje kody istorii Komintěrna: 1919–1943*. Moskva, AIRP-XXI 2007.

5 ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*. Praha, Futura 2008; srv. CAMPBELL, William: *Villi the Clown*. London – Boston, Faber & Faber 1981.

6 BUKOVSKIJ, Vladimír: *Moskevský proces*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Volvox Globator 2014.

změny kominternovské strategie vůči zahraničním politickým stranám, odborům nebo hnutím, které se pokoušely oslovit dělníky. Snaha zjistit, jak se různé strategie projevovaly o úroveň níž, v životě národních sekcí, přivedla Firsova ke spolupráci na rusko-americké edici dokumentů o minulosti amerických komunistů.⁷

McDermott a Agnew naproti tomu setrvali u optiky moskevského centra mezinárodního komunismu a sledovali, jak podléhalo ruským bolševikům. Vzestup jejich vlivu ve struktuře Kominterny spojili s krachem plánů na světovou revoluci a z pohledu ústředních moskevských orgánů popsali proces podřizování zahraničních komunistů proslulým jedenadvaceti podmínkám pro vstup do Kominterny. Postupovali klasicky, od kongresu ke kongresu, od kampaně proti trockismu k plné stalinizaci Kominterny pod vedením Georgiho Dimitrova. Neopomněli zdůraznit vliv objektivních vnitřních a vnějších faktorů i subjektivních předpokladů hlavních protagonistů a o moc soupeřících křídel komunistických stran. Dotkli se také myšlenek dvou prvních šéfů Kominterny, Alexeje Zinovjeva a Nikolaje Bucharina, které detailně prostudoval Vatlin, a soustředili se na vznik vítězného programu.

Stalina britští autoři představili jako taktizujícího radikála, vyvolávajícího zdání umírněnosti s cílem promyšleně formovat vlastní kontakty a šířit názor, že socialismus je třeba dotvořit nejprve v jediném, sovětském státě. Stalin tak podle McDermotta a Agnewa zablokoval možnosti alternativního vývoje (v letech 1923/1924, 1928/1929 a 1934/1935) a dosáhl záměny hlavního cíle komunistů za svůj vlastní: namísto světové revoluci měli sloužit obraně byrokratizované sovětské centrály a řídit se jejím závazným příkladem. Neobešlo se to bez protestů, připouštějí bez větších detailů autoři, nový plán byl přesto prosazen. Kominternu vstoupila do svého třetího období, v němž program ostře namířený proti sociálním demokratům přispěl k nástupu fašistů, a musel být proto zaměněn za vstřícnější politiku jednotné anti-fašistické fronty. Reakci zahraničních komunistů na tuto taktickou proměnu v knize zastihuje snaha autorů vyrovnat se s různými výklady příčin bezbřehého Velkého teroru, který se v druhé polovině třicátých let pochopitelně nevyhnul ani aparátu Kominterny. Přesvědčivost v jejich očích dosáhl Jonathan Haslam vysvětlením, že Velký teror byl Stalinovou záležitostí, a jako takový tedy jeho reakcí na neúspěchy a snahou obnovit plnou kontrolu nad situací.

Se stalinizovanou Kominternou se McDermott a Agnew loučí úvahou nad příčinami a důsledky jejího rozpuštění. Vytvoření Informačního byra komunistických a dělnických stran (Informbyra) po druhé světové válce interpretují jako snahu pokračovat v odkazu leninského modelu a znovu začít pracovat s komunistickými stranami vycvičenými, zdisciplinovanými a loajálními již před válkou. Hesla o demokratickém centralismu, vedoucí úloze strany a diktatuře proletariátu sice podle nich ztrácela v poválečném světě smysl, ale právě trvání na marxisticko-leninských dogmatech umožnilo pomalou modernizaci komunistických stran a zachování jejich jedinečnosti v kontrastu k reformistům.

---

7 KLEHR, Harvey – HAYNES, John Earl – FIRSOV, Fridrih Igorevitch (ed.): *The Secret world of American Communism*. New Haven – London, Yale University Press 1995.

Známou nemocí stručných příruček je generalizace. Ačkoliv se jí McDermottova a Agnewova práce snaží čelit vyjmenováním různých pohledů nebo dekorativním připomenutím příkladů odporujících tezi, k níž se autoři přiklánějí, zůstává vlivem své koncentrace na ústředí Kominterny značně eurocentrická. Oba autoři bohužel získali Firsova jen pro konzultantskou spolupráci a jeho vhléd do zámožské extrémní levice proto jejich kniha nezprostředkovává. S překonáním přetížení Evropou tak přichází knize na pomoc pouze klíčová studie Michaela Weinerja.⁸ Ta na třicítce stran shrnula složité hnutí komunistů v Asii a zdůraznila klíčovou pozici Číny. Weiner také upozornil na souvislost asijského levicového extremismu s koloniální realitou i hnutím za národní osvobození a připomněl, že revoluční potenciál čínských rolníků bolševici zprvu nevnímali a teprve neúspěch programu světové revoluce je přiměl, aby se o ně začali zajímat. Weiner naznačuje, že právě odtud vzešly různé sovětské a čínské politické představy, očekávání od myšlenky komunismu i odlišná dynamika obou národních komunistických hnutí.

Na Weinerovu studii asijského komunismu navazuje v českém vydání Kominterny specificky česká část – nástin vztahu českého komunismu k Moskvě z pera Vítězslava Sommera.⁹ Zařazen na necelou dvacítku stran místo doslovu tiše vyvrací názor britských kolegů, že k jejich mínění z devadesátých let není co dodat, a pro formulaci svých svižných tezí využívá i zdroje z jednadvacátého století. Jak naznačuje skladba necelé pětadvacítky dokumentů, které knihu bez bližšího vysvětlení uzavírají, byl Sommer také jediným členem autorského kolektivu, který kvůli českému vydání zamířil do archivu. Pouze čtveřice materiálů popisující československou situaci totiž odkazuje na své umístění ve fondech, zbytek je převzat z dokumentů již dávno publikovaných na Západě.

Jestliže se Sommer od ostatních autorů liší svým přístupem k českému vydání knihy, pokud jde o teze, vešel se jeho příspěvek do základních hranic narýsovaných McDermottem a Agnewem. Komunistickou internacionálu i její české partnery popsal jako heterogenní proměnné, v jejichž zájmu bylo z různých důvodů spolupracovat. Připomněl národnostní pestrost dělnického hnutí rakousko-uherské monarchie, a aby vysvětlil dramatický průběh rozkolu československé levice v letech 1918 až 1921, zdůraznil orientaci sociální demokracie na řešení domácích problémů. Formaci české extrémní levice sledoval jako proces osvojování myšlenek sovětského bolševismu částí československých a německých radikálů, kteří odmítli Šmeralovo snažení navazovat na sociálnědemokratickou tradici a vstřícně reagovali na nejrůznější metody, jimiž Kominternu do jejich stranických záležitostí intervenovala. Sommer připomněl také souznění stalinizované Kominterny s vedením KSČ po nástupu Klementa Gottwalda a dodal, že nerovné partnerství mezi Kominternou a její československou sekcí se po roce 1941 proměnilo ve vztah představitelů dvou zemí.

8 Studie „Kominternu ve východní Asii (1919–1939)“ je zařazena jako 5. kapitola knihy (s. 166–197).

9 Doslov: KSČ a Kominternu. Náčrt vývoje nerovného partnerství (s. 225–243).

Širší veřejnost, a zejména studenti humanitních oborů jistě ocenili malý rozsah publikace, respektování institucionálně centralizovaného aparátu v přístupu k meziválečnému levicovému extremismu a ochotu zůstat pouhým nekonfliktním přehledem jeho minulého mezinárodního vývoje. Kdyby se však britští autoři namísto antikomunismu českého čtenáře obávali více erudice svého českého nakladatele a dostupnosti aktuální cizojazyčné odborné literatury, mohla být jejich knížka o *Kominterně* i po patnácti letech zajímavým podnětem v české debatě o komunismu. Mohla nabídnout meziválečný, a v mnohém tedy relativně bezpečný prostor ke komplexnímu uvažování o mezinárodním rozměru minulého i dnešního komunistického hnutí. To se nestalo. V uhlazeném prostředí studoven, daleko od bídy a nekultivovaného zoufalství chudých, které chtěl původní marxismus bránit, a stejně tak daleko od zmaru ne nutně zcela odlišných lidí zdeptaných bolševickým režimem, se ale bude dobře číst, že bezzásadově kličkující bolševismus přispěl k sociálním reformám na Západě. Podobné ustrnutí ve sledování stínohry na jediné stěně, kterou dobře vidíme, ale historické vědě nesluší.

Recenze

Řeční uprchlíci před občanskou válkou ve světě a v Československu

Tři knihy na podobné téma

Dalibor Vácha

DANFORTH, Loring M. – BOESCHOTEN, Riki van: *Children of the Greek Civil War: Refugees and the Politics of Memory*. Chicago – London, University of Chicago Press 2012, 329 stran, ISBN 978-0-226-13598-4;

KRÁLOVÁ, Kateřina – TSIVOS, Konstantinos ad.: *Vyschly nám slzy... Řeční uprchlíci v Československu*. Praha, Dokořán 2012, 331 stran, ISBN 978-80-7363-416-2;

TSIVOS, Konstantinos: *Řecká emigrace v Československu (1948–1968): Od jednoho rozštěpení ke druhému*. Praha, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy – Dokořán 2011, 277 stran, ISBN 978-80-7363-404-9.

V následujícím recenzním článku se soustředím na téma propojující dějiny Řecka a Československa (tedy i České republiky jako nástupnického státu) způsobem, který možná zejména mladší generaci zůstává víceméně utajen a pro starší generace je zase zakryt ideologickým nánosem let minulých. Občanská válka v Řecku, která vypukla vlastně zároveň s končící německo-italskou okupací, byla jedním z krvavých průvodních jevů počátku toho, co nazýváme studenou válkou. Jednalo se o ozbrojené srážky, teroristické akce a posléze brutální bratrovražednou

partyzánskou válku mezi řeckými komunistickými gerilami, podporovanými Sovětským svazem i Jugoslávií (až do sovětsko-jugoslávské roztržky), a řeckou armádou, která hájila poválečný monarchistický režim, opírající se zejména o pomoc Velké Británie. K seznámení s politickými a vojenskými událostmi spojenými s fašistickou okupací a řeckou občanskou válkou vhodně poslouží například sborník *Řecko na křižovatce* nebo kniha *Zápas o Řecko, 1941–1949*, jejíž autor C. M. Woodhouse byl velitelem vojenské mise Spojenců u řeckého partyzánského hnutí za druhé světové války, pozornost si zaslouží i práce Marka Mazowera *Když skončila válka: Obnova rodiny, národa a státu v Řecku v letech 1943–1960*, která se snaží postihnout také dlouhodobější následky válečných událostí a ve svém výkladu zachází až do konce padesátých let.¹ Téma řeckého uprchlického exodu před občanskou válkou, které významně vstoupilo také do poválečných československých dějin, je společným jmenovatelem následující trojice titulů z posledních let: zatímco angloamerická monografie *Děti řecké občanské války: Uprchlíci a politika paměti* sleduje danou problematiku v celé šíři její migrační dimenze, české publikace *Vyschly nám slzy... Řečtí uprchlíci v Československu a Řecká emigrace v Československu (1948–1968): Od jednoho rozštěpení ke druhému* sledují československý proud emigrační vlny z Řecka a jeho zdejší usazení (oba svazky spojuje také osoba Konstantinose Tsivose jako jednoho z autorů).

První recenzovaná publikace je výsledkem několikaletého výzkumu události, která ve své době vyvolala velké kontroverze (včetně interpelací v OSN), nicméně postupem času ve světě téměř zcela upadla v zapomnění. Když na konci devadesátých let právě autoři knihy – profesor kulturní antropologie a epistemologie na Batesově koleji (*Bates College*) v mainském Lewistonu Loring M. Danforth a profesor sociální antropologie a orální historie na Thesalské univerzitě v Soluni Riki van Boeschoten – téma badatelsky znovu v mezinárodním měřítku otevřeli, vzbudili tím značnou pozornost, neboť mnoho očitých svědků a účastníků události, kterou (podle politických sympatií) jedni nazývali „únosem“ a jiní „evakuací“, je stále ještě naživu. Na jaře 1948 řečtí komunističtí partyzáni odvezli z oblastí severního Řecka pod svou kontrolou do států východní Evropy přibližně pětadvacet tisíc dětí ve věku od tří do čtrnácti let.² (Později za nimi následovaly ještě tisíce bojovníků poraženého partyzánského vojska.) Zhruba tři tisíce dětí z tohoto počtu skončily v tehdejším komunistickém Československu a staly se součástí zdejší početné řecké minority. Akce komunistických partyzánů však nebyla ojedinělá, v předchozím roce (1947) totiž řecká vláda rozhodla o evakuaci osmnácti tisíc dětí ze severního

1 Viz IATRIDES, John O. – WRIGLEY, Linda (ed.): *Greece at the Crossroads: The Civil War and its Legacy*. University Park, Pennsylvania State University Press 1995; WOODHOUSE, C. M.: *The Struggle for Greece 1941–1949*. B. M., Ivan R. Dee 2002; MAZOWER, Mark: *After the War Was Over: Reconstructing the Family, Nation and State in Greece 1943–1960*. Princeton, Princeton University Press 2000. Dále viz např. CLOSE, David H.: *The Greek Civil War: Origins of Modern Wars*. New York, Routledge 1995.

2 Údaje o tomto počtu se v různých pramenech a pracích liší, autoři se vcelku přiklánějí k uvedenému číslu.

Řecka, aby je uchránila před ničivými následky občanské války, a umístila je v rodinách v jižnějších krajích.

Kniha *Děti řecké občanské války* je rozdělena na tři části. První část „Dějiny“ zpočátku nastiňuje širší kontext. Přibližuje organizace, které se po druhé světové válce zabývaly uprchlickou otázkou a (nebo) se staraly o válečné evakuace dětí v Evropě ve třicátých a čtyřicátých letech minulého století, a dotýká se v té souvislosti stručně občanské války ve Španělsku, holocaustu nebo evakuace finských dětí do Švédska. Podobně úsporným způsobem je načrtnuta historie řecké občanské války, geografie oblasti a demografie severu Řecka v daném období, jakož i způsoby výpovědí o transportovaných dětech ze strany řeckých komunistů a centrální vlády. Vláda využívala nacionalistické a náboženské rétoriky (odkazy na Heroda), oproti tomu komunisté spoléhali na rétoriku humanitární (záchrana dětí před válkou) a sociální. V konečném důsledku obě skupiny proklamovaly stejné cíle: záchranu a dobro dětí (řeckých i makedonských) od severních hranic řeckého království. Evakuace dětí se tak podle autorů mohla stát prostředkem nátlaku na jejich rodiče, ať už ji organizovali komunisté, či řecká vláda (s. 46).

Přínosem práce je rozhodně analýza různorodých pohledů na celou problematiku včetně s nimi spjatého odlišného slovníku, reprezentovaného označením akce za „evakuaci“ nebo za „únos“. Autoři připomínají, že menší počet dětí se do Jugoslávie dostal i neorganizovaně, při útěcích z ničených a bombardovaných vesnic u jugoslávských hranic. Největší otázkou však dodnes zůstává, zda odchod převážně většiny dětí ze severu Řecka byl dobrovolný, anebo zda se jednalo o vynucenou evakuaci. Vyskytly se dokonce kuriózní spekulace, že odsun dětí byl „slovanským spiknutím za účelem zničení řecké rasy“ (s. 58). Zřejmě nejproblematictější částí komunistického diskurzu zůstává skutečnost, že část starších evakuovaných dětí byla posléze rekrutována a posílána zpět domů, už jako vojáci komunistické Demokratické armády.

V další kapitole autoři pojednávají o průběhu evakuace řeckých dětí do států východní Evropy. Tvrdé boje a zhoršující se životní podmínky na severu Řecka přiměly tamní komunistickou stranu vypracovat plány na evakuaci dětí. V rámci první vlny, ohlášené počátkem března 1948, měly v doprovodu učitelky (nebo jiné dospělé ženy) odcestovat 4874 děti ve skupinách po pětadvaceti do Polska, Československa, Rumunska a Jugoslávie. Jejich prvními zastávkami byly Albánie, Jugoslávie a Bulharsko. Vzhledem k počtu dětí a nedostatečnému zásobování to znamenalo humanitární katastrofu, zejména v chudé Albánii. Nejdůležitější částí kapitoly je popis příjezdu řeckých dětí do zemí východního bloku a počátků jejich tamního života. Část nejhůře postižených (nemocných, podvyživených) dětí byla dokonce poslána v Polsku a Rumunsku do lázní. V Československu postupně vzniklo třicet dětských domovů pro uprchlíky z Řecka, což bylo nejvíce ze všech zúčastněných států. Každý den v domově měl pevný řád, v němž hrála roli i politická indoktrinace chovanců. Školní výuka se setkala s nepředvídaným problémem, údajně až šedesát procent dětí totiž bylo negramotných (s. 73), takže bylo nutno nejdříve je naučit číst a psát. K tomu se přidružovala výuka jazyků hostitelských zemí. Žáci posléze

pokračovali ve studiu na místních školách, v některých případech až do ukončení vysoké školy, případně po vyučení nastoupili do zaměstnání.

Třetí kapitolu první části nazvali autoři „Paidopole královny Frederiky“ a předsevzali si v ní popsat situaci z druhé, monarchistické strany, kterou personifikovala řecká královna Frederica. Ta se zhruba od roku 1947 snažila o nápravu humanitární katastrofy v severním Řecku, její kampaň byla efektivní a zároveň efektní směrem k domácímu i zahraničnímu veřejnému mínění a také vzhledem k jejímu mediálnímu obrazu. Zřejmě vrcholem kampaně bylo zakládání takzvaných paidopolí, jakýchsi útulků pro evakuované děti. Celkem jich vyrostlo čtyřiapadesát. Zařízení poskytovala dětem výchovu a vzdělání, zajišťovala jejich stravování, oblékání i zaměstnání. Kniha popisuje každodenní život chovanců a srovnává ho s životem dětí odvezených do zemí východní Evropy. Jednalo se o svérázné „závody“, na jaře 1948 v reakci na komunistickou „evakuaci“ (a v souladu s plánem z předchozího roku) odvezly vládní úřady čtrnáct tisíc dětí ze severu na klidnější a loajálnější jih. Výchova v těchto zařízeních samozřejmě spočívala na antikomunistických a roajalistických základech, vzdělávací proces však rozhodně nesměřoval k vyšším stupňům. Děti se po uklidnění situace měly vracet zpět do svých vesnic, nikoliv vytvářet specifickou skupinu městské společnosti, a tomuto prerogativu byl rozsah vzdělávání jasně přizpůsoben. Autoři poukazují na (pochopitelný) rozdíl mezi tehdejší skutečností, vzpomínkami dětí a idealizovaným obrazem evakuace ze strany královny Frederiky a jejích stoupců podobným způsobem, jako v předchozí kapitole porovnávali realitu s „mediálním“ obrazem záchrany dětí komunistickou Demokratickou armádou.

Druhá část knihy, založená na orální historii, je výstižně nazvaná „Příběhy“ a sestává z výpovědí bývalých „dětí“, které prošly výše naznačenými peripetiemi. První kapitola „Uprchlícké děti ve východní Evropě“ byla rozhodně pro recenzenta tou nejzajímavější částí publikace. Zjevně se zde jedná spíše o reprezentativní výběr z provedených rozhovorů než o komplexní edici všech sesbíraných pramenů. Jedna žena vzpomíná i na pobyt v Československu, konkrétně v Mikulově. Kapitola „Děti z paidopoleí“ se naopak soustředí na skupinu dětí odeslanou roajalisty na výchovu ze severního Řecka na jih země. Ve třetí části knihy s názvem „Etnografie“ se pak autoři pokusili shrnout poznatky z předchozích dvou oddílů s využitím moderních etnografických metod (i když to není příliš přesné označení), s výzbrojí nejnovějších postupů *oral history* i s pomocí metod kolektivních paměťových studií.

Autoři v knize zkušeně doplňují informace získané z administrativních pramenů a sekundární literatury o poznatky čerpané z rozhovorů s bývalými přesídlenými dětmi ze severu Řecka. Poněkud matoucí je umístění „pramenů“ z druhé části uprostřed knihy, neboť rozbíjí kompaktnost textu; pravděpodobně by měly figurovat spíše v přílohách. Kniha je doplněna obrazovým materiálem včetně záběrů z Československa.

Ve stejném roce (2012) v České republice vyšel svazek nazvaný expresivně *Vyschly nám slzy...*, který jako by na dálku souzněl s výše představenou zahraniční publikací. Jeho vydání nepochybně souvisí se znovuobnoveným zájmem o problematiku utečenců, a tak poučenému čtenáři dovoluje srovnání obou přístupů. Česká publikace

je kolektivní monografií, sestávající z tuctu textů v podobě více či méně samostatných kapitol, a podílelo se na ní jedenáct autorek a autorů v čele s dvojicí editorů Kateřinou Královou a Konstantinosem Tsvosem. Je nutno předeslat, že kniha trpí klasickou chorobou takzvaných kolektivních monografií: některé informace se zde mnohokrát opakují, často ve velmi podobném pojetí a výběru slov.

Přesto však platí, že větší paleta náhledů je pro čtenáře zajímavá a přínosná. Kapitoly jsou řazeny v podstatě chronologicky, tak aby poskytly souvislou představu o prožívání a každodennosti Řeků na útěku před občanskou válkou od doby před jejím vypuknutím až do přítomnosti. Sugestivně přitom „inzerují“ svá témata přímo v názvech, jež se vždy skládají ze dvou částí: obvykle expresivního citátu z pramenů a vysvětlujícího podtitulu. Za velmi záslužnou považuji hned první kapitolu „Všichni do války! Vše pro vítězství“, která je faktografickým úvodem do problematiky a v níž hlavní autorská dvojice načrtává nejen celkový obraz řecké občanské války, ale také řeckých emigrantů směřujících do tehdejšího Československa. Už v následující kapitole z pera Karin Hofmeisterové (Byl to krásný život, než přišla válka, ta nás všechny poznamenala: Řecko ve vzpomínkách uprchlíků) se objevuje základní úskalí použitého pramenného materiálu: prameny vyprodukované z orálněhistorického výzkumu totiž dokáží být zásadním způsobem zavádějící právě svou výpovědní silou. Slouží ke cti naprosté většiny autorů, že se jim podařilo udržet si v tomto ohledu kritický odstup.

Zajímavým přesahem celé publikace je snaha zúčastněných badatelů nepominout to, co předcházelo příchodu řeckých uprchlíků (zájem se tu soustředí hlavně na dětské uprchlíky) do Československa. Zabývají se tím hned tři kapitoly, kromě druhé i dvě následující v podání Lucie Kadlecové s Markétou Sošťákovou (Kruté doby se pamatují: Život v Řecku za války) a opět Lucie Kadlecové (Těšili jsme se, že unikneme válce: Dětská uprchlíci na trase Řecko–Československo). Řečtí uprchlíci (evakuovaní) se tak nezhmotní na československé scéně zcela z nicoty, jejich obtížné trasy z Řecka do středu Evropy jsou ilustrovány v řadě výmluvných příkladů.

Kapitoly Martiny Macákové (Z dětského domova zůstali kamarádi na celý život: Dětské domovy řeckých dětí v Československu) a Petra Bally (Přišel předseda, vytahal mě za uši a řekl: „Půjdeš se učit!“: Vzdělání, práce a volný čas Řeků v Československu) nevystupují z chronologického rámce kolektivní monografie a pokoušejí se shrnout převážně každodennost a vnímání příjezdu do Československa očima řeckých „dětí“ (pochopitelně s notným časovým odstupem, v němž vznikaly rozhovory). Text Jana Procházky (Já vletěl do vagonu a křičel: „Lidičky, radujte se, tady mluví jako my!“: Makedonská složka řeckých uprchlíků v Československu) se do jisté míry tematicky vymyká zbytku knihy, o to je však zajímavější. Zdá se totiž, že otázka makedonské menšiny v řadách uprchlíků byla dlouho přehlížena, i když rozhodně pro její příslušníky byla důležitá.

Následující dvě kapitoly ve zpracování Terezy Vorlové (My Řekové jsme schizofrenní, naše srdce patří tam, ale naše těla patří sem: My a oni – soužití řeckých uprchlíků s českou společností) a Vladimíra Kadlece (Mně se tedy líbil ten systém předtím, zdál se mi spravedlivější: Řecká emigrace v České republice a její politické názory) analyzují pohledy pamětníků na rozpor mezi jejich fyzickým pobytem ve střední

Evropě, který komplikovala touha po návratu domů, a čekáním na tento návrat. Převážná většina uprchlíků totiž ještě dlouhá léta po „evakuaci“ žila v přesvědčení, že odejde zpět do vlasti, a pobyt v Československu i po desetiletích stále brala jako konečnou přechodnou. Příspěvek Kateřiny Králové (Oni byli takoví fanatici, protože tomu dali srdce: Řecká politika a KKE) patří k faktograficky nejzajímavějším. Jen nemnoho čtenářů totiž asi ví o fungování politické organizace Řeků v exilu a problémech, které ji provázely. Je důležité vysvětlit, že zkratka KKE označuje Komunistickou stranu Řecka (*Kommunistikó Kómma Elládas*).

Kapitola Konstantinose Tsivose (Zůstali jsme jako vykořeněný strom... Emigrace – repatriace – reemigrace) se zamýšlí nad problémem lidí, kteří po „normalizaci“ poměrů zatoužili po starém domově, vrátili se do Řecka, ale nevydrželi tam a odcestovali zpět do Československa, aby se tak stali několikanásobnými emigranty. Pro takové jedince je otázka identity a zakotvenosti (sociální i geografické) zásadně komplikovaná a opakovaně narušená přesuny tam, zpět a zase zpátky. Bilanční text Janise Korečka (Za svůj život jsem zažila tři krize – teď zažívám tu třetí: Řekové u nás: generacemi napříč) potom završuje celou publikaci.

Třetí kniha je o rok starší (2011) a s předchozí publikací má společného autora – Konstantinose Tsivose, který však v tomto případě tvořil sám; jedná se o knižní vydání jeho disertační práce. Kniha je vhodným komplementem k předchozím dvěma už jen z toho důvodu, že je svým zaměřením i metodou do jisté míry odlišná. Lze ji zařadit ke spíše faktograficky orientovaným pracím se solidním podtextem sociálních dějin, což by mohlo pro některé čtenáře být poměrně logickým důvodem, proč s ní začít. Kniha je rozdělena na úvod (s nezbytným náčrtem literatury a použitých pramenů), pět kapitol a závěr. Každá kapitola je přitom strukturována do tří až devíti tematických podkapitol.

V první kapitole „Řecká občanská válka a vznik řecké emigrace v Československu“ se čtenář dozvídá to nejpodstatnější o době, jež předcházela vypuknutí řecké občanské války, s důrazem na nezřídka opomíjenou neblahou úlohu britských politiků a vojsk. Poté autor rychle přechází k popisu sociální struktury (dospělých i dětských) emigrantů z Řecka, načrtává trasy jejich útěku a přibližuje místa, kde se vytvořily nejsilnější nebo politicky nejvlivnější exilové komunity. K tomu nejzajímavějším zde patří vylíčení velké, ideologicky klíčové a velmi sevřeně (zpočátku) vystupující skupiny v sovětském Taškentu. Nejvíce však Tsivose pochopitelně zajímá Československo; soustředí se na politické pozadí celé akce, jednání o příjezdu uprchlíků a plány na jejich krátkodobé usazení. Nikdo totiž nepředpokládal, že ozbrojená komunistická opozice v Řecku nezvítězí a že se tak pro mnohé její účastníky či sympatizanty československý nebo třeba taškentský exil stane téměř doživotní záležitostí. Falešná představa o dočasnosti pobytu uprchlíků ovlivňovala i jednání o usídlení nebo vzdělávání (možná přesněji politické indoktrinaci) Řeků v Československu. Hlavním partnerem řecké strany tu byla pochopitelně „bratrská“ KSČ.

Po roce 1956 už bylo jasné, že dočasnost se pozvolna mění v dlouhodobý proces. V kapitole „Politický život řecké emigrace v Československu (1956–1967)“ Tsivos zkoumá konflikty, které se doslova rozbujely v Taškentu a jež posléze vedly

k sesazení dosavadního vůdce řeckého komunistického hnutí Nikose Zachariadise. Politické rozpory okolo této osoby, kterou údajně řečtí uprchlíci vzývali podobně jako Stalina, bezpochyby souvisí s kritikou takzvaného kultu osobnosti v druhé polovině padesátých let napříč zeměmi komunistického bloku. Konflikty měly svůj odraz v Československu, kde se k proměnlivé a nepříjemné situaci muselo vyjádřit i vedení KSČ. Vše vyústilo v odchod Zachariadise z čela organizace a v první politické rozštěpení do té doby víceméně jedolité komunity. Tyto události byly doprovázeny nejen takzvanou dopisovou válkou, ale také politicky motivovanou vraždou v Berouně; to se však nedá srovnávat s nepokoji uvnitř řecké komunity v Taškentu, kde musela být povolána sovětská milice, a dokonce armáda. Závěr kapitoly je věnován snahám (nijak jemným) československého ministerstva vnitra o pacifikaci Řeků na československém území, aby tak předešlo případnému opakování incidentů.

Zhruba do stejného údobí spadá i následující kapitola „Identita politických emigrantů a jejich sociální život v šedesátých letech“. Zde se autor vrací k tomu, co byl nucen při předchozím popisu vnitrostranického zápolení v emigrantské komunitě vynechat. V šedesátých letech již dospěla velká skupina uprchlíků, kteří do Československa přišli jako děti nebo mládež, a začala se zapojovat do společenského života komunity. Při výkladu je patrná i snaha autora naznačit myšlenkové a sociální tendence, které mezi vykořeněnými Řeky vládly v souvislosti s proměnou československé většinové společnosti v oné době. Zatímco sociální a politický život Řeků prakticky neovlivňoval jejich československé okolí, opačně to samozřejmě neplatí; vždyť i do výše zmíněných konfliktů mezi řeckými komunistickými frakcemi nakonec museli zasáhnout jejich vládnoucí českoslovenští soudruzi.

Předposlední kapitola „Slavmakedonci jako součást řecké emigrace aneb ‘Menšina’ emigrace“ ozřejmuje otázku, která dlouho zůstávala stranou pozornosti – identitu Makedonců slovanského původu, označovaných (nejen v Československu) za Slavmakedonce. Zde se ukazuje heterogenní sociální a také národnostní rozvrstvení specifické skupiny emigrantů, která je předmětem zájmu všech tří zde recenzovaných publikací. A je jasné, že odlišnost Slavmakedonců byla příčinou četných konfliktů a sporů i v rámci širšího pojetí takzvané řecké emigrace (nikoli výhradně té, která „skončila“ v tehdejší Československu).

„Pražské jaro a druhý rozkol KKE i řecké emigrace v Československu“ je tématem poslední kapitoly Tsivosovy knihy. Onen druhý rozkol je samozřejmě spjat s oběma stránkami procesu zvaného „pražské jaro“ – jak se stále rychlejším uvolňováním poměrů v zemi, tak s okupací „bratrskými“ vojsky a následným nástupem takzvané normalizace. Část členů československé sekce exilové Komunistické strany Řecka využila příchodu okupantů a nastolení nového, ostřejšího režimu k vyřizování účtů spojených s nikdy nekončícím emigrantským vnitropolitickým soupeřením nebo osobními záležitostmi. Tsivos zmiňuje řadu udání mířených na ty Řeky, kteří (třeba pouze mezi řeči) odsoudili příjezd sovětských tanků. Nicméně podle výzkumů autora většina řeckých emigrantů včetně více než poloviny straníků podporovala původní československé reformy a Řecká komunistická strana v Československu se

jako jediná z exilových řeckých komunistických organizací postavila proti stano-
viskům své moskevské centrály, nepřekvapivě podporující invazi.

Tsivosova disertační práce (potažmo kniha) je napsána z hlediska sociálních dějin a na mnoha místech doslova přetéká faktografií. Je to však nějak na závadu? Jako v mnoha ohledech konzervativní historik se domnívám, že bez takovýchto textů by veškeré objevné a mnohdy metodicky skutečně inspirativní postupy či výsledky bádání trochu ztrácely smysl a potápěly by se do extenzivních edicí získaného materiálu nebo samoúčelného analyzování individuálních vzpomínek. Obě výše prezentované knihy (*Children of the Greek Civil War* a *Vyschly nám slzy...*) však naštěstí jsou přece jen psány s ohledem na čtenáře, který o faktografických okolnostech řecké emigrace do zemí východní Evropy mnoho neví. A pokud se někdo chce o nich v případě Československa dovědět více, může vždycky sáhnout po Tsivosově knižně vydané disertaci.

Ač všechny tři recenzované knihy pojednávají o stejných událostech, není jednoduché je vzájemně poměřovat. Dva tituly totiž balancují nad metodologicky podobnou sadou pramenů, třetí má ale do značné míry jiný charakter. Pokud porovnáme první dvě publikace, je zjevné, že ve využití možností orální historie a v analýze takto vzniklých pramenů je dále anglicky psaná práce. Není divu, *oral history* je u nás i přes dílčí publikační úspěchy stále tak trochu spíše módním přístupem než vždy pečlivě propracovanou a inovativně využívanou metodou. Na druhou stranu se může zdát, že sociální vědci využívající *oral history* v anglosaském světě (zejména mladší a nastupující generace) se dostávají při interpretaci pramenů do komplikovaných metodologických zákrut a jejich výsledky lze s odstupem času považovat za diskutabilní. V obou recenzovaných případech ale badatelé využívali i prameny jiné provenience, což přispělo k věrohodnosti a *reálnosti* dosažených výsledků. Z hlediska teoretického přínosu náleží vyšší hodnocení zahraniční publikaci, zejména tři kapitoly poslední části (Vykořenění uprchlíků a nemožný návrat; Společenství paměti, narativy zkušenosti; Politika paměti: Vytváření smysluplné minulosti) nabízejí mnoho metodologické inspirace pro všechny, kteří se orální historií na odborné úrovni zabývají nebo zabývat chtějí. Podobnou aplikaci moderních postupů na existující pramenný materiál u české publikace nenajdeme, zde se jedná víceméně o mírně nadstandardní výsledek práce s výpověďmi pamětníků. A je možné zdůraznit, že příznivci i odpůrci metody *oral history* si v obou knihách najdou řadu argumentů pro své postoje. Těžko si však představit, že by toto a jiná obdobná témata z moderních (nejen) evropských dějin mohla být zpracována bez rozsáhlého zapojení „ústních dějin“. Oproti tomu Tsivosova *Řecká emigrace v Československu* pracuje většinou se zcela odlišnými prameny institucionální povahy; osobní prameny autor sice neignoruje, spíše ale jen dokreslují celkový politicko- a sociálněhistorický výklad.

Ani jedna ze tří recenzovaných knih pochopitelně „nevisí ve vzduchoprázdnu“, což dokládá množství tematicky příbuzných knižních publikací a článků uvedených v soupisech použité literatury (hned v několika jazycích). Ze všech tří publikací bych možná osobně stavěl českou knihu *Vyschly nám slzy...* nejvýše, protože po mém

soudu lépe naplňuje nevyřčený záměr poskytnout geograficky omezenou dílčí sondu do širší problematiky, než se anglicky psané knize daří pokus o celistvou syntézu tohoto specifického a zároveň komplexního a nesnadno uchopitelného tématu. Je jistě škoda, že v obou těchto knihách inspirovaných *oral history* nelze vystopovat známky případného vzájemného ovlivnění (vyšly ve stejném roce), které by je mohlo podobnou měrou obohatit. Možná o to více se však vzájemně doplňují, takže stojí za to číst je společně, a ještě k tomu Tsivosovu práci, která pro ně vytváří žádoucí politické, faktografické a sociálněhistorické pozadí.

Recenze

Ve stínu „velkého odsunu“

David Kovařík

DVOŘÁK, Tomáš: *Vnitřní odsun 1947–1953: Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*. Brno, Maticе moravská 2013 (2., upravené vydání), 469 stran, ISBN 978-80-87709-07-8.

V historiografii a dalších společenskovědních oborech se stále více prosazují výzkumy a přibývají knihy o příčinách, podmínkách, realizacích a následcích politicky, ekonomicky, sociálně, a zejména etnicky motivovaných nucených migrací a hromadných deportací, které v uplynulém století postihly různé skupiny obyvatel a národností v řadě evropských zemí.¹ V české historiografii se tato problematika doposud soustředila převážně na události související s vysídlením Němců z Československa v prvních letech po skončení druhé světové války.

---

1 V těchto souvislostech se často, i když ne vždy adekvátně, operuje s pojmem takzvaných etnických čistek. Mediální proslulost tomuto konceptu zajistil americký historik Norman M. Naimark, především svou publikací *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe* (Cambridge (Massachusetts) – London, Harvard University Press 2001), která je komparativní analýzou pěti vybraných případů „etnických čistek“ a nucených přesunů obyvatel ve 20. století (genocida etnických Arménů v Turecku, nacistický holokaust Židů, deportace Čečenců, Ingušů a Krymských Tatarů v SSSR, poválečný odsun Němců z Československa a Polska, nucené migrace na Balkáně v 90. letech). Práce vyšla v mnoha jazycích, mj. i v českém překladu pod titulem *Plameny nenávisti: Etnické čistky v Evropě 20. století* (Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2006).

Poněkud stranou zájmu badatelů ovšem zůstávaly některé další vynucené přesuny obyvatelstva, ke kterým docházelo uvnitř československého státu, zejména od konce čtyřicátých a na počátku padesátých let dvacátého století.²

Odstranit tento deficit v bádání, zdokumentovat a popsat další případy méně známých nebo opomíjených nucených migrací se rozhodl brněnský historik Tomáš Dvořák ve své první odborné monografii, která vyšla v prvním vydání v roce 2012 a v novém, upraveném vydání o rok později jako třicátý osmý svazek knižnice Matice moravské v Brně. Publikace představuje završení mnohaletého výzkumu autora, jenž dílčí výsledky prezentoval již v řadě časopiseckých studií i ve své disertační práci.³ Oproti disertaci Dvořák značně rozšířil svůj badatelský záběr, neboť vedle německého obyvatelstva se v recenzované monografii zaměřil na další sociální skupiny, jež byly v českých zemích postiženy hromadnými přesídlovacími akcemi.

Než se autor ponořil do analýzy jednotlivých případů nucených vnitrostátních migrací, v úvodní kapitole téma obšírně představil a metodologicky fundoval jeho následující zpracování. Zamýšlí se zde nad typologií nucených přesunů obyvatelstva a používanou terminologií (termín „vnitřní odsun“, figurující i v názvu knihy, je přitom autorovou vlastní licencí – viz s. 26) i jejich teoretickým zdůvodněním. Velký význam připisuje zkoumání motivů nucených migrací, jejichž důsledná analýza je podle Dvořáka předpokladem hlubšího porozumění těmto procesům a může pomoci k překonání některých stereotypních představ a zažitých interpretačních klíšé. Autor také konstatuje, že česká historiografie má ve výzkumu nucených migrací stále ještě značný deficit, zejména v porovnání s německou historickou vědou, v níž *Zwangsmigrationforschung* představuje rychle se rozvíjející disciplínu, obdobně však Dvořák zaznamenává rovněž náskok polského bádání v této oblasti.⁴

Jako důležitý impulz pro studium nucených migrací označuje autor především možnosti a perspektivy, které se otevřely v zemích bývalého sovětského bloku, tedy i v Československu, po pádu železné opony, kdy došlo k odtabuizování některých

---

2 Výzkumem různých migrací v rámci československého státu (nejen německého obyvatelstva) se v posledních letech intenzivně zabýval především švýcarský historik Adrian Portmann von Arburg, např. ve své dosud nevydané, nicméně v mnoha publikacích a studiích (včetně recenzované knihy Tomáše Dvořáka) často citované disertaci (ARBURG, Adrian von: *Zwischen Vertreibung und Integration: Tschechische Deutschenpolitik 1945–1953*. Disertační práce obhájená na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v roce 2004; srv. TÝŽ: Tak, či onak: Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10, č. 3 (2003), s. 253–292). Na Slovensku se pokusil alespoň stručně nastínit tuto problematiku Jan Pešek (PEŠEK, Jan: Vysídlovacie akcie na Slovensku v rokoch 1948–1953. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 1 (1996), s. 42–59).

3 DVOŘÁK, Tomáš: „Vnitřní odsun“: Průběh, motivy a paralely přesídlování německého obyvatelstva do vnitrozemí v českých zemích v letech 1947–1949. Disertační práce obhájená na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně v roce 2005.

4 Autor recenzované publikace patří k nemnoha českým badatelům, kteří se zabývají srovnáním poválečných migrací v českých zemích s děním v jiných státech, konkrétně s polskými reáliemi (viz DVOŘÁK, Tomáš: Pohraničí a Ziemie odzyskane: K vybraným aspektům sídelní politiky v poválečné střední Evropě. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 122, č. 2 (2003), s. 447–490).

témat, mezi něž patří rovněž daná problematika. Významnou roli v popularizaci tématu ovšem spatřuje také v mezinárodních událostech z relativně nedávné doby, jako byly etnické konflikty spojené s masovým vyháněním a útky obyvatel, které doprovázely rozpad Jugoslávie v devadesátých letech. Ve veřejném prostoru se tak znovu zabydly termíny jako „nucené vysídlení“, „deportace“, a zvláště zmíněné „etnické čistky“, které do svého slovníku převzalo mnoho autorů a institucí, například kontroverzní Centrum proti vyhánění, zřízené v Berlíně německým Svazem vyhnanců, které si vysloužilo širokou kritiku za ignorování rozdílů mezi jednotlivými případy nucených migrací a politickou instrumentalizací tohoto fenoménu.⁵

Dvořákova práce představuje další a z hlediska české historické vědy dlouho očekávaný příspěvek k dějinám nucených migrací. Autor své dílo rozčlenil do čtyř tematických kapitol. Ve třech kapitolách podrobně analyzuje vybrané případy poválečných vnitrostátních přesunů. Dokumentuje a rekonstruuje tak přípravy a realizaci přesídlení a „rozptýlení“ desetitisíců neodsunutých německých obyvatel do českého a moravského vnitrozemí, přesunu dalších tisíců Němců na Jáchymovsko do oblasti uranových dolů i kompletního vysídlení a „rozptylu“ několika stovek moravských Chorvatů (v dobovém jazykovém úzu „Charvátů“) ze tří obcí v okolí rakouské hranice na jižní Moravě. Ve čtvrté kapitole pak autor souhrnně připomíná případy některých dalších uskutečněných nebo jen zamýšlených přesunů vybraných skupin obyvatel na československém území.

Největší pozornost soustředí Dvořák na osudy německých obyvatel, kteří po skončení hromadných transferů za hranice zůstali z různých důvodů na území československého státu. „Neodsunutým“ Němcům jsou v knize věnovány dvě tematické kapitoly. V první je popsán přesun a následný „rozptyl“ desetitisíců německých obyvatel do vnitrozemí Čech a Moravy, který probíhal v letech 1947 až 1949. Autor prezentuje tuto vnitrostátní přesídlovací akci jako epilog „velkého odsunu“, náhradní a provizorní řešení za neuskutečněné vysídlení zbývajících německých příslušníků za hranice, které doplňuje celkový obraz řešení „německé otázky“ v poválečném Československu, a zamýšlí se nad situací této komunity po skončení hromadného odsunu na konci roku 1946. Sleduje přitom postupné kroky československých úřadů od neúspěšného vyjednávání o odsunu zbytku Němců za hranice k hledání neoptimálnějších cest, jak vyřešit „německý problém“ v rámci vnitrostátní akce. Dále autor přibližuje plány přesídlovací akce, její přípravu a jednotlivé fáze jejího

5 Reakcí na zřízení Centra proti vyhánění a s ním spojenou politickou instrumentalizaci „dějin vyhánění“ byla řada diskusí a iniciativ, mezi nimi např. projekt „Evropská síť Nucené migrace a vyhánění ve 20. století“ (*Das Europäische Netzwerk Zwangsmigration und Vertreibung im 20. Jahrhunderts*), který téma nucených migrací zasazuje do celoevropského kontextu, jenž není prezentován jen jako „německý problém“. Jedním z výsledků, jež se pokoušejí zmapovat a zdokumentovat tento fenomén, je také *Lexikon vyhánění* ve formě slovníkového přehledu s více než 300 hesly od 122 autorů z různých zemí, ve kterém jsou zachyceny také některé případy českých, resp. československých nucených migrací (BRANDES, Detlef – SUNDHAUSEN, Holm – TROEBST, Stefan (ed.): *Lexikon der Vertreibungen: Deportation, Zwangsumsiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts*. Wien – Köln/R. – Weimar, Böhlau 2010).

provádění. Všimá si přitom také řady dílčích otázek, jako byly například sporné případy přesídlení „chráněných“ skupin německých obyvatel (příslušníci smíšených manželství, specialisté) nebo „spor o hraničáře“, obnášející konflikty mezi novými osídlenci a českými předválečnými starousedlíky v pohraničí.

Tomáš Dvořák poukazuje ve své práci rovněž na skutečnost, že v době provádění vnitrostátních přesunů již značná část německých obyvatel hledala možnosti a cesty k opuštění Československa a dobrovolnému vystěhování do Německa nebo Rakouska, a připomíná paradox, že zatímco v prvních poválečných letech se československé úřady všemožně snažily, aby co nejvíce Němců dostaly za hranice státu, na konci čtyřicátých let již tomu většinou bránily a dobrovolné vystěhování nepodporovaly. Přesídlování německých obyvatel nebylo totiž jen opatřením sloužícím k „čechizaci“ pohraničí a k asimilaci této nepohodlné národnostní skupiny, ale (jak Dvořák přesvědčivě na mnoha místech v textu dokládá) fungovalo také jako nástroj k řešení nedostatku pracovních sil v různých oblastech státu a ve vybraných hospodářských odvětvích, zejména v zemědělství nebo hornictví, kde navíc Němci představovali levnou, a proto hojně využívanou pracovní sílu. Proto také mohl autor výstižně konstatovat, že „zatímco pro odsunuté Němce se české země staly ztraceným a uloupeným domovem, pro ty, kteří zde setrvali, a zejména pro Němce přesunuté do vnitrozemí, se Československo měnilo ve vězení“ (s. 151).

Vnitrostátní přesídlení provedené na konci čtyřicátých let postihlo nakonec jen menší část českých Němců a nemělo ani trvalý charakter. Mnoho postižených se totiž mohlo v poměrně krátké době opět vrátit do míst, odkud byli předtím vystěhováni. Nejednalo se však o přehodnocení postoje státních úřadů k přesídlovací akci, ale jak Dvořák uvádí, byl to spíše výsledek chaosu a také nechuti místních správních orgánů v českém a moravském vnitrozemí přijmout německé obyvatele. Stovky postižených rodin tak byly jen využity při sezonních zemědělských pracích a po skončení sklizně odeslány zpět do pohraničí.

Jiné osudy provázely několik tisíc Němců nedobrovolně přesídlených do okolí Jáchymova, jimž je věnována následující kapitola.⁶ V tomto případě se jednalo o pracovní síly, které byly na konci čtyřicátých let dvacátého století koncentrovány k těžbě uranové rudy, a jejich rodinné příslušníky. Přesídlení Němců na Jáchymovsko v roce 1948 představovalo poslední hromadnou vysídlovací akci uskutečněnou v Československu, která se odehrála na čistě etnickém principu. Přitom v té době již „národnostní otázka“ nehrála zásadní roli, větší důležitost získala kritéria ekonomická, vojenská nebo obecně politická a v případě Jáchymovských dolů rovněž „vyšší zájem“ Sovětského svazu, který vyvíjel tlak na rozvoj uranového průmyslu a těžbu suroviny potřebné k výrobě atomové zbraně. Dvořák vnímá nucené přesuny a nasazování německých pracovníků do jáchymovských uranových dolů rovněž jako přímou spojnicí k pozdější internaci a nucenému pracovnímu nasazení politických vězňů v padesátých letech, které se v české historické paměti zapsaly jako jeden

6 K tomu viz též DVORÁK, Tomáš: Těžba uranu versus očista pohraničí: Německé pracovní síly v Jáchymovských dolech na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 626–671.

z nejnámějších symbolů komunistické perzekuce v poúnorovém Československu. Jak ovšem sám autor připomíná, mezi prvními oběťmi „jáchymovského gulagu“ byli Němci rekrutující se z nasazených válečných zajatců, místních obyvatel a později i přesídlenců z ostatních částí bývalých „Sudet“.

V souvislosti s přesídlením německých pracovních sil na Jáchymovsko upozorňuje autor na několik zjevných paradoxů, které narušovaly původní plány organizátorů vnitrostátních přesunů, zejména odsunového oddělení ministerstva vnitra. Jejich záměrem bylo vystěhovat co nejvíce Němců z pohraničních oblastí státu, rozptýlit je ve vnitrozemí a asimilovat do většinové české společnosti. Přitom jáchymovský okres, kam tisíce německých pracovníků a jejich rodinných příslušníků přesídlily, sousedil s německými hranicemi a v předešlých letech odtud byla vysídlena větší část původních německých obyvatel. Tak se v tomto koutku Čech vytvořil nový a svérázný německý „jazykový ostrov“; příchod nových obyvatel autor označuje jako „druhé německé osídlení“ (s. 184), v němž se promísili původní němečtí osadníci, váleční zajatci a lidé pocházející z různých bývalých německých enkláv českého, moravského a slezského pohraničí. Při sčítání lidu v roce 1950 se v tomto okrese přihlásilo k německé národnosti téměř pětatřicet procent obyvatel, což významně převyšovalo celostátní průměr, který se pohyboval kolem dvou procent.

Autor se také zamýšlí nad rolí Jáchymovských dolů jako „laboratoře nové národnostní politiky“ (s. 190), zvláště v době, kdy se v Československu začala uplatňovat nová doktrína komunistické národnostní politiky, jež znamenala odklon od dosavadního protiněmeckého kurzu ke snaze řešit přetrvávající občanskoprávní vakuum neodsunutých Němců a normalizovat jejich postavení ve státě. V každém případě představoval jáchymovský okres „specifické území“ v rámci poválečného Československa, které Dvořák označuje jako jedinečnou (byť dočasnou) „enklávu smíšeného česko-slovensko-německého osídlení, obohaceného o další různorodé skupiny obyvatel i v rámci jednotlivých etnik“ (s. 198).

Jestliže osudy německých obyvatel přesídlených v rámci československého území – ať již rozptýlených do vnitrozemí, nebo koncentrovaných na Jáchymovsko – zůstávají součástí širšího „příběhu“ o poválečném vypořádání s touto národnostní skupinou a „epilogem velkého odsunu“, pak kapitola o moravských Chorvatech představuje specifickou událost totální likvidace několik staletí trvajících osídlení této komunity v jihomoravském regionu. Oproti Němcům, kteří i po ukončení odsunů za hranice představovali početně stále ještě největší etnickou skupinu v českých zemích, tvořili Chorvaté poměrně malou enklávu usazenou ve třech obcích mikulovského okresu a jejich počet nepřesahoval dva tisíce osob. Přesto, nebo snad právě proto, se Dvořák rozhodl věnovat osudům této etnické skupiny ve své knize nejpodrobněji a podal v ní detailní rozbor poválečné situace moravských Chorvatů a zániku jejich jazykového ostrůvku.

Autor konstatuje, že v případě chorvatských obyvatel se jednalo o fakticky jediný příklad dokonalé vnitrostátní deportace celé národnostní menšiny v českých moderních dějinách a také o patrně nejdůkladněji vyšetřované obyvatelé poválečného Československa (s. 204). Detailní analýzou se pokouší odpovědět na klíčovou otázku, proč právě toto početně i teritoriálně značně marginální etnikum, které

navíc mělo slovanský původ, bylo nakonec tolik postiženo poválečnou stigmatizací spojenou s různými perzekucemi a diskriminačními opatřeními, jež vyvrcholily nuceným přesídlením a „rozptýlením“ těchto osob daleko od původního domova. V autorově podání představuje přesídlení chorvatských obyvatel ze tří jihomoravských vesnic výslednici různých motivů, do nichž se promítly požadavky poválečné revoluční očisty pohraničí (chorvatští muži se „provinili“ službou v německé armádě za druhé světové války), majetkové a mocenské ambice nových osídlenců (Chorvaté měli největší statky a nejspřádanější hospodářství, navíc jejich obce ležely v nejúrodnějších částech a atraktivních vinařských oblastech jižní Moravy) i nenávisť komunistické strany, která právě v chorvatských obcích zaznamenala v roce 1946 drtivou volební porážku. Chorvaté měli narozdíl od některých jiných stigmatizovaných menšin v Československu volební právo a využili je k jednoznačné podpoře Československé strany lidové.

Rozmanitost motivů pro přesídlení chorvatských obyvatel umožnila Dvořákovi jednak podrobně vylíčit místní situaci, na pozadí líčení těchto událostí se mu ale povedl také zdařilý průnik do struktur fungování tehdejší státní moci, od ústředních orgánů po místní úřady, které nakonec v tomto případě sehrály podstatnou roli. Spor o „chorvatskou otázku“ je totiž názorným příkladem propojení lokálního problému s působením a účastí různých struktur státní byrokracie, bezpečnostních složek i tehdejších politických stran Národní fronty. Autor této skutečnosti využil pro přesvědčivé přiblížení a popsání způsobu fungování politiky za třetí republiky i tehdejší společnosti na konkrétním a možná poněkud specifickém, ale pro pochopení jednání aktérů moci a dobové reality výstižném a modelovém příkladu, který autor definoval jako „malý odsun ve velké politice“ (s. 204).

Tomáš Dvořák ve výkladu poválečné situace moravských Chorvatů upozorňuje také na některé málo známé skutečnosti a „kuriózní“ případy. K nim patřilo absurdně pojaté a opakovaně prováděné vyšetřování „národní spolehlivosti“ chorvatských občanů mimo standardní a legislativně vymezená opatření, což Dvořák nazývá „zvláštní retribucí“ (s. 252). Z ní sice většina Chorvatů nakonec vyšla kladně prověřena, ale jelikož tato procedura neměla žádný právní podklad, neměly ani její výsledky žádnou právní závaznost. Tragiku celé situace pak autor výstižně dokumentuje na příkladu „veřejné přísahy věrnosti Charvatů Československé republice“ dne 16. listopadu 1947, která měla být symbolickou tečkou za obdobím „očisty“ a za prověřováním „národní spolehlivosti“, a především zárukou pro setrvání v domovských obcích a ochranou před dalšími pokusy o přesídlení. O tři měsíce později však bylo všechno jinak, když okresní akční výbor v Mikulově vydal 24. února 1948 usnesení o přesídlení Chorvatů jako „státně nespolehlivého“ obyvatelstva. K jeho naplnění došlo v následujících dvou letech úplným vystěhováním všech dosud nepřesídlených Chorvatů, a tím i k definitivní likvidaci chorvatského jazykového ostrůvku.

K málo známým faktům, které Dvořák dokumentuje, patří aktivita prvního poválečného předsedy československé vlády Zdeňka Fierlingera, jenž se v několika případech postavil na stranu moravských Chorvatů a podpořil zachování jejich jazykového ostrůvku v jihomoravském pohraničí. Ačkoliv není znám skutečný důvod těchto Fierlingerových „sympatií“ k Chorvatům, Dvořák nabízí zajímavou úvahu,

když dává tento zájem do souvislosti s otázkou případných úprav československých státních hranic s Rakouskem a s tím spjatého křížení „starého“ projektu vybudování koridoru, jenž by spojoval Československo s Jugoslávií. Avšak zamýšlená úprava hranic stejně jako koridor spojující oba slovanské státy prostřednictvím chorvatských enkláv nebyly po roce 1945 realizovatelné a nikdy se o nich na oficiálních místech nejednalo. Navíc v pozdějších letech, po roztržce jugoslávského vůdce Josipa Broze Tita se Stalinem a navazujícím prudkým zhoršení vztahů Československa s Jugoslávií byl moravským Chorvatům „jihoslovanský původ“ spíše na škodu a přiřadil se k aspektům komplikujícím jejich postavení.

Jestliže Tomáš Dvořák věnoval ve své knize značnou pozornost Němcům, a zvláště moravským Chorvatům, nedá se to tvrdit u jiných skupin obyvatel, které byly v rámci československého státu postiženy nuceným přesídlením. Jejich osudy totiž autor shrnul do jediné, a navíc nejkratší kapitoly. V ní jsou představeny deportace slovenských Maďarů na české území v letech 1945 až 1949, přesídlení obyvatel z takzvaného zakázaného pásma a „státně nespolehlivých osob“ z hraničního pásma na počátku padesátých let, další úřední vystěhování politicky nepohodlných osob z pohraničí před únorem 1948 i po něm, zakládání vojenských újezdů spojené s vysídlováním postižených obcí, plány zamýšlených, ale nikdy neuskutečněných přesunů obyvatel na Hlučínsku a Těšínsku, problematika slezských uprchlíků přicházejících na československé území po druhé světové válce a rovněž „přeshraniční pohled“ na přesídlování českých obyvatel v Polsku.

Tyto „další případy“ jsou ovšem podrobeny již méně důkladnému pohledu autora a předložený text se zde opírá převážně o sekundární literaturu a výzkumy jiných badatelů. A tak zatímco Němcům jsou v publikaci věnovány dvě tematické kapitoly, několika stovkám moravských Chorvatů pak obsáhla stať o stovce stran, případy desítek dalších postižených obyvatel jsou nakonec popsány na sotva čtyřiceti stránkách textu. Dvořák si tuto nevyváženost uvědomuje a obhajuje ji odkazem na již provedené a zveřejněné výzkumy, takže se ve svém zpracování omezuje pouze „na srovnání a zachycení shodných vzorců poválečné politiky a myšlení, které se v rámci vnitřních odsunů uplatnily také v jiných případech“ (s. 302). Jakkoliv rozumím autorově argumentaci a jeho pochopitelné nechuti opisovat známá fakta, domnívám se, že některé zběžně připomenuté procesy nucených přesídlení by si přeci jen zasloužily i v této knize důkladnější zpracování.

Jako příklad bych uvedl obyvatele Vitorazska v jižních Čechách, kteří se v Dvořákově práci objevují pouze v několika odstavcích v podkapitole věnované přesídlování obyvatel z hraničního pásma, když autor připomíná násilné vystěhování těchto občanů do vnitrozemí v letech 1952 a 1953 (s. 355–358). Také tato problematika byla již dříve zpracována v samostatné publikaci Jána Mlynárika, která je ovšem natolik obsahově problematická a faktograficky nepřesná, že by si tyto události zasloužily nové podrobné zpracování a kritičtější rozbor.⁷ „Vitorazští“ by podle mého názoru

7 Viz MLYNÁRIK, Ján: *Tragédie Vitorazska 1945–1953: Poprava v Tušti*. Třeboň, Carpio 2005. Recenze na tuto publikaci viz KOVAŘÍK, David: Smutná historie pohraničního regionu v problematickém zpracování. In: *Soudobé dějiny*, roč. 13, č. 3–4 (2006), s. 499–506.

mohli aspirovat na samostatnou kapitolu v Dvořákově práci, jakou zde mají Němci a moravští Chorvaté. Tato národnostně indiferentní skupina obyvatel českého původu a jazyka se totiž stala objektem všech poválečných vnitrostátních, ale i přeshraničních přesunů. Jejich vynucené migrace začaly již v květnu 1945 bezprecedentním vyhnáním stovek rodin do Rakouska, kam byly směřovány spolu s německým obyvatelstvem v „divokém odsunu“. Narozdíl od Němců se česky mluvící obyvatelé Vitorazska mohli vrátit do svých domovů, většinu z nich ale zanedlouho postihlo další vysídlení, tentokrát do českého vnitrozemí. Již od roku 1946 totiž probíhaly na vitorazském území různé přesídlovací akce, jež vyvrcholily (v Dvořákově práci již připomenutou) závěrečnou „očistou“ této oblasti v roce 1953.

Přesuny vitorazských obyvatel jsou ale také jedinečným příkladem skutečně realizovaného vypořádání s národnostně nevyhraněnou a z hlediska tehdejší státní moci problematickou entitou českého původu v pohraničí, přičemž tento případ může posloužit jako potřebné srovnání s obdobnou situací na Hlučínsku (autorem celkem podrobně popsanou na stranách 302–316), kde nakonec na přesídlení nedošlo. Konečně „vitorazská otázka“ patřila do roku 1948 k významným událostem zasahujícím do mocenského zápasu mezi politickými stranami tehdejší Národní fronty v jižních Čechách, kde plnila stránky regionálního tisku a zaměstnávala různé složky státního aparátu, bezpečnostních orgánů i místních samospráv minimálně stejně intenzivně, jako tomu bylo v případě Chorvatů na jižní Moravě. Mohla by se tedy stát i příležitostí k podniknutí obdobné sondy do fungování správních struktur na lokální úrovni. Nechci tím tvrdit, že Dvořákova publikace je bez podrobnějšího zpracování kauzy obyvatel Vitorazska méně kvalitní nebo neúplná, ale bude-li autor někdy v budoucnu doplňovat svůj výzkum nebo připravovat rozšířené vydání této knihy, přimlouval bych se za zařazení této problematiky.

Ani tato drobná výtká, či spíše výzva k dalšímu směřování výzkumu nucených přesunů obyvatel na území československého státu, nemůže zpochybnit významný přínos recenzované publikace. Tomáš Dvořák nepopisuje pouze jednotlivé procesy hromadných přesídlení, nýbrž podává také poměrně výstižný obraz fungování celé československé společnosti a jejích státních a bezpečnostních složek v poválečné době. Hojně prováděné přesídlovací akce různých stigmatizovaných skupin obyvatelstva nebyly pouze produktem obecně přijímané poválečné očisty a národní revoluce, ale významně se do nich promítly – a později v nich dokonce převládly – politicky motivované čistky. Autor tak připomíná a na četných příkladech dokládá, jak tenká a často prostupná byla hranice mezi národnostní a třídní očistou, což dokázali využívat především komunisté v mocenském zápase se svými politickými protivníky před únorem 1948, a uplatňovali to i v prvních letech po nástupu své neomezené vlády.

Závěrem lze s potěšením konstatovat, že se čtenářům do rukou dostala nejen velmi čtivá kniha, ale především odborně fundovaná a potřebná práce, která si zakládá na důkladném studiu pramenů a faktografickém bohatství. Autor se však neomezuje pouze na předkládání jednotlivých faktů, sledované téma se snaží zasazovat do komplexnějšího rámce vnitrostátního vývoje poválečného Československa. Daří se mu přitom narušovat některé stereotypní pohledy, především v oblasti poválečných

česko-německých vztahů. Přispívá zejména k diskusi, do jaké míry mělo poválečné vysídlení Němců za hranice a etnická proměna poválečného pohraničí vliv na vývoj vnitrostátních poměrů v Československu a na nástup komunistické diktatury.⁸ A je také nespornou zásluhou autora, že zvláště nucené přesídlení moravských Chorvatů se dočkalo v české historiografii konečně důkladného zpracování a obsáhlé analýzy. Dvořákova monografie o „vnitřních odsunech“ je tak zdařilým příspěvkem nejen k pochopení a přiblížení sídelní a národnostní politiky československého státu v období třetí republiky a v prvních letech komunistické diktatury, ale i kritickou výpovědí o fungování celé tehdejší české společnosti.

8 Srv. ARBURG, Adrian von: Únor 1948 – přelom v československé politice vůči Němcům? In: KOČIAN, Jiří – DEVÁTÁ, Markéta (ed.): *Únor 1948 v Československu: Nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2011, s. 225–234; SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí 1945–1960*. Praha, Antikomplex 2011.

Recenze

Sídliště a kulturní domy, základní kameny nové socialistické společnosti

Doubravka Olšáková

STRAKOŠ, Martin: *Nová Ostrava a její satelity: Kapitoly z dějin architektury 30.–50. let 20. století*. Ostrava, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě 2010, 199 stran, ISBN 978-80-85034-60-8;

STRAKOŠ, Martin: *Kulturní domy na Ostravsku v kontextu architektury a umění 20. století: Základní kameny společnosti*. Ostrava, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě 2012, 159 stran, ISBN 978-80-85034-68-4.

K otázce poválečných konceptů nové „socialistické“ společnosti se v poslední době objevilo hned několik důležitých publikací, které si zasluhují větší pozornost i přesto, že se nejedná o klasické práce z pera historiků. V roce 2008 vyšla publikace Lubomíra Zemana *Architektura socialistického realismu v severozápadních Čechách*,¹ o dva roky později kniha Martina Strakoše *Nová Ostrava a její satelity*, v roce 2011 práce Jaroslava Davida *Smrdiv, Brežněves a Rychlonožkova ulice*, která zachycuje

---

1 ZEMAN, Lubomír: *Architektura socialistického realismu v severozápadních Čechách*. Ostrava, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě 2008.

vývoj československé toponymie po roce 1945,² v roce 2012 pak pokračoval Martin Strakoš další publikací, pojednávající tentokrát o specifickém fenoménu kulturních domů na Ostravsku.

Není náhodou, že tři ze čtyř výše uvedených publikací se velmi podrobně vztahují k vývoji jednoho z vůbec nejprogresivnějších regionů v bývalém Československu – Ostravska. Právě na jeho příkladu lze podrobně analyzovat systémový i nesystémový přístup nového režimu ke stalinistickým poučkám proklamovaným dosud pouze v teorii. Přesto však tento relativně ucelený tematický soubor nových publikací nabízí také srovnání a přesahy k dalším regionům, především pak k průmyslovým oblastem severních Čech.

Zrod nové, socialistické kultury předjímal také zrod nového, specifického přístupu k urbánním konceptům a společenské funkci architektury, která záhy začala představovat politikum. Architektura se stala nedílnou součástí socialistického přístupu k lidskému prostředí, poněvadž představovala prostředek aktivní proměny „přírodního prostředí“ v „životní prostředí“. Přivlastňování okolí „lidem“ se stalo základem nového uspořádání měst a nově definovalo také jednotlivé funkce staveb, jejichž role procházela v padesátých letech zásadní proměnou.

První z recenzovaných publikací vyšla v roce 2010 a jedná se vlastně o první větší práci věnovanou komplexní historii takzvané Nové Ostravy a jejím satelitům, tj. satelitním sídlištím, která v této nejprůmyslovější oblasti od konce čtyřicátých let minulého století vznikala. Její autor Martin Strakoš ji přílehavě doplnil podtitulem *Kapitoly z dějin architektury 30.–50. let 20. století*; jde tu vlastně o otevření tématu a místy až plamennou obhajobu dějin architektury z desetiletí následujícího po komunistickém převratu. Publikace pak sleduje dvě hlavní linie: tou první je sovětský vliv a problém sovětizace české architektury, druhou pak snaha vidět pod rouškou příklonu k sovětským vzorům návrat či zrod specifického československého vývoje. Autor nahlíží oba problémy komplementárně jako vzájemně se nevylučující, nicméně dynamicky se ovlivňující.

Architektura padesátých let, alespoň ta oficiálně proklamovaná a protežovaná, vycházela ze dvou základních premis. Tou první byl kolektivismus. Jak psal architekt Karel Pilát, který měl na ministerstvu sociální péče (pracovních sil) na starosti výstavbu vzorových sídlišť: „Žijeme na zlomu doby, kdy plánování individua je podrobeno a kontrolováno plánováním celku, tj. s ohledem na všeobecnou prospěšnost.“ (s. 126). Tou druhou byla propagandistická triáda nové, socialistické společnosti, kterou tvořila zaprvé stalinská péče o člověka, zadruhé myšlenka socialistického humanismu a demokratismu a zatřetí snaha vtělit do architektury vítězný třídní boj, respektive velikost a význam socialistické epochy (s. 157). Nová Ostrava, jejíž výstavba měla spočinout na těchto třech pilířích, tak představovala město budoucnosti. Jak však autor velmi příhodně poznamenává, toto označení nalezneme v tisku již v roce 1946 (s. 151).

2 DAVID, Jaroslav: *Smrdiv, Brežněves a Rychlonožkova ulice: Kapitoly z moderní české toponymie. Místní jména, uliční názvy, literární toponyma*. Praha, Academia 2011 (recenzi jsem publikovala v časopise *Dějiny a současnost*, roč. 36, č. 1 (2014), s. 49).

Tyto pasáže jsou pro historika nejzajímavější především díky pečlivé analýze vlivu sovětských konceptů na československou komunitu architektů nejen po roce 1945, ale také již v meziválečném období. V tomto smyslu jsou autorovy exkurzy a analýzy mnohem pečlivější a detailnější, nežli například nabízí dnes již poněkud zastaralá práce Anderse Ámana *Architektura a ideologie ve východní Evropě za Stalinovy éry* z roku 1987.³ Přestože autor následující tezi neformuluje s takovou otevřeností, zdá se, že místy nahlíží sovětizaci jako určité „mocenské nedorozumění“. Uvádí zde hned několik příkladů, kdy českoslovenští architekti byli v rámci studijních cest do Sovětského svazu na počátku padesátých let tamními architekty chváleni za meziválečnou architekturu (s. 163) nebo kdy je britští či američtí architekti, kteří také absolvovali studijní pobyt v SSSR, oceňovali za to, že „jste tu už dále (než v SSSR)“ (s. 180). Realitu úspěšné sovětizace pak autor dává za vinu těm představitelům obce architektů, kteří prahli po mocenských postech, přestože ideový proud a východisko architektonické tvorby padesátých let ležely podle autora zcela jinde. Při svém hodnocení celého období však píše, že „změna se sice odehrávala v kulisách stalinského ideologického jazyka, ale v jeho spodním proudu se dostávalo na povrch povědomí o avantgardě a modernistické podstatě koncepce satelitních sídlišť či funkčního zónování“ (s. 184).

Tento zajímavý a provokativní motiv „sovětizace jako mocenského nedorozumění“ podporuje také dlouhý autorský exkurz do meziválečného a těsně poválečného období, v němž se Martin Strakoš snaží sledovat vývojové tendence nových urbanistických plánů. A tak zatímco vznik sídlišť sovětského vzoru bývá spojován s komunistickým režimem, ministerstva sociální péče a financí, která stála u zrodu jednoho z prvních dokumentů o výstavbě vzorových sídlišť, navrhovala inspirovat se sovětskými vzory či sídlišti meziválečného Frankfurtu nad Mohanem již roku 1946. Za tři hlavní oblasti této „vzorové výstavby“ pak byla zvolena města Most, Kladno a Ostrava (s. 119 n.).

Jako hlavní motiv sovětizace československé architektury v poválečném období uvádí autor komunistický boj proti kosmopolitismu (s. 140 n.). V tomto ohledu však v textu marně pátráme po velkých diskusích o kosmopolitismu ve vědě, ale především po fundamentální konferenci o nutnosti boje proti kosmopolitismu ve stavitelství. Specializovaná konference se pod heslem „Proti kosmopolitismu a objektivismu ve stavitelství“ uskutečnila na Českém vysokém učení technickém na konci října 1952 v návaznosti na „První ideologickou konferenci vysokoškolských vědeckých pracovníků“, která se konala v Brně od 27. února do 1. března 1952.⁴ Jejím cílem bylo aplikovat na stavební inženýrství ideologické premisy formulované

3 Práce vyšla ve švédštině v roce 1987, v angličtině o pět let později (srv. AMAN, Anders: *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era: An aspect of cold war history*. New York, The MIT Press 1992).

4 Srv. *Marxisticko-leninskou ideovostí a stranickostí proti kosmopolitismu a objektivismu ve vědě: Sborník dokumentů 1. ideologické konference vysokoškolských vědeckých pracovníků v Brně 27. února – 1. března 1952*. Praha, Naše vojsko 1952. Konkrétně viz např. příspěvky Jiřího Krohy „Marxisticko-leninskou ideovostí: Odras kosmopolitismu ve stavebnictví a architektuře“ (s. 246–254) nebo Bohuslava Fuchse „Socialistický realismus v urbanismu“ (s. 255 n.).

na předchozí ideologické konferenci a vymýtít tak všechny údajné projevy kosmopolitismu.⁵ K pochopení celkového klimatu v odborných obcích, ať již vědeckých, stavitelských, či architektonických, tento prvek ve Strakošově publikaci zřetelně schází, čímž je bohužel poněkud zkeslen celkový obraz.

Dalším nedostatkem zásadnějšího charakteru je i to, že zatímco autor se soustředí na lokální prameny, jeho narací často schází širší rozhled a perspektiva. Na druhou stranu však úzká optika autorova přístupu umožňuje vyniknout i důležitým, prvotním a manifestačním akcím nového režimu, které dosud historikové přehlížejí. To je případ velké Slovanské zemědělské výstavy z roku 1948 (s. 136), na níž se významným způsobem podíleli také architekti, kteří budou prosazovat nové koncepty v následujících letech. Tato výstava totiž sloužila v první řadě jako reprezentativní manifestační akce nového režimu v oblasti zemědělství, kde se schylovalo k násilné kolektivizaci. Ideologický předvoj v podobě organizace této velké zemědělské výstavy nebývá v literatuře zpravidla zmiňován, přestože podle dobových ohlasů i vzpomínek se jednalo o jednu z nejvýznamnějších akcí nového režimu vůbec.

Zcela jedinečným postřehem je však vyzvednutí funkce místních elit při výstavbě nových „regionů“. Jak autor velmi příhodně zdůrazňuje, velká sídliště a nová města, respektive bezprecedentní státní podpora rozvoje těchto regionů, umožnila mocenský vzestup lokálních politiků typu pozdějšího premiéra Oldřicha Černíka i jiných. Právě tyto „velké socialistické experimenty“ vlastně zásadním způsobem formovaly jejich myšlenkový svět.

Strakošova publikace tak i přes své relativně úzké oborové vymezení nabízí pestrou škálu témat a oblastí, které spadají také do sféry zájmu historiků soudobých dějin. Zvláště přesah k modernímu pojetí environmentálních dějin jako dějin přetváření „přírodního prostředí“ v „životní prostředí“ – a tedy nejen proměny historické krajiny v geografických souvislostech – zaujme a inspiruje. Otevírá tak totiž dosud nepřiliš zpracované a prozkoumané téma nového vymezení komunistické společnosti v životním prostoru.⁶

Logickým pokračováním výzkumu nových „sídlišť“ stalinské epochy je mapování jednotlivých prvků, které dotvářely fenomén socialistického města. Ve své další práci se proto Martin Strakoš rozhodl zaměřit svou pozornost k tématu takzvaných kulturních domů. K nim přistupuje autor z komplexního pohledu: „Zajímat by nás měly spíše jako typické příklady, nikoli jako unikáty. Jako architektonická díla začleněná do komplikovaného a protikladného společenského, architektonického

5 Srv. JEŽDÍK, Theodor – MADĚRA, Vladimír (ed.): *Proti kosmopolitismu a objektivismu ve stavitelství: Sborník projevů z ideologické konference fakulty inženýrského stavitelství ČVUT v Praze. Určeno učitelům a posluchačům vys. škol. techn., věd. pracovníkům a vyš. techn. kádrům v praxi pro polit. správné zaměření jejich odb. a věd. práce.* Praha, Státní nakladatelství technické literatury 1953.

6 Toto téma bylo částečně, ovšem velmi inspirativně zpracováno například při analýze „hranice možného“ v publikaci editorů Ivana Adamoviče a Tomáše Pospiszyla *Planeta Eden: Svět zítřka v socialistickém Československu 1948–1978.* Řevnice, Arbor vitae 2010 (recenze v tomto časopise: FRANC, Martin: Zdařilá výprava na planetu Eden: Sci-fi, vesmír a utopie v komunistickém Československu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 18, č. 1–2 (2011), s. 233–237).

a urbanistického vývoje daných sídel.“ (s. 145) Tato definice činí z tématu „kulturních domů“ po právu dobový fenomén, jehož zhodnocení může poukázat nejen na hlavní rysy vývoje architektury a urbanismu za komunistického režimu, ale také na měnící se chápání společnosti, respektive „lidu“.

Reprezentační domy, jejichž přívlasky odkazovaly k národu, lidu či kultuře, doprovázely emancipaci národní i sociální již od 19. století a staly se ztělesněním zápasu národa o vlastní kulturu, jejich největší rozkvět ovšem přineslo teprve dvacáté století. Vývoj od „národních“ domů (Slovanský dům, Německé kasino v Praze), které reflektovaly boj za národ, přes „lidové domy“ meziválečného Československa, které odkazovaly na snahu o sociální emancipaci dělnictva, se v padesátých letech zastavil u „domů osvěty“ či „kulturních domů“. V tomto smyslu je druhá publikace Martina Strakoše poněkud zavádějící, poněvadž „osvětové domy“ v mnoha případech zaměňuje za „kulturní domy“. Všechny podobné domy za komunistického režimu – domy techniky, domy pionýrů, domy novinářů etc. – však měly svou specifickou funkci a výsostně postavení, definované velmi často zákonem. Zajisté pro ně můžeme přijmout univerzální označení „kulturní dům“, ovšem funkce jednotlivých „domů“ bychom měli respektovat.

Největšího rozmachu pak dosáhly kulturní domy právě po únoru 1948. To, co se v knize nedočteme, je fakt, že hlavní rámec osvětové péče byl v poválečném Československu vymezen dekretem prezidenta republiky č. 130 Sb. z 26. října 1945 (později byl zrušen vládním nařízením č. 101 Sb. z 5. července 1950 o zrušení osvětových rad a přenesení jejich působnosti na národní výbory). Už ten stanovoval povinnost obcí zajistit „služební místnosti“ pro osvětové rady i jejich činnost a nést náklady s osvětou spojené. Existenci „osvětových domů“ však v československém právním řádu definitivně ukotvil takzvaný osvětový zákon, č. 52/1959 Sb. Ten taxativně vymezil cíl a role osvětových domů a fakticky přejal za svůj sovětský vzor, který kumuloval hned několik funkcí „osvětového domu“, z něhož se tímto stal onen známý „kulturní dům“.⁷ V kombinaci s povinností obcí zajišťovat osvětovou péči se tak stal „kulturní dům“ vítaným kompromisem mezi nutností dostat povinnostem obcí a zároveň omezit ekonomické náklady sloučením mnoha osvětových funkcí a činností do jednoho místa. Fakticky tak měla kombinace těchto nařízeních stejný efekt jako později ona povinnost vymezit při stavbách sídlišť určité procento stavebního

7 „(1) jako vzdělávací a poradenská střediska zřizují výkonné orgány národních výborů pro své obvody osvětové domy, jejichž hlavním úkolem je pomáhat při zvyšování politické úrovně a odborné způsobilosti zejména dobrovolných osvětových pracovníků a zajišťovat výměnu a zevšeobecnování nejlepších zkušeností z osvětové práce všech organizací a institucí, které vyvíjejí osvětovou činnost. (2) Pokud je to nutné v zájmu uspokojování kulturních potřeb občanů, může osvětový dům v místě svého sídla plnit se souhlasem orgánu, který jej zřídil, též úkoly osvětového zařízení klubového typu, popřípadě poskytovat jiné kulturní služby. (3) Součástí krajských osvětových domů mohou být též krajská jednatelství koncertů a estrád...“ (Zákon o osvětové činnosti (osvětový zákon), č. 52/1959 Sb., § 10. In: *Zákony na webu: Sběrka zákonů ČR, Sběrka mezinárodních smluv* [online]. Wolters Kluwer ČR, a.s. [cit. 2014-11-10]. Dostupné z: www.sbc.cz/cgi-bin/khm.cgi?typ=1&page=khm:PPSB59/SB59052A.htm.)

rozpočtu na ozdobné prvky.⁸ Avšak zatímco betonoví „vetřelci“ i „volavky“ si již pozornost získali, fenomén kulturních domů zůstával stranou zájmu jak historiků umění, tak i historiků moderních a soudobých dějin.⁹

Jak vyplývá z proměny zákonného vymezení existence osvětových domů, narozdíl od předchozí epochy začal být „kulturní dům“ v duchu kolektivismu vnímán jako multifunkční, lidový dům určený k všestrannému vzdělávání veřejnosti. V přízemí se nacházelo kino či divadelní jeviště, pokud možno multifunkční, společně s kavárnou a restaurací, zatímco v patrech byly zřízeny klubovny různých spolků, učebny či knihovny. Za vyvrcholení těchto snah o vytvoření co nejširšího „osvětového“ portfolia lze bezesporu považovat vznik „kulturního domu“ v Českém Těšíně, kam bylo umístěno nejen Těšínské divadlo (jeho česká i polská scéna), ale také knihovna a v neposlední řadě i planetárium. Dodnes se v tomto ohledu jedná o naprosto unikátní stavbu nejen v českém, ale zřejmě vůbec v celém středoevropském kontextu (s. 137).

„Kulturní dům“ se stal po sovětském vzoru součástí „obytné krajiny“ nového Československa a delegace Nejvyššího sovětu SSSR ještě roku 1955 hlasitě kritizovala, že v nových sídlištních typu ostravské Poruby dosud žádný takový dům nestojí (s. 123). Byl fenoménem své doby, neboť zatímco nové obchodní domy představovaly – především díky prosklenému přízemí – „okno do výroby“, kulturní domy se staly jakýmsi symbolickým „oknem do kultury“. Ostatně právě fenomén kulturních domů v socialistickém bloku se stal také velkým tématem zahraničních antropologů střední a východní Evropy, kteří se snaží sledovat vliv akulturace nového režimu například i v extrémních klimatických podmínkách.¹⁰ Tyto antropologické úvahy o funkci kulturních domů však ponechává autor bohužel stranou svého zájmu.

Vzhledem k výše zmíněnému je logické, že v Československu se množily kulturní domy především v nových lokalitách, které vznikaly v průmyslových oblastech. Ideálním prostorem bylo pak sídliště. Z tohoto důvodu se Martin Strakoš věnuje fenoménu kulturních domů na Ostravsku, kde jich v daném období vznikalo snad nejvíce. Srovnatelný by však byl nejspíš počet novostaveb „kulturáků“ v severních Čechách... Díky centralizaci a architektonickým ateliérům pod kontrolou státu se pak v těchto průmyslových regionech velmi často stávalo, že tvorba například z Ostravska rezonovala třeba právě v severních Čechách (jak o tom svědčí Fragnerova stavba Domu kultury pracujících v Ostravě, jíž se inspiroval Jaroslav Lácha ve svém návrhu Odborového domu kultury pracujících v Ústí nad Labem – s. 118).

8 Viz KAROUS, Pavel – JANKOVIČOVÁ, Sabina (ed.): *Vetřelci a volavky: Atlas výtvarného umění ve veřejném prostoru v Československu v období normalizace (1968–1989) / Aliens and herons: a Guide to fine art in the public space in the era of normalisation in Czechoslovakia (1968–1989)*. Řevnice, Arbor vitae 2013.

9 Srv. např. POKORNÝ, Jiří: *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha, Karolinum 2003; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha, Academia 2014.

10 Srv. DONAHOE, Brian – HABECK, Joachim Otto (ed.): *Reconstructing the house of culture: Community, self, and the makings of culture in Russia and beyond*. New York, Berghahn 2011.

Stejně jako v předchozím případě i v této publikaci autor cenným způsobem dokumentuje sovětizaci československé poválečné kultury, když například upozorňuje na to, že k plánům vybudování nových kin byl v Československu používán projekt kombinovaného kina, který vypracoval Ústav architektury veřejných a průmyslových staveb Akademie architektury SSSR.¹¹ Dále například uvádí Chruščovův výrok o „zbytečnostech při architektonické úpravě budov“ z prosince 1954, který byl přijat coby usnesení Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu a na troskách pompézního socialistického realismu dal vzniknout „oholené soře“ (s. 99). Za zmínku též stojí autorova schopnost citlivě rozlišovat mezi politickým tlakem, profesní hrdostí a snahou o kompromis, který by vyhovoval komunistické moci i sebevědomým architektům. Ještě v roce 1956 byla například výše zmiňovaná těšínská budova kulturního domu označena za příliš „kosmopolitní“ (s. 140).

Stranou autorovy pozornosti zůstává nicméně počátek úpadku „kulturních domů“ za takzvané normalizace, poté co v polovině roku 1971 došlo ke zrušení osvětových domů a na jejich základech vznikla společně s novým, rigidně indoktrinujícím schématem osvěty také „kulturní střediska“.

Obě publikace Martina Strakoše znamenají jednoznačný přínos pro pochopení dobové atmosféry v architektonických a urbanistických kruzích, zároveň však historikům velmi příhodně umožňují nahlédnout do nepříliš prozkoumaných oblastí „budovatelské“ epochy. V tomto směru se v mnohém vyrovnávají pokusům z pera jiných historiků, jako je již zmíněná kniha Anderse Āmana, schází jim však ambice širšího rozhledu. Lokální archivy jsou v nich zastoupeny měrou vrchovatou, občasné opomenutí celostátní perspektivy je však ochuzuje o důležitý a zřejmě i ten nejzajímavější aspekt. I přes autorovu snahu zmapovat vývoj pečlivě zde některé typy pramenů scházejí: jedná se především o fond Státní výbor pro výstavbu (1956–1960), který je uložen v Národním archivu v Praze, a dále o fond Vládní komise pro výstavbu Ostravska, sekretariát Ostrava (1950–1951) Zemského archivu v Opavě. Na obranu autora je však zapotřebí dodat, že práce s těmito typy archivních pramenů je velmi problematická, poněvadž fondy vládních komisí, ústavů a podobně byly v šedesátých letech zcela zničeny či poněkud nelogicky vřazeny do různých nadřazených orgánů či nástupnických institucí.¹² A naopak, archivní fondy, které byly podle autora – respektive podle pamětníků – zničeny, se v archivech dochovaly, i když třeba jen v omezené míře. To je například případ archivu Stavoprojektu Ostrava, který byl podle pamětníků zničen, ovšem Zemský archiv v Opavě eviduje tento fond, pokrývající časové období 1946 až 1974. Jak dobře víme z *oral history*, výpovědi dobových svědků je radno podrobně ověřovat.

Bohužel nalezneme v obou publikacích tu větší, tu menší historické nepřesnosti a omyly, kterým se dalo vyhnout. K faktickému uvolnění stalinistických otěží české vědy, společnosti i politiky například nedošlo již v roce 1954 (s. 103), ale

11 Tento plán byl například využit při stavbě kina Radost v novém „socialistickém“ městě Havířov (viz s. 127).

12 Nejinak tomu zřejmě bylo také s fondem Vládního ústavu pro výstavbu, který je v knize *Nová Ostrava a její satelity* uveden na straně 177, pozn. 371.

teprve o dva roky později.¹³ Domnělá Společnost pro kulturní a vědecké sblížení se SSSR (*Nová Ostrava*, s. 51) se správně nazývala Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR (v letech 1924–1934 Společnost pro hospodářské a kulturní sblížení s Novým Ruskem). Další podobné nepřesnosti lze jednoznačně přičíst k duhu uzavřenosti jednotlivých odborných komunit a nepřilíš rozvinutému dialogu mezi historiky soudobých dějin a historiky umění či historiky architektury.

Z obou publikací nicméně vyplývá, že rokem 1964 bylo velkým projektům a novým konceptům socialistické výstavby odzvoněno (*Nová Ostrava*, s. 181). Proč právě tento rok se stal oním přelomovým, autor neuvádí. Nabízí se několik vysvětlení, ovšem hovoříme-li o proměně krajiny a její transformaci k obrazu nové socialistické společnosti, je zapotřebí zmínit, že rokem 1964 skončila v Sovětském svazu oficiálně jedna velká perioda stalinského plánu přetvoření přírody, který byl spuštěn v říjnu 1948 a kromě výstavby vodních děl a lesních pásů spočíval i ve výstavbě nových socialistických měst. Nástup nových mocenských špiček v Sovětském svazu i v Československu pak měl za následek celkové oslabení rigidního přístupu k architektuře i ke krajině. Grandiózní plány zmizely, došly vize i finance. Obě publikace pak kladou zásadní otázku, proč se dnes stavíme k architektuře poválečného období s takovými rozpaky a nevráživostí. V tomto případě však odpověď nenalezneme v detailní analýze estetických kvalit oné architektury, ale spíše v kolektivní paměti, která se s nástupem komunismu vyrovnává poněkud problematicky dodnes.

Tento text vznikl s podporou výzkumného grantu „Stalinský plán přetvoření přírody v Československu (1948–1964)“ Grantové agentury České republiky (reg. č. 15-04902S).

---

13 Srv. např. BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha, Prostor 2001.

Recenze

Američtí Slováci a boj za slovenskou autonomií

Marek Šmíd

KUCÍK, Štefan: *Podiel amerických Slovákov na autonomistickom hnutí na Slovensku (1918–1938)*. Martin, Matica slovenská 2011, 150 stran, ISBN 978-80-8128-015-3.

Recenzovaná publikace představuje zajímavý pohled na slovenský autonomistický proud v meziválečném Československu z dosud nezpracovaného úhlu, a to optikou amerických Slováků. Nejedná se pouze o přehledovou práci o slovenském autonomistickém hnutí, nýbrž také o hlubokou sondu do politického, náboženského a kulturního prostředí amerických krajanů, jež mělo významný vliv na aktivitu slovenského politického hnutí v první Československé republice. Časově je studie vymezena vznikem Československa v říjnu 1918 a vydáním ústavního zákona o autonomii Slovenska v říjnu 1938, nicméně ve svých prvních kapitolách se vrací do doby první světové války, kdy probíhala intenzivní jednání o budoucnosti Slovenska.

Štefan Kucík je mladý slovenský historik, který v současnosti působí jako odborný asistent na Pedagogické fakultě Katolické univerzity v Ružomberku. Odborně se zaměřuje na slovenské dějiny 19. a 20. století, zejména na slovenské vystěholectví

do Spojených států amerických a Kanady, a ke zmíněnému tématu publikoval četné studie.¹

Kučíkova kniha sestává z deseti nečíslovaných kapitol, úvodu, přehledu pramenů a literatury, jmenného rejstříku a příloh. Autor příkladně prostudoval české, slovenské a zahraniční archivy, mimo jiné Archiv Kanceláře prezidenta republiky v Praze, Archiv Matice slovenské v Martině, Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR v Praze, Slovenský národní archiv v Bratislavě, písemnosti Slovenského ústavu a příruční knihovny (*Slovak Institute and Reference Library*) v Clevelandu a Archiv Ottawské univerzity v Kanadě. Se stejnou pečlivostí pročetl i meziválečný tisk amerických Slováků, například deníky *Jednota*, *Obrana*, *Nové Slovensko* a další periodika, a pracoval v amerických knihovnách, kde shromažďoval střípky pro svou analýzu.

V první kapitole se autor věnuje americkým Slovákům a proměnám jejich politických názorů od počátku dvacátého století. Důraz klade zejména na dokumenty a dohody, jež byly koncipovány, respektive uzavřeny v době první světové války na půdě Spojených států amerických – Memorandum Slovenské ligy v Americe (1914–1915), Clevelandskou dohodu (1915) a Pittsburskou dohodu (1918). Sleduje složité cesty představ o poválečném uspořádání Slovenska u reprezentace amerických Slováků, která před světovým konfliktem o možném spojení s Čechy neuvažovala, avšak pod vlivem vypuknutí války je přijala – přes přítomné obavy z asimilace – jako možnou alternativu. Do kontaktu s českými zástupci se slovenští představitelé v USA dostali v březnu 1915 v Clevelandu, kde Češi podpořili slovenské požadavky. Značnou pozornost věnuje autor zejména Pittsburské dohodě z května 1918, kterou podepsali zástupci Slovenské ligy v Americe, Českého národního sdružení a Svazu českých katolíků s Tomášem Garriguem Masarykem jako hlavou československého zahraničního odboje. Slovenští představitelé ji považovali za pokračování kurzu nastoupeného Clevelandskou dohodou, tedy federalismu, respektive autonomie Slovenska na federativním základě v budoucím státě.

Druhá kapitola líčí počáteční vzájemné kontakty Slováků na americkém kontinentu a v Československu po první světové válce, zejména cestu představitelů Slovenské ligy v Americe na Slovensko v únoru a březnu 1919 a výpravu delegátů Slovenské lidové strany do Spojených států v říjnu 1919. Obě cesty usilovaly zejména o poznání podmínek Slováků v nově vzniklé republice. Dosavadní neutrální stanovisko amerických Slováků se poté začalo postupně přiklánět k podpoře programových požadavků slovenské autonomie v rámci společného státu s Čechy.

Třetí kapitola analyzuje příčiny počátečního rozporu mezi slovenskými krajany ve Spojených státech, zejména mezi slovenskoamerickými katolickými organizacemi

---

1 Viz mj. KUCÍK, Štefan: Andrej Hlinka a americkí Slováci. In: LETZ, Róbert – MULÍK, Peter (ed.): *Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku*. Martin, Matica slovenská 2009, s. 167–188; KUCÍK, Štefan – ŠVORC, Peter: Česko-slovenský zahraničný odboj v USA (1914–1918). In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity: Řada společenských věd*, roč. 27, č. 2 (2013), s. 49–64; KUCÍK, Štefan: Cesta slovenských katolíckych biskupov do slovenskej Ameriky v roku 1926. In: *Duchovný pastier*, roč. 93, č. 1–2 (2012), s. 21–31.

a Slovenskou ligou v Americe, v otázce autonomie Slovenska. Mezi stoupence autonomistických snah nejprve patřili především představitelé slovenských katolíků v Novém světě, politicko-náboženské poměry následující po vzniku Československa však přiměly i Slovenskou ligu v Americe ke změně kurzu a podpoře autonomie, jak o tom informuje čtvrtá kapitola. Značný vliv na proměnu nálad amerických Slováků mělo rovněž vystoupení Slovenské lidové strany ze společného poslaneckého klubu českých a slovenských politických katolíků v listopadu 1921 na protest proti českému centralismu a neřešené situaci katolického školství; podporu k tomuto kroku údajně získal předseda Slovenské lidové strany Andrej Hlinka během tehdejšího osobního setkání s papežem Benediktem XV. ve Vatikánu. Slovenská liga v Americe poté vyloučila centralisty ze svých řad a začala podporovat autonomistické hnutí. Američtí Slováci pak také finančně podpořili slovenské autonomistické strany v čele se Slovenskou lidovou stranou a Slovenskou národní stranou v parlamentních volbách v listopadu 1925, byť nepřilíš vysokou sumou (odhaduje se na deset a půl tisíce amerických dolarů).

Se stejnou pozorností zachycuje autor i rozpory na Slovensku mezi unitaristickými politiky Jozefem Rudinským a Vavrem Šrobárem na straně jedné a spišským biskupem Jánem Vojtaššákem na straně druhé. Ten v roce 1923 nezískal od československých úřadů pas pro svou zahraniční cestu, neboť ji české politické kruhy považovaly za politickou, a nikoliv pastorační. O rok později se něco podobného přihodilo Andreji Hlinkovi. Teprve v červnu 1926, kdy se v Chicagu konal eucharistický kongres, tam mohl Hlinka odcestovat, třebaže československá vláda věděla o jeho záměrech agitovat ve prospěch autonomistického hnutí a shánět finanční podporu u slovenských krajanů. Cesta tohoto kněze, politika a nejhlasitějšího stoupence slovenské autonomie do Spojených států je hlavním obsahem páté kapitoly Kucíkovy knihy. Hlinka, který se postupně stával symbolem slovenského autonomismu, pro svůj politický kurz sice našel mezi americkými Slováky plné porozumění, požadované finance mu však cesta nepřinesla.

Šestá kapitola přibližuje období konce dvacátých let, jež je v historii československých vztahů sice dostatečně známé, avšak dodnes diskutované. Časově je ohraničují dvě politické události: leden 1927, kdy vstoupila po sérii dlouhých rokování Hlinkova slovenská lidová strana do československé vlády, což s nelibostí přijaly zejména americké krajanské kruhy, a říjen 1929, kdy zástupci této strany vládu opustili a dosavadní koalice třetí Švehlovy vlády se tím fakticky rozpadla. Značný vliv na proměnu slovenské politiky v tomto období měl politik a právník Vojtech Tuka, který na počátku roku 1928 vystoupil s článkem „V desátém roce Martinské deklarace“, v němž žádal nové řešení státoprávních poměrů Československa ve prospěch Slováků. Soudní proces s Tukou, zahájený v červnu 1929 a se zájmem sledovaný i americkými krajanými, přiměl Hlinkovy slovenské lidovce změnit dosavadní politický kurz a přejít do opozice, v níž zůstali až do konce třicátých let. Američtí Slováci sice s obžalovaným Tukou sympatizovali, nepodnikli však v jeho prospěch žádné kroky.

V sedmé kapitole se autor věnuje dalším posunům v přístupu amerických krajanů ke slovenskému autonomistickému hnutí v době hospodářské krize. V červnu 1930

na kongresu v Youngstownu žádali zástupci Slováků vtělení Pittsburské dohody do československé ústavy a řešení slovenské otázky. V listopadu 1933 se pak představitelé Slovenské ligy v Americe na kongresu v Pittsburghu – v důsledku cenzury a perzekuce slovenských autonomistů po Pribinových oslavách v Nitře – dokonce rozhodli přerušit úřední styky s československou vládou a ignorovat její zástupce v zahraničí, zejména ve Spojených státech amerických.

Osmou kapitolou se výklad posouvá do druhé poloviny třicátých let, kdy dosavadního předsedu Slovenské ligy v Americe Ivana Bieleka vystřídal mladý chicagský lékař slovenského původu Peter P. Hletko. Ten se musel od počátku potýkat jak s nedostatkem respektu mezi americkými Slováky, tak s následky těžkých politických i hospodářských poměrů na Slovensku. Autor též přibližuje pozadí cesty slovenského kněze, politika a místopředsedy Hlinkovy slovenské lidové strany Jozefa Tisa do Spojených států od září do listopadu 1937, kdy pobýval mezi tamními krajany. V tomto roce při příležitosti třicátého výročí vzniku Slovenské ligy v Americe adresovali zástupci amerických Slováků list prezidentu republiky Edvardu Benešovi a předsedovi vlády Milanu Hodžovi, v němž je vyzvali ke kodifikaci Pittsburské dohody.

Předposlední kapitola pojednává o událostech klíčového roku 1938 z hlediska vztahů mezi Slováky ve Spojených státech a Československu. V tomto roce podnikli zástupci Slovenské ligy v Americe na pozvání Hlinkovy slovenské lidové strany studijní cestu po Československu. Na poslední chvíli přitom změnili její program a namísto Prahy či Bratislavy se po překročení československých hranic vydali nejprve za Andrejem Hlinkou do Ružomberka. Ten je přijal 28. května 1938 a po krátkém pobytu v Turčianském sv. Martinu odcestovala americká krajanská delegace do Prahy. Třebaže do hlavního města přijížděli s představou prosazení slovenské autonomie a vyřešení česko-slovenských vztahů, prezident Edvard Beneš a předseda vlády Milan Hodža, s nimiž zde jednali, neprojevili ochotu uznat Pittsburskou dohodu a v ní zakotvené právo Slováků na autonomii v rámci Československa. Neúspěšná výprava amerických Slováků poté odcestovala do Bratislavy, kde se její členové zúčastnili slavnostního sjezdu Hlinkovy slovenské lidové strany. I když delegace amerických Slováků nedosáhla uznání slovenské autonomie a uzákonění Pittsburské dohody, bezpochyby přispěla k radikalizaci slovenského autonomistického hnutí ve společném státě, jež vyvrcholilo po Mnichovské dohodě vyhlášením autonomie Slovenska 6. října 1938.

Poslední kapitola doplňuje pohled na krajanské prostředí Slováků ve Spojených státech amerických i o kanadský kontext, třebaže skoro až do konce dvacátých let neměli kanadští Slováci svou vlastní samostatnou organizaci. Jejich aktivity se tak realizovaly prostřednictvím severoamerických organizací. Prvním samostatným spolkem Slováků na kanadské půdě se stal První slovenský podpůrný spolek v Regine, založený v dubnu 1928, jenž vystupoval proti čechoslovakismu, svým lokálním charakterem však nezískal širší podporu mezi krajany. Všenarodním spolkem se širší působností v Kanadě se stal teprve První slovenský vzájemně podpůrný spolek, který vznikl v Blairmore v provincii Alberta v lednu 1932. Třebaže i slovenské

krajanské spolky v Kanadě podporovaly autonomii Slovenska, stály ve stínu amerických krajanských organizací a omezovaly se především na morální podporu.

Jazyková úroveň předkládané práce je na vysoké úrovni, text je logicky strukturovaný a čtivý. Pokud bych měl s něčím polemizovat, tak je to autorova obhajoba Vojtecha Tukey a interpretace jeho procesu z roku 1929. Jsem toho názoru, že Tukův proces rozhodně nebyl dílem Vatikánu ani nesměřoval k diskreditaci Hlinkovy slovenské lidové strany (s. 82), spíše bránil celistvost republiky proti Tukovu štvání a odstředivým tendencím jeho provokativních a nepravdivých textů. Pokud by Svatý stolec prosazoval dominanci katolicismu ve střední Evropě, rozhodně by o to neusiloval prostřednictvím pochybného politického hazardéra a maďarského exponenta Vojtecha Tukey v době, kdy byly československo-vatikánské vztahy po podepsání *modu vivendi* a za připravovaných svatováclavských oslav nejlepší za celou dobu existence Československa, ale pravděpodobně již po roce 1918. Domnívám se také, že by si Kucíkova práce zasloužila závěr, který by shrnoval jednotlivé dílčí kapitoly a zároveň odpovídal na otázky, jež si autor položil v úvodu. Tyto drobné výtky však rozhodně nesnižují úroveň a zajímavost celé recenzované publikace.

Anotace

FILIPOVÁ, Lucie: *Francouzi a Němci na cestě ke sblížení: Partnerství měst a obcí (1950–2000)*. Praha, Academia 2013, 450 s., ISBN 978-80-200-2217-2.

Partnerství měst a obcí je jedním z nejzajímavějších, ale zároveň i nejobtížnějších historiografických témat. Ve své mnohostrannosti totiž zahrnuje nejen obecné a politické dějiny jednotlivých států, ale také otázky kolektivní a historické paměti. Právě ta plní v případě navazování partnerství mezi jednotlivými městy politickou funkci.

Publikace Lucie Filipové se prostřednictvím partnerství měst a obcí snaží nahlédnout téma ještě širší, totiž německo-francouzské sblížování ve druhé polovině 20. století (ostatně dynamice německo-francouzských vztahů se autorka věnuje dlouhodobě). Lucie Filipová na téměř čtyřech stovkách stran analyzuje proměny tohoto partnerství a jeho hlavní rysy na různých úrovních. Dospěla přitom k závěru, že na uzavírání partnerství mezi městy a obcemi měly vliv především oficiální bilaterální vztahy na nejvyšší úrovni, přičemž odchylky od tohoto pravidla byly způsobeny ekonomickými či lokálními specifiky daného období. Dále konstatuje, že úspěch partnerství závisel vždy na moti-

vaci zainteresovaných osob a jejich angažmá v daném procesu. Případy, které se tomuto pravidlu vymykají, se autorka snaží analyzovat například komparací geografické vzdálenosti mezi partnerskými městy: zatímco podle ní vzdálenost 400–500 kilometrů ještě umožňovala vzájemné pravidelné návštěvy a pěstování živého partnerství, vzdálenost 800 kilometrů již byla příliš velká na to, aby se podařilo udržet kontakty i v dlouhodobější perspektivě. Poslední závěr se týká role jednotlivých zemí Spolkové republiky při uzavírání těchto partnerství a geografická vzdálenost v něm opět hraje roli jako základní kritérium: čím blíže francouzské hranici, tím větší zájem o francouzsko-německé partnerství, takže zatímco Bádensko-Württembersko či Porýní-Falc projevovaly zájem o tuto formu spolupráce již od 50. let, Bavorsko reagovalo na tuto možnost se značným zpožděním, fakticky teprve v 70. letech.

Jak vyplývá z upoutávky na publikaci, téma bylo zvoleno také jako možná inspirace pro česko-německé vztahy. Zřejmě z toho důvodu autorka vědomě rezignovala na vyprávění fascinujícího příběhu německo-francouzského sblížování na lokální úrovni a zaměřila se především na detailní analýzy jednotlivých proměnných (role

nestátních institucí, ekonomické pozadí navazování vztahů atd.). „Velký příběh“, který vyvrcholil Mitterrandovým a Kohlovým usmířením ve Verdunu 22. září 1984, pak ponechává zcela stranou, byť nelze mít pochyb, že mnoho starostů a magistrátních úředníků se při podepisování smlouvy o partnerství vidělo ve stejné historické roli jako tito dva státníci. Ve druhé polovině 80. let o tom ostatně svědčí i nejvyšší nárůst nových partnerských smluv za celé sledované období.

Věcných nedostatků lze publikaci vytknout díky pečlivým a minuciózním analýzám jen málo. Z pohledu prostého čtenáře by jí však bezesporu slušelo uvážlivější autorské zpracování v tom smyslu, že místy až příliš připomíná původní tvar dizertační práce, na kterou se zřejmě kladou poněkud jiné požadavky, než jak by tomu mělo být u publikací vydávaných v ediční řadě *Historia* tak prestižního nakladatelství, jako je *Academia*.

Z pohledu metodologického pak překvapuje vymezení zkoumaného tématu: byť se autorka snaží v úvodu pečlivě definovat charakter své práce v rámci jednotlivých disciplín humanitních věd, rovinu historické paměti ponechává zcela stranou, stejně jako například sociologii kultury (uvádí jen kulturologii). Mnohem problematičtější je pak seznam pramenů, v němž autorka uvádí mimo jiné „rozhovory“ s aktéry francouzsko-německého partnerství bez dalšího určení, které by případným zájemcům poskytlo možnost využít ve své práci těchto rozhovorů. Pokud neexistují doložitelné nahrávky provedených rozhovorů nebo tyto záznamy nejsou dostupné, devaluje to tento pramen stejně jako důvěryhodnost historické analýzy, která je na něm založena. Zvláště pro české prostředí, kde je *oral history* velmi dobře etablovaná jak metodicky, tak institucionálně, je to zarážející nedostatek.

Na druhé straně práce Lucie Filipové však může posloužit i mimo historickou vědu, a to jako jistá inspirace pro komunální politiky i ministerstvo zahraničních věcí. Jedná se totiž o důležité a společensky významné téma, které sice pozornosti velké politiky uniká, nic to však nemění na jeho významu pro vytváření pozitivního obrazu národa v zahraničí.

Doubravka Olšáková

MERVART, Jan – DVORSKÝ, Petr – KUČERA, Martin (ed.): *Inspirace pražské jaro 1968: Literární noviny. Sborník statí*. [Vysoké Mýto], Sumbalon 2014, 195 s., ISBN 978-80-905303-5-5.

Fenomén *Literárních novin* náleží neodmyslitelně k duchovnímu klimatu československé společnosti 50., a zejména 60. let, byť jsme na to v poslední době možná trochu pozapomněli. V předložené edici se populární „Literárky“ nedočkaly zatím tak reprezentativního výběru, jakého se již dostalo jiným časopisům (srv. např. ŠPIRIT, Michael (ed.): *Tvář: Výbor z časopisu*. Praha, Torst 1995). Nepříliš rozsáhlá „ochutnávka“ z *Literárních novin* (vycházejících v letech 1968 a 1969 pod názvy *Literární listy* a *Listy*), jakkoli omezená chronologicky na příspěvky z let 1967–1969 a přinášející i některé texty již publikované v dřívějších edicích (tři z editovaných článků např. nalezneme v publikaci: HOPPE, Jiří (ed.): *Pražské jaro v médiích: Výběr z dobové publicistiky*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004), má však přesto svůj nepopíratelný význam. Edice zprostředkovává příspěvky autorů propojených několikaletým vnitřním poutem.

V úvodu publikace zmiňuje Eva Červinková jeden z klíčů pro výběr otiskovaných článků: „Volba padla na příspěvky, které při řešení

politických a historických témat nastolují filosofické otázky.“ (s. 9) Podobný přesah je opravdu všem příspěvkům vlastní. A autorka úvodu vzápětí dodává: „Nezávisle na dílčích názorových odlišnostech vyjadřují společný postoj.“ Co v tomto směru spojuje příspěvky historika Františka Červinky, germanisty, literárního historika a kritika Eduarda Goldstückerera, literárního teoretika a historika Mojžíra Grygara, filozofů Roberta Kalivody, Karla Kosíka, Lubomíra Nového a Ivana Svítáka, spisovatele Milana Kundery a novináře Antonína Jaroslava Liehma? Nejde o tvrzení příliš rezolutní?

Pro všechny uvedené autory je příznačný fakt, že byli v době zrání zaujati marxistickým myšlením a později neodhodili mechanicky své mladické inspirace, naopak se je pokusili tvůrčím způsobem zužitkovat i v době, kdy intenzivně vstřebávali další impulzy světové kultury a vědy. Dá se dokonce říci, že si přes radikální rozchod s ideologií a praxí stalinského bolševismu trvale podrželi jistou představu o socialismu humanitním a demokratickým, jakkoli každý z nich trochu rozdílnou. A ještě něco se patří dodat. Snad všichni jmenovaní se tuším scházeli v různých dobách a v měnicích se sestavách v bytě manželů Evy a Františka Červinkových. Jde tedy o společenství spojené také vazbami přátelství a vzájemné úcty. „Salon u Červinků“ s jeho kultivovanými debatami by si také v budoucnu zasloužil svůj „pomníček“...

Jednotlivými příspěvky prolínají úvahy o smyslu Marxova díla, přičemž autoři se v nich vracejí k pracím ve stalinské éře opomíjeným (typicky především ke spisům mladého Marxe). Svoboda jedince, jeho odpovědnost a otázka svědomí individua, život v souladu se společenstvím, solidarita lidí „silných svou slabostí“ (Eduard Goldstücker, s. 36); vize různých cest civilizačního rozvoje ústící v otázku „Co je člověk?“ (bri-

lantní úvaha na toto téma náleží Mojžíru Grygarovi – s. 41 n.); emancipace člověka a problém odcizení, národní individualita a národní kultura – tyto a podobné problémy a s nimi spojená tázání procházejí celou knížkou a vypovídají mnohé o plodné intelektuální atmosféře československé společnosti konce 60. let.

Některé otázky, nazírány prizmatem dnešní doby, by se mohly zdát beznadějně zastaralé. Kdo by se dnes například zamýšlel nad reformovatelností socialismu, nad modely socialistické demokracie nebo se trápil nad schauerovským problémem malého národa? Zaposlouchejme se však do úvahy Karla Kosíka „Naše nynější krize“: „Bud' je národ schopný ... *napětí a střetání* mnoha možností a několika základních proudů evropského dění nejen vydržet, aby jím nebyl rozpolcen a rozmetán, nýbrž přetvoří je ve svébytnou a životaschopnou syntézu a prokáže se tak jako dějinný *subjekt*, nebo se stane hříčkou vlivů a obětí tlaků, které z něho učiní pouhý *objekt* dějin.“ (s. 99) A připojme slova Milana Kundery ze statě „Nesamozřejmost národa“, znějící ovšem poněkud mesianisticky: „Tento národ prožil ... v tomto století více než mnohé jiné národy, a byl-li jeho génus bdělý, snad také i více ví. Toto větší vědění by se mohlo proměnit v ono osvobozující překročení dosavadních hranic, v překročení hranic dosavadních vědomostí o člověku a jeho údělu a dát tak české kultuře smysl, dospělost i velikost.“ (s. 126) Nechybějí nám v současnosti podobné otázky, přesahující horizont přízemního pragmatismu, otázky sršící optimismem a sebevědomím, třeba v některých směrech naivním?

Některé pasáže téměř zamrazí svou aktualností. Jde třeba o rozjímání Karla Kosíka nad rozdílem mezi politiky-mysliteli a politiky-pragmatiky, opět z eseje „Naše nynější krize“: „Politický pragmatik chápe a provádí politiku jako technickou manipulaci, tj. jako

primitivní nebo inteligentní disponování a pohybování člověkem-masou, a sám se přiřazuje svou činností, svým myšlením, svým cítěním a vyjadřováním do takto vytvořeného systému *všeobecné manipulace*, která se týká lidí i přírody, živých i mrtvých, slov i idejí, věcí i pocitů. Politický pragmatik není schopen překročit obzor systému, který svou činností vytváří a jehož je sám obětí. Může proto vyřešit jen ty otázky, které zapadají do *jeho* obzoru, nebo které si přizpůsobil tak, aby jim mohl rozumět.“ (s. 92)

Anotovaná kniha nepochybně má co říci zájemcům o soudobé dějiny, politologům i historikům umění. Její apelativní název jako by vyzýval k dalším návratům do dob pražského jara 1968. Přidanou hodnotu edice představuje kultivované a se znalostí doby napsaná studie Jana Mervarta, zamýšlející se nad dějinným fenoménem *Literárních novin*, jak se postupně utvářel od roku 1952, kdy se poprvé objevily na pultech prodeje tisku. Samotnou edici lze charakterizovat jako populárně-vědeckou. Není vybavena poznámkovým aparátem ani údaji o dřívějších knižních vydáních článků, ediční poznámka je velmi skromná, rejstříky chybějí. Ocenit lze na druhé straně, že kniha byla vybavena obrazovou přílohou, která vtipně navozuje atmosféru doby, a resumé v angličtině a němčině. Svůj okruh interesentů si jistě najde a některým přinese i kýženou inspiraci.

Jiří Křestan

MÜCKE, Pavel: *Místa paměti druhé světové války: Svět vojáků československého zahraničního odboje*. Edice Orální historie a soudobé dějiny. Praha, Karolinum 2014, 281 s., ISBN 978-80-246-2563-8.

Knihy Pavla Mückeho se věnuje tématu, které je na knižních pultech stále aktuální –

druhé světové válce, osudu a vzpomínkám vojáků, kteří v ní bojovali. Tato publikace je však výjimečná tím, že se životním příběhům vojáků a takzvaným místům paměti, jež byla významná pro druhý zahraniční odboj, oproti převažujícímu trendu soudobé vojenské historiografie věnuje zejména na základě studia kvalitativních pramenů (deníků, vzpomínek, memoárů, rozhovorů). S použitím kvalitativní analýzy autor zdárně provedl interpretaci získaných materiálů, jež se vztahují k sedmi ústředním tematickým okruhům – Mnichovu 1938 a 15. březnu 1939; vlasti a domovu; exilu; vztahům ke spolubojovníkům a nadřízeným; poměru k vedení československého exilu; obrazům spojenců a nepřátel.

Pavel Mücke touto prací předložil veřejnosti svou druhou autorskou monografii, která je výsledkem jeho dlouhodobého badatelského a výzkumného zaměření. Danému tématu se věnuje více než deset let, aktivně vystupuje na konferencích a dosavadní výsledky prezentoval i v řadě článků a studií. Metodologická část jeho disertační práce, obhájené v roce 2009 v Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, se stala základem Mückeho první monografie *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích: Vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje* (Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2013).

V prvních kapitolách nové publikace autor vysvětluje výběr pramenů, které zahrnul pod pojem „vzpomínkové práce“, a odůvodňuje volbu osob, s nimiž dále pracoval. Ve stručnosti pak připomíná nejvýznamnější publikace zabývající se pamětí a osvětluje koncept orální historie, která je na práci se „živou pamětí“ postavena. Metodologicky se hlásí zejména ke konceptu míst paměti Pierra Nory (v podobě přizpůsobené s ohledem na dané téma) a také k pojetí kolektivní paměti a takzvaných rámců paměti

Maurice Halbwachse. Poté definuje pojmy, s nimiž pracuje, přičemž s autorskou inovací přichází ve vymezení pojmu „kontura paměti“ (s. 22). Upozorňuje také na určitá omezení co do zkoumaného souboru osob, jako například zaměření pouze na „probeněšovský“ segment vojáků zahraniční armády.

Práce je rozdělena do osmi pečlivě promyšlených a navazujících kapitol, přičemž poslední z nich, nazvaná „Proměnlivé obrazy“, sestává ze dvou částí. První kapitola pojednává o významu výzkumu paměti v souvislosti s daným tématem a rekapituluje zlomové události, které před vypuknutím války a během ní vojáci citelně vnímali. V další části se autor věnuje zejména reflexi dvou historických mezníků, které neoddiskutovatelně poznamenaly osud každého vojáka – Mnichovské dohody a německé okupace o půl roku později. V následující kapitole se autor soustředil na to, co pro vojáky působící v zahraničním odboji znamenal „domov“ a jak odlišně tento vztažný bod vnímali a prožívali. Tato kapitola, která se zabývá nejenom odchody a návraty vojáků „domů“, ale také symbolickými obsahy fenoménu „domova“, je bezesporu nejemotivnější částí knihy a autor v ní velmi efektivně těží ze vzpomínek vojáků. Totéž je možné říci o komplementární kapitole otevírající problémový komplex exilu.

Kniha disponuje poměrně kvalitní a širokou pramennou základnou. Autor využil zejména vzpomínkové práce z fondu Svazu protifašistických bojovníků (resp. Svazu bojovníků za svobodu), uložené v Národním archivu v Praze, již vydané memoárové texty, záznamy rozhovorů uložené v Centru orální historie Ústavu pro soudobé dějiny a záznamy interview, v nichž sám působil v roli tazatele. Velmi obsáhle zpracoval také literární zdroje, vedle české produkce neopomněl ani významná zahraniční díla

vztahující se k tématu. Naopak poněkud stranou jeho pozornosti zůstaly „vojensko-historické“ fondy (fondy československé exilové vlády a ministerstva národní obrany, deníky jednotek, kmenové listy a kvalifikační listiny apod.), jejichž absenci se autor snažil suplovat dostupnou sekundární literaturou. V práci nechybí zeměpisný rejstřík, který patří již k běžným známkám kvalitně zpracovaných publikací podobného druhu a čtenáři velmi usnadňuje orientaci v textu. Dalším kladem knihy je velice podrobný poznámkový aparát. Mnohé informace sdělené autorem „pod čarou“ jsou velmi užitečné a dokreslují text.

Knižní novinka Pavla Mückeho si zaslouží pozornost nejen odborné, ale i laické veřejnosti. Odborné historické obci nabízí další možnost, jak lze úspěšně zpracovávat tak rozsáhlé téma na základě analýzy memoárových prací a s využitím přístupů orální historie. Autor si uvědomuje, že se v jeho výzkumu nedostalo na některá problémová témata, jako je například vnímání smrti, genderové aspekty nebo komparace s jinými sociálními skupinami, to by však již bylo nad rámec možností jedné publikace.

Lucie Rajlová

STÁREK ČUŇAS, František – KOSTŮR, Jiří: *Baráky: Souostroví svobody*. Praha, Pulchra 2012, 638 s., ISBN 978-80-87377-19-2.

Objemný svazek, jehož název může upomínat na slavné dílo Alexandra Solženicyna, se věnuje fenoménu českého undergroundu, přesněji řečeno komunitnímu způsobu života části mladých lidí v „normalizačním“ Československu. Autoři František Stárek Čuňas a Jiří Kostúr, kteří dali dohromady portréty jednatřiceti usedlostí, znají popísanou problematiku zevnitř, sami totiž

v tomto prostředí žili, a dokonce byli přímými svědky některých událostí.

Co „baráky“ vlastně byly? Když začalo v 70. letech minulého století „přituhovat“, někteří mladí lidé, v knize označovaní jako svobodná mládež, se vydávali hledat útočiště na venkov. Pro připomenutí, v roce 1974 policie brutálně zmlátila účastníky koncertu skupiny Plastic People v Rudolfově, o dva roky později byli zatýkáni hudebníci a organizátoři z okruhu „Plastiků“ a dalších undergroundových skupin. Každodenní perlustrace tehdejších „mániček“, násilné strhávání jejich vlasů a policejní zastrašování vedly k tomu, že underground se snažil uchýlit mimo město. Nastala doba hledání a kupování povětšinou polorozpadlých usedlostí, ve kterých začaly žít svobodomyšlné skupiny lidí. Součástí života takových komunit byly koncerty undergroundových kapel, které byly tehdejší moci trnem v oku, a tak její nelibost záhy pocítili i obyvatelé „baráků“.

Z jednatřiceti usedlostí, jež kniha popisuje, dvě založili emigranti na Západě a čtyři vznikly až po pádu komunistického režimu. Zbývá tedy pětadvacet usedlostí, na kterých můžeme pozorovat život v tehdejší Československu. Z nich jen jedna se datuje před rokem 1968, dvě byly založeny na samém začátku 70. let, před událostmi v Rudolfově, ostatní pak vznikaly od poloviny tohoto desetiletí.

U každé usedlosti autoři uvádějí základní data: název vesnice, k níž patřila, kdo a jak dlouho ji vedl a ve stručném shrnutí její historii. Pak je vždy připojen rozhovor s bývalým majitelem, popřípadě část jeho vzpomínek. Tehdejší atmosféru dokládají dobové fotografie usedlostí a lidí, kteří v nich žili. V některých případech zde najdeme ukázky z vyšetřovacích spisů či dobového tisku.

Knihy má tedy do značné míry autobiografický charakter a dala by se zařadit do memoárové literatury. Na rozhovorech

je cenné to, že se autoři ptají zcela prozaicky na základní věci týkající se životy. Není zde zachycen jen obraz hudebních koncertů, které se zde občas odehrávaly, ale především každodenní život a problémy s ním spojené.

Osud usedlostí byl různorodý. Z oněch pětadvaceti jich do konce minulého režimu přežilo deset, ostatní se podařilo úřadům a policii zlikvidovat. Způsob likvidace se podrobněji popisuje v rozhovorech, v zásadě se tak dělo cestou vyvlastnění nemovitosti nebo nátlaku na její obyvatele, aby ji opustili. Ve dvou případech dokonce usedlost zapálil „neznámý pachatel“. Všechny „baráky“ kromě jednoho (na severu Moravy) se nalézaly v Čechách, převážně na severu a potom v Jihočeském, Středočeském a Západočeském kraji. To vede k otázce, jestli fenomén „baráků“ se opravdu omezoval na území Čech, anebo se jen ostatní nepodařilo zmapovat. Autoři sami píšou, že jejich cílem nebyl encyklopedický výčet „barákových“ komunit.

Knihu uzavírá doslov sociologa Josefa Alana a doplňuje jmenný rejstřík, který zahrnuje i přezdívku osob a v některých případech i jejich krycí jméno, pokud spolupracovaly se Státní bezpečností. Na škodu by zde nebyla mapa usedlostí a možná i souřadnice gps. Kniha totiž může posloužit i jako turistický průvodce pro vyznavače geocachingu a ostatní čtenáře.

Pavel Fojtík

Abstracts

Articles

The Gospel of the Superiority of the Present over the Past: Reclaiming the Critical Potential of History, 25 Years after 1989

Pieter Lagrou

This essay is a slightly revised version of the closing lecture given at the international conference 'Europe between War and Peace, 1914–2004: Turning Points in 20th Century European History', which was held in Prague from 9 to 11 April 2014. In this essay, the author, a professor of history at the Université Libre de Bruxelles, critically considers a contemporary phenomenon that may reasonably be called the hypertrophy of historical memory. According to the author, it is today typical that an interest in the past is justified by its significance for the present. The author appreciates the contributions of the West European historians who, in the 1970s and 1980s, struggled so that history, which had been usurped by the ruling elites and their policy of official memory, would be returned to democratic debate. Historical controversies had previously divided society here, but many of them have now lost their sting and have been superseded by consensus, serving to provide self-assurance about the moral progress that has been achieved. The author then considers the relationship between the national frameworks of historical memory and supranational European politics. European integration is often presented as a panacea for the disastrous historic conflicts and other problems that have beset Europe, even though this integration is primarily an economic process connected with the building of the welfare state, and it is therefore erroneous to link this process directly to the promotion of peace and human rights. A self-praising, self-satisfied tone has also been present in Western recollections of the events of 1989 twenty-five years later, though the experts on the topic did not expect the great

changes at all. The author asks what the reasons were for the social scientists' unprecedented failure, and, in connection with 1989, he calls upon thinkers to recall the critical role of history. They should thereby seek to make European recollections of the twentieth century part of a politically relevant discourse, which would be more than merely a generally acceptable self-confirming celebration in the spirit of the superiority of the bright present over the dark past.

Between Two Suns: Czechoslovakia in the Conflict over the International Communist Movement, 1953–62

Daniela Kolenovská

In this article, the author traces the changes in the Czechoslovak position in the international Communist movement after the Communist Party took power in Czechoslovakia. She concentrates on the Party's relations with the Soviet and the Chinese Communists, which from the 1950s onwards represented two competing centres of power in world Communism. She argues that in Czechoslovak foreign policy the Communists subordinated the defence of State interests to the international solidarity of the workers, and, in keeping with that ideological guideline, the tasks of Czechoslovak foreign policy were set mainly according to the Soviet agenda and its vaguely defined aims for the international Communist movement. Prague became dependent on Moscow for personnel, information, and material, and lost the ability to act independently in international politics both outside and inside the Soviet bloc. Amongst Prague's priorities were efforts to achieve the unity of the Soviet system of alliances and, beginning at the latest in 1956, it considered military intervention a suitable instrument in the event of a threat to that system.

A comparative analysis of records for the ten years from 1953 to 1962, from the Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic and from the Czechoslovak Communist Party leadership, which are deposited in the National Archive, Prague, demonstrate that Czechoslovak foreign policy was actually formed by way of inter-Party contacts. The Soviet Communists were paramount in the hierarchy; in the eyes of the Czechoslovak Communists, the Soviet position remained unchallenged by any Chinese attempts to provide an alternative to Soviet methods and plans to develop the international Communist movement in the late 1950s and early 1960s. Indeed, at multilateral talks amongst dozens of Communist Parties in Moscow in November 1957 and in 1960, where Chinese objections were discussed, Czechoslovak Communists arrived after having been instructed by their Soviet comrades, and from this position they rejected all Chinese activities, despite Czechoslovak efforts to establish friendly and close ties with their Beijing comrades after 1948. As a result of this linking of Czechoslovak Party and State matters, Czechoslovak-Chinese collaboration ceased in the early 1960s, and the Soviet Union promised to compensate for any damages that thus accrued to the Czechoslovak economy.

**Good Friends in Bad Times:
Tito and Ceaușescu before and after the Prague Spring**

Cezar Stanciu

The article is concerned with the relations between Nicolae Ceaușescu (1918–1989), the General Secretary of the Romanian Communist Party and Chairman of the State Council of the Romanian Socialist Republic and, on the other side, Josip Broz Tito (1892–1980), the Chairman of the Union of Communists of Yugoslavia and President of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia, as they developed at the political level from 1966 to 1969, when the reform Communist movement in Czechoslovakia was coming to a peak and was soon crushed. This analysis by a Romanian historian draws mainly on records recently made accessible in central Romanian archives, which relate to the five meetings between these two senior politicians in this period. The author outlines Romanian-Yugoslav relations from the 1950s onwards, and discusses their place in the international Communist movement, which was also the main subject of the talks between Tito and Ceaușescu. It was in the interest of the two leaders to maintain the greater room for manoeuvre which they won from the Soviet Union. That was supposed to prevent the buttressing of Soviet dominance in the ‘Socialist camp’, which the Romanians in particular tried to use to compensate for friendly relations with the People’s Republic of China. The author argues that the mutual relations between Tito and Ceaușescu were based on trust and stemmed from the identification of common interests, which enabled them to coordinate foreign-policy positions and surmount particular disagreements.

This strategic partnership was also manifested in the open Yugoslav and Romanian support for the Prague Spring, the most striking declarations of which were the two Prague visits by the two heads of state on the eve of the Soviet-led military intervention in Czechoslovakia, and afterwards in their negative positions on the act of aggression. Tito and particularly Ceaușescu saw the August occupation of Czechoslovakia as a direct threat to their own security, and they consulted each other about possible ways to avoid, or face, eventual Soviet military intervention in their own countries. The author attributes considerable influence to Tito in changing Ceaușescu’s rhetoric from a confrontational public condemnation of the occupation to a pragmatic confirmation of loyalty to the Kremlin. The two heads of state henceforth chose a path of restraint and sought to improve relations with the Soviets, without abandoning their disagreement over the occupation or their resistance to Soviet hegemony. Ceaușescu’s most resolute gesture of resistance was to welcome the US President, Richard Nixon, to Bucharest in August 1969.

**Between Sympathies and Loyalties:
The French Communist Party and the Prague Spring**

Michaela Kůželová

The French Communists' official reactions to the Soviet-led military intervention by five Warsaw Pact countries in Czechoslovakia in August 1968 are generally considered to mark the first time in history that the French Communist Party decided not to show public support for an international operation by the Soviet Union. As the author demonstrates with an analysis of records from the Archive of the French Communist Party and the central Czechoslovak archives, French Communist support for the Czechoslovak reform movement was not exactly straightforward; nor was subsequent French Communist condemnation of the August military intervention consistent. The French Communist Party leaders' attitude to Alexander Dubček (1921–1992) and the Prague Spring can, according to the author, be reasonably described as limited support, which did not go beyond the limits of friendship with the Soviet Union. The diplomatic activity of the General Secretary of the French Communist Party, Waldeck Rochet (1905–1983), also stemmed from this attitude: in July 1968, he tried, unsuccessfully, to act as a broker between Prague and Moscow and thus prevent the military intervention. By contrast, amongst French Communist intellectuals, like Roger Garaudy (1913–2012) and Louis Aragon (1897–1982), sympathies for the Prague Spring were much more visible. In contrast to the enthusiasm with which these intellectuals welcomed 'Socialism with a human face' in Czechoslovak, however, were the impressions of the French Communist Party rank-and-file who had experienced the Prague Spring in person – they perceived it as a threat to Socialism and were unpleasantly surprised by manifestations of Czech and Slovak idealization of the West.

Although the French Communist Party initially 'condemned' the intervention in Czechoslovakia, the next day its leaders moderated their negative response, expressing 'disagreement'. Ultimately, this position had no real influence on the French Party's relations with the Soviet Union. Indeed, according to the author, it would be more accurate to talk of a certain buttressing of those relations, since it turned out that they could be further developed regardless of the French Party's not agreeing with the intervention. The attitude of the French Communist Party leadership after August 1968 was therefore of a dual nature: the Party declared that it stuck to its original position of disagreement with the intervention, but that was not really manifested in their politics in practice: in fact, they maintained friendly relations with both the Soviet Communists and the 'normalized' Czechoslovak Communist Party. But not all French Communists agreed with this stance. For many French Communist intellectuals, the official condemnation was insufficient, and they appealed for greater solidarity with occupied Czechoslovakia. Nor amongst the rank-and-file of the French Communist Party was opinion unanimous; probably many members agreed with the intervention in Czechoslovakia.

**The Portuguese in ‘Communist Geneva’:
Prague as a Centre of the Opposition to Salazar, 1948–74**

Pavel Szobi

This article discusses part of the political opposition to the authoritarian regime of António Oliveira de Salazar (1889–1970) in Portugal, which comprised Portuguese Communist emigrants to Czechoslovakia, who had come to the country between the Communist takeover in Czechoslovakia in 1948 and the ‘Carnation Revolution’ in Portugal in 1974. On the basis of records from Portuguese and Czech archives, the author traces their activity, status in the host country, and links with the exile centre of the Portuguese Communist Party in Moscow, which was led by Álvaro Cunhal (1913–2005), all against the background of relations between Czechoslovakia and Portugal in the twentieth century. The metaphor ‘Communist Geneva’ in the title of the article refers to Prague as the headquarters of a number of international organizations and also as the centre of left-wing emigration from Mediterranean countries of Europe (Greece, Yugoslavia, Italy, Spain) and elsewhere. Although Prague became mainly a safe transit point and a meeting place for Portuguese exiles between France and the Soviet Union, some members of the Portuguese Communist Party came to Czechoslovakia to live for longer periods. They were, however, far fewer in number than members of the other national exile communities in Prague; the author estimates that in the course of the 1950s and 1960s they numbered between only between ten and twenty. He pays special attention to the figure of General Humberto Delgado (1906–1965), who, after his failed candidacy in the rigged presidential elections of 1958, became the representative figure integrating the anti-Salazar opposition. The author closely considers Delgado’s negotiations with Portuguese Communist representatives in Prague in 1964. The milestone for the Portuguese community in Czechoslovakia was, according to the author, the Soviet occupation in August 1968, which local Portuguese Communists, unlike the exile leadership of the Party, condemned, and in consequence most of them gradually also split with the Communist movement. The author discusses events right up to the end of the 1990s, when President Mário Soares’s (b. 1924) friendly visits to his counterpart in Prague, Václav Havel (1936–2011), came to symbolize the new relations between Czechoslovakia and Portugal.

Discussion

The Germans in Post-war Czechoslovakia: A Unique Edition of Documents from Czech Archives Buries Traditional Legends

Eva Hahn

Arburg, Adrian von, and Tomáš Staněk (eds). *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů*.

Vol. I: *Češi a Němci do roku 1945: Úvod k edici*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2010, 373 pp., ISBN 978-80-86057-67-5;

Vol. II/1: *Duben–srpen/září 1945: “Divoký odsun” a počátky osidlování*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2011, 957 pp. + CD ROM, ISBN 978-80-86057-71-2;

Vol. II/3: *Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2010, 332 pp. + CD ROM, ISBN 978-80-86057-68-2.

This is a review of the three volumes published so far in a large project called The Expulsion of the Germans and Changes in the Czech Borderlands, 1945–51, the work mainly of the Swiss historian Adrian von Arburg and his Czech colleague Tomáš Staněk. The reviewer discusses their research and the resulting publications in the context of the wider discourse on mass migrations (including the transfers and expulsions) of peoples of Europe after the Second World War. She criticizes the concept of ethnic cleansing as it has been interpreted and explained to the general readership particularly by the American historian Norman M. Naimark (b. 1944, Professor of Eastern European Studies at Stanford). This concept, she argues, ignores the empirical research on the special aspects of the historic situations, particularly the political factors of various forms of migration, and it instead constructs, on the basis of superficial similarities between the migrations, a generalizing picture of the overall misguideness of Europeans in the twentieth century. Through this lens, some authors have then also used the misleading comparison of the repressive practices of the Nazi regime and the post-war Czechoslovak regime, as personified by Adolf Hitler and the Czechoslovak President Edvard Beneš. From what she has discovered in her own research, the reviewer argues that these scholarly approaches often merely revive, or keep alive, legends and stereotypes that have been passed on in German interpretations of the expulsion of the Czechoslovak Germans and the events leading up to them. She illustrates this with examples from the propagandistic post-war writings of the head of the Sudeten German Social Democrats, Wenzel Jaksch (1896–1966), and his adherents, which were formulated for the international public. The reviewer also provides an overview of published editions of historical sources on the expulsion of the Czechoslovak Germans, and she emphasizes the newness of Staněk and von Arburg's approach. Though they consider the same historical events, the works by these two scholars do not, unlike other editions, use emotionally coloured rhetoric, nor do they pursue political ends; rather than judge, they explain, and thanks to that, offer evidence on the arduous experiences

of the Czechoslovak Germans which is more persuasive than propagandistic interpretations. In addition to systematically making hitherto forgotten documents from dozens of Czech archives and eyewitness statements accessible for the first time, Staněk and von Arburg critically compare them with other available information. One more essential difference between the publications in this series and other works on the topic is that they look at migration in post-war Czechoslovakia geographically unlike the hitherto usually historical but outmoded ethnic view. This enables them to explain the expulsion of the Germans and the resettlement of the lands they had occupied as two complementary, interconnected processes, and to offer a comprehensive picture of relations in the Czechoslovak borderlands at that time. The reviewer provides a summary of the new information contained in these volumes, which, she argues, changes the established picture of post-war Czechoslovakia. In conclusion, she points to serious obstacles standing in the way of completing the series.

Reviews

Same Aims, Different Results: Two Encyclopaedias of Life in Socialist Czechoslovakia

Jakub Rákosník

Knapík, Jiří, Martin Franc, et al. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*, vol. 1: A–O; vol. 2: P–Ž. Prague: Academia, 2011, 645 + 657 pp., ISBN 978-80-200-2019-2;

Průša, Jiří. *Abeceda reálného socialismu*. Prague: Avia Consultans, 2011, 678 pp., ISBN 978-80-260-0686-2.

The reviewer compares two encyclopaedias, published almost simultaneously, of key terms in the history of everyday life in the Bohemian Lands (Bohemia, Moravia, and Silesia) in the period of the ‘people’s democracy’ or Socialism. Průša’s one-volume encyclopaedia, taking a popular approach, aims mainly to educate the reader, while being amusing, which is reflected in the unsystematic selection and arrangement of the entries (including the use of slang), brief commentary without citing sources, and the inclusion of numerous jokes from the period. By contrast, Franc and Knapík’s ‘guide’ is a proper encyclopaedia on the history of everyday Czech life in the period from the Communist take-over of 1948 to the Prague Spring of 1968. Based on solid methodology, it contains contributions from the editors (who are also the main authors) and about forty other experts. It contains almost 2,500 entries, arranged in seven thematic sections, based mostly on primary-source research, with a comprehensive list of primary and secondary sources.

The two-volume encyclopaedia is introduced by a long article. The reviewer considers this publication to be one of the most important books on post-war Czech history.

Czech Society and Leisure, from Stalinism to the Prague Spring

Zdeněk Nebřenský

Franc, Martin, and Jiří Knapík. *Volný čas v českých zemích, 1957–1967*. Prague: Academia, 2013, 573 pp., ISBN 978-80-200-2229-5.

The reviewer presents this complexly conceived monograph about the ways of spending one's free time in post-Stalinist Czech society, which follows on from the same authors' two-volume *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967* (A guide to cultural events and lifestyle in the Bohemian Lands, 1948–67; Prague: Academia, 2011), and he discusses some of the general conclusions of the publication. The growth of leisure possibilities in Czech society in the second half of the 1950s is explained by the authors, Knapík and Franc, as the result of the modernization efforts of the Communist leadership and also of the modernizing trend in Europe. According to the reviewer, however, their claim that this more or less general trend of civilization helped to alienate the public from the political leadership of the country is contradicted by the abundant empirical material they themselves present. That material, instead, provides evidence that many social organizations and institutions of the arts and education participated in the ideologization of leisure. With their analyses, the authors, according to the reviewer, also partly cast into doubt their own subsequent argument about the supervisory and educational nature of post-Stalinist Socialism. The authors then come up with ambiguous answers to their central question of the effectiveness of the rulers' efforts to influence private life in Czechoslovakia. The reviewer also thinks that the authors should have explained the unusual time span of their work and why they have restricted themselves geographically to the Bohemian Lands; he claims that they should have stated how the Bohemian Lands were in this respect different from Slovakia.

A Companion to Comintern History

Daniela Kolenovská

McDermott, Kevin, and Jeremy Agnew. *Komintern: Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*. Tran. from the English by Jiří Nedvěd and Vítězslav Sommer. Prague: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 327 pp., ISBN 978-80-7422-046-3.

The reviewer asks what contribution the Czech translation of McDermott and Agnew's *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin* makes in the context of contemporary international discussions of Soviet history. Although she appreciates the straightforward structure of the book, its concision, and its clarity for university students, she argues that its scholarship is stuck in the mid-1990s when the work was first published, because the Czech translation does not take into account the results of the fifteen years of research on the topic since then, and is satisfied to present a mere overview of the opinions that were dominant at the end of the last century. According to the reviewer, the only parts of the book that might provoke today's historians to deeper thought are the introduction, the British authors' reproaches, unexplained, of alleged Czech anti-Communism, and the conclusion, recently written by the Czech historian Vít Sommer, about the Czechoslovak Communists' relationship with the Comintern.

Greek Civil War Refugees in Czechoslovakia and Elsewhere: Three Books on Similar Topics

Dalibor Vácha

Danforth, Loring M., and Riki van Boeschoten. *Children of the Greek Civil War: Refugees and the Politics of Memory*. Chicago and London: University of Chicago Press, 2012, 329 pp., ISBN 978-0-226-13598-4;

Králová, Kateřina, Konstantinos Tsivos, et al. *Vyschly nám slzy... Řečtí uprchlíci v Československu*. Prague: Dokořán, 2012, 331 pp., ISBN 978-80-7363-416-2;

Tsivos, Konstantinos. *Řecká emigrace v Československu (1948–1968): Od jednoho rozštěpení ke druhému*. Prague: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy and Dokořán, 2011, 277 pp., ISBN 978-80-7363-404-9.

The author of this review compares and contrasts three publications on the exodus of refugees from northern Greece to the countries of the Soviet bloc in consequence of the Greek Civil War, from 1946 to 1949. Whereas the Danforth and van Boeschoten publication concentrates on the children evacuated from areas threatened by war at that time, and seeks to chart out these events to their full extent, the two Czech works limit themselves to a consideration of the wave of Greek children and adult

refugees to Czechoslovak and their later life in the host country. The first two publications make extensive use of the recollections of eyewitnesses, though the publication by Danforth and van Boeschoten is more advanced in the application of the latest methods of oral history and is theoretically more useful. Nevertheless, the essay collection by Kateřina Králová, Konstantinos Tsivos, and others, whose title translates as 'We have no tears left to cry: Greek refugees in Czechoslovakia', achieves its aim of providing a vivid, if incomplete, picture of research on the topic. Both in its aims and in its methods the work authored by Tsivos alone is markedly different from the other two books under review. It is a historical study based on fact with a distinctive undercurrent of social history, and ignoring oral-history sources.

In the Shadow of the 'Great Transfer'

David Kovařík

Dvořák, Tomáš. *Vnitřní odsun 1947–1953: Závěrečná fáze "očisty pohraničí" v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*. Brno: Maticе moravská, 2013 (2nd, revised edn), 472 pp., ISBN 978-80-87709-07-8.

The reviewer presents this publication, whose title translates as 'Internal transfer, 1947–53: The final phase in the "purging of the borderlands" in the political and social contexts of post-war Czechoslovakia', as a detailed analysis of select cases of forced migration in Czechoslovakia after the Second World War. The author of the work, Tomáš Dvořák, has, according to the reviewer, thoroughly reconstructed the preparation and execution of the resettlement and the 'dispersal' of tens of thousands of unexpelled German Czechoslovaks to the Bohemian and Moravian interior, as well as the transfer of thousands of other Germans to the area of the uranium mines in the Jáchymov region, thus creating a distinctive new island of German speakers. It is reasonable to see these migrations as a continuation of the 'great transfer' of most of the Germans of Czechoslovakia. The most attention is paid in the book to the fate of several hundred Moravian Croats from three rural districts in south Moravia near the Austrian frontier, the complete deportation of a whole ethnic minority. The reviewer regrets that the other unexecuted or only planned transfers of other groups of the population of Czechoslovakia (Slovak Hungarians, inhabitants of zones in the borderlands, Poles of Silesia) are only generally considered here. The reviewer does, however, appreciate that the author not only discusses the individual processes of mass resettlement, but also provides a vivid picture of the workings of Czechoslovak society and the Czechoslovak authorities and secret police in the post-war period.

Housing Estates and Community Arts Centres: The Cornerstones of the New Socialist Society

Doubravka Olšáková

Strakoš Martin. *Nová Ostrava a její satelity: Kapitoly z dějin architektury 30.–50. let 20. století*. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2010, 199 pp., ISBN 978-80-85034-60-8;

Strakoš Martin. *Kulturní domy na Ostravsku v kontextu architektury a umění 20. století: Základní kameny společnosti*. Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2012, 159 pp., ISBN 978-80-85034-68-4.

The reviewer of these two publications starts from the premise that the birth of Socialist culture in Czechoslovakia after February 1948 also anticipated a new approach to the concepts of urban planning and the social function of architecture, which began to be understood as an active way to change the ‘natural environment’ into a ‘living environment’, and this function thus became policy. The first publication considered here, whose title translates as ‘The New Ostrava and its satellites: Chapters in the history of architecture from the 1930s to the 1950s’, is, according to the reviewer, so far the only large comprehensive history of what is called Nová Ostrava (New Ostrava) and its satellite housing estates, which were built in this region, the most industrial of Czechoslovakia, from the late 1940s onwards. Its author, Martin Strakoš, traces the Soviet influence and the question of the sovietization of Czech architecture, but also tries to see, beneath the veil of the inclination to Soviet models, a return to specifically Czechoslovak changes or the beginning of new developments. In the second work under review, whose title translates as ‘Community arts centres in the Ostrava region in the context of twentieth-century architecture and art: The cornerstones of society’, the author, again Strakoš, focuses on community arts centres (*kulturní domy*, literally ‘houses of culture’) as multipurpose facilities intended for the all-round education of the public, which became a typical phenomenon of the period, the assessment of which can help to throw light not only on the main features of the development of architecture and urban planning during the Communist regime, but also on changes in understanding society and the ‘people’. Despite their occasional historical imprecision and mistakes, Strakoš’s two publications make, according to the reviewer, definite contributions to our understanding of the atmosphere amongst architects and urban planners at the time, and they also provide historians with insight into a largely neglected aspect of the era of ‘building Socialism’.

The American Slovaks and the Struggle for Slovak Autonomy

Marek Šmíd

Kučík, Štefan. *Podiel amerických Slovákov na autonomistickom hnutí na Slovensku (1918–1938)*. Martin: Matica slovenská, 2011, 150 pp., ISBN 978-80-8128-015-3.

This publication, whose title translates as ‘The American Slovaks’ contribution to the movement for an autonomous Slovakia, 1918–38’, provides, according to the reviewer, an interesting view of a trend in inter-war Czechoslovakia seen from the hitherto ignored angle of the Slovaks living in the USA and Canada. This is not only a general survey of the movement for Slovak autonomy; it is also an in-depth examination of the political, religious, and cultural milieux of Slovaks living in North America, which had an important influence on the Slovak political movement in the first Czechoslovak Republic. The author documents the relations between politicians in Slovakia and the Slovak communities in North America, and also discusses the changes in their views on the constitutional arrangement of Czechoslovakia and the Slovaks’ status within it, which led, despite initial conflicts, to a clear autonomist stance.

Contributors

Eva Hahn (b. 1946) was born in Czechoslovakia but has been living in the Federal Republic of Germany since 1968. She currently works as a free-lance historian and journalist, specializing in the history of Communism, modern nationalism, modern Czech political thought, and the history of the Sudeten Germans and their relations with the Czechs. On the last-named topic she has published *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí* (Prague, 1996; Ústí nad Labem 1999) and, together with Hans Henning Hahn, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání* (Prague, 2002) and *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legenden, Mythos, Geschichte* (Paderborn, 2010), which looks at Germans as minorities and German migration in the twentieth century. Her most recent publication is an anthology of texts, *Od Palackého k Benešovi: Němci o Čechách, Němcích a českých zemích* (Prague, 2015).

Daniela Kolenovská (b. 1976) teaches in the Institute of International Studies at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. As part of her doctoral programme, she works in the Institute of Contemporary History, Prague. Her areas of specialization include the history of Russian historiography, Russian and especially Soviet history and foreign policy and their influence on the foreign policy of Czechoslovakia after the Second World War. Together with Michal Reiman, Bohuslav Litera, and Karel Svoboda, she published *Zrod velmoci: Dějiny Sovětského svazu 1917–1945* (Prague, 2013).

David Kovařík (b. 1972) is a scholar at the Brno branch of the Institute of Contemporary History. His area of specialization is Czech and Czechoslovak history after 1945, with a focus on post-war life in the border regions and the modern history of Brno. He is the author of *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960: Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945* (Brno, 2006) and, together with Adrian von Arburg and Tomáš Dvořák, *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno, 2010).

Michaela Kůželová (b. 1985) is a doctoral student of modern history in the Institute of International Studies at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. Her research is mainly on the relations between the French Communists and the countries of central Europe after the Second World War and the history of science and scholarship in central Europe until late 1989. She is the author of *Francouzští komunisté a Polsko v roce 1956* (Prague, 2012).

Pieter Lagrou (b. 1967) is a Belgian historian. Until 2010, he lectured at the Institut d'Études Politiques – Sciences Po, Paris. He is currently Professor of History in the Institut d'Études Européennes of the Université Libre de Bruxelles. From 2000 to 2010, he was Secretary General of the International Committee for the History of the Second World War. His areas of specialization are the history of the Second World War and the politics of memory in connection with the Nazi occupation and repression, and resistance to it, and with the post-war formation of national identity and the process of European integration in western Europe. Apart from numerous articles, he is the author also of *The Legacy of Nazi Occupation: Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945–1965* (Cambridge, 2000), which was later published in French as *Mémoires patriotiques et Occupation nazie: Résistants, requis et déportés en Europe occidentale, 1945–1965* (Brussels, 2003). With Jay Winter, John Merriman, Annette Becker, Joanna Bourke, Peter Holquist, and Kevin Repp, he is an editor of the five-volume *Europe Since 1914: Encyclopedia of the Age of War and Reconstruction* (New York 2006).

Zdeněk Nebřenský (b. 1978) is a scholar at the Masaryk Institute and Archive, part of the Czech Academy of Sciences, Prague. His main research interests are in the social and cultural history of central Europe in the nineteenth and twentieth centuries.

Doubravka Olšáková (b. 1977) is a scholar at the Centre for the History of Science and Scholarship, part of the Institute of Contemporary History, Prague. Her main research interests are Czech-French relations in the nineteenth and twentieth centuries, Czech historiography after 1945, changes in collective mentalities, the sovietization of academic life and the school system in central Europe after the Second World War, and recent environmental history. Her publications include *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století* (Prague, 2014), and, with Tomáš Chrobák, *Ernest Denis: Život a dílo* (Prague, 2003) and, with Markéta Devátá, Vítězslav Sommer, and Peter Dinuš, *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948* (Prague, 2010). Together with Zdeněk Vybíral, she edited a volume on the history symposia held in Tábor, south Bohemia, in the years of 'Normalization' policy, called *Husitský Tábor: Sborník Husitského muzea* (Ústí nad Labem, 2004). Her most recent publication, as editor, is a similar volume, *Niky české historiografie: Uherskobrodská symposia J. A. Komenského v ofenzivě (1971–1989)* (Červený Kostelec, 2012).

Jakub Rákosník (b. 1977) is a docent in the Institute of Social and Economic History (and its secretary) at the Faculty of Arts, Charles University, Prague. His research is primarily on topics in modern social history, the history of the welfare state, and social theory. His publications include *Odvrácená tvář meziválečné prosperity: Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938* (Prague, 2008), *Sovětizace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů Československa 1945–1960* (Prague, 2010), and, co-authored with Jiří Noha, *Kapitalismus na kolenou: Dopady velké hospodářské krize na československou společnost v letech 1929–1934* (Prague, 2012).

Cezar Stanciu (b. 1980) is a docent of history at Valahia University of Târgoviște and a scholar at the Grigore Gafencu Research Centre for the History of International Relations and Cultural Studies, part of the university. His areas of specialization are the history of Romanian-Soviet relations, Romanian foreign policy during the Cold War, ideology in international relations, and small states in the Cold War. His publications include *Devotați Kremlinului: Alinierea politicii externe românești la cea sovietică în anii '50* (Devoted to the Kremlin: The lines of Romanian foreign policy in Soviet coordinates in the 1950s; Târgoviște, 2008), *Frăția socialistă: Politică RPR față de țările "lagărului socialist", 1948–1964* (Socialist fraternity: Romanian policy towards the countries of the 'Socialist Bloc', 1948–64; Târgoviște, 2009), *Traversând infernul: Scurtă istorie a comunismului românesc (1948–1989)* (Going through hell: A brief history of Romanian Communism, 1948–89; Târgoviște, 2010), *Războiul nervilor: Disputa Ceaușescu–Brejnev, 1965–1971* (A war of nerves: The Ceaușescu–Brezhnev talks, 1965–71; Târgoviște, 2011), and *Nicolae Ceaușescu și mișcarea comunistă internațională (1967–1976)* (N. C. and the international Communist movement; Târgoviște, 2014).

Pavel Szobi (b. 1983) is a senior lecturer in the Department of Economic History at the Faculty of Economics, the University of Economics, Prague. His areas of specialization are Czechoslovak history after 1945 and the history of the Eastern Bloc.

Marek Šmíd (b. 1979) is a senior lecturer in the History Institute of the Faculty of Arts at the University of South Bohemia, České Budějovice. His main research interest is Czech Church history in the twentieth-century European context. He is the author of *Nepřítel první republika: Radikalizace skupiny českých katolických intelektuálů v letech 1918–1938* (Brno, 2011).

Dalibor Vácha (b. 1980) is a PhD student in the Institute of History at the University of South Bohemia, České Budějovice, and he teaches at two schools in that city. His principal research interests are the history of everyday life, the history of comics, and the mind-set and lives of the Czechoslovak legionaries in Russia. The legionaries are the subject matter of his novel *Červenobílí* (Prague, 2014), which received the Knižní klub prize.

Contents

Articles

- Pieter Lagrou   The Gospel of the Superiority of the Present over the Past:
Reclaiming the Critical Potential of History,
25 Years after 1989 521
- Daniela Kolenovská   Between Two Suns:
Czechoslovakia in the Conflict over the International
Communist Movement, 1953–62 531
- Cezar Stanciu   Good Friends in Bad Times:
Tito and Ceaușescu before
and after the Prague Spring 560
- Michaela Kůželová   Between Sympathies and Loyalties:
The French Communist Party
and the Prague Spring 577
- Pavel Szobi   The Portuguese in ‘Communist Geneva’:
Prague as a Centre of the Opposition
to Salazar, 1948–74 609

Discussion

- Eva Hahn   The Germans in Post-war Czechoslovakia:
A Unique Edition of Documents from Czech Archives
Buries Traditional Legends 635

Reviews

Jakub Rákosník	Same Aims, Different Results: Two Encyclopaedias of Life in Socialist Czechoslovakia	654
Zdeněk Nebřenský	Czech Society and Leisure, from Stalinism to the Prague Spring	658
Daniela Kolenovská	A Companion to Comintern History	665
Dalibor Vácha	Greek Civil War Refugees in Czechoslovakia and Elsewhere: Three Books on Similar Topics	671
David Kovařík	In the Shadow of the 'Great Transfer'	680
Doubravka Olšáková	Housing Estates and Community Arts Centres: The Cornerstones of the New Socialist Society	689
Marek Šmíd	The American Slovaks and the Struggle for Slovak Autonomy	697
<i>Annotations</i>		702
<i>Abstracts</i>		708